

იური სიხარულიძე

სამხრეთ-დასავლეთ
საქართველოს
ტოპონიმობა

წიგნი I

სახელმწიფო გამომცემლობა ბათუმი

1958

რ მ ღ ა ძ ტ ო რ ი ს ა ზ ა ნ

ისტორიული გეოგრაფია ისტორიის დამხმარე სამეცნიერო დისციპლინაა. საზოგადოების მეცნიერული ისტორიის დამუშავებისათვის ქვეყნის ისტორიულ-გეოგრაფიული შესწავლა, ამ დამხმარე სამეცნიერო დარგის მონაცემთა გათვალისწინებით ისევე აუცილებელია, როგორც ამ ქვეყნის არქეოლოგიის, ეთნოგრაფია-ფოლკლორის და სხვა დამხმარე დისციპლინების მონაცემებისა. ამიტომაცაა, რომ მთელ რიგ ქვეყნებში, სადაც ისტორიას, როგორც სამეცნიერო დარგს, განვითარების დიდი ტრადიცია აქვს, ქვეყნის ისტორიულ-გეოგრაფიული შესწავლა მეცნიერ ისტორიკოსთა ყურადღების ცენტრშია.

შესაფერისი ადგილი უჭირავს ისტორიულ გეოგრაფიას საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში.

ქართულ ისტორიოგრაფიას ამ მხრით სახელოვანი წარსული აქვს. გვიანფეოდალური ხანის პირველი მეცნიერი ისტორიკოსი ვახუშტი ბატონიშვილი ჩვენი ისტორიული გეოგრაფიის ფუძემდებელიცაა. მისი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ სწორედ ამ თვალსაზრისით დაწერილი კაპიტალური ნაშრომია.

ჩვენი წარსულის უდროობა-ძნელბედობის შედეგი იყო, რომ ვახუშტის გამგრძელებელი მეცნიერების ამ დარგში დიდხანს ჩვენში აღარავინ ჩანდა. მხოლოდ გვიან, ქართველი ბურჟუაზიული ერის შექმნის პირობებში ამაღლდა ქართული ისტორიოგრაფია იმ ხარისხზე, რომ ისტორიული გეოგრაფია მისი ორგანული ნაწილი შეიქნა. მარი ბროსე, დ. ბაქრაძე, ს. კაკაბაძე, ე. თაყაიშვილი, მ. ჯანაშვილი და არა ერთი სხვა, ის მეცნიერნი იყვნენ, რომელთაც გარკვეული ღვაწლი დასდეს საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიულ შესწავლას.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ მიმართულებით აკად. ნ. მარი, რომელმაც მრავალრიცხოვან ცალკეულ ისტორიულ-გეოგრაფიულ დაკვირვებათა გვერდით ჩვენ დაგვიტოვა სანიმუშოდ შესრულებული ნაშრომები ამა თუ იმ მხარის ისტორიულ გეოგრაფიიდან, როგორიცაა, მაგალითად, მისი „დღიური“, გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებას რომ აქვს წამძღვარებული, ან მისივე „Ватум, Ардаган, Карс—исторический узел межнационых отношений Кавказа“ და სხვ.

მაგრამ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ფუძემდებლად ჩვენი ისტორიოგრაფიის ახალ ხანაში მიიჩნევა აკად. ი. ჯავახიშვილი უნდა ჩაითვალოს. განსხვავებით სხვა ამ დარგის მეცნიერთაგან ი. ჯავახიშვილმა სპეციალური ნაშრომი უძღვნა მთლიანი საქართველოს ისტორიულ გეოგრაფიას და ეს შრომა მისივე „ქართველის ერის ისტორიას“ წინ წაუშლვარა.

ამრიგად, ვახუშტის მიერ წამოწყებული ტრადიცია აღდგა, რითაც ქართული ისტორიოგრაფია დაწინაურებულ კულტურულ ხალხთა ისტორიოგრაფიას გვერდში ამოუდგა.

ამ სახელოვანი ტრადიციის გაგრძელებაა ის, რომ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტმა ამოცანად დაიდვა საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის მეცნიერული შესწავლა და ამ მიზნით სპეციალური განყოფილება შექმნა.

* * *

ტოპონიმიკურ (ადგილთა სახელები) მასალას უპირველესად ენათმეცნიერების დარგი ტოპონიმიკა შეისწავლის, მაგრამ ტოპონიმიკური მონაცემები ისტორიისათვის (ისტორიული გეოგრაფიისათვის) ყოვლად აუცილებელი პირველხარისხოვანი წყაროა. ამიტომ ამა თუ იმ ქვეყნის ადგილთა სახელების შეგროვება-შესწავლით ისტორია ასევე დაინტერესებულია.

ასპინძა და ფუნდუკი, ყელი და ჭვართა-ყელი, კიბე და მისაქციელი, კარი და კლდე-კარი, გარდათხრილი და ჩასავალი, მილიონი და ნებოძირი, ქარვასლის ხევი და ბარგი-ყარია, სათრიელი და სასვენია, ბაში და საბაყო, ზესტაფონი და კოწახურისფონი, ხიდისთავი და ხიდიკარი, ცხემლის ხიდი და ქუბურ-ხინჯი, ოხერხიდა და ხიდარი, ტინიხიდი და კასტირი ხიდი, გატეხილი ხიდი და ნახილური, ყველა ეს და სხვა მრავალი ადგილთა სახელწოდებანი უტყუარნი და ძვირფასი ჩვენებანია ძველი საქართველოს გზებისა, მათი მიმართულებისა თუ მშენებლობის შესასწავლად. ასეთივე მეტყველსა და უხვ ჩვენებებს შეიცავს ადგილთა სახელწოდებანი ჩვენს წინაპართა შრომა-მეურნეობისა, მშენებლობა-მოსახლობისა, ლხენა-გართობისა, ბრძოლისა, რელიგიისა და ცხოვრების სხვა მხარეთა შესახებ. მოკლედ, ადგილთა სახელები გადაშლილი წიგნია, რომელშიაც ჩვენს წინაპრებს თავისი თავგადასავალი ცხოვლად ჩაუწერიათ. ამ წარსული ცხოვრების აღსადგენ მეცნიერულ მასალად განიხილავს ისტორიული გეოგრაფია ამა თუ იმ ქვეყნის ადგილთა სახელებს (ტოპონიმიკას).

აქედან ცხადია, თუ რამდენად საჭირო და მნიშვნელოვანია ქვეყნის ტოპონიმიკური მასალის სრულად და მეცნიერულად შეგროვება და გამოცემა.

ამ საჭიროების გათვალისწინებით იყო, რომ ჩემს მოწაფეს, წინამდებარე წიგნის ავტორს, ამხ. ი. სიხარულიძეს ასეთი სამუშაოს წამოწყება ვერჩიე და შემდეგაც თვალყურს ვადევნებდი მის ამ თემაზე მუშაობას. ი. სიხარულიძის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მან სანაქებო და ჩვენი ახალგაზრდა მეცნიერ-მუშაკათვის მისაბაძი საქმის მოყვარეობა, ენერჯია და უნარი გამოიჩინა და მოკლე დროში აქარის დიდი ტოპონიმიკური მასალა შეაგროვა და, როგორც მისი შრომის შესავლიდან დაინახავს მკითხველი, ეს მასალა მეცნიერული ღირებულებისაა. რა თქმა უნდა, სავარაუდებელია, რომ ი. სიხარულიძის ეს ნაშრომი არ ამოწურავს აქარის ტოპონიმიკას, მაგრამ აქ მოცემული მასალა იმ ოდენობისა (და ხარისხის) უსათუოდ არის, რომ მასზე დაყრდნობილი მკვლევარი გულდაჯერებული იყოს მის მიერ დადგენილი მეცნიერული სურათის სანდოობაში.

წინამდებარე წიგნში აქარის მხოლოდ ერთი ნაწილია აღწერილი ტოპონიმიკურად. ამხ. ი. სიხარულიძეს თითქმის მზად აქვს მეორე ნაწილის ტოპონიმიკაც. აქარის ხელისუფალთა გულისხმიერი დამოკიდებულების წყალობით და ხელის შეწყობით ეს მეორე წიგნიც, იმედია, მალე დაიბეჭდება და ქართულ საბჭოთა ისტორიულ მეცნიერებას სრულად ექნება ხელთ ძვირფასი უტყუარი მასალა ამ მხარის წარსული ცხოვრების შესასწავლად.

აკად. ნ. ბიძინაშვილი

შესავლის მაგიერ

ტოპონომასტიკა, ან მოკლედ ტოპონიმია გეოგრაფიულ ნომენკლატურას, ადგილთა სახელწოდებებს შეისწავლის.

ტოპონიმია ლექსიკოლოგიის შემადგენელი ნაწილი და ისტორიის ფრიად საყურადღებო დამხმარე დისციპლინაა.

ისტორიულ ასპექტში ტოპონიმია შეისწავლის გეოგრაფიულ სახელთა წარმომავლობას და მათ ცვალებადობას. ისტორიული ტოპონიმია უაღრესად მნიშვნელოვანი ნაწილია ისტორიული გეოგრაფიისა.¹

ტოპონიმია საყურადღებო მასალას გვაწვდის ამა თუ იმ ტერიტორიაზე ოდესმე მოსახლე ხალხთა ისტორიის შესასწავლად.

ადგილთა სახელწოდებებში შემონახულია ეთნონიმიატ, ე. ი. იმ ტომ-ნათესავთა სახელები, რომელთა სამკვიდრებელიც ყოფილა ოდესღაც ეს მიწა-წყალი; შემონახულია აგრეთვე ბევრი საზოგადო სახელი, რომელიც შემდეგ საკუთარ სახელად შერჩენია მდინარეს, ტყეს, მთას, საძოვარს, სახანავ-სათესსა და სხვ. ხშირად რიგი ასეთი სახელებისა ცოცხალი მეტყველების ლექსიკურ ფონდში აღარ გვხვდება, გამქარაია, ზოგჯერაც ფრიად შეცვლილი სახით არის მოღწეული, რომლის პირვანდელი ფორმის აღდგენისათვის სერიოზული ლინგვისტურ-ისტორიული ძიებაა საჭირო.²

ამგვარ სახელთა ეტიმოლოგია მეცნიერებისაგან დიდ სიფრთხილეს და წინდახედულობას მოითხოვს, რადგანაც იგი, როგორც სამართლიანად შენიშნავდა აკად. ს. ჭანაშია, „...ადვილად შეიძლება ზღვა შეცდომების წყაროდ იქცეს მეთოდოლოგიური სიმკაცრის ოდნავი შესუსტების პირობებში. გასაგებია, აგრეთვე, რომ ტოპონიმიაში ყველაზე დიდ სიფრთხილეს მკვლევარისაგან ინდივიდუალური მოვლენები მოითხოვს და ყველაზე საიმედო მისთვის ტოპოლოგიური ანალიზი რჩება. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საყურადღებოა გეოგრაფიული სახელების მორფოლოგია“.³

¹ С. В. Веселовский. Топонимика на службе у истории, «Исторические записки», 1945 г., кн., 17, стр. 24.

² გ. ახვლედიანი, აფხაზეთის ისტორიული ტოპონიმის ზოგიერთი საკითხისათვის, «მნათობი», 1957 წ., № 2, გვ. 107.

³ ს. ჭანაშია, ჩერქეზული (ადიღუური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიაში, სსრკ მეცნ. აკადემიის საქ. ფილიალის მოამბე, ტ. 1, № 8, 1940 წ., გვ. 623.

**ტაონიმიკური
კლავა-ქიფის
ისტორიიდან**

ტაონიმიკისადმი ინტერესს ისტორიკოსები უძველესი დროიდან იჩენდნენ, მაგრამ მას, როგორც ისტორიის დამხმარე დარგს, სერიოზული ყურადღება მხოლოდ რენესანსის ეპოქაში მიექცა. პირველი ისტორიკოსი, რომელმაც ისტორიის საშენ-მასალად ადგილთა სახელების მომარჯვება სცადა, იყო ჰუმანიტური ისტორიოგრაფიის ერთდროულ-ისტორიულ სკოლის ცნობილი წარმომადგენელი გერმანელი ბეატუს რენანი (1482—1547 წწ.)¹

რუსეთში ისტორიული გეოგრაფია (Положения мест) ისტორიის პირველად მკიდროდ დაუკავშირა დიდმა რუსმა ისტორიკოსმა ვასილ ნიკიტას-ძე ტატიშჩევმა (1686—1750 წწ.)² ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ დარგის ფუძემდებელია სახელოვანი ქართველი მეცნიერი ვახუშტი ბაგრატიონი (1696—1770 წწ.), რომელიც თავისი დროის დიდი ისტორიკოს-გეოგრაფი და კარტოგრაფი იყო.

ვახუშტის კარტოგრაფიული ნაშუქვებები ცნობილი იყო თავისი დროის რუსი და ევროპელი კარტოგრაფებისათვის და ფართოდაც იყენებდნენ მას. 1737 წელს ბატონიშვილის რუკები ფრანგულ ენაზე თარგმნა და გამოსცა გამოჩენილმა ევროპელმა გეოგრაფმა და ასტრონომმა დელილიმ.³

ნაშრომი, რომლითაც ვახუშტიმ საფუძველი ჩაუყარა ქართულ ისტორიულ გეოგრაფიას, ესაა „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, რომელიც მისი დიდი მემკვიდრეობის მარგალიტს წარმოადგენს და დღემდე რჩება საქართველოს ისტორიკოსის, გეოგრაფის და ზოგიერთი სხვა დარგის მკვლევართა სამაგიდო წიგნად.

ვახუშტის კარგად ჰქონდა შეცნობილი ისტორიული გეოგრაფიის ადგილი და მნიშვნელობა მეცნიერებაში და არც ცდებოდა, როდესაც „ადგილთა აღწერას“ (ისტორიული გეოგრაფია) ისტორიის („მატიანეს“) ორგანულ ნაწილად თვლიდა. „...ესე მატანე, — წერდა ბატონიშვილი, — განიყოფების ოთხწილად: ადგილის აღწერად, ნათესავმეტყველებად, წლისმრიცხველებად და მოქმედების აღწერად, და ესეცა განიყოფების ორად — საეკლესიოდ და სამოქალაქოდ.“⁴

„ნათესავმეტყველება“ ეს უცხოური „გენეალოგის“ ქართული შესატყვისია, ასევეა „წლისმრიცხველობაც“, რომელიც ევროპული „ქრონოლოგის“ ქართული ექვივალენტია, „მოქმედების აღწერა“ ეს საკუთრივ ისტორიული ამბების გადმოცემას ნიშნავს, ხოლო „ადგილთა აღწერა“ ევროპულსავე „ტაონიმიკას“ ეთანასწორება.

ვახუშტის მიხედვით „ადგილის აღწერა“, როგორც „მატიანეს“ შემადგენელი და განუყოფელი ნაწილი, ამავე „მატიანეს“ სრულყოფის საქმეს უნდა ემსახურებოდეს. ამის გამო არის, რომ მეცნიერი ბატონიშვილი თავის „აღწე-

¹ Eduard Fcuerer, Geschichte der neueren Historiographie, München und Berlin, 1911 წ., გვ. 190-191.

² В. Н. Татищев, Российская история, т. I, ч. I, стр. 542; П. Пекарский Новые известия о В. Н. Татищеве, прилож. к IV тому ЗИАН, № 4, 1864 г., стр. 56—53:

³ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედ., თბილისი, 1941 წ., გვ. XVIII.

⁴ იქვე, გვ. 3.

„ზა სამეფოსა საქართველოსა“-ში მარტოოდენ გეოგრაფიული ხასიათის ცნობების მოტანით კი არ კმაყოფილდება, არამედ ეხება ისტორიულ ძეგლებსაც: ციხეებს, ტაძრებს, ხიდებს, არხებს, სასახლეებს, რუებს, ურთავს ისტორიული ხასიათის ცნობებს, თუ ვის მიერ ან როდის იქნა აშენებული, დანგრეულ-შემუსრული ან განახლებულ-ადგენილი. აი, მაგალითად, არტანუჯი ვახუშტის ასე აქვს აღწერილი: „ამ ხიდს ზეით (იგულისხმება ხეარამზეს ხიდი კოროხზე, ა. ხ.) მოერთვის კოროხს მდინარე არტანუჯისა. ეს გამოსდის ქვაყრილის მთას, მოდის აღმოსავლეთიდან დასავლად. ამ წყალს მოერთვის ჩდილოდამ, კოროხს ზეით, სხვა წყალი არტანუჯისავე... ამ წყლის შესართავის ზეით, წინათქმულს წყალზედ, არს არტანუჯი, ქალაქი მცირე და ციხე მაგარი, კეთილშენი. ეს აღაშენა გორგასალ, შემდგომად შემუსრა ყრუმ, მერმე აღაშენა და განაახლა აშოტ კურაპალატმან, და აღაგო ციხესა შინა ეკლესია პეტრე-პავლესი... არს არტანუჯს ეკლესია გუნებათიანი, კეთილდიდშენიერნაგები. ეს იყო მონასტერი და აწ არს უქმი. კვალად აქვე არტანუჯს აღაშენა გორგასლან მონასტერნი მერისა, შინდოთისა და ახიზისა, ფრიად შეენიერნი, კვალად ქმნა ახიზს ქვაბნი კლდისა გამოკვეთილნი, ფრიად მაგარნი და შეუალნი“.¹

ასეთნაირადვე არის დახასიათებული საქართველოს სხვა ციხე-ქალაქები და ისტორიული ადგილები.

მეცნიერი ბატონიშვილი თავისებურ ფილოლოგიურ კვლევებთან ერთად მარტოა. „აღწერა“-ში მრავალი გეოგრაფიული სახელის ახსნა-განმარტებაა მოცემული. სავსებით სწორად აქვს აღნიშნული ვახუშტის, მაგალითად, რომ საქართველოს „ევროპელნი და ბერძენნი უხმობენ ჯორჯიანსა, და რუსნი გრუხსა, და მოჰმადიანნი გურჯსა მათითა ორფოლრაფიის გამო, არამედ იგივე გიორგიავე არს“.² ასევე მართებულად შენიშნავს ბატონიშვილი, რომ სახელი უყიროლა „მდინარემან ამან მოიგო სახელი... თვისის ჩქარისა და კლდესა ზედა დინებითა, ვინადგან ხმოვანებს შორ სასმენლად“³ და სხვ. თუმცა ვახუშტის ეტიმოლოგიების დიდი ნაწილი მაინც ხელოვნური და თავისუფალია და არაფრით განსხვავდება ხალხური ეტიმოლოგიისაგან. ასეთია მაგ., ივერიის,⁴ მაშავერის,⁵ არაგვის,⁶ არტანუჯის,⁷ თუხარისის,⁸ ლეჩხუმის,⁹ რაჭის,¹⁰ ოკრიბის,¹¹ გურიისა¹² და სხვა ვახუშტისეული ეტიმოლოგიები.

სხვანაირად არც იყო მოსალოდნელი. ასეთი თავისუფალი ეტიმოლოგიური ვარჯიში მარტოოდენ ვახუშტის როდი ახასიათებდა, იგი საერთოდ იყო დამახასიათებელი წინამეცნიერული ხანისთვის ამ დარგში გასული საუკუნის 40-იან

1 ვახუშტი, აღწერა— გვ. 137.

2 იქვე, გვ. 28-29.

3 იქვე, გვ. 151.

4 იქვე, გვ. 28.

5 იქვე, გვ. 38.

6 იქვე, გვ. 62.

7 იქვე, გვ. 121.

8 იქვე, გვ. 136.

9 იქვე, გვ. 148.

10 იქვე, გვ. 162.

11 იქვე, გვ. 164-165.

12 იქვე, გვ. 174.

წლებამდე, ვიდრე სიტყვის ახსნა და გააზრება მის მკაცრ მეცნიერულ ანალიზს დაეფუძნებოდა.

ვახუშტი ბაგრატიონმა ახალი ეტაპი შექმნა ქართულ ისტორიოგრაფიაში და დიდი მეცნიერული მემკვიდრეობა დაგვიტოვა, მაგრამ საქართველოს ძნელბედობამ ქართული ისტორიული აზრის განვითარება შეაფერხა. 1724 წელს მეფე ვახტანგ VI იძულებული იყო სამშობლოდან გადახვეწილიყო და მტერთაგან მიმძლავრებულს რუსეთისათვის შეეფარებინა თავი. ვახტანგსთან გაჰყვა საქართველოდან რჩეული ქართველი მოღვაწეები. ქართველებს რუსეთშიც არ შეუწყვეტიათ სამშობლოში დაწეებული სამეცნიერო მუშაობა და სასარგებლო საქმეს აკეთებდნენ, „მაგრამ მათი ეს მოღვაწეობა, — როგორც მართებულად შენიშნავს აკად. ნ. ბერძენიშვილი, — იმ დროის საქართველოს მეტად მცირედა რგებდა. სამშობლოში მათი ნამუშავენი ერთობ მცირედ მოდიოდა და ოსმალთა-ყიზილბაშების პირობებში აქ ის ვერც სათანადო გამოძახილს პოულობდა. და, რაც უმთავრესი იყო, ორი თაობის სიგრძეზე ინტენსიური მუშაობის შედეგად შექმნილი ქართული კულტურის კერა უმემკვიდრეოდ გადასაშენებლად იყო განწირული: საქართველოს ნიადაგს მოწყვეტილი მოსკოვის ქართველთა კოლონია კულტურულ მოღვაწეთა ახალ თაობას ვერ ქმნიდა.“¹

ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარება-დაწინაურებას დიდად შეუწყობელი 1845 წელს ქართველოლოგიის კათედრის დაარსებამ პეტერბურგის უნივერსიტეტში. ეს სასახელო საქმე აკად. მ. ბროსეს სახელს უკავშირდება. მ. ბროსეს წვლილი ქართველთმცოდნეობის განვითარებაში დიდი, მას ყურადღების გარეშე არც საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია რჩებოდა. ამავდროის საკითხებს გულმოდგინედ სწავლობდნენ საქართველოში მომუშავე ისტორიკოსები: დ. ბაქრაძე, მ. ჭანაშვილი, ექვთ. თაყაიშვილი და სხვ.

ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისადმი განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენდა აკად. ნ. მარი. იმ მრავალრიცხოვან ნაშრომებში, რომლებშიც ნ. მარი გეოგრაფიულ სახელთა ანალიზს მიმართავს ამა თუ იმ ისტორიული საკითხის გადაწყვეტისას, მრავალი სანიმუშო ღრმამეცნიერული მაგალითის მითითება შეიძლება.

ტოპონიმიკურ მონაცემებზე დაკვირვებამ მარი იმ მართებულ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ აჭარა-გურია და იმერეთი ერთ დროს მეგრულ-ქანურ ენაზე მოლაპარაკე ქართველური ტომებით იყო დასახლებული.

მაგრამ, ყველგან და ყოველთვის როდი ავითარებდა მარი ასეთ სწორ შეხედულებებს. მის ნაშრომებში საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკის არაერთი საკითხია გადაწყვეტილი მცდარად. ქართველთმცოდნეობა-

¹ ნ. ბერძენიშვილი, XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, თბილისი, 1944 წ., ნაკვ. I, გვ. 184.

ში დღეს უკვე ნ. მარის ასეთი შეცდომები მრავლადაა აღნიშნული და მეცნიერულად გასწორებული.

ვახუშტი ბაგრატიონის შემდეგ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის შესწავლის საქმეს განსაკუთრებით დიდი ღვაწლი დასდო მეცნიერ ბატონი-შვილის დიდი ტრადიციების სახელოვანმა გამგრძელებელმა ქართულ ისტორიოგრაფიაში აკად. ივ. ჯავახიშვილმა. ივ. ჯავახიშვილს კარგად ესმოდა ჩვენი ქვეყნის ისტორიული გეოგრაფიის რიგანი შესწავლის აუცილებლობა საქართველოს ისტორიის ნათელი წარმოდგენისა და გაგებისათვის. „ვისაც მსურს მომხდარი ამბების მნიშვნელობა და ქართველთა ცხოვრების განვითარების მიმდინარეობა ნათლად წარმოიდგინოს, მას ჯერ საქართველოს იმდროინდელი გეოგრაფია შესწავლილი უნდა ჰქონდეს“—ო—წერდა სახელოვანი ისტორიკოსი და საესე-ბით სამართლიანადაც.¹ მართალია საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის შესახებ ისტორიკოსს იმ დროს ხელთ ჰქონდა ვახუშტი ბაგრატიონის დიდებული წიგნი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ და ზოგიერთ ქართველოლოგთა ცალკეული გამოკვლევები, მაგრამ ეს საქმეს მაინც არ შეელოდა და ივ. ჯავახიშვილიც საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის შემდგომ სერიოზულად დამუშავების აუცილებლობის წინაშე იდგა. იგი მისთვის დამახასიათებელი მეცნიერული გატაცებით შეუდგა საქმეს: წლების მანძილზე ამ დარგში ავტორის დაუღალავი მუშაობის შედეგად შეიქმნა „საქართველოს საისტორიო გეოგრაფია VII-XII სს.“, რომელიც 1914 წელს დაიბეჭდა „ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე წიგნში, „საქართველოს საზღვრები“ და „საქართველოს ისტორიული რუკა.“

პირველი ნაშრომი, რომლის შეტანაც მკვლევარს ქართველი ერის ისტორიის შესავლის პირველ წიგნში ჰქონდა გამიზნული, ორი ნაწილისაგან შედგება. აქედან პირველი ნაწილი ძველ ქართულ გეოგრაფიულ ტერმინებს იხილავს, ხოლო მეორე — საკუთრივ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხებს. ნაშრომის პირველ ნაწილში ავტორს ისტორიულ ასპექტში აქვს შესწავლილი „სოფელი“, „ქვეყანა“, „დაბა“, „აგარა“, „ქარი“, „მთა“, „ბარი“, „თხემი“, „ქედი“ და მრავალი სხვა გეოგრაფიული ტერმინი.

მეორე ნაწილში კი, რომელიც რამდენიმე პარაგრაფისაგან შედგება, თანმიმდევრულად განიხილება რიგი საკითხებისა: საქართველოს მთები, ზღვები, ტბები და მდინარეები; მესამე პარაგრაფში, რომელიც ივ. ჯავახიშვილის „საქართველოს საისტორიო გეოგრაფიის“ ცენტრალურ ნაწილს წარმოადგენს, ეროვნული და უცხოური წყაროების ცნობათა საფუძველზე გარკვეულია საქართველოს ცალკეული „ქვეყნების“, ლიხთ აქეთისა, ლიხთ იქეთისა და მესხეთის მხარეთა ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, დადგენილია თითოეული

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი II, თბილისი, 1948 წ., გვ. 1.

ქართული „ქვეყნის“ საზღვრები და ისტორიული გავრცობა-შემცირების არეები.

ავტორის მხედველობიდან არც საქართველოს ძველი გზები რჩება და, დასასრულ, ქართული ისტორიოგრაფიის ამ ხარვეზსაც მნიშვნელოვნად ავსებს.

1919 წელს დაიბეჭდა საქართველოს ისტორიულ გეოგრაფიაში ივ. ჯავახიშვილის მეორე საყურადღებო გამოკვლევა „საქართველოს საზღვრები“, რომელშიც მეცნიერული საბუთიანობით არის ნაჩვენები, თუ ისტორიულად სად გადიოდა ჩვენი ქვეყნის ესა თუ ის საზღვრის ხაზი.

საზღვრების მიმოხილვას მეკლევარი ჩრდილო-დასავლეთიდან იწყებს. საქართველოს საზღვრის ხაზი ამ კუთხეში, ისტორიულად, აწინდელთან შედარებით, „ძალიან ჩრდილოეთით მდებარეობდა, სახელდობრ, იმ ადგილას, სადაც კავკასიონის მთავარი ქედი იწყებოდა“.¹ (მროველით: „სადა წარსწუთების წუერი კავკასისა“).²

წყაროების კრიტიკული ანალიზით ივ. ჯავახიშვილი მართებულად აღადგენს საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთის საზღვრის ხაზს, რომელიც მდ. ბზიზის (ძველი კაპოეტის წყალი), აუზის ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ მდებარე ქედს გასდევდა.³

ჩრდილოეთის საზღვარი კავკასიონის მთავარი უღელტეხილით მიემართებოდა რომელიც დარიალის ხეობასთან უფრო ჩრდილოეთით იყო გადაწეული და ქედის იქეთა მხარეზე გადადიოდა.⁴

საქართველოს ჩრდილო-აღმოსავლეთის უკიდურესი თემი ჰერეთი იყო. ამ კუთხის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი, რომელიც დალისტნის მთებზე გადადიოდა, ამავე დროს საქართველოს სახელმწიფო საზღვარიც იყო. საქართველოს აღმოსავლეთი საზღვრის გარკვევისათვის გადაშწყვეტი მნიშვნელობა აქვს გიშის წყალის ადგილმდებარეობის დადგენის საკითხს. ივ. ჯავახიშვილი ძველი ქართული წყაროების გიშის წყალს აიგივებს რუსული რუკების მდ. კიშთან, და მართებულადაც: ვახუშტი გიშს ალაზნის შემდინარედ თვლიდა, რუსული რუკებით კი ეს მდინარე ალაზნის შენაკად აგრიჩაის ერთვის. საქართველოს ამ სასაზღვრო მდინარის სახელი, აგრიჩაი, გვიანი ხანისაა, ძველად კი იგი, როგორც სამართლიანად მიუთითებს ივ. ჯავახიშვილი, იმ ადგილიდან მოკიდებული, სადაც აწინდელი გიში (კიში) ერთვის, გიშის წყლის სახელით ყოფილა ცნობილი.⁵ ამ გარემოების გათვალისწინება ნათელს ჰქვენს საქართველოს საზღვრის ხაზს ამ მხარეზე.

ისტორიული სამართლიანობითაა დადგენილი საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთი და სამხრეთი საზღვარი. განსაკუთრებით ვრცლად განიხილავს ავტორი ამ უკანასკნელს, რომელიც ისტორიულად მეტისმეტი ცვალებადობით ბასიათღებოდა. ასევე ითქმის საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთი საზღვრის

1 ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები, ტფილისი, 1919 წ., გვ. 4.

2 ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბილისი, 1955 წ., გვ. 5.

3 ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 5.

4 იქვე, გვ. 9.

5 იქვე, გვ. 11.

შესახებად. ზემო ქართლი, ანუ როგორც მომეტებულად უწოდებდნენ მესხეთი, რომელიც საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილს მოიცავდა, მრავალსახედასახე სახელწოდების თემს აერთიანებდა. მათ შორის სანაპირო თემებს შეადგენდნენ: ჭავჭავთ-აბოცი, არტაან-კოლა, კლარჯეთი, ტაო-ოლთისი და თორთუმ-ისპირი. კლარჯეთის სამხრეთ-დასავლეთით შავი ზღვისპირა მხარე კანთი იყო.¹

ისტორიული გეოგრაფიის საკითხებთან ერთად ავტორს განხილული აქვს მესხეთის მხარეთა ეთნიკური შემადგენლობისა და პოლიტიკური ისტორიის საკითხები.

ისტორიულ გეოგრაფიაში ი. ჭავჭავაძის ხანგრძლივი კვლევის გვირგვინია საქართველოს ისტორიული რუკა, რომელიც 1923 წელს დაიბეჭდა. ისტორიული გეოგრაფიის ეს ძეგლი განძი, როგორც ასეთი რუკის შედგენის პირველი ცდა ჩვენში, ცხადია, დაზღვეული ვერ იქნებოდა ნაკლოვანებათაგან (მასზე მართლაც შეინიშნება ზოგიერთი ხარვეზი), მაგრამ ძირითადად იგი საქმის საფუძვლიანი ცოდნით არის შესრულებული, დიდი ღირსებები გააჩნია და დღემდე ინარჩუნებს მეცნიერულ ღირებულებას.

ივ. ჭავჭავაძის უურადლებით ეკიდებოდა, აგრეთვე, ისტორიულ ტოპონომიკასაც. სახელოვან ისტორიკოსს გეოგრაფიულ სახელებზე დაყრდნობით საქართველოს უძველესი ისტორიის არა ერთი საკითხი აქვს გაშუქებული. ამ მხრივ აღსანიშნავია მისი, 1913 წელს გამოცემული „ქართველი ერის ისტორიის“ პირველი წიგნის შესავალი და „საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები“. ეს უკანასკნელი 30-იან წლებშია შესრულებული.

ძველ საქართველოს ისტორიულ გეოგრაფიაში რიგი საგულისხმო მოსაზრებები აქვს გამოთქმული პროფ. ს. კაკაბაძეს. ნაშრომში — „ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები“, რომელიც 1924 წელს გამოქვეყნდა „საისტორიო მოამბის“ პირველ წიგნში, ავტორი ვრცლად მიმოიხილავს იბერიისა და კოლხეთის ტერიტორიული მოცულობის, მათი ოლქობრივ შედგენილობისა და ტოპონომიკის საკითხებს. ამავე რიგის საკითხებზეა მსჯელობა აგრეთვე ს. კაკაბაძის იმავე წელს დაბეჭდილ გამოკვლევაში „საისტორიო ძიებანი“. ასევე ითქმის ნაშრომზე „ძიებანი ქართველთა IV-VII ს. ისტორიის შესახებ“,² რომელშიც მკვლევარს ეგრისის პოლიტიკური გეოგრაფიის ზოგიერთი საკითხი აქვს განხილული.

საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის სადავო-საცილობელ საკითხებს ეხება ს. კაკაბაძე რეცენზიაში, რომელიც ივ. ჭავჭავაძის ისტორიული რუკის შესახებ დაიბეჭდა 1924 წელს „საისტორიო მოამბის“ პირველ წიგნში (გვ. 293—297) და ივ. ჭავჭავაძის პასუხის პასუხში.³

¹ იქვე, გვ. 35.

² „საისტორიო კრებული“, წიგნი II, თბილისი, 1928 წ., გვ. 1 — 59.

³ „საისტორიო მოამბე“, წიგნი II, თბილისი, 1925 წ., გვ. 265 — 268.

„მდ. ჰიბერის“ ლახვ-გვერდისძირთან გაიგივებას მიუძღვნა ავტორმა ნარკვევი „საქართველოს უძველეს ტოპონიმიკიდან,“ რომელიც დაიბეჭდა 1925 წ. „საისტორიო მოამბის“ მეორე წიგნში, (გვ. 1—8).

საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკის საკითხებს უღუმოდგინედ ამუშავებდა გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსი აკად. ს. ჭანაშია.

ს. ჭანაშიას შრომებში, როგორცაა „უძველესი ეროვნული ცნობა ქართველთა პირველსაცხოვრების შესახებ“,¹ „კავკასიელი ეთნარქ-ეპონიმების ანტიკური სქემა“,² „იბერიის (ქართლის) სამეფოს პოლიტიკური გეოგრაფიისათვის უძველეს პერიოდში“,³ „პარიადრი, სკიდისი, მოსხური მთები“,⁴ „აღმოსავლურ-ქართული სახელმწიფოს უძველესი კულტურულ-პოლიტიკური ცენტრების საკითხისათვის“⁵ და ბევრ სხვაში იბერიის უძველესი პოლიტიკური გეოგრაფიის მრავალი საკითხია გაშუქებული.

სახელოვან მეცნიერს ყურადღების გარეშე არც კოლხეთის ისტორიული გეოგრაფია რჩებოდა. ამ პრობლემისადმი მიძღვნილი მისი გამოკვლევა „კოლხეთის ისტორიული გეოგრაფიიდან“, რომლის მხოლოდ ერთი ნაწილი—„ფასილი“ არის დაბეჭდილი.⁶

ისტორიული გეოგრაფიის მკვლევარმა არ შეიძლება განსაკუთრებული ყურადღებით არ მოეციდოს ტოპონიმიკას და ს. ჭანაშიაც ენერგიულად სწავლობდა ჩვენი ქვეყნის ადგილთა სახელებს. ასე მაგ., დას. საქართველოს ტოპონიმიკაში ჩრდილო-კავკასიური წარმოშობის ადგილთა სახელების გამოვლინებას მიეძღვნა მისი ნაშრომი „ჩერქეზული (ადიღეური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიკაში“ (გამოქვეყნდა 1940 წელს). გარდა ამისა ნაშრომში „თუბალ-თაბალი, ტიბარენი, იბერი“,⁷ და ზოგიერთ სხვაშიც, ს. ჭანაშიას რთული ისტორიული მოვლენების გასაშუქებლად მრავალი გეოგრაფიული სახელი აქვს მოშველებული და ღრმად გაანალიზებული.

ს. ჭანაშია დაუცხრომლად იბრძოდა ისტორიის ფალსიფიკატორთა წინააღმდეგ. ამ მხრივ აღსანიშნავია მისი — „Об одном примере искажения исторической правды.“⁸ ამ შრომაში გაცამტყერებულია ნ. ტოკარსკის წიგნის „ძველი სომხეთის არქიტექტურა“ — (რედაქტორი ი. ორბელი) ტენდენციურ-ცრუმეცნიერული შეხედულებანი სამხრეთ საქართველოს ხელოვნების ძეგლთა, ისტორიის, პოლიტიკური გეოგრაფიისა და სხვა საკითხებში.

1 ს. ჭანაშია, შრომები, ტ. II, თბილისი, 1952 წ., გვ. 21 — 101.

2 იქვე, გვ. 238 — 248.

3 იქვე, გვ. 249 — 259.

4 იქვე, გვ. 261 — 270.

5 იქვე, გვ. 282 — 305.

6 იქვე, გვ. 271 — 281.

7 სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის მოამბე, ტ. I, № 8, 1940 წ., გვ. 623 — 627.

8 Вопросы истории, 1947 г., № 5.

ტოპონიმიკისა და ისტორიული გეოგრაფიის დარგში საყურადღებო გამოკვლევების ავტორია აკად. ნ. ბერძენიშვილი. 1941 წელს ნ. ბერძენიშვილმა თ. ლომოურთან ერთად გამოსცა ვახუშტი ბაგრატიონის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“. წიგნს უძღვის ნ. ბერძენიშვილის შესავალი წერილი, რომელიც ორი ნაწილისაგან შედგება; პირველი ნაწილი ვახუშტის ბიოგრაფიასა და საისტორიო გეოგრაფიაში მის ღვაწლს გვიხსნათებს, ხოლო მეორე — მისი ხელნაწერის აღწერილობისადმი მიძღვნილი. რედაქციამ დიდი მუშაობა გასწია ვახუშტის გეოგრაფიული მეგვიდრეობის საფუძვლიანი შესწავლის ხაზით; გულმოდგინედ შეაჩერა ვახუშტის ავტოგრაფი მისი გეოგრაფიის სხვა მრავალ ხელნაწერებს, მეცნიერულად დაადგინა ნაშრომის ტექსტი და უცილობლად დაასაბუთა ყველა მის ხელნაწერთა ერთი დედნიდან მომდინარეობის აზრი.

მუშაობის პროცესში დაისახა მეტად საინტერესო კულტურულ-ისტორიული ხასიათის საკითხი: „ვახუშტის გეოგრაფიის ისტორია“, რომელიც კიდევ დამუშავა თ. ლომოურმა.

განსაკუთრებული გულისყურით ეკიდება ნ. ბერძენიშვილი საქართველოს ისტორიულ ტოპონიმიკას. 1950 წელს დაიბეჭდა მისი საყურადღებო ნაშრომი „ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან“, რომელშიც დადგენილია გეოგრაფიულ სახელ „აგარანის“ ადგილმდებარეობა და ამ პუნქტთან დაკავშირებული შუაფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის მნიშვნელოვანი მოვლენები.

ნ. ბერძენიშვილის გამოკვლევით XII-XIII საუკუნეებში თბილისის სამხრეთ-დასავლეთით მიმდგამი სოფლები შინდისი, ტაბახმელა და კოჯორი იწოდებოდნენ საერთო სახელით — „აგარანი“, სადაც საზღვხულო რეზიდენციები ჰქონდათ საქართველოს მეფესა და ქართველ დიდებულებს. ნაშრომში შესანიშნავად არის გარკვეული ისტორიული გეოგრაფია ფეოდალთა იმ ცნობილი აჯანყებისა, რომელიც 1178 წელს მეფე გიორგი III-ის წინააღმდეგ მოეწყო დემნა ბატონიშვილის მეთაურობით.

გეოგრაფიულ ტერმინ „საზუერა“-ს ადგილსამყოფელის გარკვევას მიძღვნა ნ. ბერძენიშვილის ნაშრომი „ერთი უძველესი საბაჟოს ადგილმდებარეობისათვის საქართველოში“.¹

იმ მრავალ საინტერესო ნაშრომთაგან, რომელიც ნ. ბერძენიშვილს საქართველოს ისტორიულ გეოგრაფიაში აქვს შესრულებული, ჯერ მხოლოდ მცირე ნაწილია გამოქვეყნებული, ბევრი მათგანი დღე-დღეზე ელის გამოქვეყნებას, მათ შორის, განსაკუთრებით საყურადღებოა „ძველი საქართველოს გზები“.

ონომასტიკურ მასალას განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ისტორიული მეცნიერების იმ უბანზე, რომელიც ჩვენგან ათასწლეულებით არის დამორჩეული, და სადაც წერილობითი წყაროების სიმცირეს განვიცდიდით. ად-

გილთა სახელებს დიდ ყურადღებას აქცევს საქართველოსა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი ისტორიის გამოჩენილი მკვლევარი პროფ. გ. მელიქიშვილი.

ტოპონიმიკური მონაცემები წარმოადგენს, მაგალითად, ავტორის მთავარ წყაროს, მეორე ათასწლეულის დასასრულისა და პირველი ათასწლეულის დამდგენი სამხრეთ-ამიერკავკასიის მოსახლეობის ენობრივი მიკუთვნების გამოსაკრევეად. ენობრივი კუთვნილების დადგენას კი უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ამა თუ იმ ხალხის ეთნიკური ვინაობის გასაგებად, ვინაიდან ენა, როგორც ცნობილია, წარმოადგენს იმ უმთავრეს ნიშანს, რომელაც ყველაზე უკეთ ავლენს ხალხის ეთნიკურ სახეს.

ონომასტიკური მასალების მეცნიერული ანალიზი საშუალებას აძლევს გ. მელიქიშვილს დაასკვნას, რომ აღებულ ხანაში დიაუხის სამეფოს მოსახლეობა, ისე როგორც სამხრეთ ამიერკავკასიის სხვა ოლქების მცხოვრებლები, ეთნიკურად ახლო იდგნენ ხური-ურარტულ ტომებთან, მეტიც: აღნიშნული ტერიტორიის ცენტრალური და აღმოსავლეთის რაიონების (აირარატის ოლქი, სევანის ტბის რაიონი) განსაკუთრებულ სიახლოვეს ამჟღავნებს ურარტულ ტომებთან, ხოლო დასავლეთის რაიონებში (ყარს-ერზრუმის რაიონი, ყარასუს (ეფფრათი) ზემო წელი და სხვ.) სჭარბობს ხურიტული ელემენტები.¹

სატომო სახელებსა და ტოპონიმიკურ მონაცემებზე დაყრდნობით აშუქებს გ. მელიქიშვილი ლუღლებიელების, ქაშქების და რიგ სხვა ძველადმოსავლურ ხალხთა ეთნიკური ვინაობისა და ისტორიის მრავალ საკითხს.²

ონომასტიკონი ფართოდ არის გამოყენებული აგრეთვე გ. მელიქიშვილის ცნობილ შრომაში „ამიერკავკასიის ხალხთა ისტორიის ძველადმოსავლური მასალები“, რომელმაც ავტორს ისტორიის მეცნიერების დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი და ლენინური პრემიის ლაურეატის საპატიო წოდება მოუპოვა.

თანამედროვე საბჭოთა ორიენტალისტიკის ამ შესანიშნავი გამოკვლევის პირველ ნაწილში, — „ნაირი-ურარტუ“ (1954 წელს გამოსცა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობამ აკად. ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით), დიდი ადგილი ეთმობა ნაირ-ურარტუს ქვეყნებისა და მასში შემავალ სამხრეთ-ამიერკავკასიის ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკის საკითხებს.

ადგილთა სახელებსა და საერთოდ ონომასტიკონს ყურადღებით ეკიდება და ვრცლად განიხილავს ცნობილი ქართველოლოგი პ. ინგოროყვა თავის ნაშრომში „გიორგი მერჩულე“, რომელიც 1949 — 1951 წლებში პერიოდულ იბეჭდვრ ჯა ჟურნალ „მნათობის“ ფურცლებზე, ხოლო 1954 წელს ცალკე წიგნად გამოიცა.

1 გ. მელიქიშვილი, უძველესი სამეფო სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, „მომომხილველი“, ტ. II, თბილისი, 1951 წ., გვ. 203 — 230.

2 გ. მელიქიშვილი, ლუღების ხალხი და ზამუას ქვეყანა, „მომომხილველი“, ტ. III, თბილისი, 1953 წ., გვ. 169 — 191; მისივე, ქაშქების ხალხის ეთნიკური ვინაობის საკითხისათვის, იქვე, გვ. 193 — 205.

ზოგი ჩვენი ავტორიტეტული სპეციალისტი უარყოფით შეფასებას აძლევს ადგილთა სახელების ინგოროყვასეულ ახსნა-განმარტებებს, და ეს ცალკეულ შემთხვევებში არც თუ უსაფუძვლო ჩანს. „გიორგი მერჩულე“-ში მართლაც გვხვდება გეოგრაფიულ სახელთა ზოგიერთი არასწორი და ნაკლებ სარწმუნო ეტიმოლოგიური ანალიზი, მაგრამ მისი ძირითადი ნაწილის მეცნიერული ღირებულება ეჭვს არ იწვევს.

ისტორიულ ტოპონიმიკას ავტორი განიხილავს თავისი შრომის მეოთხე თავის („დასავლეთ საქართველოს ფეოდალური სახელმწიფო აფხაზეთის სამეფო“ და ცნობები მის შესახებ გიორგი მერჩულის ძეგლში“) პირველ ქვეთავში („აფხაზეთის მხარეთა მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა ანტიკურ ხანაში და საშუალო საუკუნეებში“, გვ. 119 — 189); აქ მოცემულ „სპეციალურ ექსკურსში“ სათაურით: „აფხაზეთის მხარეთა გეოგრაფიული სახელწოდებანი და მათი კავშირი ქართულ ენობრივ სამყაროსთან“ (გვ. 146—189), გაანალიზებულა¹ 136 გეოგრაფიული სახელწოდება.

პ. ინგოროყვა გადაკრით უარყოფს ჩრდილო-კავკასიური (ჩერქეზულ-ადიღურ) ელემენტის არსებობას აფხაზეთისა და საერთოდ დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიკაში და ამტკიცებს, რომ „ყველა ეს სახელწოდებანი... ქართულ ენობრივ სამყაროს ეკუთვნის“-ო (გვ. 146). აღნიშნულ ტერიტორიაზე იგი ვერ პოულობს „ვერც ერთ სახელწოდებას, რომელიც იხსნებოდეს ჩერქეზული ჯგუფის ენით“ (იქვე).

ასეთი მტკიცება მართებული არ არის. ჩრდილო-კავკასიური ტიპის სახელწოდებანი აფხაზეთში თითქმის ფეხის ყოველ გადადგმაზე გვხვდება, შედარებით იშვიათად, მაგრამ მაინც საქმარისად ვხვდებით ამგვარ ადგილთა სახელებს დას. საქართველოს სხვა რაიონების, განსაკუთრებით გურიის, ტოპონიმიკაში. ჩერქეზულ-ადიღური ელემენტის არსებობა დას. საქართველოს ტოპონიმიკაში კი, როგორც სამართლიანად აღნიშნავდა აკად. ს. ჯანაშია, „აქ ჩერქეზული მოსახლეობის ოდინდელი ნაკვალევია“.¹

„მერჩულეს“ ავტორი ვრცლად განიხილავს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხებს, რომელიც ამჟამად ჩვენი განსაკუთრებული ყურადღების საგანს წარმოადგენს და შუქს ჰფენს ბურუსით მოცულ თუ მცდარად გაშუქებულ მრავალ საკითხს.

ნაშრომის მეხუთე თავში „მესხეთის (ზემო-ქართლის) მხარეები და ცნობები მის შესახებ გიორგი მერჩულის ძეგლში“ (გვ. 296 — 399) განხილულია ზემო-ქართლის ქვეყნების — კლარჯეთის, შავშეთის, ტაოს, სპერის, ნიგალის, არტანის, ჯავახეთის, სამცხის, აჭარის და სხვათა ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკის არა ერთი საკითხი.

მომდევნო თავში (გვ. 400 და შემდ.) პ. ინგოროყვა კრიტიკის ქარცეცხლ-

1 ს. ჯანაშია, ჩერქეზულ (ადიღური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიკაში, გვ. 626.

ში ატარებს საქართველოს სამხრეთი მხარეების ისტორიისა და ისტორიული გეოგრაფიის საკითხებში მეცნიერული კვლამათების დამმარტებელთ (სენ-შარტენი ჰ. კიპერტი, ჰ. ჰილბერტი, ნ. ტოკარსკი, ნ. მიხანკოვა და სხვ.) და უცხოურ თუ ძველ ქართულ წყაროთა ცნობების მომარტებითა და შკაცი კრიტიკულ-მეცნიერული ანალიზით აღადგენს ისტორიულ სინამდვილეს.

გარდა აღნიშნულისა, საქართველოს ცალკეულ მხარეთა ტოპონიმიკაზე არსებობს კიდევ რამდენიმე გამოკვლევა, რომელთაგან აღსანიშნავია პროფ. ს. ჯიქიას ნაშრომი „სამცხე-საათაბაგოს ტოპონიმიკისა და ისტორიული გეოგრაფიის ზრგერთი საკითხი“, რომელიც „მზვარე“, „ჩრდილი“, „ჩილდირის“ ვარკვევას ისახავს მიზნად.¹ ლეჩხუმის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაზე საკურადლებო მოსაზრებებს შეიცავს პროფ. მ. ჩიქოვანის „ლეჩხუმური კილო და ტოპონიმიკა“, რომლის ერთი ნაწილი „ტოპონიმიკური ლექსიკონი“ 1939 წელს დაიბეჭდა,² ხოლო მეორე — „ტოპონიმიკურ სახელთა წარმოება ლეჩხუმური მასალების შიხედვით“³ — 1949 წელს.

ჩვენი დედაქალაქის ისტორიული გეოგრაფიის ერთ-ერთი საინტერესო პუნქტის — „სოლდებილის“ (იხსენიება ძველ არაბულ წყაროებში) აღგილმდებარეობას არკვევს მ. ლორთქიფანიძის წერილი „ძველი თბილისის ისტორიული გეოგრაფიიდან“.⁴

აფხაზეთის ტოპონიმიკისა და ეთნონიმიკის საკითხებს ეხება ხ. ბლაჯბა წერილში «Некоторые вопросы этнонимии и топонимии Абхазии», რომელიც პ. ინგოროყვას „გიორგი მერჩულეს“ გამო დაიბეჭდა 1956 წელს.⁵ ამავე რიგისაა ზ. ანჩაბაძის სტატია «Вопросы истории Абхазии в книге П. Ингороквы «Георгий Мерчуле» Грузинский писатель X века»⁶ ქ. ლომთათიძის — „აფხაზეთა ვინაობისა და განლაგების ზოგიერთი საკითხების შესახებ“⁷ და გ. ახელდიანის — „აფხაზეთის ისტორიული ტოპონიმიკის ზოგიერთი საკითხისათვის“.⁸

1 ი. ბ. სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები (ქვემოთ შემოკლებით — თსუ შრომები), ტ. XLI, 1950 წ., გვ. 185 — 195.

2 თსუ შრომები, ტ. IX, 1939 წ., გვ. 135 — 155.

3 ა. ს. ბუშკინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. VIII, გვ. 233 — 242.

ეს სტატიები აწყობილი იყო, როცა გამოქვეყნდა მ. ალაიძის „ლეჩხუმური ტოპონიმიკური სახელწოდებანი“. წერილი დაბეჭდილია ალ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახ. პეინსტიტუტის შრომების XVIII ტომში (ქუთაისი, 1958 წ.). ამავე ინსტიტუტის შრომების XVII ტომში მ. ალაიძემ დაბეჭდა „ქვემო-რაქული ტოპონიმიკური ლექსიკონი“, რომელსაც ერთვის ამბროლაურის რაიონის სოფლებისა და ვვარების სია.

4 მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, თბილისი, 1954 წ., გვ. 159 — 165.

5 დ. გულოას სახელობის აფხაზეთის ენის, ლიტერატურის და ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. 27, სოხუმი, 1956 წ., გვ. 279 — 303.

6 იქვე, გვ. 261 — 278.

7 მნათობი, № 12, 1956 წ., გვ. 132 — 139.

8 მნათობი, № 2, 1957 წ., გვ. 107 — 114.

წალკა-თრიალეთის ტომონიმიკას ეხება პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი ნარკვევში — „წალკა-თრიალეთის მატერიალური კულტურის ნაშთებისა და ტომონიმიკის შესწავლისათვის“, დაბეჭდა 1934 წელს.¹

ქლუხორის რამდენიმე ტომონიმიკურ სახელს განიხილავს გრ. ზარდალი-შვილი წერილში „ქლუხორის რაიონის ზოგიერთ გეოგრაფიულ სახელთა დადგენისათვის“.²

ქვემო მაქახელის გეოგრაფიულ სახელთა წარმოებას არკვევს და ყურადღებას იმსახურებს, აგრეთვე, ა. მსხალაძის შრომა „მაქახლის ხეობის ტომონიმიკისათვის“ და სხვ.

როგორც ვხედავთ, ქართულ ტომონიმიკას საკმაო ტრადიცია აქვს და დღესაც ჩვენში ვაცხოველებული მეცნიერული მუშაობა ტომონიმიკებს ამ დარგშიც. ამას ადასტურებს ის, რომ აკად. ნ. ბერძენიშვილის ინიციატივით 1957 წ. ივ. ჭავჭავაძის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტში ჩამოყალიბდა ისტორიული გეოგრაფიის განყოფილება, რომელშიც მ მეცნიერმუშაკია გაერთიანებული. მაგრამ ეს რიცხვი მაინც ცოტაა; გასაკეთებელი და სამუშაო ამ დარგში იმდენად დიდი და სერიოზულია, რომ მკვლევართა მრავალრიცხოვან კოლექტივს მოითხოვს.⁴

ტომონიმიკის სწრაფი განვითარებისათვის ოდნავდაც არ არის საკმარისი რუკის მონაცემები ან კანტი-კუნტად შეგროვილი მასალები. ამისათვის, უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა ჩვენი ქვეყნის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა თანმიმდევრობითა და დაწერილებით შეკრება. 1945 წელს ამაზე სამართლიანად მიუთითებდა ცნობილი საბჭოთა ტომონიმიკი ს. ბ. ვესელოვსკი.

„...უნდა აღინიშნოს, — წერდა იგი, — რომ სასურველია ტომონიმიკურ მასალების უშუალო შეკრება ადგილების თანმიყოლებით შესწავლისა და ადგილობრივ მცხოვრებთა გამოკითხვის გზით. მხოლოდ ამ გზით შეიძლება იქნას შეკრებილი დიდი რაოდენობით სხვადასხვა პატარა მდინარეების, ხევებისა და სხვათა სახელწოდება, რომლებიც არ მოხვედრილან და შეიძლება არც მოხვდნენ არც ერთ რუკაზე, არც სოფლების სიგეში. ასეთი ადგილობრივი სახელწოდებები დროთა ვითარებაში წაიშლება ხოლმე მოსახლეობის მცხსიერებაში მსგავსად ფოლკლორის ნაყოფისა და საჭიროა ვიჩქაროთ მათი შეკრება, ვინაიდან გაივლის, ალბათ, 40-50 წელი და არ დარჩება ხალხური შემოქმედების ამ ნაყოფის კვალიც კი. არქეოლოგიური და ფოლკლორული ექსპედი-

1 კრებულში „მარქსისტული ენათმეცნიერებისათვის“, თბილისი, 1934 წ., გვ. 27 — 44.

2 თსუ შრომები, ტ. 36, თბილისი, 1949 წ., გვ. 144 — 150.

3 რუსთაველის სახელობის ბაბუშის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის სტუდენტთა შრომები, ტ. 1, 1954 წ., გვ. 17 — 29.

4 მკვლევართა მრავალრიცხოვანი და კვალიფიციური კადრები მუშაობენ ტომონიმიკაში საზღვარგარეთის განვითარებულ ქვეყნებში, კერძოდ, ინგლისში, სადაც 1923 წელს ჩამოყალიბდა ადგილთა სახელების შემსწავლელი საზოგადოება პროფ. ალან მეუერის ხელმძღვანელობით; ამ გაგრძობებამ დიდი სტიმული მისცა ისტორიის ამ ღრის შესანიშნავი დარგის განვითარებას ინგლისში. (R. E. Zuehlisson, Five years of English place study (1922-1927), „Englische studien“ B. 6 2, Leipzig, 1928 (28) 64).

საზოგადოების წევრებში დიდი მუშაობა გასწევს ტომონიმიკური მასალების შესაკრებად; ამ საქმეში განსაკუთრებით ენთუზიაზმი გამოავლინა ე. ბ. გოვერმა, რომელმაც უპირველესად მასალა შეაგროვა სამხრეთ ლეონშირში, კორნელში და მიდლსექსში და გამოსცა კრებუც (იქვე, გვ. 101).

ინგლისის ტომონიმიკის შესწავლაში დიდი ღვაწლი მიუძღვით პროფესორებს: შეუერს, სტენტონს, სჯფილდს, ფორსტერს, და მრავალ სხვას. (იქვე, 64-105).

ციების მსგავსად, განსაკუთრებით სასურველია ექსპედიციების მოწყობა სსრ კავშირის ცალკეულ ხალხთა ტერიტორიაზე, სადაც ადგილობრივ სახელწოდებებს სწრაფად სცვლის ახალი სახელწოდებები“.¹

სავსებით სწორად მიუთითებს ავტორი ტოპონიმიკური მასალები შეკრება-შეგროვების გზებსა და ამ საქმის დაჩქარებით შესრულების აუცილებლობაზე. მაგრამ იმაში კი ვერ დავეთანხმებით მას, რომ თითქოს ჩვენში დღეს ადგილთა ძველი სახელწოდებანი სრული გაქრობის საფრთხის წინაშე იდგეს. მართალია, ჩვენი ეპოქის სიახლე სწრაფად პოულობს ასახვას ტოპონიმიკაში, მაგრამ ძველი ნომენკლატურა ადვილად როდი სთმობს პოზიციას და ახლის პარალელურად დიდხანს განაგრძობს არსებობას, რაც ტოპონიმიკის „კონსერვატული“ ბუნებით აიხსნება. ტოპონიმიკურ სახელწოდებათა ძირითადი თავისებურებაც სწორედ არის „... მათი სიმყარე და სიცოცხლისუნარიანობა, რის გამოც ისინი წარმოადგენენ უძველეს ძეგლებს, რომლებიც საშუალებას გვაძლევენ ჩავწვდეთ კაცობრიობის ისტორიის, კულტურისა და ენის სიღრმეში.“²

გეოგრაფიულ სახელწოდებათა შეკრების საქმეს რომ დროულად უნდა მიხედვა, ეს უდავოა. ამას მოითხოვს არა მარტო ძველ გეოგრაფიულ სახელწოდებათა დაკარგვა-გაქრობის საშიშროება, არამედ უპირველეს ყოვლისა თვით ტოპონიმიკური კვლევა-ძიებისა და ისტორიული მეცნიერების განვითარების ინტერესები. სამწუხაროდ, დღემდე ტოპონიმიკურად საქართველოს არც ერთი კუთხე არ არის აღწერილი და შესწავლილი. ცალკეულ სახელწოდებათა შესახებ არსებული გამოკვლევები საქმეს ვერ შევლის. მთავარია პირველ რიგში საფუძვლიანად იქნას აღწერილი ადგილთა სახელწოდებებით მდიდარი ჩვენი ქვეყანა და შემდეგ დაუყოვნებლივ გამოიყენოს ეს მასალები, რათა საშუალება მიეცეს სათანადო დარგების სპეციალისტებს გაეცნონ მას და სათანადოთაც გააანალიზონ იგი.

უდიდესი დაკორდებული ყამირი არის გადაშლილი ისტორიკოსების წინაშე, რომლის გატეხა-დამუშავება დიდად შეუწყობს ხელს ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის დაწინაურებას და სინათლის სხივს მოჰქვინს საქართველოს ისტორიის დღემდე ბურუსით მოცულ მრავალ საინტერესო საკითხს. ამ საქმეში აქტიურად უნდა ჩაებან ჩვენი ახალგაზრდა ისტორიკოსები.

მართალია, ადვილი როდია საქართველოს ურიცხვი სოფლების შემოვლა და ტოპონიმიკური აღწერა, მაგრამ როცა ისტორიოგრაფიის წინსვლა-განვითარების ინტერესები მოითხოვს ამას, იგი უნდა აუცილებლად გაკეთდეს.

**სამხრეთ-დასავლეთ
საძრითველოს
ისტორიული
გეოგრაფიული**

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ის ნაწილი, რომელიც ამჟამინდელ საქართველოს საზღვრებშია და აქარის ასსრ-ში შედის, რამდენიმე ძველი ქართული თემისა თუ მისი ნაწილისაგან შედგება. ესენია: საკუთრივ ისტორიული აქარა (აქარისწყლის ხეობა), შავშეთის ნაწილი (ქვემო

1 ს. შ. ვესელოვსკი, დასახ. ნაშრ., გვ. 29.

2 БСЭ, второе издание, 42, стр. 663.

მაქახელი), ნიგალის ნაწილი (მირვეთიდან — კირნათ-მარადილამდე), აფსარ-გონის თემი (თხილნარისა და გონის სასოფლო საბჭოები), ქანეთის მცირე ნაწილი (მსკიბულალ-ტიბაშიდან კვარიათამდე) და ქვემო-გურია (მდინარეებს ჩოლოქსა და კოროხს შორის მდებარე მიწა-წყალი), უკანასკნელის გარდა, რომლის ტოპონიმის წარმოდგენა მეტისმეტი სიდიდის გამო წინამდებარე წიგნში ვეღარ მოხერხდა, ჩვენ აქ ყველა სხვა ჩამოთვლილი ძველი ქართული ოლქების ისტორიულ გეოგრაფიას დავახასიათებთ მოკლედ, ხოლო ბათუმის რაიონის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილისა და ქობულეთის რაიონის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხებზე მსჯელობა გვექნება მეორე წიგნში.

დავიწყოთ ისტორიული აქარით.

ა ბ ა რ ა

საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის დიდებული მკვლევარი ვახუშტი ბაგრატიონი აქარას ასე შემოსაზღვრავდა:

„... მზღერის (მას) აღმოსავლით მთა აქარასა და ზარზმას შორისი; და გარდაეალს მას ზედა გზა სამცხეს; სამხრით მთა აქარასა და ლიგანის-ხეცს შორისი; დასავლით მდინარე კოროხი; ჩდილოთ მთა გურიასა და აქარას შორისი“.¹

რამდენადმე განსხვავებული ცნობა მოეპოვება XI საუკუნის ქართველ ისტორიკოსს ლეონტი მროველს, რომლის მიხედვით აქარა ვრცელდებოდა „ნოსტის თავიდან ზღუამდის“ (შავი ზღვა. თ. ხ.)²

ხსენებული ისტორიკოსის თხზულებიდან ირკვევა, რომ „ნოსტე“ მდინარეა. ოძრხის საერისთავოში წარმოებული ბრძოლების აღწერისას მროველი ამბობს: „უფროსი ბრძოლა... იყუის მდინარესა ზედა, რომელსა ჰქუიან „ნოსტე““.³

სამწუხაროდ, ნოსტის ადგილსამყოფელის დადგენა არ ხერხდება, რადგან ეს მდინარე არც 5-ვერსიან რუკაზე და არც სხვა წყაროში იხსენიება.⁴

აქარის დასავლეთის საზღვრად მროველი შავ ზღვას დებს; შესაძლებელია ამ მხარის ერისთავის საგამგეოს ერთ დროს მართლაც ასეთი განვრცობა ჰქონოდა დასავლეთით, მაგრამ აქარა ისტორიულად აქარისწყლის ხეობას აღნიშნავდა და დასავლეთით იქამდე მიდიოდა, სადამდეც ეს ხეობა ვრცელდებოდა. ხერთვისი და კიბე ამ მხარეს აქარის უკიდურეს სოფლებს წარმოადგენდნენ.

გვიანი ბრინჯაოს ხანაში ისტორიული აქარის მიწა-წყალი ჰენიოხთა მსხვილი გაერთიანების ფარგლებში შედიოდა. ამ გაერთიანებას ბოლო მოუღეს კოლხთა ტომებმა კოლხების მიერ შექმნილმა ეთნიკურ-პოლიტიკურმა გაერთიანებამ, რომელიც ურარტულ წყაროებში „კულხას“⁵ სახელით იხსენიება, მალე დიდ წარმატებებს მიაღწია.

1 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1941 წ., გვ. 134.

2 ქართლის ცხოვრება, ანანუელ ნუსხა, თბილისი, 1942 წ., გვ. 17.

3 იქვე გვ. 29.

4 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი II, თბილისი, 1948 წ., გვ. 57.

5 სახელწოდება „კულხა“ „კოლხა“ წარმოსდგება გეოგრაფიული სახელისაგან „კოლა“, მური-ურარტული სატომო სახელების მაწარმოებელი „ხა“ ელემენტის დართვით (ც. მე-ლიქიშვილი, ურარტუ, თბილისი, 1951 წ., გვ. 142).

„კულხას“ სამხრეთით უშუალოდ ეკვროდა დიაუხ-დაიენის სამეფო, რომელიც XII-IX ს.ს. (ძვ. წ. ა.) ნაირი-ურარტუს ვრცელ ტერიტორიაზე ყველაზე ძლიერ პოლიტიკურ გაერთიანებას წარმოადგენდა. ახლანდელი არზრუმისა და ყარა-სუს (დას. ევფრატი) სათავედან მოკიდებული ეს სახელმწიფო შორს ჩრდილოეთით განივრცობოდა და თავის ფარგლებში მოიცავდა ისტორიული კოლხეთის მიწა-წყლის გარკვეულ ნაწილს.¹

დიაუხის გაერთიანება VIII საუკუნის შუახანებში დაეცა. ამით ისარგებლა „კულხამ“ და დიაუხის ჩრდილოეთ პროვინციებს დაეპატრონა.

VIII საუკუნეში კულხას დიდი ბრძოლების გადატანა მოუხდა ურარტუს წინააღმდეგ. განსაკუთრებით სარდურ II-ის (760 — 730 წ.წ.) დროს, მაგრამ შემდეგ ურარტუ თანდათან დასუსტდა, რამაც ხელი შეუწყო კულხას კიდევ უფრო გაძლიერებას.

კულხა — კოლხეთის² ძლიერების ხანაში მის ფარგლებში ერთიანდებოდა შავი ზღვის სამხრეთ და აღმოსავლეთ სანაპიროებზე მდებარე ტერიტორიების მნიშვნელოვანი ნაწილი.

ლეონტი მროველის ცნობების მიხედვით აქარა უძველეს დროში ეთნარქი ქართლოსის უფროსი შვილის მცხეთოსის სამფლობელოში³ შედიოდა, შემდეგ კი ეს თემი უკანასკნელის საშუალო ვაჟის ოძრხოსის წილხდომილ ქვეყანაში⁴ ერთიანდებოდა. უფრო მოგვიანებით ფარნავაზ მეფემ (IV-III საუკუნეების მიჯნა ძვ. წ.) ამ მიწა-წყალზე ოძრხის საერისთავო ჩამოაყალიბა, რომელშიც სამცხესთან ერთად აქარაც შედიოდა. ლ. მროველის სიტყვით თავის მიერ განწესებულ რვა ერისთავთაგან ფარნავაზმა „ერთი გაგზავნა ოძრხის ერისთავად, და მისცა ტასისკარიდგან ვიდრე არსიანთამდის, ნოსტის თავიდგან ზღუამდის, რომელ არს სამცხე და აქარა.“⁵

რა თქმა უნდა, სინამდვილეს არ შეეფერება ცნობა აქარის თავიდანვე აღმოსავლურ ქართული გაერთიანების ფარგლებში არსებობის შესახებ. ეტყობა მროველი გვიანდელ ანალოგიებზე აგებს თავის მსჯელობას. აქარა იბერიის შემადგენლობაში საგულისხმებელია არა უადრეს II ს-სა (ძვ. წ.), როდესაც იბერია მნიშვნელოვნად აფართოებს თავის სამფლობელოს დაცემის გზაზე შემდგარი კოლხეთის სამეფოს ხარჯზე და კოროხის აუზს ეუფლება.

აკად. ს. ჭანაშიას გამოკვლევით „სტრაბონის (თუ მისი სათანადო წყაროს) დროს იბერიის ტერიტორია კოროხის ხეობაში გადადიოდა.“⁶

1 გ. მელიქიშვილი, უძველესი სამეფო სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, „მომხილველი“, ტ. II, თბილისი, 1951 წ., გვ. 209.

2 კოლხეთს პირველად იხსენიებს VIII ს. (ჩვ. ვრამდე) ბერძენი ეპიკოსი ევმელისი (ალონანოს როდოსელი, არგონავტიკა, ავ. ურუშაძის წინასიტყვაობით და განმარტებებით, თბილისი, 1948 წ., გვ. 224, შენიშვნა 1), მანამდე კი დასავლეთ საქართველოს ძველი ბერძენი მწერლები „აია“-ს უწოდებდნენ. (ს. ყაუხჩიშვილი, „გეორგი მერჩულის“ გარშემო, „მნათობი“, № 2, 1957 წ., გვ. 120).

3 მცხეთოსის სამფლობელო მოიცავდა მიწა-წყალს „ტფილისითგან და არავითგან დასავლეთ ვიდრე ზღუამდე სპერისა“ (ქართლის ცხოვრება, ანასეული წესხა, გვ. 5).

4 ოძრხოსის სამფლობელო ვრცელდებოდა „ტასის-კარიითგან ვიდრე ზღუამდე სპერისა“ (ქართლის ცხოვრება, გვ. 6).

⁵ იქვე, გვ. 17.

6 ს. ჭანაშია, შრომები, ტ. II, გვ. 256. (ხაზი ჩვენია ო. ს.).

პლინიუსის (23-79 წწ.) ცნობით: „140 ათას ნაბიჯზე ტრაპეზუნტიდან არის მდინარე აფსარი, რომლის შესართავთან იმავე სახელის მქონე ციხე-სიმაგრეა. ამ ადგილებში მთებს გადაღმა იბერიიაა.“¹

მღ. აფსარი ჭოროხია, ხოლო მის შესართავთან არსებული ციხე-ქალაქი აფსარ-გონია. ის მთები კი, რომლის გადაღმაც იბერიიაა, აკად. ს. ჭანაშიას სიტყვით, სტრაბონისეული მოსხური მთებია.² მოსხური მთები კი იგივე ჰანეთის მთებია, პონტოს მთაგრეხილის აღმოსავლეთი ნაწილი.³

აქვე ჭოროხთან იწყება გურია-აჭარის ქედი, რომლის გადაღმაც აჭარაა. ამრიგად, პლინიუსის მოტანილი ცნობის საფუძველზე შესაძლებელი ხდება აჭარის მიჩნევა იბერიის შემადგენლობაში. ამავე ცნობაზე დაყრდნობით პროფ. ს. კაკაბაძე წერს: „შეუშეთო სამცხე და, როგორც ჩანს, აჭარის ერთი ნაწილი მაინც ამ დროს უკვე იბერიად ითვლებოდა.“⁴ სამცხე და აჭარა II: საუკუნეშიც იბერიის ფარგლებშია.⁵

იბერიის შემადგენლობაშია აჭარა ანანია შირაქელის (VII ს.) გეოგრაფიის მიხედვითაც.⁶

VIII საუკუნის მეორე ნახევარში აჭარა ადარნესე (ნესრე პირველის ძის) ბაგრატიონის სამფლობელოში გაერთიანდა. „მატიანე ქართლისაჲ“-ს გადმოცემით ხსენებულმა მმართველმა „იცივალა... ნასამალი კლარჯეთისა, შავშეთისა, აჭარისა, ნიგალისა, ასისფორისა, არტანისა და ქუეშოსა ტაოსა... და წარვიდა ადარნესე კლარჯეთად, და მოკულა მუნ.“⁷

აქედან ირკვევა, რომ მესხთა ქვეყნების ცენტრი იყო კლარჯეთი, სადაც რეზიდენცია ჰქონდა ამ მხარის მფლობელს ადარნესე ბაგრატიონს.

IX საუკუნის დამდეგს ქართლიდან ტაო-კლარჯეთში გადმოდის და ახალ „ქართლის სამეფოს“ უყრის საფუძველს აშოტ ბაგრატიონი. ეს სამეფო ვრცელ მიწა-წყალს მოიცავდა, მის ფარგლებში ერთიანდებოდა აჭარაც.

IX საუკუნის 80-იანი წლებიდან აჭარა შედიოდა შავშეთ-არტანის საერისთავთ-საერისთავოში.

ამ სამფლობელოს პირველი მმართველი იყო ერისთავთ-ერისთავი გურგენ პირველი კურაპალატი (გარდ. 891 წ.).

გურგენის შემდეგ შავშეთში მთავრობს ჯერ მისი უფროსი შვილი ადარნესე, ხოლო 896 წლიდან — აშოტი, კუნხად წოდებული.

აშოტ კუხი გარდაიცვალა 918 წელს. მას მემკვიდრე არ დარჩენია. აშო-

1 პლინიუსი, Naturalis Historia VI, § 12. Вестник древней истории, т. II, 1949 г., стр. 284 (ქვემოთ შემოკლებით—ВДИ).

2 ს. ჭანაშია, დასახ. ნაშრ., გვ. 256.

3 იქვე, აგრეთვე, მისი, პირიადრი, სვიდისი, მოსხური მთები, „შროშები“, II, გვ. 261—270.

4 ს. კაკაბაძე, ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები, „სასტორიო მოამბე“, წიგნი 1, თბილისი, 1924 წ., გვ. 33.

5 იქვე, გვ. 36.

6 ამ წყაროს ცნობით იბერიაში შემდეგი ოლქებია: კლარჯეთი, არტანის, შავშეთი, ქავახეთი, სამცხე, აჭარა, და სხვ.

(Армянская география, изд. К. П. Патканов, СПб, 1877, стр. 83).

7 ქართლის ცხოვრება, ანაექლი ნუსხა, გვ. 161-162.

ტის შემდეგ შავშეთში „ხელმწიფობდა“ მისი ძმისწული გურგენი (918-941 წწ.).¹

კონსტანტინე პორფიროგენეტის (912-959) ცნობით იბერიის კურაპალატს² ოთხი ერისთავი ექვემდებარებოდა. მათ შორის ვერიასახის, კარნატის, ყუელისა და აჰარის.³ პირველი ორი საერისთავოს ადგილის დადგენა არ ხერხდება. ა. რამბო პირველს დამახინჯებულ ბერცხედ (იმერეთში), ან ბერშოეთად (ქართლში) თვლიდა, მეორის შესახებ კი ვარაუდობდა შეიძლება დამახინჯებული ქართული იყოსო.⁴ აკად. ივ. ჯავახიშვილი უარყოფდა რამბოს მოსაზრებას და ფიქრობდა, რომ, რადგან ჯავახეთი (ყუელის ციხე) და აჰარა მესხეთის ქვეყნებია, ამიტომ „ვერიასახი“ და „კარნატისიცი“ მესხეთისავე სხვა თემების (შავშეთის, ტაოს, ან კოლას) ციხეთა დამახინჯებული სახელები იქნებაო.⁵

მოტანილი ცნობის მიხედვით XI საუკუნის პირველ ნახევარში აჰარა ცალკე საერისთავო იყო, მისი ერისთავი იბერიის კურაპალატს ემორჩილებოდა.

საყურადღებოა ისიც, რომ ბიზანტიის კეისარი აფხაზეთის მფლობელს „ექსუსზიასტეს“ ტიტულით იხსენიებს, ხოლო აჰარისა და სხვათა მმართველებს „არხონტებს“ უწოდებს.

ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევით „ექსუსზიასტი“ ღირსებით „არხონტ“-ზე მაღლა იდგა.⁶

XI საუკუნიდან აჰარას, მესხეთის სხვა თემებთან (არტანუჯი, შავშეთი, კლარჯეთი, სამცხე) ერთად მართავს გაერთიანებული საქართველოს მეფის მიერ დანიშნული მოხელე აბუსერისძეთა ფეოდალური საგვარეულოდან. აბუსერისძეთა უძველეს წარმომადგენელს—არტანუჯის ციხის მქონებელ იოანეს იხსენიებს „მატიანე ქართლისაჲ“ XI საუკუნის 20-იანი წლების დასასრულის ამბების აღწერილობაში.⁷

XI საუკუნის დამდეგამდის. არტანუჯი „კლარჯთა მეფეების“ ხელში იყო. ბაგრატ მესამე კი, სუმბატ დავითისძის გადმოცემით, „კლარჯნი ხელმწიფენი“ სუმბატი და გურგენი მოტყუებით შეიპყრო და „აღიხუნა ქვეყანანი და ციხენი.“⁸ „კლარჯთა ხელმწიფენი“ თმოგვის ციხეში იყვნენ გამოკეტილი 1011 წლამდე, ვიდრე დაიხოცებოდნენ.⁹ ამათი შვილებიდან ზოგიერთნი ბიზანტიაში გაიქცნენ და ბასილ კეისარს შეეხიზნენ, ხოლო „რომელ დაშთეს ამათ ქვეყანასა, მოისრნეს ყოველნი სიკუდილითა პატემრობასა შინა.“¹⁰

1 ისტორიკოსები კარგად ახასიათებენ გურგენ ერისთავთ-ერისთავს. სუმბატის ცნობით გურგენმა „უმეტესნი სიხსენი და ბრძოლანი ქმნა ყოველთა მამათა მისთასა და დაიმორჩილნა. უოველნი ვარძოსნი“ (ქართლის ცხოვრება. ს. ჯავახიშვილის რედ., ტ. I, თბილისი, 1955 წ., გვ. 380). გ. მერაბულეს სიტყვით გურგენი იყო „დიდი... ხელმწიფე ფრიალთა ნათესავთა“ (ცხოვრება გრაგოლ ხანძთელისა, პ. ინგოროყვას გამოც., თბილისი, 1949 წ., გვ. 72).

2 აკად. ივ. ჯავახიშვილი იბერიის კურაპალატის ქვეშ პირველ ქართველთა მეფეს ადარნეს II-ეს (888 — 923 წწ.) გულისხმობს. ქართველი ერის ისტორია, წიგნი II, გვ. 111.

3 გეორგიკი, IV, ნაკვ. II, თბილისი, 1952 წ., გვ. 291.

4 ივ. ჯავახიშვილი, დსახ. ნაშრ., გვ. 111.

5 იქვე.

6 იქვე, გვ. 107.

7 ქართლის ცხოვრება, ანაჟელი ნუსხა, გვ. 183.

8 სუმბატი, ცხოვრება და უწყება ბაგრატოვანთა, იქვე. თაყაიშვილის გამოც., თბილისი, 1949 წ., გვ. 68.

9 იქვე.

10 იქვე.

ამ ღონისძიების გატარების შემდეგ ბაგრატ III „კლარჯთა ხელმოწიფეთა“ სამფლობელოს მმართველად თავისი ერთგული მოხელე დაუდგენია და მისთვის ჩაუბარებია არტანუჯი და კლარჯეთი.

დოც. ლ. მუსხელიშვილის აზრით არტანუჯის ჩაბარება იოანე აბუსე-რისძისადმი რამდენადმე მოგვიანებით მომხდარა, ამავე დროს მის ხელში უნდა გადასულიყო შავშეთის ერისთავობაც.¹ XI საუკუნის 20-იან წლებში შავშეთის ერისთავობა ჩანჩახ ფალელს სჭერია.

1028 წელს ბიზანტიის კეისარი კონსტანტინე საქართველოს მეფის წინააღმდეგ გზავნის ლაშქარს ნიკიტა პარაკიმენონის სარდლობით, რომელმაც „მოვლო და მოაოხრა ქუეყანანი იგი, რომელნი პირველ მოეოხრნეს ბასილი მეფესა, და უმეტესცა“.² მტერი თრიალეთს მოვიდა და კლდეკარის ციხეს შემოადგა. ლიპარიტ IV-ის ხელმძღვანელობით ქართველებმა მეღგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს. ბიზანტიელებს. „რაცაჲმსა იხილა პარაკიმენონჲმან, რომელ ვერას ავნებდეს, შეიქცა გარე“.³ მტრის მხარეზე გადავიდა მესხეთის აზნაურთა ნაწილი. „და განდგეს კულად აზნაურნი, და მისცნეს ციხენი, ჩანჩახამან, ერისთავმან შავშეთისამან, მისცა ციხე წუფთისა, და თვით წარვიდეს იგინი საბერძნეთს“⁴ — ამბობს სუმბატი.

ოდნავ განსხვავებული ცნობა აქვს დაცული „მატიანე ქართლისაჲ“-ს, სადაც ნათქვამია: „მასვე ქამსა წარვიდა ჩანჩახი ფალელი საბერძნეთს, მისცა ციხე და მიერთო ბერძნეთსა“.⁵

ჩანჩახ ფალელის ღალატის შემდეგ შავშეთის ერისთავობა მეფეს რომელიმე ერთგული აზნაურისათვის უნდა ჩაეუბარებინა. ლ. მუსხელიშვილის ვარაუდით „ალბათ ამ დროს ჩაჰბარდა იოანე აბუსერისძეს... არტანუჯიცა და შავშეთის საერისთავოც. გარდა ამისა, მას, უეჭველია, აჰარაც ეკირა“.⁶

იმავე წყაროში 40-იანი წლების ამბების მოთხრობაში მოხსენებულია „აბუსერი, ერისთავი არტანუჯისა და ხიხათა და ციხის ჭურისა,“⁷ რომელიც ლიპარიტ კლდეკარის ერისთავმა გამოიტყუა ანისიდან და შეიპყრო.⁸ ბაგრატ IV-ის ერთგულებისათვის. აქვე შეიპყრო მან მეფისავე ერთგულები იოანე ერისთავი და ივანე დადიანი.⁹ ეს აბუსერი ხსენებული იოანეს-ძე უნდა იყოს.¹⁰

ბაგრატ მეფე ძლიერ შეაშფოთა ლიპარიტის მოქმედებამ. იგი მოეხსნა თბილისს და ჯავახეთისაკენ გაემართა, მაგრამ მაწყვერელის ღალატმა აიძულა ბრძოლას მორიდებოდა და უკან დაბრუნდა. კლდეკარის პატრონმა მეფეს მისივე ნახევარძმა დიმიტრი დაუპირისპირა და დიდძალი ლაშქარი შემოიყარა. მდგომარეობა გამწვავდა. ლიპარიტს მეფისადმი მიქველად მიცემული შვილის

1 აბუსერისძე ტბელი, ლ. მუსხელიშვილის რედაქციითა და გამოკვლევით, თბილისი, 1941 წ., გვ. 18.

2 სუმბატი, გვ. 72.

3 ქართლის ცხოვრება, ანასეული ნუსხა, გვ. 182.

4 ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 385.

5 ქართლის ცხოვრება, ანასეული ნუსხა, გვ. 182.

6 აბუსერისძე ტბელი, შესავალი, გვ. 18.

7 ქართლის ცხოვრება, ანასეული ნუსხა, გვ. 187.

8 იქვე.

9 იქვე.

10 აბუსერისძე ტბელი, შესავალი, გვ. 18.

ბედი აფიქრებდა. ასეთ ვითარებაში ურჩი ფეოდალის მძევალს მეფისაგან კარგი დღე არ დაადგებოდა. ამიტომ, ლიპარიტმა „ითხოვა იგი (შვილი მისი ივანე, ე. ს.) ბაგრატიისაგან, ნაცულად გაუშუა აბუსერის თავის ციხითა მშუი-დობით“.¹ მაგრამ აბუსერს ბედი მაინც არ წყალობდა. სასირეთის ქალის თავს გამართულ ბრძოლაში იგი ისევ ჩაუვარდა ხელში კლდეკარის ერისთავს.²

სასირეთის ბრძოლის შემდეგ ბაგრატ მეფის მომხრე მესხეთის ფეოდალები სულა კალმახელი და გრიგოლ არტანუჯელი (აბუსერისძე) გამოვიდნენ ლიპარიტის წინააღმდეგ. მათვე „შეიწუიენეს სხუანიცა აზნაურნი მესხნი“.³

ბრძოლად ამდგარმა მესხმა აზნაურებმა იხმეს მეფეც. ბაგრატ IV-მაც არ დააყოვნა, გამოემართა ლაშქრით, გადმოიარა რკინისჯვარი და მომხრეებს არყის ციხესთან შეუერთდა;⁴ მაგრამ ყურზე არც ლიპარიტს ეძინა. მან ყველაფერი ეს კარგად იცოდა, ამიტომ, იგი მოულოდნელად დაეცა მოწინააღმდეგეებს არყის ციხესთან და დაამარცხა ისინი.

გრიგოლ აბუსერისძე ტყვედ ჩავარდნილთა შორის იყო. მას „სთხოვეს არტანუჯი სიკუდილისა ქადებითა, და მისცა“.⁵ ამრიგად, არტანუჯი ლიპარიტის ხელში გადავიდა. ლიპარიტის შეპყრობის შემდეგ (1057 წ.) მეფეს არტანუჯი თავისთვის აუღია, ხოლო ციხისჯვარი და ოძრხე ურჩი ყმის შემპყრობი სულა კალმახელისათვის მიუცია.

ასე გამოეცალა ხელიდან აბუსერისძეებს თავიანთი სამფლობელოს ეს მნიშვნელოვანი ტერიტორიები. შემდეგში მათ შავშეთიც დაუკარგავთ და XII საუკუნის მიწურულისათვის თავიანთი ვრცელი სამფლობელოდან აპარა-ლა შერჩენიათ მხოლოდ. ამას მოწმობს აბუსერისძე ტბელის თხზულება „სას-წაულნი წმიდისა... გიორგისნი“. მიუხედავად ამისა, აბუსერისძეები მაინც ერისთავთ-ერისთავებად იწოდებიან, რაც, თქმა არ უნდა, „გადმონაშთილა არის ამ საგვარეულოს ოდინდელი ხანმოკლე დიდებისა“.⁶

XIII საუკუნის 60-იან წლებში აპარას მესხეთის მფლობელი დაეუფლა.⁷ აკად. თ. უსპენსკის მტკიცებით XIV საუკუნის მეორე ნახევარში აპარა მესხეთის სხვა თემებთან (შავშეთი, კლარჯეთი) ერთად თითქოს ტრაპიზონის საკეისროს ფარგლებში შედიოდა. აკად. ივ. ჯავახიშვილი „ტრაპიზუნდის ქრონიკის“ ცნობებზე დაყრდნობით უარყოფს უსპენსკის დებულებას და მაკრიალის აქეთ მდებარე მიწებს სავესებით სწორად აქცევს იმდროინდელი საქართველოს, საზღვრებში.⁸ რაც შეეხება აპარას, იგი ამ დროს, ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით „გურიელის სახელისუფლოს ეკუთვნოდა“.⁹ ეტყობა მესხეთის ათაბაგი ისევ

1 ქართლის ცხოვრება, გვ. 187.

2 იქვე.

3 იქვე, გვ. 188.

4 იქვე.

5 იქვე.

6 აბუსერისძე ტბელი, შესავალი, გვ. 20.

7 ქართლის ცხოვრება, მარიაშინელი ნუსხა, ეპვ. თაყაიშვილის რედ., თბილისი, 1906 წ., გვ. 758.

8 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბილისი, 1949 წ., გვ. 283.

9 იქვე, გვ. 284.

მალე დაუფლებია აქარას. XV საუკუნის პირველ ნახევარში აქარა და ქანეთი საათაბაგოს ფარგლებშია, 60-იან წლებში კი ყვარყვარე ათაბაგი (გარდ. 1466 წ.) ამ ოლქებს აძლევს კახაბერ გურიელს (გარდ. 1483 წ.) იმ დახმარების სანუფქოდ, რომელიც გურიელმა აღმოუჩინა მას მესხეთის ურჩ ფეოდალებთან ბრძოლაში.¹

1511 წელს მზექაბუჯ ათაბაგმა (1502-1516 წწ.) ისევ წაართვა გურიელს აქარა და ქანეთი.² გურიელმა ამათი დაბრუნება მოახერხა მურჯახეთის ბრძოლის (1535 წ.) შემდეგ. მაგრამ ახლა გურიის მთავარს ათაბაგზე გაცილებით ძლიერი მეტოქე გაუჩნდა ოსმალეთის სახით, რომელმაც მალე მისტაცა ქანეთი და გონია და არა ერთხელ აუოხრა ბათუმში და აქარა, თუმცა აქ ფეხის მტკიცედ მოკიდება დიდხანს მაინც ვერ შესძლო.

XVI საუკუნის 90-იან წლებში ოსმალეთმა სამცხე-საათაბაგო დაიპყრო. აქარა ერთხანს კიდევ რჩებოდა გურიელის საგამგეოში; XVII საუკუნის დამდეგს გურიის სამთავრო ველარ უმკლავდება ოსმალთა მოძალეძას და კარგავს აქარას.

მიტაცებული აქარა თურქებმა სანჯაყად აქციეს და ჩილდირის (ახალციხის) ეიალეთში შეიტანეს.³ ჩილდირის ეიალეთის შემადგენლობაში დარჩა აქარა ახალციხის შემოერთებამდე (1829 წ.). ამის შემდეგ იგი ტრაპიზონის ეიალეთს შეუერთეს. ლაზისტანის სანჯაყი 11 კაზისაგან შედგებოდა. მათგან ორი კაზა საკუთრივ აქარაზე მოდიოდა.⁴ ერთი იყო ქვემო აქარის კაზა, რომელსაც თურქები „აქარა სუფლას“ უწოდებდნენ, ხოლო მეორე — ზემო აქარა ანუ ზეგანი, რომელიც „აქარა აღიას“ სახელით იყო ცნობილი.

თურქთა ბატონობისაგან გათავისუფლების შემდეგ აქარა ბათუმის ოკრუგში შევიდა. 1883 წელს ბათუმისა და ართვინის ოკრუგებმა ბათუმის ოლქი შეადგინეს, რომელიც შემდეგ ხან ქუთაისის გუბერნიასთან იყო შეერთებული, ხან კიდევ ამავე ტიპის ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენდა. საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების შემდეგ კი საქართველოს სსრ რევკომის 1921 წლის 16 ივლისის დეკრეტით იგი აქარის ასსრ-დ ჩამოყალიბდა.

მ ა ზ ა ხ ი ლ ი მაჰახელი ანუ ძველი მიკიხიანი, როგორც შავშეთის შემადგენელი ნაწილი, მოხსენებულა სამცხე-საათაბაგოს მღვდელმთავართა სამრევლოების აღწერილობაში. „...დახატულას ზედათი, — ნათქვამია მასში, — ანაკერტს აქეთი სულა შავშეთი მიკიხიანი (ი) თ ბატონის კათალიკოზის“ ყოფილა.⁵

ვახუშტი ბაგრატიონს თავის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“-ში მიკიხიანი არც კი აქვს ნახსენები, მაგრამ, რადგან სახელოვან მეცნიერს შავშეთის

1 ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, ზ. კიკინაძის გამოც., 1913 წ., გვ. 235.

2 იქვე, გვ. 241.

3 აბნი ილი, „რისალე“, 1609 წ., M. Bcliu, Du regime des fiefs militaire dans l'islamisme, et principalement en Turquie, „Jornal asiatique“, t. XV, Mars-Avil, Paris, 1870, p. 279.

4 Д. Бакрадзе, Археологическое путешествие по Гурии и Адчаре, СПб, 1878 г., стр. 22. (ქვემოთ შემოკლებით — АПГА).

5 Д. Бакрадзе, АПГА, стр. 81.

დასავლეთის საზღვრად „მთა შავშეთისა, შავშეთსა და ქოროხსორისი“ (გვ. 136) აქვს დასახლებული, ცხადია მაქახელს შავშეთის ფარგლებში გულისხმობს. აკად. ივ. ჯავახიშვილს ბუნდოვნად ერევენბოდა ვახუშტის ეს ცნობა,¹ მაგრამ აქ ზედმიწევნით სწორად არის განსაზღვრული შავშეთის დასავლეთი საზღვარი, რომელიც მართლაც ქოროხის ხეობასა და შავშეთის გამყოფ მთების ზოლს გასდევს მაქახლისპირ-გვარას გაყოლებით.

არ იყო სწორი აკად. ივ. ჯავახიშვილი, როდესაც შავშეთის დასავლეთის საზღვრად ქოროხს დებდა.² ასევე ითქმის პ. ინგოროყვას შესახებაც, რომელიც დასავლეთით შავშეთს შეედომით ავრცელებს ქოროხამდე.³ აღნიშნული მთების დასავლეთით მდებარე მიწა-წყალი, როგორც ეს ნაჩვენებია იქნება ქვემოთ, ეუთვნოდა ისტორიულ ნიგალს და არა შავშეთს.

უძველეს დროს მაქახელი შავშეთთან ერთად კოლხეთის სამეფოს ფარგლებში შედიოდა. კოლხეთის დაცემისა და იბერიის ძლიერების ხანაში, როდესაც იბერია კოლხეთის სამეფოს მნიშვნელოვან ნაწილს ეუფლება და ქოროხის აუზში მტკიცდება, შავშეთი მაქახლით მის შემადგენლობაში არის სავარაუდებელი.

ადრეფეოდალურ ხანაში ეს მხარე ჯერ კლარჯეთის საერისთავოს ფარგლებში ჩანს, ხოლო შემდეგ — ახალი „ქართლის სამეფოს“ შემადგენლობაში. მოგვიანებით იგი შავშეთ-არტაანის საერისთავთ-საერისთავოში ერთიანდება. გაერთიანების ხანიდან-კი — ერისთავთ-ერისთავ აბუსერისძეთა საგამგეოშია. XI საუკუნის მეორე ნახევრიდან აბუსერისძეთა სამფლობელო მნიშვნელოვან შემცირებას განიცდის. XII საუკუნეში, როგორც ჩანს, ისინი შავშეთსაც კარგავენ, აღნიშნული საუკუნის მიწურულში შავშეთი კლარჯეთთან ერთად ერისთავთ-ერისთავ გუზან აბულასანისძის განსაგებელს წარმოადგენს.⁴

გვიანფეოდალურ ხანაში შავშეთი სამცხე-საათაბაგოს შემადგენელი ნაწილი იყო. XVI საუკუნის შუა წლებში შავშეთი არტანუჯთან ერთად დაიპყრო ოსმალებმა.⁵

ოსმალთა ბატონობის ხანაში მაქახელი ლაზისტანის საფაშოს ერთ-ერთი კაზა იყო.⁶

1878 წელს შავშეთ-მაქახელი გამოხსნილი იქნა თურქთა კლანჭებისაგან, მაგრამ 1918-1921 წლებში მტერმა ისევ მოახერხა მისი ოკუპირება და მთელი შავშეთი მაქახლის ზემო ნაწილით დაისაკუთრა. საქართველოს ფარგლებში არსებული მაქახლის ხეობის ქვემო ნაწილი თანამედროვე ადმინისტრაციული დანაწილებით ბათუმის რაიონში შედის.

1 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი II, თბილისი, 1948 წ., გვ. 58.

2 იქვე.

3 მის მიერ შედგენილი „მესხეთის მხარენი“ (გიორგი მერჩულე, გვ. 301).

4 ლ. მუსხელიშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 20.

5 ქართლის ცხოვრება, ნაწ. II, 1854 წ., გვ. 243. თ. ეორდანი, ქრონიკები, ტ. II, გვ. 396.

6 Д. Бакрадзе, АПГА, стр. 22.

ნ ი ზ ა ლ ი

საისტორიო წყაროებში ნიგალი ბევრი სხვადასხვა ფორმით არის ცნობილი. სუმბატ დავითისძე თავის „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა“-ში ამ მთებს „ხევი ნიგალისა“-ს უწოდებს, მათიანე ქართლისაჲ—„ნიგალს“, ვახუშტი ბაგრატიონი — „ლივანის ხეობას“, თურქულსა და გვიანდელ რუსულ და ქართულ წყაროებში იგი „ლივანა“-დ იწოდება.

ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით ნიგალი ანუ, როგორც თვითონ ამბობს: ლივანი, ეწოდებოდა კოროხის ხეობის ქვემო წელს ართვინის სანახებიდან მოკიდებული ერგეს საზღვრამდე.¹ უფრო ზუსტია ამ შენთხვევაში დ. ბაქრაძე, რომელიც ნიგალის საზღვრად ერგეს ნაცვლად კოროხისა და აქარისწყლის შესაყარს ასახელებს.² სწორედ ესაა ნიგალ-ლივანის ბუნებრივი საზღვარი ჩრდილო-დასავლეთით, ამას იგი ველარ სცილდებოდა და ერგესაც აღარ ეკროდა.

უძველეს დროს ნიგალის მიწა-წყალი, ისე როგორც მისი მეზობელი მხარეები, კოლხეთის ფარგლებში ერთიანდებოდა, ხოლო შემდეგ — იბერიისაში.

ადრეფეოდალურ ხანაში ქართული წყაროები ნიგალს კლარჯეთის საერისთავოს ფარგლებში წარმოგვიდგენდნენ,³ ხოლო სომხური გეოგრაფია მას „ეგრის“⁴ შემადგენელ ნაწილად ასახელებს.⁵

საქართველოს ფეოდალური გაერთიანების წინ ნიგალი ტაო-კლარჯეთის სამთავროს შემადგენლობაში იყო, გვიანფეოდალურ ხანაში კი სამცხე-საათაბაგოს ფარგლებში. 1549 წელს ნიგალს ოსმალები დაეუფლნენ. ამის შესახებ ოსმალო ისტორიკოსის იბრაჰიმ ფეჩევის (1574 — 1650 წწ.) „ისტორია“-ში („თარიხი“) ნათქვამია: „955 წელი (ქრისტ. 1549 წ. ო. ხ.). ამ ხანებში საქართველოს ქაფარები აჯანყებასა და არეულობას აწყობდნენ და როდესაც... ფადი-შაჰმა გაიგო მათი არასასიამოვნო საქციელის შესახებ, (საქართველოში გასაგზავნად დაინიშნა მეორე ვეზირი... აჰმედ-ფაშა, არზრუმის, ყარამანის, ზულყადირლისა და სივასის ბეგლარ-ბეგებთან, სანჯაყ-ბეგებთან და ენეჩერის ქეთხუდასთან ერთად, რამდენიმე ათასი. ენეჩერისა და ლურებას ბოლუქის ალათა თანხლებით“.⁶ ოსმალოები „შაჰანის (თვის) პირველ დღეს (ავგისტოს

1 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 136.

2 Д. Бахрадзе, АПГА, стр. 39.

3 პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 440.

4 აკად. ივ. ჭავჭავაძის „ეგარი“ კლარჯეთის გვერდით მდებარე ოლქად შიანდა და მას „ნიგალსაჲ“... კლარჯეთის საზღვრებში“ გულისხმობდა (ქართული ერის ისტორია, წიგნი II, გვ. 59).

საქართველოს ისტორიულ რუკაზეც, რომელიც ივ. ჭავჭავაძის რედაქციით გამოცემა, ეგარი, როგორც ოლქი, ლოკალიზებულია კოროხის შესართავში, სომხური წყაროს „ეგრის“ ამგვარი გაგება და ლოკალიზება მართებული არ არის. ეს ეგარი, როგორც ჩანს, დასავლეთი საქართველოს ერთი რომელიმე პატარა ოლქის სახელი კი არ არის, არამედ ლიხთიმერის საერთო სახელწოდება. ადრეფეოდალურ ხანაში — ეგრისი, სამართლიანად შენიშნავდა ს. კაკაბაძე აღნიშნული რუკის რეცენზიაში, რომ „ეგარი აქ პირდაპირ უნდა ნიშნავდეს იმავე ანონიმის ეგრის ანუ კოლხიდას“; (საისტორიო მოამბე, წიგნი I, თბილისი, 1924 წ., გვ. 296). ასეთივე აზრს გამოთქვამს პ. ინგოროყვა (გ. მერჩულე, გვ. 449, შენიშვნა).

5 Армянская география, стр. 35.

6 ს. ჭიქია, იბრაჰიმ ფეჩევი საქართველოს შესახებ, ენემის მოამბე, ტ. V-VI, თბილისი, 1940 წ., გვ. 372.

25 ო. ხ.). გაუღდნენ გზას. პირველად დიდი ბრძოლით დაპყრობილ იქნა თორ-
თუმის ციხე.¹ ამის შემდეგ მტრებმა მრავალი ციხე-სიმაგრე იგდეს ხელთ. „დი-
ვიანად² წოდებულ რაიონში შესევის შემდეგ ურიცხვი შავარდნის თვალ-
ბიანი და კაკაბივით მოგოგმანე ყმანწილები და ქალწულები მუსლიმან
გმირთა ხელში ჩაიცივდა.“³ ამას გარდა თურქებმა კიდევ სხვა რამდენიმე
ციხის აღებაც მოახერხეს „და დაღ-ელის რაიონი თავისი დასახლებული სოფ-
ლებით ოსმალეთის სახელმწიფოს შეუერთდა. ხსენებულ რაიონში მდებარე
ციხეებიდან თხუთმეტი ციხე იქნა დატოვებული. დანარჩენი მიწასთან გაას-
წორეს.“⁴ ყველა ეს დაპყრობილი ადგილები „თორთუმი და თალხისი და ახ-
ჩა-ყაა“⁵ დივიანას ხეობა ერთ სანჯაყად გამოცხადდა და ერთ-ერთ ემირს
„ებოძა“.⁶ შემოერთების წინ ლივანა ლაზისტანის სანჯაყის კაზა იყო.⁷ განთავი-
სუფლების შემდეგ იგი ბათუმისა და ართვინის ოკრუგებში განაწილდა. მენ-
შევიკთა მმართველობის პერიოდში ართვინის მხარის მნიშვნელოვანი ნაწილი
კვლავ თურქეთის ფარგლებში მოექცა.

ამჟამად საქართველოს საზღვრებშია და ბათუმის რაიონში ერთიანდება
ნიგალ-ლივანის მხოლოდ მცირე ნაწილი კირნათ-მარადიდიდან მოკიდებული
აკარისწყლის შესართავამდე. ცდება პ. ინგოროყვა, როცა წერს, რომ თითქოს
-ეს მხარე — ნიგალი — ამჟამად მთლიანად თურქეთის ფარგლებშია მოქ-
ცეული.⁷

მ ო ნ ი ა

საისტორიო წყაროებსა და ლიტერატურაში გონიის
სახელით ცნობილია მცირე ქალაქი, ციხე-სიმაგრე და
ძველი ქართული თემი კოროხის სამხრეთ სანაპიროზე.

„და ბათუმის პირისპირს, კოროხის სამხრეთის კიდეზე, — ამბობს ვა-
ხუშტი, — არს გონია, მცირე ქალაქი და ციხე.“⁸ ცოტა ქვემოთ კი, როდენ-
საც დიდებული მეცნიერი, შავი ზღვის კოროხის სანაპირო რაიონებს ახასია-
თებს, წერს: „და ბათუმს, გონიას და ერგეს (არს) ნარინჯი, თურინჯი,
ლიმო, ზეთისხილი, ბროწეული მრავალი“⁹.

ამჟარაა, რომ ვახუშტის გეოგრაფიის ეს ადგილები ნათლად ადასტურე-
ბენ ზემოხსენებულ თეზისის სისწორეს. ასევე მცირე ქალაქად, ციხედ და
თემად არის გაგებული გონია ფ. ი. უსპენსკის საყურადღებო გამოკვლევაში
„ძველი ციხე კოროხის შესართავთან“.¹⁰

გონიაზე მომუშავე მკვლევარების უმეტესობა დღემდე მხოლოდ ციხე-
ქალაქით იჩენდა დაინტერესებას და სრულიად უყურადღებოდ რჩებოდა გო-

1 ს. ჯიქია, იბრაჰიმ ფეჩევი საქართველოს შესახებ, ენიშკის მოამბე, V-VI, თბილისი, 1940 წ., გვ. 372.

2 აკად. ნ. ბერძენიშვილის მართებული მოსაზრებით დივანა უნდა იყოს ლივანას დამა-
ხინჯებელი ფორმა. ამავე აზრს იზიარებს დოც. ს. ჯიქია (იქვე, გვ. 373, შენიშვნა I).

3 იქვე, გვ. 372.

4 იქვე, გვ. 372-373.

5 იქვე.

6 Д. Бакрадзе, АПГА, стр. 22.

7 პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრ., გვ. 300.

8 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 176.

9 იქვე.

10 Ф. И. Успенский, Старинная крепость на устье, Чороха. «Известия Академии наук», № 2, 1917 г.

წიის, როგორც თემის საკითხი. გონია რომ ფეოდალური საქართველოს ისეთივე მხარე იყო, როგორც ნიგალი, აქარა, შავშეთი და სხვა, ამას ადასტურებს სამცხე-საათაბაგოს მღვდელმთავართა სამრევლოების ნუსხა, სადაც ანჩილის სამწყსოს შემოსაზღვრისას აღნიშნულია: „ანჩილის სამწყსო (ყოფილა), სამწყსოს აქეთი ხანძთას და ოპიზის შუა დახატულა, იმას ქვემოთი ნიგალის ხევი, გაღმა და გამოღმართი გონიას საზღვრამდინა“.¹

როგორც ირკვევა, ნიგალის ხევი დასავლეთით ესაზღვრებოდა გონიას. მაშასადამე, ნიგალის დასავლეთი საზღვარი გონიის აღმოსავლეთი საზღვარი იყო. გონია და ნიგალი მთების ბუნებრივი ზღუდეებით იყო გაყოფილი. ამ მთებიდან იგი ზღვამდე ვრცელდებოდა. აქარა-გურიისაგან გონიას მდ. კოროხი გამოჰყოფდა. სამხრეთით მას ეკვროდა ჭანეთი.

მაგრამ ძველიდანვე, რა თქმა უნდა, ეს ასე არ ყოფილა. ადრე ეს ტერიტორია ჭანთა სამკვიდრებელს წარმოადგენდა და ჭანეთ-ლაზეთის შემადგენლობაში შედიოდა. პ. ინგოროყვას მიხედვით ჭანეთი კოროხამდე ვრცელდებოდა VII—X საუკუნეებშიც.² აკად. ივ. ჯავახიშვილს ამავე პერიოდში აქ უფრო შავშეთის ნაწილი ეგულებოდა, მაგრამ ამის დასადაგენად აუცილებელი საბუთების უქონლობას უჩიოდა. „კოროხს გაღმა ზღვამდე შავშეთსვე ეკუთვნოდა, თუ არა, ამის გამოსარკვევად ჭერ-ჭერობით გარკვეული ცნობები არ მოგვეპოვება“, რის გამოც „დასავლეთით შავშეთი შავ ზღვას აღწევდა, თუ არა, არა ჩანს“—ო, — წერდა ივ. ჯავახიშვილი.³

გონია რომ შავშეთს კუთვნებოდეს ამის დამადასტურებელ ცნობებს მკვლევარი ვერ იპოვის, ვინაიდან იგი ადრე ჭანეთ-ლაზეთის შემადგენელი ნაწილი იყო, გვიან კი ცალკე თემი.

მკვლევართა უმეტესობა გონიას აფსართან აიგივებს. როგორც ჩანს, თავდაპირველად აფსაროსი მხოლოდ მდინარის აღსანიშნავად იხმარებოდა, ხოლო შემდეგ გავრცელდა ციხე-ქალაქსა და მის მიდამოებზე. პირველი მნიშვნელობით იხსენიებს მას ფსევდო-სკილაქს კარიანდელი (ძვ. წ. IV ს.). კოროხს გულისხმობს, უეჭველად, სკილაქსის „აფსაროს-პოტამოს“, როგორც ამას მართებულად შენიშნავდა აკად. ს. ჯანაშია.⁴ უფრო მოგვიანო ხანის რომელიმე მწერალი პლინიუს უფროსი (23 — 79 წწ.) ამ სახელწოდების მდინარის შესართავში იხსენიებს უკვე ომონიმურ ციხე-სიმაგრეს.⁵

მომდევნო ხანის ბერძენ ავტორს არიანეს კი — აფსარის სახელით მოხსენებული აქვს მდინარე, ციხე-ქალაქიც და მხარეც.⁶

აფსარი სამხრეთი კოლხეთის ნაწილია. სამხრეთი კოლხეთი სამ მხარედ იყოფოდა. ეს მხარეებია: 1. კერასუნტ-ფარნაკის (მხარე), 2. ტრაპიზონის მხარე და 3. რიზეს მხარე (ლაზეთი).⁷ ამ უკანასკნელის ნაწილი იყო აფსარის (გვი-

¹ Д. Баградзе, АПГА, стр. 81. (ხაზი ჩვენია ი. ს.)

² პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრ., გვ. 301.

³ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 58.

⁴ ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. II, თბილისი, 1952 წ., გვ. 271.

⁵ პლინიუსი, ნატურალის ჰისტორია, VI § 12. ბ., II, T. II, 1949, стр. 288.

⁶ არიანე, პერიპლუსი; РЛИ, T. I, 1948, стр. 287.

⁷ პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრ., გვ. 202.

ანდელი გონია) სანაპირო ოლქი. შემდეგ იგი, როგორც ჩანს, გამოყოფია ლაზეთ-ქანეთს და ცალკე, დამოუკიდებელი ოლქი წარმოუქმნია. ამიტომ არის, რომ ვახუშტი ქანეთის აღწერას ქოროხიდან კი არ იწყებს, არამედ გონიის საზღვრიდან.¹ გვიანფეოდალურ ხანაში ძველ აფსარს (გონიის სახელწოდებით) რიზეს მხარეს რკინის პალოს აქეჟურ ნაწილთან ერთად ხან სამცხე-საათაბაგოს და ხან კიდევ საგურიელოს შემადგენლობაში ვხედავთ. 1547 წელს გურიის სამთავროს თურქებმა მოსტაყეს გონია. თურქთა მფლობელობის დროს გონია კახას წარმოადგენდა. მიტაცებიდან 331 წლის თავზე გონია კვლავ დაუბრუნდა დედასამშობლოს და ბათუმის ოკრუგში შევიდა. ამჟამად ეს კუთხე ბათუმის რაიონში ერთიანდება.

შ ა ნ ე თ ი

ვახუშტი ბაგრატიონი ქანეთს ასე აღწერს: „... ბაიბურდისა და ფორჩხის სამხრით, ქანეთის მთას იქით, არს ქანეთი, და აწ უწოდებენ ლაზსავე. არს ესე შავი ზღვის კიდის წაღვენებით, გონიილამ ტრაპიზონის საზღვრამდე“.²

ვახუშტის აქ ქანეთ-ლაზეთი იმ საზღვრებით აქვს მოცემული, რომლითაც იგი გვიანფეოდალურ ხანაში იყო წარმოდგენილი. ძველად კი, როგორც ირკვევა, ამ სახელწოდებით ბევრად უფრო ვრცელი მიწა-წყალი, მთელი სამხრეთი კოლხეთის ზღვის სანაპირო ზოლი აღინიშნებოდა. „სრულიადი ქანეთის“ სახელით იხსენიება ქოროხ-თერმიდონს შუა არსებული ტერიტორია სელაჭუიან თურქთა ოფიციალურ მატიაწეში — „სელაჭუი-ნამე“.³

ჩვენთვის ამჟამად საინტერესოა რიზეს მხარე, რომელშიაც შედიოდა სოფ. სარფი; პ. ინგოროყვა გამოკვლევით, აქ მცხოვრები ქართული ტომების სახელებისა მიხედვით ანტიკურ ხანაში ეს მხარე მაკრონთა-სანთა და ჰენიოხთა ქვეყნის სახელით იყო ცნობილი.⁴ უფრო მოგვიანებით, ადრეულ საშუალო საუკუნეებიდან, როდესაც იგი იბერიის საზღვრებში შედიოდა და იბერიისავე ოლქთან — კლარჯეთთან იყო დაკავშირებული, ეწოდებოდა ზღვისპირა კლარჯეთი, ხოლო ლაზეთის (ეგრისის) სამეფოში შესვლას შემდეგ იწოდა ლაზია დ.⁵

ანტიკური ხანიდან მოკიდებული ამ მხარის ისტორიის მთავარი ეტაპები ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ:

ჩვენი ერის პირველ საუკუნეებში რიზეს მხარე კოლხეთის ნაწილს წარმოადგენდა.

მეორე საუკუნის დამდეგს რიზეს მხარის ჩრდილოეთი სექტორი, ქოროხიდან ვიდრე ბიწეს (ვიწეს) ნავსადგურამდე შევიდა იბერიის შემადგენლობაში, ხოლო მის დანარჩენ მიწა-წყალზე ჩამოყალიბდა ცალკე ქართული პოლიტიკური ერთეული — მაკრონთა (მაკრონ-სანთა) და ჰენიოხთა სა-

1 ვახუშტი, დასახ. ნაშრ., გვ. 142.

2 იქვე.

3 პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრ., გვ. 204, შენიშვნა 1.

4 იქვე, გვ. 202.

5 იქვე, გვ. 203, 205, 207, 209, 210.

მეფო (იგივე სანეთი — სანიგეთი, ანუ სოსანეთი — სოსანიგეთი).

მომდევნო ხანაში (III-IV სს.) ამ სამფლობელოს ტერიტორია გაფართოვებულა და მისი ჩრდილოეთის საზღვრის ხაზს მდ. კოროხამდე მიულწევია.¹

V-VI საუკუნეებში ეს მხარე ერთგვარ ბუფერულ ზონას წარმოადგენდა ლაზეთის სამეფოსა და ბიზანტიას შორის. ეს ბუფერული სანეთი ამ დროს ეკლესიურად ლაზეთთან ყოფილა დაკავშირებული.

VI საუკუნის უკანასკნელ მესამედში რიზეს მხარე იბერიის შემადგენლობაში შესულა, ხოლო VII საუკუნის 30-იან წლებში მას ბიზანტია დაეუფლა², მაგრამ ამ უკანასკნელის უშუალო მფლობელობაში ეს მხარე დიდხანს არ დარჩენილა. VII საუკუნეში მას ვხედავთ ეგრისის სამეფოს. ნანგრევებზე აღმოცენებული დასავლურ-ქართული ფეოდალური სამეფოს — აფხაზეთის ფარგლებში.³ რიზეს მხარის სამხრეთის ნაწილს აფხაზეთის სამეფო ბიზანტიის მოძალების გამო ჭერ კიდევ IX საუკუნის მეორე მეოთხედში კარგავს, ხოლო ჩრდილო სექტორს — მოგვიანებით, X საუკუნის პირველ ნახევარში.⁴ ამავე საუკუნის მეორე ნახევარში რიზეს მხარეს კვლავ იბრუნებენ ქართველები, მაგრამ იგი ამიერიდან შედის არა აფხაზეთის სამეფოს, არამედ ტაოკლარჯეთის შემადგენლობაში.

მართალია, XI საუკუნის 20-იან წლებში ბიზანტიამ ისევ ჩამოგლიჯა ჩვენს ქვეყანას რიზეს მხარის ერთი ნაწილი, მაგრამ მისი ჩრდილოეთის სექტორი (ხოფის აქეთი) მიიწვ საქართველოს ფარგლებში რჩებოდა. 1073-1074 წლებში ქართველებმა შესძლეს რიზეს მიტაცებული ნაწილის დაბრუნება და საზღვრის ხაზი უფრო სამხრეთით გადასწიეს. ეს მდგომარეობა უცვლელი დარჩა XII საუკუნის მიწურულამდე, როდესაც ბიზანტიელებს კვლავ მოუქცევიათ თავისი პოლიტიკური გავლენის სფეროში ეს მხარე, მაგრამ ძლიერ მცირე ხნით. XIII საუკუნის დამდეგს ქართველებმა გამანადგურებელი დარტყმა აგემეს მოწინააღმდეგეს და, როგორც ამბობს თამარის ისტორიკოსი, „წარუღეს ლაზია, ტრაპიზონი, ლიშონი, სამისონი, სინოპი, კერასუნდი, კიტორა, ამასტრია, არაკლა, და ყოველნი ადგილნი ფებლადონიისა და პონტოსანი“.⁵ თამარ მეფემ ამ მიწა-წყალზე საქართველოს ვასალური სახელმწიფო — ტრაპიზონის სამეფო ჩამოაყალიბა, რომელმაც იარსება 1461 წლამდე (ამ დროს იგი თურქებმა დაიპყრეს).

რაც შეეხება რიზეს მხარეს, XIII საუკუნის 80-იან წლებამდე, პ. ინგოროყვას მტკიცებით, სარგებლობდა განსაკუთრებული სტატუსით და ტრაპიზონის სამეფოსა და საქართველოს საერთო სამფლობელოს (კოკონდიუმს) წარმოადგენდა.⁶ 1282 წელს კი იგი დავით ნარინს დაუპყრია.⁷

1 იქვე, გვ. 205.

2 იქვე, გვ. 206.

3 იქვე, გვ. 208, 215, 226.

4 იქვე, გვ. 274.

5 ბასილი ეზონამოდვარი, ცხობება მეფეთ-მეფისა თამარისი, ივ. ჯავახიშვილის გამოცემა, თბილისი, 1944 წ., გვ. 31.

6 პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშრ., გვ. 284 და სხვ.

7 შ. პანარეტი, ტრაპეზუნდის ქრონიკა, აღ. ხაბანაშვილის გამოც., 1905 წ., გვ. 2.

XIII საუკუნის მიწურულიდან XV საუკუნის 60-იან წლებამდე ეს მხარე მესხეთის შემადგენლობაშია, 1463 — 1511 წლებში — საგურიელოში, 1511 — 1535 წლებში — კვლავ — საათაბაგოში, 1535 — 1547 წლებში ისევ საგურიელოში. 1547 წელს მას თურქები დაეპატრონენ. 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგად საქართველოს შემოუერთდა ქანეთის ერთი ნაწილი, მაგრამ მენშევიკთა დიქტატურის პერიოდში თურქებმა ისევ მოახერხეს მისი მოტაცება და საქართველოს საზღვრებში დარჩა მხოლოდ სოფ. სარფის ნახევარი.

ტოპონიმიკა გეოგრაფიულ სახელთა შედგენილობა და მახაზილთა წარმოება თი წარმოება არაფრით განსხვავდება ჩვეულებრივ სახელთა შედგენილობისა და წარმოებისაგან. პირველშიც, ისე როგორც მეორეში, სახელები იშლება ფუძედ და აფიქსებად. სახელის ძირითადი საგნობრივი მნიშვნელობის მატარებელი ნაწილია ფუძე; რომელიც შეიძლება იყოს მარტივი, ნაწარმოები და რთული.

ფუძისაგან სახელი იწარმოება აფიქსების დართვით. ამის მიხედვით ტოპონიმიკურ სახელთა წარმოების რამდენიმე სახე გვაქვს: პრეფიქსური, სუფიქსური და პრეფიქს-სუფიქსური.

ადგილთა სახელების მართებული ანალიზისათვის, უპირველეს ყოვლისა, მათი სწორი დაშლაა საკირო. სახელის დაშლა ფუძისაგან აფიქსების გარჩევა-გამოყოფას ნიშნავს. ზოგიერთ შემთხვევაში ამის გაკეთება ადვილად ხერხდება, ზოგჯერ კი არა. და მეცნიერული სიფრთხილის ოდნავი მოდუნების ვითარებაში შესაძლებელია აფიქსი ფუძის ნაწილად იქნას მიჩნეული, ანდა პირიქით, ფუძესიტყვის ნაწილი აფიქსად გამოვაცხადოთ. ასე იშობა შეცდომა.

ასეთივე მდგომარეობაში ადვილად შეიძლება აღმოჩნდეს მკვლევარი მაშინაც, როდესაც გეოგრაფიულ სახელწოდებას სახეცვლილება აქვს განვლილი და დაშორებულია თავის პირვანდელ სახეს. ასეთი სახელის ფუძეში ჩადებული აზრის გასარკვევად აუცილებელია მისი იმ ფორმით აღდგენა, როგორიც მას ჰქონდა თავდაპირველად. ამ საქმის წარმატებით განხორციელება დიდად არის დამოკიდებული მეცნიერის გონებაშახელობასა, განსწავლულობასა და გამოცდილებასზე.

აჭარის ასრ ტოპონიმიკურ სახელებში (წინამდებარე წიგნში წარმოდგენილი მასალების მიხედვით) აფიქსები ძირითადად ორგვარი წარმომობისაა: 1. საკუთრივ ქართული და 2. ზანური (მეგრულ-ქანური).

ადგილთა სახელების წარმოება აჭარაში უმთავრესად სუფიქსური ხასიათისაა. ამიტომ, პირველ რიგშიც ამგვარი წარმოების სახელებს შევეხებით. დავიწყეთ საკუთრივ ქართული სუფიქსური წარმოებით.

ა: კირმაკილა-ა, ორბაგ-ა, ზუნდაგ-ა, ზეგარლა-ა, ქეციმერ-ა, ყანაგრძელ-ა, მტირალა-ა, კურდელა-ა, წინაველა-ა, ნაყილა-ა, რუხმელ-ა, უკანტეხილა-ა, წამოდრეკილა-ა, წიაპ-ა, ფარეხ-ა, ხელმყარალა-ა, ცხენიზრუგ-ა, ქელ-ა, ფშნილა-ა, შვეილა-ა, ქაჩალა-ა, მოხვეილა-ა, დარგულა-ა, შოლტა-ა, ქანგა-ა, ობოლა-ა, გიდელა-ა, და სხვ.

ავ: ფირცხელ-ავი, გვენადირ-ავი, ფელიჯ-ავი, ნასელ-ავი, ნაქერ-ავი, გაბრელ-ავი, მეგრელ-ავი, ქრელ-ავი.

არ: ეწნ-არა, ცხემლ-არა.

გვხედება არ სუფიქსის დისიმილირებული ფორმა ალ ფორმანტით ნაწარმოები სახელებიც. კურცხალა, ცხემლალა.

ხშირად არაა სუფიქსებს ენაცვლება ნარ-ნალი: ცხემ-ნარი, ლეკ-ნარი, წიფ-ნარი, წაბ-ნარი, არყ-ნალი, ბარდ-ნალი, ხორგ-ნალი, სურ-ნალი, ძმერხ-ნალი.

ახ: კანქ-ახი, კარწ-ახი, (ამის ორეულია ეხ: ქეჩ-ეხი, ქენქ-ეხი).

ეხ: კალე-ეხი, ბაე-ეხი, ლოლე-ეხი, კაპნ-ეხი, მინდრ-ეხი, ლარ-ეხი, წყარე-ეხი, ბარ-ეხი, კეკე-ეხი, ვან-ეხი, სურსუქნ-ეხი; გვარებისაგან წარმომდგარი გეოგრაფიული სახელები: გუჩმანიძე-ეხი, საითაძე-ეხი, ჩოხრაძე-ეხი, ბათაძე-ეხი, ტაკიძე-ეხი და სხვ.

ევ: ფერდელ-ევი, გამანათლ-ევი.

ეთ: კორომხ-ეთი, ბაზალ-ეთი, გობრონ-ეთი, მოფრინ-ეთი, ლაკლაკ-ეთი, ტომამ-ეთი, არაქ-ეთი, ჩიქუნ-ეთი.

ეულ: ნიგაზ-ეული, პრასინ-ეული, იან-ეული, ინძრ-ეული, ვარან-ეული.

ვან: (ოვან) სურ-(ო)ვანა, სხულ-(ო)ვანა, კერკეტ-(ო)ვანა, კურდ-(ო)ვანა, ფარცხ-(ო)ვანა, ვერხ-(ო)ვანა, კილ-(ო)ვანა, ლელ-(ო)ვანა.

თა: ჯვართა, ბრინ-თა, ბელელ-თა, წყარო-თა, ხერხენ-თა, ქვაბ-თა, განაყოფ-თა, ქორ-თა, კალო-თა.

იან: თხილ-იანი, ქალ-იანი, კაკლ-იანი, ეოლ-იანი, კაქ-იანი, თავ-იანი, თხავს-იანი, ღარ-იანი, ქარჩხ-იანი.

ივრ: ეან-ივრი, ვაჩ-ივრი, კან-ივრი.

მა: ჯერ-მა, ფაჩხ-მა.

ო: დანდალ-ო, ხულ-ო, ბახმარ-ო, ჩიდილ-ო, ბაკ-ო, თაგ-ო, ჩხრიალ-ო.

ობ: ფიქლ-ობი, წითლ-ობი, ვაშლ-ობი, თეთრ-ობი.

ობა: ქედ-ობა, ყელ-ობა, სერ-ობა, ვანაურ-ობა.

ომ-უმ: ლორჯ-ომი, ბეშ-უმ-ი.

ურ-ულ: კიკიტ-ური, ქედლ-ური, ბაცელ-ური, გვარამ-ული, ყავარდული, პატრიკ-ული, თერძ-ული, ტორიკ-ული, ნიქაბერ-ული.

აქარის ტოპონიმიაში ძლიერ გავრცელებულია აგრეთვე ქართული პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება.

აა: ა-ქარა.

ნა-ავ: ნა-ბელლ-ავი, ნა-სათენ-ავი, ნა-წითელ-ავი, ნა-ქერ-ავი, ნა-ხნ-ავი, ნა-კირტ-ავი.

ნა-არ: ნა-გომარ-ი, ნა-ღომარ-ი, ნა-ფეტვარ-ი, ნა-ქვავარ-ი.

ნა-ვარ: ნა-კოხ-ვარი, ნა-დიკ-ვარი, ნა-ციხ-ვარი.

ნა-ვალ: ნა-პურ-ვალი, ნა-ქერ-ვალი, ნა-კარ-ვალი.

ნა-ვებ: ნა-ვენახ-ები, ნა-ქვა-ები, ნა-ნალი-ები, ნა-შე-ები, ამის სახესხვაობაა:

ნა-ევ: ნა-დარბაზ-ევი, ნა-სახლ-ევი, ნა-მარნ-ევი, ნა-მინდრ-ევი, ნა-წურბლ-ევი, ნა-ხულ-ევი.

ნა-ფრ: ნა-ტბე-ფრა.

ნა-ურებ: ნა-ჯავახ-ურებ-ი.

სა-ა: სა-ბრაგუნ-ა.

სა-ათ: სა-ქორი-ათი, სა-კარქალ-ათი.

სა-არ-ა: სა-წუმპ-არ-ა.

სა-ია: სა-ჩხიკე-ია, სა-ჰინკ-ია, სა-ჩორჩხ-ია, სა-წუმპ-ია, სა-ნისლ-ია, სა-ჯინჯრ-ია, სა-ძმეხლ-ია, სა-ქონდრ-ია, სა-ლორ-ია.

სა-ე: სა-მგლ-ე, სა-მარილ-ე, სა-რახ-ე, სა-ტალახ-ე, სა-სეინტრ-ე, სა-თიბ-ე, სა-ქორ-ე, სა-თიხ-ე, სა-კანაფ-ე, სა-ჰიკარტ-ე, სა-მელ-ე.

სა-ეთ: სა-მოლ-ეთი, სა-ფუტკრ-ეთი.

სა-ო: სა-ციკარათ-ო (საციკარადო?), სა-მსმელ-ო, სა-დავ-ო, სა-მჟედლ-ო, სა-ბერიძ-ო, სა-ნავარდ-ო, სა-სადილ-ო, სა-ვარდებ-ო, სა-კორკოტ-ო, სა-მაყვლო, სა-ჯაყვლო, სა-პარასკე-ო, სა-კრფე-ო.

სა-ურ: სა-ციხ-ური, სა-ჰინკ-ური.

სა-ურო: სა-ჯიხ-ურო.

ყველაზე ნაკლებად გვხვდება პრეფიქსური წარმოების ადგილთა სახელე-ბი. პრეფიქსებისაგან, რომელიც ტოპონიმიკურ სახელებს აწარმოებს, აქარაში-გვხვდებით მხოლოდ „ნა“-ს და „სა“-ს.

ნა: ნა-შენი, ნა-გუთნი, ნა-ფლავი, ნა-კაფი.

სა: სა-ხვეტი, სა-ფენი, სა-სეენი, სა-რეკი.

აქარის ტოპონიმიკაში გვხვდება ზანური (მეგრულ-ქანურ) წარმოების სახელებიც:

ზანური მაწარმოებლებიდან აქ უფრო არის გავრცელებული ო, იშ და ათ. პრეფიქსური წარმოება:

ო: (შეესიტყვება ქართულ სა პრეფიქსს): ო-ღროკა, ო-ჯინკალა, ო-ჯინჯო. სუფიქსური წარმოება:

ათ: ქართული ეთ სუფიქსის შესატყვისი: ათ-ხულ-ათი, ფაწალ-ათი, ბოყ-ათი, სხალ-ათი, მანდრ-ათი, ლელ-ათი, დობილ-ათი, ვალათი, მუხლ-ათი.

იშ: ჯინ-იშ-ი, ჰყან-იშ-ი, კომპ-იშ-ი, ჰვამ-იშ-ი.

უცხოური მაწარმოებლებიდან გვხვდება მხოლოდ თურქული „ლიქ“.² „ლულ“-ის სახით და ისიც იშვიათად და მხოლოდ შემოსულ სიტყვებში, ჩაი-(რ)-ლულ-ი. (სათიბი), მეზე(რ)-ლულ-ი (სასაფლაო) და სხვ.

ტოპონიმიკურ სახელებში გვხვდება როგორც ერთფუძიანი, ასევე, ორფუ-ძიანი და უფრო იშვიათად სამფუძიანი სახელებიც.

1 ს. ელენტი, გურული კილო, თბილისი, 1936 წ., გვ. 28.

2 Lik (lik, luk, luk) აფიქსი თურქულში ზედსართავი სახელიდან აწარმოებს ირსე-ბით სახელს, ხოლო არსებითი სახელიდან კონკრეტულ სახელს, როგორც ირსებითს, ისე ზედ-სართავს. მაგ.: gñzel ლამაზი, gñzelik სილამაზე; tas ქვა, taslik ქვიანი ადგილი და სხვა. (Турецко-русский словарь, составил Д. А. Магзашик, Москва, 1945 г., стр. 712).

ერთფუძიან სახელთაგან, რომლებიც ყოველგვარი აფიქსების გარეშე აწარმოებენ გეოგრაფიულ სახელწოდებებს, უფრო გავრცელებულია: კაპანი, ქელი, მინდორი, ჭალა, გომი, უყვი, კორდი, ვაკე, ყელი და სხვ.

ხშირია ორფუძიანი სახელები: წისქვილიკარი, კაპნითავი, საქორბოლო, ჩანჩხალილე, ხილითავი, კილიქეშა აბანოფერი, პედლოქელი, ბაღვერი, დობირვაკე, ციფწყალი, დაბაქელი, სკურდიდი, ტაბახმელა და სხვ.

სამფუძიანი სახელებიდან, რომლებიც შედარებით ნაკლებია აპარის ტოპონიმიაში, გვხვდება: პაწაქალგვერი, ბტყელკილიქეში, დათვილე-წვერი, ცხემნარიკილითავი და ა. შ.

გამონაკლისის სახით გვხვდება ოთხფუძიანი სახელებიც, მაგალითად, გამბულკილითავილე (ლეუ და სათიბი ვერნებში, ხულოს რაიონი).

ტოპონიმიკურ ხასიათა წარმავლობისათვის აპარის ასრ ადგილთა სახელების უმთავრესი ნაწილი საკუთრივ ქართული წარმოშობისაა (სარფის გამოკლებით, სადაც გაბატონებული მდგომარეობა ქანურ სახელებს უჭირავს), ქართველური ენებიდან მომდინარე ტოპონიმიკური სახელებიდან ხშირად გვხვდება ზანური (მეგრულ-ქანური).

აი ზოგი მათგანი:

დავიწყეთ ქედის რაიონით: „ტობატრი“ (სათესი საფარიძეებში), „ჩხუში“ (სათესი დოხოძეებში), „ოჯინკალა“ (სათესი ზუნდაგაში), „ჰვანორი“ (ტყე და სათესი აგარაში), „ჯინიში“ (სოფლის უბანი კოლოტაურში), „ოჯინალა“ (საძოვარი ცხმენაში), „ქობლები“ (ქობალი?, საძოვარი ზენდიდში), „ოტოფნარა“ (ჩაის ფართობი ქედში, იგივე სახელი გვხვდება კუქაულაშიც). „ოჯინჯო“ (ჩაის ფართობი იმავე სოფელში), „ოჩია“ (სათესი კაკაბაძეებში), „სუჭუნეთი“ (სათესი შევბაურში), „ნაოჩევი“ (სათესი იქვე), „ნაჯარგვლევი“ (საძოვარი ვარჯანისში), „ჰყანიში“ (ვენახი მოსიაშვილებში) და სხვ.

შუახევის რაიონი. „დუდი“ (სათესი და ბუჩქნარი ცივაძეებში), „ოჩე“ (სათიბი და ტყე ხაბელაშვილებში), „ნაჯიხურევი“ (სასენი ადგილი იმავე სოფელში), „დუდები“ (საძოვარი ბრილში), „ოხოორიქეთი“ (სათესი ცინარეთში), „ოხოორთი“ (ვენახის ფართობი სამოლეთში), „ოხოორიქეთი“ სათესი იმავე სოფელში), „ნაჩამურები“ (სათესი ალოქოშვილებში), „ნაახორავი“ (სათიბი ზელაუბანში).

ხულოს რაიონი. „ოხოორათი“ (სათიბი კურცხლებში), „ოჩია“ (სათესი გორვაძეებში), „ოკივარათი“ (ტყე და სათესი საციხურში), „ოჩინე“ (სათესი და ტყე ნაშონასტრევიში), „ოკივარა“ (სათიბი და სათესი ბოძაურში).

ბათუმის რაიონი. „ოჯაბურა“ (სათესი ქედქედსა და კირნათში). „ნაუჩვარი“ (სათესი ქედქედსა და გვარაში), „ჰვენჯეხი“ (სათესი ჰანივრში), „ოტკობერია“ (მირვეთში), „ჰკონჰყო“ (სასენი ადგილი კობალეთში), „ჰქაბიში“ (საძოვარი ფანჩვეთში), „ლრეში“ (მთა), „ოწრომეთი“ (სათესი ლომანაკეთში), „კომპიში“ (ტყე იქვე). ინტოფო (სათესი სიმონეთში), „ჩხანაფურა“ (ტყე იმავე სოფელში) და სხვ.

აქარაში გვხვდება არაბულ-თურქულ-სპარსული წარმოშობის ადგილთა სახელებიც, რომლებიც ტოპონიმიაში გზას იკაფავდნენ ოსმალთა ბატონობის პერიოდში, თუმცა ასეთ სახელთა წილი ამ მხარის გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში ფრიად მცირე და უმნიშვნელოა.¹

გვხვდება რამდენიმე რუსული სახელწოდებაც. მაგ., „კაზიონი“ (სათესი ფართობი აქუცაში, ქედის რაიონი), „კარლიკაია“ (სპილენძის საბადო გუნდაურში, იგივე რაიონი), „რაკატკა“ (სათესი ფართობი ოლაურში, ბათუმის რაიონი) და სხვ.

სწრაფი ტემპით იკვლევს გზას ტოპონიმიაში ჩვენი თანამედროვე ცხოვრების ამსახველი სახელწოდებანიც. ასეთია, მაგალითად, „პირველი მაისი“ (სასოფლო საბჭო ქედის რაიონში), „ოქტომბერი“ (სასოფლო საბჭოები ქედისა და ხულოს რაიონებში), „განთიადი“ (სოფლის უბანი გონიის სასოფლო საბჭოში) და სხვ.

ტოპონიმია სიანტერესო ცნობებს იძლევა ხალხის მეურნეობა-საქმიანობის შესახებ. ადგილთა სახელებში სარკესავით მოჩანს მიწათმოქმედება, მევენახეობა-მელვინეობა, მესაქონლეობა და სხვა დარგები. „ნაჰვაჯარი“, „ნაქერვალი“, „ნალომჯარი“, „ნაპურვალი“, და მრავალი სხვა, მიგვითითებს იმაზე, თუ რა და რა კულტურები მოჰყავდათ წინათ აქარის მკვიდრთ. თესდნენ, აგრეთვე, კანაფს, სელს და სხვა კულტურებს. „ნაკანაფჯარი“, („საკანაფე“ ან „ნაკანაფევი“), „ნასელჯარი“, რომელიც ხშირად გვხვდება ადგილთა სახელებში, სწორედ იმაზე მიუთითებს, რომ წინათ ეს კულტურები იყო გავრცელებული აქარაში. კანაფსა და სელს სამოსელის დასამზადებლად იყენებდნენ. ასე მაგ., „ბამბანარეე კანაფისაგან ტილოს საცვლებსა ქსოვდნენ“.²

თურქული რეჟიმის დამყარებამდე აქარა განვითარებული მელვინეობა-მევენახეობის მხარე იყო, სადაც ქართული ვაზის მრავალი ჯიში ხარობდა: ბუდეშური, ბურძგლა, ბუტკურა, ბროლა, მათენაური, მეკერენჩხი, ჩხაეერი. ცხენისძეძე, კოდი, ხართვალა, ხოფათური, ჯანიში და სხვა.

თურქთა ბატონობის შავბნელ ხანაში უკიდურესად დაეცა და განადგურდა ამ მხარის სოფლის მეურნეობის ეს სიამაყე და დოვლათი. „დაგვრჩენია მხოლოდ აღნიშნით ის სამწუხარო ფაქტი, — წერდა თ. სახოკია, — რომ მაჰმადის სჯულს ქრისტიანობასთან ერთად მეურნეობის ამ საპატიო დარგისათვისაც ამოუკვეთინებია ფეხი აქარიდან. თითქმის ყველა სოფელში დარჩენილი უზარმაზარი ქვევრები (შოგ ასი წლის ჩარჩენილი ღვინოც კი უნახავთ) იშას-ლა მშოწმობს, რომ მელვინეობას აქ ოდესღაც საპატიო ადგილი სჭერია და ცხოვრების ერთ სახსართაგანს შეადგენდა“.³

თურქთა მძლავრობამ და ისლამმა ვენახი „ნავენახვარად“ აქცია, ხოლო მარანი „ნამარნეჟად“. ასევე შევიდა ეს სახელები ტოპონიმიაში.

¹ ასეთებია: ყალუ (ციხე), ყულუ (სახლი), ჯამე (სამლოცველო), დარე (გზა), სირთი (სერი, ქედი), დერე (ხევი), ქილისე (საუდარი) და სხვ. ასეთი შემოსული სახელები, რომლებიც ქართლის ქველობაზეა გადღერებული, გვხვდება როგორც ცალკე, ისე კომპოზიტებში. ამ უკანასკნელში მსახლრებს ან საზღვრულს, ჩვეულებრივ, ქართული წარმოშობის სახელი წარმოადგენს: ყალიძირი, ჯამიღლე, ყულიჯარი, ქალიდარი, მერისირთი და ა. შ.

² თ. სახოკია, მოგზაურობანი, თბილისი, 1950 წ., გვ. 178.

³ იქვე, გვ. 174.

მხოლოდ საბჭოთა პერიოდში აღორძინდა აქარაში დიდი ხნის განმავლობაში მივიწყებული მევენახეობა და ძველ ნავენახარზე კვლავ ქართულმა ვაზმა ჩაიგრიხა რქა. აქარის მთიანი რაიონების სოფლის მეურნეობის ეკონომიკაში მევენახეობა-მეღვინეობის ხვედრითი წონა დღითიდღე მნიშვნელოვანი ხდება.

თურქთა ბატონობის დრომდე ამ მხარის სოფლის მეურნეობაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკირა მელორეობასაც, მაგრამ ისლამის გავრცელების შემდეგ მეცხოველეობის ეს დარგი სრულიად მოისპო და ღორის ხსოვნა მხოლოდ ტოპონიმებს შემორჩა. ღორი აქარაში მრავალი ადგილის სახელს უკავშირდება. ასეთია მაგ., „სალორეთი“ (სოფ. ქედის რაიონში), „ღორიყბათი“ (ტყე და სათესი იმავე სოფელში), „ლორეკეთი“ (სათიბი და სათესი სოფ. ქალაში (შუახევი), „სალორია“ (საძოვარი სოფ. გარეტყეში (ქედა) და სათიბი სოფ. ბაკოში (ხულო), „ლორტყე“ (სოფ. დანდალოში (ქედა), „ღორიყბა“ (სათესი გოგინაურში (შუახევი), „ლორეაკე“ (სათესი) ნიგაზეულში (შუახევი), „ღორინათხარი“, (ჩაის ფართობი სოფ. კიტეში (ბათუმი) და სათესი სოფ. პაპოშვილებში (შუახევი) და სხვ.

საბჭოთა ეპოქაში, როდესაც საფუძველი გამოეცალა ისლამს, შესაძლებელი გახდა საზოგადოებრივი მეცხოველეობის — ამ ყველაზე უფრო მალე-მზარდი და პროდუქტიული დარგის დანერგვა-განვითარება აქარაში.

აქარის ტოპონიმიაში გარკვეული ადგილი უჭირავს რელიგიური წარმომადგენლის სახელებსაც. თავისი არსებობის მანძილზე ამ მხარის მოსახლეობამ რამდენიმე რელიგია შეიცვალა. კერპთაყვანისცემა ქრისტიანობამ შეცვალა, ხოლო თურქთა ბატონობის პერიოდში, ქრისტიანობა ისლამმა, აქარის ტოპონიმიაში ყველაზე უფრო არის დამკვიდრებული ქრისტიანული სახელწოდებანი. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ქრისტიანობას მრავალსაუკუნოვანი ტრადიცია აქვს აქარაში, მაშინ ეს გასაგები გახდება. ქრისტიანობა აქარაში განუხრელად ბატონობდა XVII საუკუნემდე, ხოლო შემდეგ ისლამის გვერდით განაგრძობდა არსებობას XIX საუკუნის დამდეგამდე. ცხადია, ეს გარემოება ტოპონიმიაშიც უნდა ასახულიყო, და ასეც იქნა.

ქრისტიანულ რელიგიური სახელებიდან აქარაში ყველაზე უფრო გავრცელებულია „ჯვარი“.¹ „ჯვარის“ სახელწოდებას ატარებს სოფლის უბანი ბარათაულში (შუახევი) და სათესი ფართობები სოფ. განახლებასა, ბათაძეებსა და ოქრუაშვილებში (ხულო).

1 ჯვარის ემბლემა უძველესი დროიდან მომდინარეობს. სხვადასხვა ეპოქებსა და ხალხებში ჯვარის სხვადასხვა დანიშნულება ჰქონდა. ჯვარი გამოიყენა და თავის სამსახურში ჩააყენა ქრისტიანობამაც. „ჯვარი, ისევე, როგორც ხატი, იყო გარკვეული ხარკი მმართველი წრეებისა იმ ფსიქო-იდეოლოგიის მიმართ, რომლითაც ფართო მასები შეპყრობილი იყვნენ. ეს იყო ხარკი ძველი კერპთაყვანისმცემლური განწყობილების სასარგებლოდ, რომელიც უაღრესად ძლიერი იყო ხალხში. ქრისტიანობამ ბევრი რამ მიიღო ძველი და ცდილობდა ძველ გუდაში თავისი ახალი ღვინო ჩაენსა, მაგრამ ცხადია, ამ გზით თვით სითხესაც გარკვეულად ეცვლა-

ჯვარივე გამოიყოფა კომპოზიტებში: „ჯვარქედი“ (სოფლის უბანი კოლოტაურში და სათესი ფართობი ცხმორისში (ქედა) და სოფელი დიოკნისის სასოფლო საბჭოში (ხულო), „ჯვარიყანა“ (სათესი ფართობი ფურტიოსა (შუახევი) და ვანაძეებში (ხულო).

„ფაჩხიჯვარი“ (სათესი სოფ. ნენიაში (შუახევი), „ქეაბიჯვარი“ (ნთა სოფ. საციხურში (ხულო), და სხვ.

გვხვდება აგრეთვე რიგი სხვა ქრისტიანული სახელწოდებანიც: „ფერის-ცვალება“ (ბუჩქნარი სოფ. გულეში (ქედა), „ეკირიაწმინდა“ (სათესი შუასოფელი (შუახევი), „ამალღება“ (სათესი სოფ. ძმაგულაში (ხულო), „ელიაწმინდა“ (სათესი სოფ. ოქტომბერში და სათესი შავაძეებში (ხულო), „თარანგელო“ (მთავარანგელოზი) სათესი და საძოვარი სოფ. წაბლანაში (ხულო), „თარანგელოყელი“ (ტყე სოფ. გობრონეთში (ქედა), „თავარანგელო“ (ტყე სინდეთში (ბათუმის რაიონი), „ხუცივაკე“ (სათესი სოფ. დავლაძეებში (ხულო), „ხატიმამული“ (სოფლის უბანი აგარაში), სათიბი და ტყე საფარიძეებში (ქედა) და ა. შ.

აჭარის მიტაცების შემდეგ თურქმა დამპყრობლებმა გაანადგურეს და დაანგრეს ამ მხარის მკვიდრთა მამაპაპური ქრისტიანული სამლოცველოები. შესანიშნავი ქართული ხუროთმოძღვრების სტილით ნაგები ქრისტიანული საყდრები ნასაყდრალებად იქცნენ. „ნასაყდრალი“, „ნაქილისვარი“, „ნამონასტრავი“, — ასე შემორჩა ეს სახელები აჭარის ტოპონიმეკას.

დაპყრობის შემდეგ თურქები აჭარაში ავრცელებენ ისლამს. ამისათვის ისინი ყოველგვარ საშუალებებს მიმართავენ (ეკონომიური იძულება, ფიზიკური ძალდატანება და სხვ.). ისლამი თავდაპირველად საზოგადოების მაღალ ფენებში იკაფავდა გზას, ხოლო გლეხობა დიდხანს გმირულად იცავდა მამაპაპურ ქრისტიანულ სარწმუნოებას. საზოგადოების დაბალ ფენებში ისლამს ღრმად ფეხი XIX საუკუნის დამდეგს ჯერ კიდევ არ ჰქონდა მოკიდებული. ისლამის ბატონობის მოკლე დროით აიხსნება ის გარემოებაც, რომ ტოპონიმეკაში ისლამისტური რელიგია სათანადოთ ვერ აისახა. იმ ვრცელ ტერიტორიაზე, რომელიც ჩვენ აღეწერეთ მხოლოდ რამდენიმე შემთხვევა გვაქვს, როდესაც მუსლიმანურ რელიგიასთან დაკავშირებული სახელები გვხვდება. აქედანაც უმეტესი მათგანი მუსლიმანთა სამლოცველო „ჯამე“-სთან არის დაკავშირებული. ასეთებია: „ჯამექვეშა“, (სოფ. უბანი დარჩიძეებში (შუახევი), ბალი ოქტომბერში (ხულო), საძოვარი სკურდღლში (ბათუმი) და სხვ. „ჯამიქალა“ (სათესი თხილვანაში (ხულო), და ზოგიერთი სხვ.

ბოლა იერი და ფერი“ (ს. ჯანაშია, საქართველო აღრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე, შრომები, I, თბილისი, 1949, გვ. 235-236).

ქრისტიანობის ხანაში ჯვარი დიდ გავრცელებას აღწევს. პირველ ხანებში ჯვარი სამლოცველოს შევიწრობას ასრულებდა. შემდეგ კი მის ადგილს იკაფებს ტაძარი (ვ. თოფურია, ქვეყარანი საქართველოში, „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. IV, თბილისი, 1942 წ., გვ. 63).

ტოპონიმია მრავალ სხვა საინტერესო ცნობას შეიცავს, მაგრამ ყველა მათ შესახებ ჩვენ აქ ვერ ვისაუბრებთ; ზოგიერთ მათგანზე ნათქვამი იქნება შენიშვნებში, ხოლო ბევრი სპეციალურ შესწავლას მოითხოვს და მეცნიერების სათანადო დარგების წარმომადგენელთა მსჯელობის საგნად უნდა იქცეს.

ახლა რამდენიმე სიტყვა მასალების შეკრების მეთოდისა და ხასიათის შესახებ.

აქარის ასსრ ტოპონიმოლოგიურ აღწერილობას, რომლის ერთი ნაწილიც აქ არის წარმოდგენილი, ჩვენ შევუდევით აკად. ნ. ბერძენიშვილის რჩევით 1953 წლის ზაფხულში.

პირველი სოფელი, რომელიც იმავე წლის აგვისტოში აღვწერეთ, იყო კიბე (აქარისწყლის სასოფლო საბჭო, ბათუმის რაიონი). ისტორიული აქარის ამ პირველ სოფელს მოჰყვა კანისთავის, ხერთვისის, მალღაცონის და აქარისწყლის ხეობის სხვა სოფლების თანმიმდევრული აღწერა.

ტოპონიმოლოგიურ აღწერილობას ზამთრის გარდა წელიწადის ყველა სხვა დროს ვაწარმოებდით, განსაკუთრებით კი ზაფხულში. აქარისწყლის ხეობის აღწერას ორ წელზე მეტი მოუწოდით. 1955 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში დავასრულეთ იგი და 1956 წლის გაზაფხულზე მაქაბელში გადავედით, იქედან ნიგალში, შემდეგ კი გონიაში და სარფში. ამავე წლის სექტემბერში უკვე კოროხს გამომლა მხარის აღწერას შევუდევით და ასე თანდათანობით მთელი ისტორიული ქვემო გურიაც შემოვიარეთ.

აღწერილობას ვაწარმოებდით თანამედროვე სასოფლო საბჭოების მიხედვით, მაგრამ ისტორიულ საფუძველზე.

თითოეული სასოფლო საბჭო რამდენიმე სოფლისაგან შედგება, ხოლო სოფელი კი თავის მხრივ მრავალ უბანს აერთიანებს. აქარის მთიანი მხარე სოფლებისა და უბნების დიდი სიმრავლით ხასიათდება.

თავდაპირველად ჩვენ სოფლის ტოპონიმოლოგიაში უბნებს არ გამოვეყოფდით, უფრო გვიან კი უბნების მიხედვით აღწერა ვამჯობინეთ.

აღწერილის სისრულისა და სიზუსტისათვის არც ენერგია დაგვიზოგავს, არც დრო და არც ცოდნა-გამოცდილება.

ამა თუ იმ სოფლის ან უბნის აღწერის დასრულების შემდეგ რამდენჯერმე წაუუკითხავდით ხოლმე მთხრობელებს ჩამოთვლილ ადგილთა სახელებს და დაეინებით ვთხოვდი კარგად მოეფიქრათ კიდევ ხომ არ რჩებოდა ჩაუწყვრავი მათ სოფლებში რომელიმე ადგილის სახელწოდება. ერთის ან ორის მონათხრობს არ ვკვრდებოდით და აღწერილობას სხეებთანაც ვამოწმებდით. ხშირად ეს პირები ვერაფერს უმატებდნენ უკვე ჩამოთვლილს და გვიდასტურებდნენ აღწერილის სისრულე-სიზუსტეს, ხოლო ზოგჯერ ბევრსაც უმატებდნენ და მნიშვნელოვნადაც აზუსტებდნენ ჩვენს მონაცემებს. როგორც ცნო-

ბილია, ყოველ ორ ჰა ადგილს თავისი სახელი აქვს. ჩვენ თუმცა ვცდილობდით, რაც შეიძლება, დაწერილებით აგვეწერა ყველა ეს სახელწოდებები, მაგრამ ზოგიერთი უდავოდ გამოგვრჩებოდა.

განსაკუთრებული ყურადღებით ვეკიდებოდით ტოპონიმიკურ სახელთა ზუსტად ჩაწერასაც, რადგან თუ სახელწოდება სწორად არ ჩაიწერა, მაშინ მისი ახსნა-ეტიმოლოგიაც ვერ იქნება მართებული.

პირველად ჩვენ მხოლოდ წმინდა აღწერილობითი ხასიათის მუშაობა გვქონდა გათვალისწინებული, მაგრამ შემდეგ მიზანშეწონილად ვცანით შენიშვნა-განმარტებათა დართვაც, თუმცა ყველა მათგანის სრულად წარმოდგენა აქ ვეღარ მოხერხდა.

მკაცრად ვიცავდით ტოპონიმიკური აღწერილობის ყველა წესს, მაგრამ ხარვეზ-ნაკლოვანებანი, ექვს გარეშეა, გვექნება. დაინტერესებულ პირთა ყოველ საქმიან შენიშვნას ამ სტრიქონების ავტორი მადლობის გრძნობით მიიღებს.

ტოპონიმიკური ალფაბეტი

ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

ქ ვ ე მ ო ა ზ ა რ ა
აზარისწყლის¹ სასოფლო საგზო

ქ ი ბ ი²

ქეცოქეთი³

სირთი (სოფ. კუთხე)
ბალგვერდი (სათესი, ტყე)
ჩირდილი⁴ (ტყე, სათესი)
ლაფრანა (სათესი)
უყვი (სათესი)
ჯორიფეხი (ბალი)
ნაჭარგველი⁵ (ტყე)
ნასაფხლევი (ტყე)
ხოტოლატრი (სათესი)
ნაფლატი⁶ (ჩაი)
ბრანჯატლი (სათესი)
შუალელე⁷ (ლელე)
ნამყვარი (სათესი)
კაპანი⁸ (სათესი)
ნაფაცხვარი (სათესი)
ნალომვარი (სათესი)
ახორა (სათესი)
კირმაკიდა (სათესი)
ჩოხარაძეები (სოფ. უბანი)
ნაბელლავი⁹ (სათესი)
ატმანა (სათესი)
სათიხარი (სათესი)
ქოშკი¹⁰ (სათესი)
საითაძეები (ს. უბანი).
ნავვერდატლი (სათესი)
საკინკია¹¹ (ლელე)
აგარიწყალი¹² (ლელე)
შინდორი (საძოვარი)

ღერი

ვარანდიყული (სათესი)
ნახუნდრევი (ტყე)
ღმალელე (სათესი)
ღებეჭური (სათესი)

გუჩმანაძეები

საკაიმაღელე (ლელე)
სამძიარი (სათესი)
წისკვილიკარი (სათესი)
ჯამეჭვეში (ჩაი)

ოფე¹³

ქელი (ჩაი)
ბეგავრა (ბალი)
ხორგნალი (სათესი)
ნაქილისვარი (სათესი)
საცივი (სათესი)
ყანაგძელა (ბუჩქნარი)
თხილიანი (ბუჩქნარი)
ლორინათხარი (ჩაი)
კიკიტური (ჩაი)
სამგლე (ჩაი)
ბარდნალი (ტყე)
წიფნარი (ტყე)
ტალახნარა (ტყე)

აზარისწყალი

დავლატრა (ჩაი)
საცრეთა (სათესი, ბუჩქნარი)
ნასახლევი (ჩაი, ბუჩქნარი)
შესართავიყანა (სათესი)
ეკლიასუკან (სათესი)
ნალაშქრევი (სათესი)

კაპნითავი

კაპნითავი

სამზიარი (სათესი)
ნიგზნარი (სათესი)
ღუღღნარი (სათესი)
ქეციმერა (სათესი)
საქორიბოლო (სათესი)
ნასაფენავი (სათესი)
ღობირო¹⁴ (სათესი)
ნაბაკვარი (სათესი)
ნახუნდრევი (სათესი)
საწუმპია (სათესი)
კალა¹⁵ (სათესი)
სამგლე (ჩაი)
ყანაგძელა (ტყე).
ბაძგარვაკე (სათესი, ტყე)
სარცხელი (სათესი, ტყე)
ხატიტყე (ტყე)

საკოტორო (სათესი, ტყე)
 მაგველეთა (ტყე)
 ნაქერვალი (ბუჩქნარი)
 ხუმბრიძირი (სათესი)
 წყაყურძნიძირი (სათესი)
 მელყურძნარი. (სათესი)
 კოძირი¹⁶ (სათესი)
 ნაყულევი (სათესი)
 ბოსტანა (ტყე)
 ფერდელევი (სათესი, ტყე)
 ნაბელავი (ტყე)
 ჩანჩხალილე (ლელე)
 გობელი (სათესი)

ცისკარაძეები

თხმელნარა (სათესი, ტყე)
 ჩხვენარა (სათესი)
 საისრე (სათესი, ტყე)
 უყვი (სათესი, ტყე)
 შუაქალა (სათესი)
 სახვეტი (სათესი, ტყე)
 ჭუჭუხეთა (საძოვარი)
 ხევათილე (ლელე)
 საციკარათო (სათესი)
 წისქვილკარი (სათესი)
 კაპანბახჩა (სათესი)
 ნაქვავები (სათესი)
 ნათარგმნევი (სათესი, ტყე)
 ჩხერითავი (ტყე)
 ნაჯამვარი (სათესი)
 კილიძირი (სათესი, ტყე)
 ჩიდილა (ტყე)

ბერაძეები

მამიაშვილები (ჩაი)
 საჯიხურო (სათესი)
 საყდარი (ბალი)
 ბალგვერდი (სათესი)
 სასვენნი (სათესი)
 ზადავლაჭრი (სათესი)
 ბარჯიკალი (სათესი)
 გორაჭლი (სათესი, ტყე)

საკავია (ტყე)
 საბერაძო (ტყე)
 სირთიყანა (სათესი, ტყე)
 ნამეხვარი (სათესი, ტყე)
 ჩიდილა (ტყე)
 მოზალო (ტყე)

ევგენიძეები

წრუბლიმინდორი (სათესი)
 ოროკი¹⁷ (ჩაი)
 სამჩხიკვია (სათესი)
 ნაფაროწყარო (ბუჩქნარი)
 ცხეკერეთა (სათესი)
 ყუზიხანა¹⁸ (საძოვარი)
 ნამქედვარა (ბუჩქნარი)
 წყავენაპირი (ბუჩქნარი)
 ევგენიძეებილე (ლელე)

ხმერთვისი¹⁹

ძირიბოლო

ჭუჭუხეთა (ბუჩქნარი)
 ღობირვაკე (სათესი)
 ნასელვარი (ბუჩქნარი)
 თერნალა (საძოვარი)
 წისქვილიკარი (ბუჩქნარი)
 სათიხე²⁰ (სათესი)
 სამარილე (სათესი)
 ოროკი (ბუჩქნარი)

ქვედობანი

წინწალიკაჭრი (ჩაი)
 კაპანი (სათესი)
 ჩუროღმული (სათესი, ტყე)
 წითლობი (ჩაი, სათესი)
 ზეჭეთი (სათესი, ტყე)
 ნაგმირევი (ტყე)
 გადაგადმო (სათესი, ტყე)
 ნაჩადირვალი (ტყე)
 სამზიარი (სათესი)

ზედობანი

ბასილეტური (სათესი)
 საყდარა (სათესი)
 ზებედტური (ჩაი)

ჯაყიბახჩა (ჩაი)
 კვეტელაჭრი (სათესი)
 იქეთსოფელი (სათესი, ჩაი)
 ზეგარდა (ბუჩქნარი)
 ყელოფი (სათესი)
 წყავრათა (სათესი, ტყე)
 გუგულეთური (ტყე)

მალააკონი

ქვედა მალააკონი
 ყურძნალათი (სათესი)
 ყვირალი (სათესი)
 უსტიკალო (ჩაი)
 გომი ²² (სათესი)
 ზეგარდაჲ (სათესი)
 ზრუფიეთი (სათესი)
 როხყანა (სათესი)
 მერიბოლო (სათესი)
 ლოკატრი (სათესი)

ზედა მალააკონი
 ფირცხალავი (სათესი)
 ჯამალური (სათესი)
 ღობირო (სათესი)
 ციეწყარო (წყარო)
 საყდარი (ბუჩქნარი)
 გუგულეთური (სათესი)
 კედლიქედი (სათესი, საძოვარი) *
 საწნახელა (სათესი)
 სახნავთაჲ (ღელე)
 ნაფაცხვარი (სათესი)
 ურთხნალა (სათესი)
 ონაგირა (საძოვარი)
 რუთავი (საძოვარი)
 მარანი²³ (საძოვარი)
 ნაძნართაჲ (სათესი)
 ზაქარევი (ტყე)
 თელიანვაჲე (საძოვარი)
 უყვიღელე (ღელე)

მახუნციეთის სასოფლო საგზო

დოლოგანი

საფარიძეები
 ეწერლული (ბალი)
 ნაქერვანა (ბალი)
 მამული (ჩაი)
 ბარცხნიღელე (ღელე)
 ჯანატრი (ბუჩქნარი)
 ხატიმამული (ტყე, სათესი)
 პაპათისი (სათესი)
 ბაწნარა (ბუჩქნარი)
 კეჭინარა (სათესი)
 ზედამზანა (სათესი, ტყე)
 კონორია (საძოვარი)
 ტობატრი (სათესი)
 წყვედილიღელე (ღელე)
 ჩხვენარი (ს. უბანი)
 წისკვილები (ს. უბანი)
 დოლაბიკარი (სათესი)
 შეყრილიმინდორი (სათესი)
 იმანატრი (საძოვარი)
 მელიეთი (ტყე)
 ცხალატრიკალო (ვენახი)
 საფუტყრეთი (ტყე, სათესი) *

კურცხალა (ტყე)
 ვაჟუფყანა¹ (ბუჩქნარი)
 ხიდითაჲ (ჩაი)

ჭინკაძეები

შიშშილვაჲე (სათესი)
 მერი² (სათესი)
 საჭინკური (საძოვარი)
 დიდეწერი (საძოვარი)
 დედულა (სათესი)
 ონაგირა (ტყე)
 თხმელნარა (ტყე)
 მახუნჯურა (ტყე)
 ქვაბიკარი (ტყე)
 შერვალი (საძოვარი)
 ბეგავრა (ტყე)
 ნაველები (ბუჩქნარი)
 ბარცხანა (სათესი)
 ლეკნარი (ჩაი)
 სარჩვია (ტყე)
 საისლე (ჩაი)
 დიბე (ნიგვზნარი)
 ზიარყანა (ბუჩქნარი)

კორნალა (საძოვარი, ტყე)
 ცხაკამერია (ტყე)
 წინწყლატრი (ჩაი)
 პაწკიშვილიყანა (საძოვარი)
 ხმალა (საძოვარი)
 ტყემგვალა (ტყე)
 გასახტომელა (სათესი)
 აბანო² (სათესი)
 წითლობაქედი (ჩაი)
 ჯანატრი (ბუჩქნარი)
 ხიდითავი (სათესი)
 ცივწყარო (წყარო)

დოხოძეები

ჩიკუტატრი (სათესი)
 ნადარბაზნევი (ჩაი)
 ქურციატლო (სათესი)
 საქორიხევი (სათესი)
 ბზანიღელე (ღელე)
 სამზიარა (სათესი)
 კონწყნარი (სათესი)
 ცივწყალი (წყარო)
 ნასელუარა (სათესი)
 წითელიქედი (სათესი)
 სატურია (სათესი)
 ნარუმევი (სათესი)
 კილდიქეშა (სათესი)¹
 საჯინქლია (სათესი)
 წაბლნარა (სათესი, ტყე)
 ნაბელღავი (სათესი)
 ნაფლატი (ჩაი)
 ჩხუმი (სათესი)
 მელური (სათესი)
 გორძოხა (სათესი)
 ბარდნალიქედი (სათესი)
 ნასახლევი (სათესი)
 ხიდითავი (ჩაი)
 მთაყანა (სათესი)

ჭალახმელა

ღინღალა (სათესი, ტყე)
 ლელნარა (სათესი)
 ნაწითელღავი (ტყე, სათესი)

უყვი (ტყე)
 ყვატრიღელე (ღელე)
 ბლესინა (ბალი, სათესი)
 ნაყულევი (ბალი)
 ჯირეკნალი (ტყე)
 ფლატე (ტყე)
 ქალიანი (სათესი)
 კორდი (სათესი)
 ქეცუყანი (ჩაი)
 კიბათისი (სათესი)
 ბოლომწილი (სათესი)
 კაკლიანი (სათესი)
 ნაბელღავი (სათესი, ბუჩქნარი)
 ოთხზიარი (ნიგვზნარი)

ჟოხოფელი

ნასელუარი (ბალი)
 ოკინარი (ბალი)
 ყვატრი (სათესი)
 ნაწიციქვილევიპირი (სათესი)
 დობირო (სათესი)
 ბობორტყა (ჩაი)
 სახლიგვერდა (ბალი, ჩაი)
 ყორნალიქედი (ბუჩქნარი)
 ტყვირათისი (ტყე)
 აბაზალოღლიკალო (ს. უბანი)
 ჟირიეთა (საძოვარი)
 ნასაყდრევი (ს. უბანი)
 ნალომვარი (სათესი)
 საქორიათი (სათესი)
 ზეგვერდაქედი (სათესი, ტყე)
 კილდიქეშა (სათესი)
 წაბლნარა (ტყე)
 ლომატრა (ტყე)
 ბარდნალა (სათესი, ბუჩქნარი)
 დათავრა (სათესი, ბალი)
 ოკიდალა (სათესი)
 ბოლომწილა (სათესი)
 საგუგულე (ტყე)
 საკავე (ტყე)
 მილიანწყალი (წყარო)
 ქარციყანა (სათესი)

ზორგნალიქედი (ქვარნალი)
წიფნარი (ტყე)
ზებნალიწყალი (ნაკადული)

უჩხითი

ჩალეწილი (სათესი)
ბელლაძირი (სათესი)
ხულათიქედი (სათესი, ბუჩქნარი)
წისქვილიკარი (სათესი)
გამბარატლა (ბუჩქნარი)
ნაწურბლევი (ტბა)
ციეწყალა (წყარო, ბუჩქნარი)
ახარატლა (მინდორი)
ნასელვარი (სათესი)
ნაუჩვარი (სათესი)
ჩიხურა (ტყე)
ძალაკილდე (კლდე)
ნამქვევი (ბაღი)
დარგული (სათესი)
კოქედი (ტყე)
დამპალი (სათესი)
საქორიათი (სათესი)
წაბლნარა (ტყე)
ხეჩელა (სათესი, ტყე)
ფოსტნარათი (სათესი)
ეწრანქედი (ს. უბანი)
კოპლაციქედი (ს. უბანი)
ჟოლიანი (სათესი)
ფირცხალავი (სათესი)
ჩამიკარი (სასაფლაო)
ჯადადეველა (სათესი)
სურვანი (სათესი)

ნაფილინთი

წყალოქრო (წყარო)
კალაშხევი (სათესი)
გენადირავი (სათესი)
ბოგილი (სათესი)
ვასანეთა (სათესი)
ტყემალათა (სათესი)
წყაენარი (ბუჩქნარი)
გეჩელულა (ნიგვზნარი)

უყვი (სათესი)
ყორითავი (ქვარნალი)
ნაქვევარი (სათესი)
დარე (სათესი)
ნაშენი (ბუჩქნარი)
მანგალა (სათესი)
ქედაველა (სათესი)
ნამლისვაკე (სათესი, ვენახი)
გოსრა (ტყე)
კაპანყანა (სათესი)

გილინი

სოციტრი (სათესი)
ფურნიკარი (სასაფლაო)
ქვინტილელე (ღელე)
სხალყანა (სათესი)
ქარნალედი (სათესი)
გობიჰადგომი (სათესი)
ნახეება (ს. უბანი)
ბებერახევი (ტყე)
ნაქარბაკევი (სათესი)
დედაბერა (ტყე)
ნალომევი (ბუჩქნარი)
ტიტველქედი (ტყე)
ხუხუნაყანა (ბუჩქნარი)
მელატრი (სათესი)
საკეცე (სათესი)
წიწიაკალზ (სათესი)
ნასელვარი (ტყე)

ბ ზ უ ბ ზ უ

ზედა ბზუბზუ

ვაკისადგური (სათესი)
საკავია (სათესი)
ოღროკა (სათესი)
თეთრობი (ტყე)
თხმელნარა (სათესი)
მაქახულა (სათესი)
საპატრია (სათესი)
კილდიძირი (სათესი)
წილირი (სათესი)
აბნაეი (სათესი)

ჩიდილო (სათესი)
 გორგატლიხევი (სათესი)
 ბარდნააჲ (სათესი)
 ვაკე (სათესი)
 კაპანოლოროკაჲ (სათესი)
 სანაჭრი (სათესი)
 ბოლომწილა (ტყე)
 დარგულა (სათესი)
 არღაეოჲ (სათესი)
 ნაშენი (სათესი)
 უჩხითური (სათესი)
 ქვაბნარა (სათესი)
 კორნალი (ტყე)
 წიფნარი (სათესი)
 კოხორია (სათესი)
 წისქვილები (სათესი)
 გოდორატლი (სასაფლაო)
 დამპალი (ტყე)
 სამელეთი (ტყე)
 კატაწყარო (სათესი)

ქვედა ზღუბზუ

ყოლყვეთი (სათესი)
 ბოლომწილა (სათესი)
 მარქინა (სათესი)
 ორპირი (სათესი)
 ნაშვავები (სათესი)
 ქვაბნარა (სათესი)
 ქეჩატრი (სათესი)
 კონცხეთი (სათესი)
 სალობიე (სათესი)
 ხორგი (ქვარნალო)
 კიბაკუნალი (წყარო, სათესი)
 ქოხი (ნიგვზნარი)
 ჩხაენარი (სადოვარი)
 საფუტკრე (ტყე)
 ნაფურნევი (სათესი)
 სასირია (სათესი)
 გოგოლაქედი (სათესი)
 წყაენარი (სათესი)
 ქვაკიბე (სათესი)
 ეწერული (სათესი)

კუქული (სათესი)
 სიბლაშბერე (სათესი)
 ქელა (სათესი)
 წყვედილიღელე (ღელე)
 კომფოლო (სათესი)
 ქეაეინაჭრი (სათესი)
 კილდიათი (სათესი)
 საევერი (სათესი)

ბმლტშლი

პატრიკული (სათესი)
 თერძული (სათესი)
 შუაღელე (ნაკადული)
 კორნალი (ტყე)
 ჩახრაბა (ნაკადული)
 წაბლნარა (ტყე)
 შიარიყანა (სათესი)
 საქორიხევი (სათესი, ბუჩქნარი)
 ჭაჭვა (სათესი)
 სხლოზნიღელე (ღელე)

ზუნდაგა

ორცივთავი (სათესი)
 ტბათი (ტყე)
 ყელი (სათესი)
 ნამხლევი (ტყე, სათესი)
 მტირალი (ტყე)
 ბოგლული (ტყე)
 ფარეხიღელე (ღელე)
 დანჩხერი (ნაკადული)
 ბზანა (ღელე)
 ევერნიეთი (ტყე)
 პრასინეტლი (სათესი, ტყე)
 ოჯინკალა (სათესი)
 ორმატლი (ს. უბანი)
 საწუმპია (სათესი, ტყე)
 ბოლომწილა (სათესი)
 თერძული (სათესი)
 უღელტეხილი (ტყე)
 კვიდრიეთი (სათესი)
 საფეტვია (სათესი)
 პაწაქედი (ბუჩქნარი)

ზოხობაღელე (ღელე)
 ხურციატლები (სათესი)
 მოსაფერეთი (სათესი)
 მახაჭაჭრი (სათესი)
 საქორიქელი (სათესი)
 კოხი (სათესი)
 ზეგვერდაჲ (სათესი)
 თხილნარა (სათესი)
 საქონდრია (სათესი)
 ქობჯაქე (სათესი)
 ნამპარევი (სათესი)
 დიღმანა (სათესი)
 ბასილეთური (სათესი)
 ნაბოკვარა (სათესი)
 ველიდი (სათესი)
 წინდებული (სათესი)
 დათოტრა (სათესი)
 ბელლატრიღელე (ღელე)
 კიღღემწვანა (სათესი)
 ხოკაჭრი (სათესი)
 ჩიქუნდურა (სათესი)
 როხი (ტყე, ქვარნალი)
 შაიტიყე (ტყე)
 შინჴველიტიყე (ტყე)
 კაბუტიყე (ტყე)
 ძალლატრი (სათესი)
 ვაყუფი (სათესი)
 ყორი (ტყე)
 შერია (სათესი)
 ნაეკლესიარი (სათესი)

ზახუნცითი

ქვედა ზახუნცეთი

ციეწყარო (სათესი)
 კალოგვერდი (სათესი)
 ჩიდილათი (ტყე, სათესი)
 ბაძგარა (სათესი, ტყე)
 ნაჴვეაერები (სათესი)
 ბრაგა (სათესი)
 ფიქალათი (სათესი)
 ურთხნალა (სათესი)
 თხილები (სათესი)
 ნაპურვალი (სათესი)

მინდრები (ვენახი)
 ოჯალი (სათესი)
 წყაროთი (ტყე)
 წყაროკაპანი (სათესი)
 მარქინაები (სათესი, ბუჩქნარი)
 ჩიქუნდრევი (სათესი)
 კორნალი (ტყე)
 ბოჯა (სათესი)
 ლეკნარი (სათესი)
 ბალათი (სათესი)
 ფერისაჴლი (სათესი)
 ვაყუფი (სათესი)
 წისქვილიკარი (სათესი)
 კურდღელა (სათესი)
 კაჴვალი (სათესი)
 პირდაპირი (სათესი)
 აწყესი* (ღაბა)

ზედა ზახუნცეთი

საღორულა (საძოვარი)
 ნამხლევი (საძოვარი)
 საქერქითაფი (სათესი)
 ბოლომწილა (ტყე)
 სალონიქელი (სათესი)
 ჩიდილათები (სათესი)
 აგარა (სათესი, საძოვარი)
 საკუბეთა (სათესი)
 კანკახო (სათესი, ტყე)
 სახლათი (სათესი)
 ნამელლაფი (სათესი, ტყე)
 ნაკანაფევი (სათესი)
 საროსია (ტყე)
 საძიგველა (ნაკადული)
 ტყემალათი (ს. უბანი)
 ბალეანა (სათესი)
 ნაყვიბრევი (სათესი)
 გუფთი (სათესი)
 ჴვარქეთი (სათესი)
 კირკილეთი (სათესი)
 ნასაყდრევი (ს. უბანი)
 ზალუმაქელი (სათესი)
 დობილათი (სათესი)
 მეყურძნალი (ს. უბანი)

ბლესინა (ტყე)
საგულიაქელი (სათესი)

წანარგეთა (სათეს)
წინაველაჲ (სათესი)

პირველი მანისის სასოფლო. საბჭო

ხალკითი

ფელიკაი (ს. უბანი)
ოფე (სათესი)
ქელი (საძოვარი)
დაკოდილიქვა (სათესი)
თხილნარი (სათესი)
ნაპურვალი (სათესი)
ვალათი (სათესი)
ბარდნალი (ტყე)
ფიქალათი (სათესი)
ქორიხანი (სათესი)
ნარვალი (სათესი)
ნაგაზი (სათესი)
ტბათი (სათესი, საძოვარი)
ნამხლევნი (სათესი)
ტბათხევი (საძოვარი)
ლორიყბათი (ტყე, სათესი)
ნამორევი (სათესი, ტყე)
კალეთავი (სათესი)
ჭონთვარე (სათესი)
ნაოდვარა (სათესი)
ციხიბარი (ბუჩქნარი)
ყალე (ნაციხვარი)
ციხიუკანი (ტყე)
ჭვარქელი (სათესი)
პოდნარი (ვენახი)
ნაყულევი (ჩაი)
ნადარბაზნევი (სათესი)
ნაპრუტვალა (სათესი)
საწირეთა (ჩაი)
ცვასულა (ს. უბანი)
ქეცუკანი (სათესი)
კაკაქელი (სათესი)
მოლოქნარა (ს. უბანი)
წინაველაჲ (სათესი)
კანქნახათილელე (ღელე)
ხოჩინაღელე (ღელე)

ნასელვარი (ს. უბანი)
რუხმელა (ნაკადული)
ნაფეტვარი (სათესი)
ნაშენი (სათესი)
კილდითავი (სათესი)
კილდიძირი (სათესი)
საფენი (სათესი)
ქალა (სათესი)
საკარკალათი (სათესი)
შვალთახევი (სათესი)
საკვერცხია (ბუჩქნარი)
ოზრუგეთი (ორზურგიანი მთა, საძოვ.)
უყვი (ტყე)
ბოგილი (საძოვარი, ტყე)
ნაჩადირვალი (ტყე)
გვალა (ტყე, საძოვარი)
მოყორვილა (ს. უბანი)

ა ბ ა რ ა

ქვედა აგარა

დათვიყანა (სათესი, ტყე)
ფიქალათი (სათესი)
ნასელვარი (სათესი, ბუჩქნარი)
ფაწალათი (საძოვარი)
ტურატყე (ტყე)
ოჩიკატრი (საძოვარი, სათესი)
როდინატრი (სათესი, ტყე)
ყორენათი (ტყე, სათესი)
ყრუღელე (ნაკადული)
რუხმელა (ტყე)
ტიალიპირი (სათესი)
ლექნარი (საძოვარი, სათესი)
ნაფაცხვარი (საძოვარი)

ზედა აგარა

ხატიმამული (ს. უბანი)
სათიხე (სათესი)

სანისლია (ს. უბანი)
 ორპირი (ს. უბანი)
 ქლასკურიწყალი (ღელე)
 ფაცაცხვირი (საძოვარი, სათესი)
 ლორტო (სათესი)
 მინდოელა (საძოვარი)
 ჩანჩულაწყალი (ღელე)
 ქვანორი (სათესი, ტყე)
 ჩიდილა (საძოვარი)
 ფარეხა (საძოვარი)
 შავიტყე (ტყე)
 ნამორევი (საძოვარი)
 სათიბე (საძოვარი, სათესი)
 ნასელვარი (სათესი, ბუჩქნარი)
 რუთავი (საძოვარი)
 ნალომვარი (საძოვარი)
 ნაკანაფვარი (სათესი, ტყე)
 ბეთლემი¹ (ქელი)
 ხარმანი (ტყე)
 საჩოხია (ტყე)

კოლოტაური

ჯინიში (ს. უბანი)
 ჯვარქეთი (ს. უბანი)
 მარქინა (სათესი, ტყე)
 ლონარი² (ტყე)
 კედლური (ტყე)
 ნასეფვარი (ბუჩქნარი)
 გემინაბამი (კლდე)
 სასვინტრე (სათესი)

ტყანვაკე (სათესი)
 წიფეკერვანი (სათესი)
 ღარათი (ტყე)
 შავილდე (ტყე)
 ურმიყელი (ტყე)
 ქათამვანი (სათესი)–
 უკანტეხილა (ტყე)
 ლელვათი (ტყე)
 ბოლვა (სათესი)
 ნაქვევარი (სათესი)
 ნაქერავი (სათესი, ტყე)
 სატურიღელე (საძოვარი)
 კარნალი (ღელე, ტყე)
 კვანჭათური (ღელე)
 ახორა (ტყე)
 სამძიარი (სათესი)
 ბუჭია (სათესი)
 საყდარი (ნაეკლესიარი)
 ნაბელღავი (ტყე)
 ბარი (სათესი)
 ქვაქური (სათესი)
 თავტაბლა (საძოვარი)
 მთვარეწყალი (საძოვარი)
 ლოლოძირი (წყარო)
 ორთახოხნა (ს. უბანი)
 ნოყორვილა (სათესი)
 ქვაბიგვერდი (სათესი)
 ცარა³ (სათესი)
 ლელვათი (სათესი)
 მასალი⁴ (ტყე)

ქედის სასოფლო საბჭო

ცხემსა

კირვანათი (ბუჩქნარი)
 სათიხე (ბუჩქნარი)
 ჟანაგვერდი (სათესი)
 სათიბი (ტყე)
 ოჯინაღა (საძოვარი)
 ზედამებრე (საძოვარი)
 გვარამკალო (სათესი, ბუჩქნარი)
 პანტიეთი (ვენახი)

წაბნარა (ტყე)
 სულიღელე (ხმელი ღელე)
 წყალითვალი (წყარო)
 ხენწილაღელე (ღელე)
 შავარდნიკიღელე (კლდე)
 სამძიარქელი (საძოვარი, ტყე)
 ჯინდილი
 ღმაღელე (ხმელი ღელე)
 ნაშენი (საძოვარი)

ნაქუხვარა (საძოვარი)
 წყარვათი (სათესი)
 ნახნავი (სათესი)
 ევლიათალი (სათესი)
 ნასელავლელე (სათესი, ლელე)
 ბლიძირი (სათესი) -
 კალოქვეშა (სათესი)
 წყაროთვალა (საძოვარი)
 ვარდეთლა (ბუჩქნარი)
 კანკახა (სათესი)
 აბანოლელე (ლელე)
 ნაყიდა (სათესი)
 მარანი (სოფლის უბანი)
 ფადობაღჩა (სათესი)
 ჩხვენარი (საძოვარი)
 კობლები (საძოვარი)
 გოგირტიქედი (საძოვარი)
 წიწყატი (ჩაი)
 მაყლანა (სათესი, საძოვარი)
 ნალობიევი (სათესი)
 საფერდავლა (საძოვარი)
 ხლართი (ტყე) -
 ხორხიპირი (საძოვარი, ბუჩქნარი)
 ბარღნალი (ბუჩქნარი)
 ხემღელეთა (ხევი)
 ქედიკარავი (საძოვარი)
 ფიქალათი (საძოვარი)
 დამპალი (საძოვარი)
 გენჯელბახჩა (სათესი)
 საყდარი (ნასაყდრალი)
 კიპათი (საძოვარი)
 ხემყრალა (საძოვარი)
 ყორიათი (საძოვარი)
 გვალა (საძოვარი)
 ვერხვნალა (საძოვარი)
 გვარამკალო (სათესი)
 ციხიაკილდე (ბუჩქნარი)
 ბზეკალო (სათესი)
 მორვითაევი (საძოვარი)
 ხორხივაკე (ბუჩქნარი)
 ქვაფუტკარა (ბუჩქნარი)
 უყვი (ბუჩქნარი)

დიდეწერი (ტყე)
 სათიბი (საძოვარი)
 ბერიტყე (საძოვარი)
 ჯუმლიბოლო (საძოვარი, ბუჩქნარი)
 ნაბელლაევი (ბუჩქნარი)
 სანისლია (ბუჩქნარი)

გულეგი

საწუმპი (საძოვარი)
 ორპირი (სათესი)
 ლოდნარა (სათესი)
 ნახნავედი (სათესი)
 ყანამგვალა (სათესი)
 ნაქარხნევი (სათესი)
 სამძიარი (საძოვარი)
 სასვინტრია (სათესი)
 ღმა (სათესი)
 ჩიდილითაევი (საძოვარი, ბუჩქნარი)
 თხილნარი (სათესი)
 კეითკირი (ვენახი)
 ნაკაფი (ბუჩქნარი)
 ზედამინდორი (სათესი)
 ველა (ხეხილის ბალი)
 წისაყარი (ჩაი)
 ბლესინა (ჩაი)
 წყანადელა (საძოვარი)
 სარეცხელადელე (ლელე).
 ნაქურვალი (ბუჩქნარი)
 ფერიცვალება (ბუჩქნარი)
 უყვიქედი (ბუჩქნარი)
 ნალომვარი (ბუჩქნარი)
 ჩქერილელე (ტყე)
 კატნარიქედი (ტყე)
 ყორნალა (ბუჩქნარი, საძოვარი)
 ციეწყარო (ტყე)
 საწუმპი (მთა)

ხუნაშლა

ზეკალო (სათესი)
 ქეაბდილელე (სათესი)
 ყვაევი (სათესი)
 ჩხვენარი (სათესი)
 კვიშნარა (ბუჩქნარი)

ზოგილიღლე (ღელე)
 გაღმაკალო (სათესი)
 სამძიარი (სათესი)
 საქორე (სათესი)
 წიწაკატრი (ბალი)

ძეღა

აბანოპირი (სათესი, ხეხილნარი)
 მოსარულა (ბალი)
 ოტოფნარა (ჩაი)
 ბაკანათი (სათესი, ტყე)
 ყრულელე (ღელე)
 ნაშენი (წაბლნარი, ტყე)
 ესედეყანა (საძოვარი)
 სასელაძირი (სათესი)
 ეკნარა (სათესი)
 ქვაბნაძირი (ტყე)
 კუჭულიყელი (ტყე)
 ოჯინჯო (ჩაი)
 მელაწინა (ტყე)
 შაბშაბა (ტყე)

აშუცა

სხულ(ო)ვანი (სათესი, ტყე)
 ბოგილი (სათესი)
 დიდვაკე (ტყე)
 ოთხზიარი (სათესი)
 სამზიარი (სათესი)
 აკვანეთა (სათესი)
 კიბეთა (სათესი)
 სახიღე (ს. უბანი)
 კოდიწყარო (წყარო)
 ძიგვათა (საძოვარი)
 ჯორჯინატლი (სათესი)
 ქყირტი (ტყე)
 ოტოფნარა (ჩაი, ტყე)
 თერძული (ჩაი)
 ხმელწიფლიძირი (ტყე)
 ცარა (ბუჩქნარი)
 ნაღომვარი (სათესი)
 ბაცელური (ვენახი)
 ნაქერვალი (სათესი)

ბარი (ს. უბანი)
 ზენჭალა (ვენახი, სათესი)
 თვალიეთი (სათესი)
 კაზიონი (სათესი)
 აბანო (სათესი)
 კორნალი (ბალი)
 ნასელვარი (სათესი)
 ზუბანა (ღელე)

ორცვა

ქვატაბლა (საძოვარი)
 უკანტეხილი (საძოვარი)
 სარძლეხევი (საძოვარი)
 ბეჩიყანა (საძოვარი)
 საბულთე (სათიბი)
 წიაგვერდი (სათესი)
 ნასერვალა (სათესი)
 ქანჭახევა (ღელე)
 ჩიხურტალი (საძოვარი)
 ლართი (სათიბი)
 ბორყვატლი (სათესი)
 ნაკარვალი (სათესი)
 ძირყანა (საძოვარი)
 შუაქეთი (სათიბი)
 ახოთი (სათესი)
 სალომე (სათიბი)
 აკვანეთი (საძოვარი)
 საწუმბია (საძოვარი)
 წყურთისი (სათესი)
 ქაჯაგები (ს. უბანი)
 ქეჩატრი (საძოვარი)
 ზირაქული (ს. უბანი)
 საქონდრია (საძოვარი)
 დათვატრი (საძოვარი)

ძაბაბაძეშინ

ოჩია (სათესი)
 სასვენი (სათესი)
 ზეგარდა (ჩაი)
 საყდრიგვერდი (სათესი)
 ჯიბრული (სათესი)
 ფლატე (სათესი)

ნაციხვარი (ბუჩქნარი)
 რუაჲ (სათესი) .
 ჩორჲე (სათესი)
 ნახნაჭრი (სათესი)
 ნაბელღავა (სათესი)
 კორნალი (ბუჩქნარი)

აკანაული*

ნაწისქვილარი (სათესი)
 უხმარიკილდე (სათესი)
 ახალნაყფი (ბუჩქნარი)
 მინდრები (სათიბი)
 ნაყულევი (სათიბი)
 მოყორვილა (სათესი)
 ჩორატლა (სათესი)
 გორა (სათესი)

შვავაზი

კახორია (სათესი)
 ნაბაკევა (სათესი)
 ბეჯანიყანა (ჩაი)
 სუჯუნეთი (სათესი)
 შაბშაბაღლე (ღელე)
 ლონარი (საძოვარი)
 ორცხლები (საძოვარი)
 პინტაგეთა (სათესი)
 ნამყვარი (საძოვარი)
 ნადარბაზნევი (სათესი, საძოვარი)
 ნაასლარი (სათესი)
 შვიდმარჩილა (სათესი)
 ნამძრალი (სათესი)
 ბოგა (სათესი)
 ნალომეარი (სათიბი)
 ძელისახოხავა (სათესი)
 წისქვილთანი (სათესი)
 კაენარი (სათესი)
 ბლესინა (სათესი)
 ალიბახტრიღლე (კაკლნარი)
 ზეგარდა (ჩაი)

ქინფანი*

უკანტეხილი (სათესი, ტყე)
 ლობაქეთი (სათესი, ტყე)
 გაღმაყანა (სათესი, ტყე)

კილდიძირა (სათესი, ტყე)
 რუთავიღლე (ნაკადული, ტყე)
 ნასაყდრევი (ბუჩქნარი)
 სელიმაყანა (სათესი)
 ნალომეარი (ბუჩქნარი, სათესი)
 ნაასლარი (სათესი)
 წიაგვერდი (ბუჩქნარი, სათესი)
 ოთხზიარი (სათესი)
 ტიალიყანა (სათესი)
 ბარდოხატლი (სათესი)
 ფიცატრი სათესი)
 გოგოლატრი (სათესი)
 მოყორვილა (სათესი)

კოროგხეთი

ქეცუყანა (ჩაი)
 სხალომერე (ვენახი)
 კონნაპი (საძოვარი)
 ნასახლევა (სათესი)
 ჯიბრულა (სათესი)
 ლელეგალმა (სათესი)
 ჩუჩხურია (სათესი)
 ნაასლარი (ბუჩქნარი)

ღვთი

ნაფაცხვარი (საძოვარი)
 ცარა (საძოვარი, სათესი)
 ნაქერვალი (სათესი)
 სულიაბახჩა (სათესი, ბალი)
 ნასახლევი (სათესი)
 მინდრიკაპნები (სათესი)
 კიბორჩხალი (საძოვარი)
 მალარიკარი (სათესი)
 მამული (სათესი)
 კალოქედი (ვენახი)
 ნაქვევარი (საძოვარი)
 ლონარი (საძოვარი)
 დიდვაკე (საძოვარი, სათიბი, ტყე)
 კალა (სათესი)
 ფიქვენარი (საძოვარი, სათესი)
 მარანი (სათესი)
 უყვი (ტყე)

* მთავრული უბჯგუს უქონლობის გამო სოფლის სახელებში ვხვდებით უ-ს.

ოპტოგრაფის სასოფლო სახეობა

კუჭულა

ქვედაკუჭულა (ს. უბანი)
 სასვეთი, (სათესი)
 ხალატრი (ს. უბანი)
 ნიგალიხეტრა (ტყე)
 სამზიარი (ბუჩქნარი)
 ზედაკუჭულა (ს. უბანი)
 ოტოფნარა (ჩაი, სათესი)
 ბაკანათი (ვენახი, სათესი)
 ნაჭერავა (ტყე)
 ბაგა (სათესი)
 მამული (სათესი)
 გუბათი (სათესი)
 წყარო (სათესი)
 კორდოყელა (სათესი)
 ბერგუძოლი (ტყე)
 კატნარი (ტყე)
 შინდორი (ს. უბანი)
 ქვანბიკარი (სათესი)
 პერანგა (სათესი)

ალბომოგვიღები

ჩოხაგარა (ს. უბანი)
 კალოგვერდი (სათესი)
 ჩედელუყაჲ (სათესი)
 ნაბელაჲვა (სათესი)
 გოგვადანა (სათესი)
 ნასელვარა (ჩაი)
 გძელყანა (ბალი)
 ბალნარი (ბალი)
 შერე (ბალი)

ხიჩთი

ყულიკარი (ს. უბანი)
 ლენტყიწი (ვენახი)
 გუნთიბოლო (ბუჩქნარი)
 სანიხევი (საძოვარი, სათესი)
 რუსუკანი (სათესი)
 მიდამო (ჩაი)
 ახალშენი (ტყე)
 ვიდალმითი (სათესი, საძოვარი)
 შარვალა (სათესი, სათიბი)

გოგინიძეები

განძიყანა (სათესი)
 სკვირჩა (სათესი)
 ჩიდიღმეზი (სათესი, საძოვარი)
 წალიკორდი (სათესი)
 გოგინატრი (სათესი, ვენახი)
 ნამციხვარი (საძოვარი)
 შუაქეთი (საძოვარი)
 ქაშანი (ტყე)
 ფარეხა (საძოვარი)
 სკირჩიმინდორი (საძოვარი)
 სამძიარიქელი (საძოვარი)
 ნამძრალი (საძოვარი)
 მესეზური (სათესი)
 შერე (სათესი, საძოვარი)
 წისქვალიკარი (საძოვარი)
 კოტრობანი (სათესი, საძოვარი)
 კალოპირი (საძოვარი)
 ლექნარი (საძოვარი, სათესი)
 გვერდა (სათესი, საძოვარი)
 წითნარი (საძოვარი)
 ბოლვათი (სათესი)
 წოწოლაქვიძირი (საძოვარი)
 ბაგა (საძოვარი, სათიბი)
 ნაუჯვარი (საძოვარი)
 შერეყანა (საძოვარი)
 ქვაბიკარი (საძოვარი)
 სანავარდო (საძოვარი)
 საქერვაკე (საძოვარი)
 ყავრიყარი (საძოვარი)
 დიდვაკე (საძოვარი)
 ქარნალი (საძოვარი)
 სასადილო (საძოვარი)

ახამზამჟუზი

ქუქუნური (სათესი)
 მარანგადაღმა (ჩაი)
 აჯაშპირი (ს. უბანი)
 ლელევანი (საძოვარი)
 მანიქელი (სათესი)
 წყვედილი (სათესი)
 ნაქვაყარი (სათესი)

ასანაზიარევი (სათესი)
 დვიბე (სათესი)
 ამონაძიარევი (სათესი)
 ახო (სათესი)
 ყრულელე (ნაკადული)
 საფონდოყანა (ბალი)
 ნამორევა (სათესი)
 სათიბე (სათიბი)
 ნასელვარი (სათესი)
 გაღმაყანა (სათესი)

აუბაშული

კალოგვერდი (საძოვარი)
 დოლაბიკარი (საძოვარი)
 რჩხვათი (სათესი)
 კაკნარი (სათესი)
 ჭავახეთა სათესი
 თეფე (სათესი)
 სახურავე (საძოვარი)
 ბოგილი (საძოვარი)
 დოლოყანა (ტყე)
 მოცენარიქედი (ტყე)
 გოდერიძი (ტყე)
 სათიხე (სათესი)
 ნაქვარი (სათესი)
 კაპანი (სათესი)
 ახო (სათესი)
 მინდორი (სათესი)
 თხმელნარა (სათესი)

მემიძნა

ნაყიდი (სათესი, საძოვარი)
 შარაქვეშე (ჩაი, საძოვარი)
 ნაქერვალი (საძოვარი)
 ხატიმამული (ჩაი)
 ყიზეთემიამამული (ბალი)
 სასვენნი (ვენახი, ჩაი)
 ქალოსუყანა (ჩაი)
 ჭირეკნალა (ჩაი)
 საქორიტყე (ტყე)
 ახო (საძოვარი, ბუჩქნარი)
 ქადგული (ვენახი)
 სხვანი (ს. უბანი)

ბალენარი (ბალი, ბუჩქნარი)
 ალიკოშვილები (ს. უბანი)
 მენიანური (სათესი)
 ყორვილი (სათესი)
 ჭანაჭრი (ტყე)
 კალოგვერდი (ს. უბანი)
 ნადუქნევი (დაფნარი)
 ნაჯამვარი (სასაფლაო)
 ლელიბოლო (სათესი)
 ჭამიკარი (ნაჯამვარი)
 საკვიტაო (ტყე)
 ფადიატყე (ტყე)

აგოთა

ქვიაგოთა (ს. უბანი)
 ჭუმალი (ნიგვზნარი)
 აბდიასეტილი (სათესი, ტყე)
 ბლესინა (სათესი)
 ქომოყანა (სათესი)
 ლოღეები (ნიგვზნარი)
 ქალიციდური (სათესი)
 გაღმატყე (ტყე)
 ქალა (სათესი, ბუჩქნარი)
 კორკოტოლოყანა (ს. უბანი)
 სამჭრია (ს. უბანი)
 ნაფაცხვარი (სათესი, ბუჩქნარი)
 დიდმინდორი (სათესი)
 გძელყანა (სათესი)
 ურცხოტყე (სათესი)
 ყორესუყანი (სათესი)
 ფარეხაჲ (ტყე)
 საჭინკური (ტყე, საძოვარი)
 ველბური (ტყე, სათიბი)
 დივანხანა (ტყე)
 საბეგრიო (ტყე)
 მემელოტყე (ტყე)
 უყვი (ტყე)
 სასვენნი (საძოვარი)
 შიფნარი (ტყე)
 საჩეხველა (ტყე)
 ბაგები (ტყე)
 თენნარა (ტყე)
 ნაფლატი (ტყე)

გოლიმინდორი (საძოვარი)
 მახასაღლე (ნაკადული, ტყე)
 ნახიზნავი (სათესი)
 წიაპაძირი (სათესი)
 სამსხლიძირი (სათესი)
 ორპირი (სათესი)
 ნაყიდი (სათესი)
 აზო (ტყე)
 ცხენიზრუგა (სათიბი)
 ბოგილი (ტყე)
 დამპალი (წყარო, ტყე)
 გადათხრილი (ტყე)
 ეწნარა (ტყე)

ქვინჯა

სამჩოხაური (ნიგვზნარი)
 ხეკეპა (ბუჩქნარი)
 დოდლოძირი (ბუჩქნარი, ნიგვზნარი)
 ხოკერაჲ (ბუჩქნარი)
 რუთავი (საძოვარი)
 ვერხვნალა (სათიბი)
 მინდორი (საძოვარი)

ეწნარა (საძოვარი)
 ბუმბულა (ბუჩქნარი)
 ტბა (ტყე)
 ბულნარი (მთა, საძოვარი)
 ნაკონახვარი (ადგილი მთაზე)
 ყურატლი (მთა)
 ბაკანათი (მთა)
 ნაგელეები (მთა)
 კანაფურა (მთა)
 დარეკეშა (საძოვარი)
 არყნალი (საძოვარი)
 დანგრეტლა (საძოვარი)
 ხარიკულა (საძოვარი)
 ბარდნალა (სათესი, საძოვარი)
 კიქოთა (საძოვარი)
 ნასლაველე (ნაკადული, სათესი)
 ჰაჭიათლამა (სათესი, ბუჩქნარი)
 ნაქვევარი (სათესი)
 რუქვეშა (სათესი)
 შარაქვეშა (საძოვარი)

მერიხის სასოფლო სავაჭო

ხისალიძეები

ბაღენარი (ბაღი)
 ერგელური (სათესი)
 ჭანჭლი (ბაღი)
 ჩიტიატრი (ჩაი)
 ბაბაური (ვენახი, ბაღი)
 თათაბალი (სათესი)
 ფლატიგვერდი (ბაღი, სათესი)
 კიბონალა (სასაფლაო)
 საქორიტყე (ბაღი, სათესი)
 ორპირი (სათესი, სათიბი)
 ნაქვევდელე (ნაკადული, სათესი)
 ბალღარა (სათესი, ბაღი)
 წაბლნარი (ტყე)

გარბაშვი

ჩიდილა (სათესი)
 საწურიკილდე (სათესი)

უყვი (სათესი)
 დიდელე (სათიბი)
 ბლესინა (სათიბი)
 ცხრაშუხიძირი (სათიბი)
 აბანო (სათიბი)
 საყანე (სათიბი)
 ურთხელიდელე (ნაკადული)
 ხერთვისი (სათესი)
 წისქვილიდელე (დელე)
 ნალაშქრევი (ტყე)
 წიფნარი (ტყე)
 თიუნარი (საძოვარი)
 პაწამთა (საძოვარი)
 ნადარბაზნევი (მთა)
 ცულისაყუდარა (მთა)
 ბოლოფართო (ტყე)
 საღორია (საძოვარი)

კაწანი (საძოვარი)
მაქაბლიკორდა (საძოვარი)

ჯუნდაური

მალაყანა (ს. უბანი)
ტომპოვო (ტყე)
დიდმინდორი (სათესი)
საკანაფე (სათესი)
კალათი (ს. უბანი)
ლეღეთი (საძოვარი)
კაპანკალაი (სათესი)
ნასაყდრევი (ჩაი)
კაპანტყე (ს. უბანი)
ნაპურვალა (ბუჩქნარი)
სხალბერევეთი (საძოვარი)
ჯინდინადები (ტყე, სათესი)
წყალშაქარა (სათესი)
სათევზია (სათესი, სათიბი)
ძოვრეთი (სათიბი)
წყალბოკელაღლე (ღელე)
საყენი (ტყე)
ღეფანთი (ტყე, სათიბი)
ფარეხაჲ (ტყე)
ვარაზა (ტყვიის საბადო)
ბელტული (მთა, საძოვარი)
სასადილო (ყიშლა)
კარლიკაია (სპილენძის საბადო)
ობოლა (ტყე)
საჯოვია (ტყე)
საკავიტყე (სათიბი)
წყალწითელა (საძოვარი)
ნაფლატიღლე (ნაკადული)
ნალიაკილიღლე (ღელე)
ნაკაფი (სათესი)

ინაშარნიძეები

კორდი (სათიბი)
გობეტრა (ჩაი)
მერისნალი (სათესი)
საყდარქვეში (სათესი)
ნახნული (სათესი)
ტყვიაქედი (სათესი)

ზედვაკე (მინდორი)
ჩითლახევი (ნაკადული)
ბაწყარო (სათესი)
ნამქახდევი (ტყე)
ბლესინა (საძოვარი)
ახომინდორი (საძოვარი)
ნახიზნარა (საძოვარი)
წითელაძეები (ს. უბანი)
ვერხენალა (ტყე, სათესი)
ახო (ტყე)
ჯვარვაკე (სათესი)
ობოლა (საძოვარი, ტყე)
ნაწურბლევი (საძოვარი, ტყე)
გუბათი (სათესი, საძოვარი)
თხმელნარი (სათესი)
კაცთავი (სათესი)
გვალწყარვათი (სათესი)
ქვეანარი (საძოვარი)
ხაშრეტლა (სათესი)
დობიტრა (სათესი)
ჩიდილა (სათესი)
ქეცუკანი (სათესი)
სანიღლე (ნაკადული)
ლეკათღლე (ნაკადული)
ბოსტანა (ბუჩქნარი)
ტურიქედი (ბუჩქნარი)
ნაწურვალი (სათესი)
კორდიბოლო (სათიბი)
ნამოხვარი (ჩაი)
წყარვათი (სათესი)
ციხეელი (საძოვარი)
ქვარნალიბოლო (ბუჩქნარი)
ეჭთაღლე (სათესი)
კაკალატრი (სათესი)
სადინატრი (სათესი)
ლაზიყანა (სათესი)
რუპირა (სათესი)
დავლატრი (სათესი)
ზედაოფიზელეთი (ვენახი)
ნაფეტვარა (სათესი)
ნალომვარა (სათესი)
ქვედაოფიზელეთი (ვენახი)

ნაქვევარა (სათესი)
ნაპურვალა (სათესი)

მძინინი

შუასოფელი (ს.უბანი)
თევზაჭრი (სათესი)
ნაქვევარი (სათესი)
ყავარდული (სათესი)
ლუნტაჭრი (ს. უბანი)
გვარამული (სათესი)
დაელაჭრი (სათესი)
მარანათი (სათესი)
კაკაშვილიქედი (ვენახი)
გზაქვეშა (ვენახი, ბალი)
ნასახლეები (სათესი)
ბოყვათი (ჩაი, სათესი)
ყუჟ (ვენახი)
წაბნარი (ტყე)
საყვივარა (ტყე)
კორნალი (ტყე)
შავშიყანა (სათესი)
ქვანდილე (სათესი)
გოჩაყანა (სათესი)
ბლიძირი (სათესი)
სურნალი (სათესი)
სერისტო (სათესი)
გოგოლიშვილები (ს. უბანი)
მანგებაჭრი (ვენახი)
ლანდაჭრი (ვენახი)
ჭალა (სათესი)
კორტიველი (ს. უბანი)
დარბარაძირი (სათესი)
ჩხენარი (ჩხავერი მალლარი)
ორპირი (სათიბი)
დვიბე (ტყე)
ფიალოცა (ტყე)
სარბენელა (ტყე)
საყონიათი (ტყე)
საკორკოტო (ტყე)
ცაცხენარი (ტყე, საძოვარი)
ფერათანაკაფი (სათესი)
დიდღელე (სათიბი)

ნაბოსლევი (საძოვარი)
მოლოქნარა (საძოვარი)
ჩხერითავე (სათესი)
ფერდიყანა (სათესი)
ტყემლოქედი (საძოვარი, სათესი)
სამძიარი (სათესი)
კობაჭრი (სათესი)
ხევარწილა (სათესი)
საპარსავი (სათესი)
შხეფნარი (სათესი)
ნაკანაფვარი (სათიბი)
მელეყანა (სათესი)
სურნალი (სათიბი, საძოვარი)
ახოთავე (საძოვარი)
რუთავე (სათესი)
ქელობა (ს. უბანი)
საწუმპია (სათესი)
კაპანყანა (სათესი)
ობოლა (სათესი)
ნაბადური (სათესი)
ლაილური (ტყე)
დვალიძეები (ს. უბანი)
მერიახევი (სათიბი)
დელემური (ჩაი)
მიქელწმინდა (სათესი, ნაკადული)
ნასახლევი (სათესი)
ნალომვარი (საძოვარი)
მილმაყანა (ბალი)
გუგულავე (ბალი)
საშრობქვეშა (სათესი)
აბანო (საძოვარი)

ხილიბაშრი

ჭეჭელური (სათესი)
ლაილური (სათესი)
ნანეკრავი (ბუჩქნარი)
გარეკუნი (ს. უბანი)
ჭევიში (სათესი, ტყე)
საყავრია (სათიბი, საძოვარი)
სამარწყვია (საძოვარი, ტყე)
კვერნაჭლი (სათესი, ვენახი)
მელაგვერდი (ს. უბანი)

მერისირთი (ტყე)
 შუბლათი (ს. უბანი)
 ანწნარა (ტყე)
 ნაჭარგვლევი (სათესი, საძოვარი)
 ქუფთალელუ (სათესი, სათიბი)
 ნასელავათი (საძოვარი)
 ადემაკალო (საძოვარი)
 ნაფხეკი (ნიგეზნარი)
 მოლოქნარა (სათესი)
 ნაფეტვარი (სათესი)
 ცივიყელი (საძოვარი)
 ნაბოსლავი (საძოვარი)
 ცაცხენარი (ტყე)
 ტყეშალქედი (სათესი)
 კიჭიტატური (ტყე)
 ნაშეავეარი (ტყე)
 აღმართიძირი (საძოვარი)
 ნაფაცხვარი (ტყე)
 თიენარითაი (საძოვარი)
 ხევზნალა (საძოვარი)

ნაშუნახატრევი

სასვენი (ტყე)
 ცეცხლატრი (ტყე)
 ქვაბიჭალათი (ტყე)
 წაბნარა (საძოვარი)
 ლორჭინალი (ს. უბანი)
 ნაღვარევი (სათესი)
 სამქედლო (ტყე)
 მოცენარისირთი (ტყე)
 კოსლითაი (მთა, საძოვარი)
 ბუჭგა (საძოვარი)
 კეჭეტატრა (ტყე)
 თენნარიდვიბე (ტყე)
 სალორია (მთა)
 სვანეთი (მთა)

ნაყანგვარა (მთა)
 ლომა (მთა)
 უნავირა (მთა)
 კოტაახო (საძოვარი, სათესი)
 გვირაბი (საძოვარი)
 ცხემლიძირთი (სათიბი, სათესი)
 წყალთეთრა (სათესი)
 ხევზნარა (საძოვარი)
 თიენარი (მთა)
 აღმართიძირი (სათესი)
 წყანგვარივაკე (ტყე)
 სახადი (ტყე)
 სატალახე (საძოვარი)
 დიდელე (ღელე, სათიბი)
 სამმეხლია (ბუჩქნარი)
 წმინდადელე (ღელე)
 სამძირი (საძოვარი)
 შაველე (ღელე)
 ბოვილი (ტყე)
 ლაშე (მთა, საძოვარი)
 ნაჭარგვლევი (მთა, საძოვარი)
 თელნარა (ტყე)
 საკაეია (მთა)
 ოცდახუთმუხლა (მთა)
 საქონდრია (საძოვარი)
 საჩორჩხია (ტყე)
 ნაფაცხვარა (საძოვარი)
 გუნდარი (ტყე)
 ბაგა (ტყე)
 ბუმბულა (საძოვარი)
 სასადილოყელი (საძოვარი)
 კომათი (მთა)
 სასადილო (მთა)
 ბელტულა (მთა)
 ჩილავეამლა (ტყე)

ზმარის სასლოფლო საბგო

ვაიო

წინაყანა (სათესი)
 წითელატრა (სათესი)
 ფაფარათი (სათესი)

წეთილეთი (სათესი)
 ღრიანკელა (სათესი, ტყე)
 ევერი (ტყე)
 ნავომვა (სათესი)

ნწისქვილევი (ბუჩქნარი)
 წყარვათი (სათესი)
 სათიბელა (სათესი)
 ჭენდინადები (ტყე)
 ნაბელაღვა (სათესი)
 ნაასლარი (სათესი)
 მახაჭაძეები (ს. უბანი)
 აბანო (ვენახი)
 საყვიარა (სათესი)
 ნატბეთრა (ვენახი)
 კობატაური (ს. უბანი)
 ყელობა (ს. უბანი)
 ჭიკოასული (ხეხილნარი, სათესი)
 ხარაჭლა (სათესი)
 გორგინაჭლი (სათესი)
 ნაქუფარა (სათესი)
 ლეკნარი (სათესი)
 სამსხალი (სათესი)
 ღორღი (სათესი)
 დიდვაკე (საძოვარი)
 კოლოშინარი (სათესი)
 ხოკერათი (სათესი)
 ნადოლაბევი (სათესი)
 ღმაქალა (სათესი)
 ხორხა (საძოვარი)
 ნასაყდრევი (სათესი)
 ბოგილი (ტყე)
 ბაკანათი (სათიბი)

კვაშტა¹

კალა (სათიბი)
 ჩიდილა (სათესი)
 სათოვლეთი (ტყე)
 გოგოჭრი (სათესი)
 კეიტიეთი (ნიგვზნარი)
 ბოსტანათი (სათესი)
 ეწნარა (სათესი)
 საყავრეთი (სათიბი)
 თელეხაშნარი (სათიბი)
 ცხრაზიარი (სათიბი)
 ბოსტნები (სათიბი)
 ყორღანიჭედი (ტყე)
 ნამუნასრევი (ტყე)

ხოზაპირი (ტყე, ბუჩქნარი)
 ჭანჭახი (სათესი)
 წამოდრეკილა (ბუჩქნარი)
 ბალბანაქედი (ჩაი)
 სასრიქედი (საძოვარი)
 ჩიდილაები (ბუჩქნარი)
 ნაასლარი (ტყე)
 გიდელათი (ტყე)
 ჭაქუთი (ნიგვზნარი, სათესი)
 კვაშტიქედი (ჩაი, სათესი)
 ნოჩიევი (სათესი)
 სარახე (ღელე)
 ჭადიეთიწყალი (ვენახი)

ტიბეთა²

კვაშტიღელე (ღელე)
 მერე (სათესი)
 წიფნარი (ტყე)
 ბადენაჭრები (სათესი)
 ტიბეთიღელე (ნაკადული)
 ნაკანაფვარი (სათესი)
 შარა (ვენახი)
 ნატბევი (სათესი)

კანტაჭრი

ახალშენი (ჩაი)
 კონხაპირი (სათესი)
 მერაგები (სათესი)
 ნაასლარი (სავენახე)
 თერძული (სათიბი)
 ნაქოხვარი (სათესი)
 ნამქედვარი (სათესი)
 მაჩიბოლო (სათესი, ტყე)
 ზედიგალმა (სათესი)
 შინდორი (სათესი)
 კორდი (სათესი)
 ავაზანი (სათესი)
 ჭეცუკანი (სათესი)
 ნასელვარი (სათესი)
 რუქვეშა (სათესი)
 ნაპურვალდი (სათესი)
 კატნარი (სათესი)

აბუჭეთა

სასვენი (სავენახე, სათესი)
 თხმელნარა (ვენახი, სათესი)
 მერაგები (სათესი)
 ნათერძი (სათესი)
 ქვაბნითავი (სათიბი)
 ნაპურვალი (სათესი)
 კალვები (სათესი)
 მამული (ვენახი)
 ბარი (სათესი)
 ნასელვარი (სათიბი)
 ახოსერი (სათესი)
 წიფნარები (სათესი)
 დუბე* (სათესი)
 წიაპა (ჩაი)
 ნარუმალი (სათესი)
 დამტრეველი (სათესი)
 თხილნარა (სათესი)
 ბლიძირა (სათესი)
 საბადური (საძოვარი, სათესი)

ნავანები*

ვერხვნალა (სათესი)
 წიფნარი (სათესი)
 დტეთა (ჩაი)
 ფანდიყანა (სათიბი)
 ნავანებილე (ლელე)
 გოლაფერდი (ბუჩქნარი)
 სტამანთი (სათესი)
 მერე (სათესი)
 შავწყარო (ბუჩქნარი, სათესი)
 ორპირი (სათესი)

ფხმოფელი*

საპნიქელი (ტყე)
 დიდნაფლევი (სასვენი გზაზე)
 ამოღმართი (სათესი, სათიბი)
 ხეზნალა (სათესი)
 შუაქალა (ჩაი, ხეხილნარი)
 ბელატევი (ს. უბანი)
 ზედაფშე (სათესი)
 საქათმია (სათესი)

ნაკოსათევი (სათესი)
 უყვი (ტყე)
 საყდრიძირი (ტყე)
 ნაბაკევი (სათესი)
 ლელიქელი. (გორაკი)
 გულატყე (სათესი)
 წარბანეთი (სათესი)
 ნიკოლატრი (ტყე, სათესი)
 ნალომევი (ტყე)
 ქორთა (სათესი)
 ყანამგვალა (სათესი)
 რუთავი (სათესი)
 ბარდნალა (სათესი)
 ნაბელაგა (სათესი)
 კარიათი (ტყე)
 ფონათი (სათესი)
 ჯუჯუხეთა (ტყე)
 საბუქართი (ტყე)
 დიდეწერი (ტყე)
 ბეთლემი (მთა)
 ქვისაგორავი (ფერდობი)
 ცივწყარო (წყარო, ტყე)
 კოლომბრისი (ტყე, სათესი)
 გოგნიბოლო (სათესი)
 ბოგახიდი (ხიდი მდინარეზე)
 კელლათი (ტყე)
 ყორნალია (ტყე)
 დირნალი (ტყე)
 ნაძვარახავი (სათესი)
 ზემანეთა (სათესი)
 ქოჩიყისერი (სათესი)
 ნეფიწყარო (ტყე)
 საქერქია (სათესი)
 კილდითავი (საძოვარი)
 ნალიკარა (სათესი)
 ჩარჩხალა (ლელე)

ფვარე*

კეპატრი (ქვარნალი ადგილი)
 ქვედამერე (სათესი)
 მოყორვილა (სათესი)
 ლეკნარი (სათესი)

კატნარი (შერეული ტყე)
 დიდილელე (ლელე)
 კაბატრი (სათესი)
 ბრინთა (სათესი)
 ნასლარი (სათესი)
 ბზეკალო (სათესი)
 ტყეშალათი (სათესი)
 ვაშლათხევი (სათესი)
 კილდიძირი (სათესი)
 კასრათი (სათესი)
 აგარა (სათესი)
 სროლისი (სათესი)
 ბალთვაკე (სათესი)
 ნაბელლავი (სათესი)
 კოძირი (სათესი)
 სათიბიტყე (სათესი)
 ნაჭვარევი (სათესი)
 მაჩოყანა (სათესი)
 იანეტლი (სათესი)
 მერია (სათესი)
 კიშკარკოხი (სათესი)
 ჩიდილათი (სათესი)
 ჭაბნისი (სათესი)
 წინდიწვერი (სათესი)
 ტიბატყელი? (ტყე)
 კილდაკვერცხა (ტყე)
 კურუხევი (სათესი)
 სურნალი (სათესი)
 ქორისათი (სათესი)
 კორღული (სათესი)
 ქოცრაფინა (სათესი)
 კენტაური (სათესი)
 ქელლათი (სათესი)
 ქვაშნარა (სათესი)
 თავარწიფელი (სათესი)
 ვირიზრუგა (სათესი)
 ნალიათხევი (სათესი)
 წიკორკალო (სათესი)
 კორნალია (სათესი)
 ფლატითავი (სათესი)
 ტურტიტყე (სათესი)
 აღმართი (სათესი)
 სამელე (სათესი)

ქვაკიბე (ქვიანი ადგილი)
 კილენა (სათესი)
 კორდი (სათესი)
 მამულეები (სათესი)
 გვერდი (სათესი)
 მემიყანა (სათესი)
 ნასყიდი (სათესი)
 კონცხათი (სათესი)
 უყვი (ტყე)
 ზვარილელე (ლელე)
 ბანყოყანა (სათესი)

მარჯანიხი

გებელაური (ს. უბანი)
 ინძრეტლი (ს. უბანი)
 ბაიძეები (ს. უბანი)
 ბალთაყანა (სათესი)
 ზეყანა (სათესი)
 ვაშლათი (სათესი)
 ვანები (სათესი)
 სერსუკანები (სათესი)
 დათვაყანა (სათესი)
 წყაენარი (ს. უბანი)
 ბაჯგათი (სათესი)
 ახუები (სათესი)
 ნაჯარგულევი (საძოვარი)
 მთაყანები (საძოვარი)
 წუბანი (ვენახი)
 ხარისაწოლი (ტყე, საძოვარი)
 ძმერხნალი (ტყე, საძოვარი)

წონიარისი

საცხოვრილელე (ლელე)
 მორვალილელე (ლელე)
 წონიარისილელე (ლელე)
 საჭინჭვლია (ს. უბანი)
 სვანიერი (ს. უბანი)
 წალკოტი (ვენახი)
 მინიერი (ს. უბანი)
 ნატბევი (ვენახი)
 ბასილაური (ს. უბანი)
 შიგნიგვერდი (სათესი)
 კეხიერი (ს. უბანი)

ოხერხევი (სათესი)
 გძელყანები (სათესი)
 სალორიათხევი (ს. უბანი, სათესი)
 შერე (სათესი)
 ჯარიმეელა (ს. უბანი)
 სურნალი (ტყე, საძოვარი)
 ქინძაკარავი (ს. უბანი)
 შორივლი (საძოვარი)
 საცხორია (საძოვარი)

ლატევი (სათესი, საძოვარი, ტყე)
 ცხრამშათი (სათესი)
 ნაქერვალი (სათესი)
 სკამლოგინა (საძოვარი)
 სასადილოყელი (ს. უბანი)
 ქვაკიკილაები (ტყე)
 ხიდმაღალა (სათესი)
 კურვა (მთა)

ცხმორისის სასოფლო საბჭო .

ა ხ ო¹

ახლელე (ღელე)
 საჭავალი (ვენახი, სათესი)
 საპარასკევი (ვენახი)
 საკრეფო (ვენახი)
 ფარატლი (ჩაი, ვენახი)
 სოგატრიქელი (სათესი)
 ნასახლევი (სათესი)
 კორნალები (სათესი)
 გურძაბლი (ს. უბანი)
 კვიტატრი (ს. უბანი)
 ბაო (ს. უბანი)
 ჩეტკიძეები (ს. უბანი)
 ციყყელი (ს. უბანი)
 კუჭველები (ს. უბანი)
 გურძაშვილები (ს. უბანი)
 სამნაშვილები (ს. უბანი)
 ნაჭვევარი (სათესი)
 ბაზალეთი (ს. უბანი)
 ბელელთა (სათესი)
 ჩიდილები (სათესი, ჩაი)
 სალორეთი (სათესი)
 ნახულევი (სათესი)
 საქინკატრო (სათესი)
 წყარვა (სათესი)
 საბადური (სათიბი, საძოვარი)
 დიდელე (ხმელი ღელე)
 ჩიდილაღელე (ღელე)
 სასეინტრია (სათესი)
 კუნჭული (სათესი)

ქოთანაჲ (სათესი)
 ნანეფვარი (ტყე)
 საჯინჭლია (სათესი)
 კაკლიძირა (სათესი)
 პერანგა (სათიბი)
 პლიკონი (ტყე)
 თოკვიღელე (ხმელი ღელე)
 სოლუყანა (სათესი)
 ნაკანაფევი (სათესი)
 ოზრუგეთიღელე (ხმელი ღელე)
გოზრონეთი
 თარანგლოყელი (ტყე)
 ნიქაბერული (საძოვარი, სათესი)
 ვაკე (სათესი)
 ბოგილი (სათესი)
 ნასაყდრი (სათესი)
 საწუმპი (სათესი)
 ნაღეთკალო (საკარმიდამო, სათესი)
 ლატევი (ბუჩქნარი, საძოვარი)
 ჩიდილა (ტყე)
 სერსუყანები (სათესი)
 ლელვიძირა (სათესი)
 ნამინდრევი (სათესი)
გემილიძეები
 კანჭახი (ვენახი)
 გორიძირი (ვენახი, სათესი)
 შამბატრი (სათესი, ჩაი)
 თუთაგვერდი (სათესი)
 ნახელაჲვა (სათესი)
 საქერქო (სათესი)

- 'სათიბე (სათიბი)
 ვანიხევი (სათიბი)
 ნასლევი (სათესი)
 ნაბაკევი (სათესი)
 ნამინდრევი (სათესი)
 გვიმბირი (სათესი)
 ბუნგარი (ტყე)
 ბაირალიძირი (ტყე)
 ნასყდრევი (ბუჩქნარი)
 ქოთანა (ტყე)
 ცქეიტატი (ს. უბანი)
 ლღვთალღვე (ხმელი ღვლე)
 კოკობლატი (სათესი)
 გუთატი (სათესი)
 ლიე (სათესი)
 ხევი (სათესი)
 წყაროთვალი (სათესი)
 მელიკალო (ტყე)
 საკვირიკეთი (სათესი)
 აკვანეთი (სათესი)
 ნაქუხვარაჲ (ტყე, საძოვარი)
 ჩანჩხერი (ტყე)
 დუბირა (სათესი)
 წილობანი (ვენახი)
- ცხმოკრიხი**
 სირთი (ს. უბანი)
 წინწკალაშვილები (ს. უბანი)
 ბარამულა (ს. უბანი)
 ბარკალაშვილები (ს. უბანი)
 ჩარგულატი (ს. უბანი)
 ხიქოკაპანი (სათესი)
 ქვედობანი (ვენახი)
 ხიდითავი (ს. უბანი)
 საწილე (ვენახი)
 კებეხა (სათესი)
 ლოდნარა (სათესი)
 ჟოლთავაკე (სათესი)
 სურნალი (სათესი)
 ნომვარი (ფერდობი)
 ნიკოლატი (სათესი)
 ზადარო (სათესი)
- კუნულათი (ჩაი)
 სამტანი (სათესი)
 ვანი (სათესი)
 მაყნარი (სათესი)
 ფერდი (სათესი)
 ჯვარიქედი (სათესი)
 ნაწისქვილავა (ფერდობი, ეკლნარი ადგილი)
 პაწასასვენი (დასასვენებელი ადგილი გზაზე)
 შემისაყარი (ჩაი)
 კიბთავი (სათესი)
 დიდისასვენი (ადგილი გზაზე)
 მეჩხერანი (სათესი)
 გოგჩაფატი (სათიბი)
 ლაკვაშური (სათესი)
 მათინატი (ღვლე და ღელისპირა ადგილი)
- ყურძნალა (ტყე)
 კედელათი (სათესი)
 კანტარი (სათესი)
 ვერხნალი (ბუჩქნარი)
 ბარდნალი (სათესი)
 ქულუყანა (სათესი)
 უყვი (საძოვარი)
 ნაკანაფევი (სათესი)
 ობოლყანა (სათიბი)
 თხმელური (სათესი)
 თეთრობი (სათესი)
 ჯლათი (სათესი)
 ნასყდრი (სათიბი)
 აბანოპირი (სათესი)
 ქლიავებიძირი (სათიბი)
 ნაპურვალი (სათიბი)
 სხლიძირათი (სათიბი)
 დამპალყანა (სათესი)
 ნაკაფი (ტყე)
 ფერდითავი (ტყე)
 ზენატყე (სათესი)
 ნაფლატიღვლე (ღვლე)
 ლორტყველიკილდე (ტყე)
 ახალშენი (ტყე)
 ორპირი (ტყე)

კოკოტაური

ნაქერვალი (სათესი)
 ვარანეტლა (ვენახი)
 გეჭეგი (სათესი)
 ვენახი (ვენახი)
 ზორტნალი (სათესი)
 ნასლევი (სათესი)
 თვავრები (ვენახი)
 ძენაძეები (ს. უბანი)
 ხორხა (ს. უბანი, სათესი)
 კიკაშვილები (ს. უბანი)
 ქვზლიანილე (ღელე)
 აბანოლე (მუყავე წყალი)
 ზენნარი (სათესი)
 ბლიძირა (სათესი)

ზეყანა (სათესი)
 ხეხულა (სათესი)
 გონთისერი (სათესი)
 ორნალია (სათესი)
 ნაქერალი (ტყე)
 ნაქვევარი (ბუჩქნარი)
 საწუმპია (სათესი)
 ნაბელაჟა (ტყე)
 ექსზიარი (სათესი)
 დაბლაგონთი (სათესი)
 ნიგზნარი (სათესი)
 საქორია (სათესი)
 თხილნარი (ტყე)
 ქეაკაცა (ტყე)
 გოლაფერდი (სათესი)

დანდალოს² სასოფლო საბჭო**დანდალო****გოგიაშვილები**

საწვეთილე (ღელე)
 ფოსოტანა (ღელე)
 სოლგომისი (სათესი)
 ხიდითავი (სათესი)
 წინავაკე (ვენახი)
 შარაქვეშა (ვენახი, სათესი)
 ნაქვევები (სათესი)
 თივარტრები (ვენახი, სათესი)
 კაკლიძირი (სათესი)
 კატნარი (სათესი)
 ნადოლეარი (სათესი)
 კალოქვეშა (სათესი)
 წყაროპირი (სათესი)
 კვერნატლი (სათესი)
 ახო (სათესი)
 შუაქედი (სათესი)
 ახუები (სათესი)
 წიფლგვერდი (ტყე)
 წყარო (წყარო)
 შათინატრები (სათესი)
 ნასყიდი (სათობი, სათესი)
 ნასახლევი (სათესი)
 ნასელვარი (სათესი)

ბაურიაშვილები

ალაბური (სათესი)
 სამზიარო (სათესი)
 თხილაძირი (სათესი)
 კედელათი (სათობი)
 წაბნარა (სათობი)
 ნაბატკნევი (სათობი)
 ჩხვერი (სათესი)
 ქეჩეხი (სათესი)
 კანტარატლი (სათესი)
 ხორხა (სათესი)
 თხილაძირი (ღელე, სათესი)
 მოდული (სათობი)
 ბელელსუკანა (სათესი)
 ზიარიქალა (სათესი)

ტაკიძეები

ექსზიარი (სათესი)
 აგარა (სათესი)
 თხმენნარი (სათესი)
 სათემო (სათესი)
 კეაკაცა (სათესი)
 ტაბალნარა (სათესი)
 ყალივაკე² (სათესი)

თხილნარი (წიფლნარი ტყე)
 მოცენარა (ბუჩქნარი)
 დაფენილიწყალი (ღელე)
 სასვენი (ადგილი გზაზე)
 საკორწიალა (სათესი, საძოვარი)
 ნაჭვარევი (სათესი)
 ქეაყვირალა (სათესი)
 ბაკრატატლა (სათესი)
 საყდარი (სათესი, ბუჩქნარი)
 ვერხვნალა (სათესი, ტყე)
 ნაქვევარი (სათესი, სათიბი)
 ყორნალი (სათესი, ტყე)
 ნალომვარი (სათესი, ბუჩქნარი, ტყე)
 ნაფეტვარი (სათესი, სათიბი)
 ჯანველები (სათესი)
 ბზიკისერი (ტყე)
 ახობოლო (ბუჩქნარი)
 ნაგუთნი (სათესი)
 მაჩვაცილდე (კლდე, სასვენი
 ადგილი)

ლორტყე (შერეული ტყე)
 სათევეზიწყალი (ტყე, ღელე)

არძენამდეები.

კიბიაკილდე (სათესი, საძოვარი)
 ჯანჩხი (სათესი)
 საწუმპი (სათესი, სათიბი)
 საბრაგუნა (სათესი, სათიბი)
 ხლერცი (სათესი)
 ვაკე (სათიბი)
 თხმელნარი (საძოვარი, სათიბი)
 მოღუღილთაევი (სათესი)
 ბოსელათი (სათესი)
 ნაკალევევი (საკარმიდამო, სათიბი)
 მაყნარიღელე (ღელე)
 თხილნარი (საძოვარი)
 ნასაკალევარი (საკარმიდამო, სათესი)
 ზენთათური (სათესი)
 ნაკიტრავა (საკარმიდამო)
 ფარეხი (სათიბი)
 გზიქვეშა (სათესი)
 ჯონყანა (სათესი)
 კინტარატლი (სათესი)

ვენახი (სათესი)
 ხელთაშვა (სათესი)
 ბაყათური (სათიბი, სათესი)

ოტოლამდეები

ბარები (სათესი, ჩაი)
 არდაპანლები (სათესი)
 ჯანვარი (ვენახი)
 ტაბელა (სათიბი)
 საგველია (სათესი)
 ჯანივრი (სათესი)
 საბელატური (ვენახი)
 რუქვეშა (სათესი)
 ჯამექვეშა (სათიბი, ჩაი)
 შამილაყანა (ვენახი)

ხარაულა

ტაკიმდეები

ბარებიღელე (ღელე)
 სერბიატლი (სათესი, ბუჩქნარი)
 გულიკაშვილები (ს. უბანი)
 ოფე (ტყე) -
 სამწიფარა (სათესი)
 ახუები (ს. უბანი)
 ნაქერვალი (სათესი)
 ნაბრიჯვალი (სათესი)

წალყვამდეები

ყორნალი (ტყე)
 თელიძირა (საძოვარი)
 ნასელევარი (სათესი)
 ეზოყანა (სათესი)
 ვეფანიძირი (ტყე)
 ჭალებიტბა (სათიბი, საძოვარი)
 ნაქოხვარი (საძოვარი)
 საზმეხლია (წიფლნარი ტყე)
 ხარისაწოლი (ტყე, საძოვარი)
 მურადაახო (სათესი)
 გადასახედაევი (ტყე, საძოვარი)

ხახულაშვილები

ბოგილი (ტყე, საძოვარი)
 ქეიხხრანცა (ქეიანი ადგილი)
 მინდორი (სათესი)

ტბა (სათესი)
 ნაასლარი (სათესი)
 ნასეინთავი (საძოვარი)

ველაშვილები

სერბიატლები (სათესი)
 მინდრები (სათესი)
 დიდახო (სათესი)
 მინდორბოლო (ბუჩქნარი, ტყე)
 ნაქვევარი (სათესი)

ჯაქარაშვილები

ცხემნარი (სათესი)
 თხმელნარი (ტყე, სათესი)
 ახოხერი (სათიბი)
 ნანალიევი (სათესი)

ახუებო

ნაკარეები (სათესი)
 პანტაძირი (საძოვარი)
 თელნარა (სათესი)
 ახოკალა (სათიბი)
 საქერაძირი (სათესი)
 ტყემლიძირი (სათესი)
 მოდული (სათესი, სათიბი)
 დუბე (სათესი)
 ხარაზანი (ტყე)
 ბარდნალა (საძოვარი)

ჯალაბაშვილები

კავიანილეუ⁹ (ღელე)
 სამმერხლოა (ტყე)
 მოდულები (სათესი)
 ნახიზნევი (ბუჩქნარი)
 ახუები (სათესი)
 მუხასერი (ტყე)
 ღვანტატი (სათესი)
 იმანაშვილები (ს. უბანი)
 კატნარი (ბუჩქნარი, ტყე)
 ფელოები (სათესი, სათიბი)
 ნაჯავახურევი (სათესი)
 ნაკანაფვარი (ტყე)
 ნასელვარი (სათესი, ჩაი)
 ნაქვევარი (სათესი)

აეაზნები (ბუჩქნარი)
 კაკლები (ტყე)
 უყვი (ტყე)
 კოსოლიერი (სათესი)
 გულამედახო (ტყე)
 ნაფლატიახუები (სათესი, ტყე)

ბალაძეები

გვანცა (ტყე)
 ორპირი (ტყე, სათესი)
 ნაასლევი (ტყე)
 კიკინური (სათიბი, ტყე)
 წიფნარა (სათესი, ტყე)
 ნაუყვარი (სათესი, ტყე)
 ნაქუხვარა (სათესი, ტყე)
 ბოგშუაძირები (სათესი, ტყე)
 დიდიახო (ბუჩქნარი)
 კემისები (სათიბი)
 ნავენახვარი (სათესი)
 ყორნალი (სათესი)
 საქორიათი (ტყე)

გოგაძეები

წაბნარა (ტყე)
 ნასათხევი (ტყე)
 ყრილდუბე (ტყე)
 რუთავი (ტყე)
 სავარდია (სათესი)
 ხიდითავი (სათესი)
 კილვი (სათესი)
 გძელყანა (სათესი)
 მწვანეკორდი (სათესი)
 ნომარი (სათესი)
 მოდული (სათიბი)
 შადაახო (სათესი)
 ლარი (ხმელი ღელე, სათესი)
 ნასელვარი (ბუჩქნარი)
 ნაბრინჯვალე (ვენახი)

გოსიაშვილები

ნაქვითკირევი (სათესი)
 ქყანიში (ვენახი)
 საქონდრია (ბუჩქნარი)
 გოგაკილდე⁴ (სათესი)

ზ ე მ ო ა ზ ა რ ა

ზვანის სასოფლო საზოგადოება

ზვიდუაძე

ხიკატი (დაბა)
სათიბე (სათიბი, სათესი)
ნალომეარი (სათიბი)
ზადოყანა (ვენახი)
ახოსერი (სათესი)
ზექნიავისერი (სათესი, სათიბი)
ნახიზნევი (ბუჩქნარი)

ბაკიძე

ხარისაწოლი (სათესი)
ნასლარი (სათიბი)
ნალობიევი (სათიბი)
ნასიმინდვარილელე (ლელე)
სამეზიარი (სათიბი)
სათიხე (სათესი)
ვენახი (სათესი)
სერი (ს. უბანი)
დუბე (სათესი)
ჩიდილი (ს. უბანი)
შუთანაძიარევი (სათესი)
კილდეგაპრილი (სათიბი)
ნალომეარი (ბუჩქნარი)
ნამესხვალი (სათიბი)
ოთოლთილელე (ლელე)
კატნარი (სათიბი)
შუშხნარი (სათესი)
შუთიაქოხი (ბუჩქნარი)
გოგინაძიარევი (სათესი)
ციხიყელი¹ (ბუჩქნარი)
ქეპეები² (ბუჩქნარი)
ქედგაპრილი (ბუჩქნარი)
შავტყე (ტყე)
გვანცა (ტყე)
თარანგელო (საძოვარი)
ნაქუხვარი (საძოვარი)
მალარა (კლდე)

ციგაძე

დაბა (სათიბი, ვენახი)
ბოჯინარები (ბუჩქნარი, სათიბი)

მეგრულახვილელე (ლელე)
ვანატრები (სათესი)
სათიხე (სათესი)
ნახშუმი (ბუჩქნარი, სათიბი)
ყორნალი (სათესი, სათიბი)
დუდი (სათესი, ბუჩქნარი)
ახუებილელე (ლელე)
სამელია (ტყე)
ნაბოსტნევი (საძოვარი, ტყე)
ბილალიძიყიშლა (საძოვარი)

ახალდაბა

ფიქლური (სათესი, ვენახი)
მაჩვილელე (ლელე)
კოკოლაკილდე (კლდე)
ნაბოსტნევისერი (ბუჩქნარი)
საქათმისერი (მინდორი)
ყორნალი (ბუჩქნარი)
თხილნარილელე (ლელე)
კალო (ბუჩქნარი)
თენხარი (სათესი, ბუჩქნარი)
ნაკალევი (სათესი)
მოდული (ტყე)
წვერი (სათესი)
ქავახეთურა (სათესი)
კოლო (ბუჩქნარი)
საწუმპარა (ს. უბანი)
ძალატურა (ვენახი)
ნასახტრევი (ბუჩქნარი)
ნიგზნარი (სათესი)
დიდმერე (სათესი, ვენახი)
კელეტმერე (სათესი)
ქილატრი (სათიბი, ბუჩქნარი)
ნაქუევარა (სათიბი)
ცაცნატი (ს. უბანი)
მინდრები (სათესი)
ევგენურილელე (ლელე)
ბერქეთი (სათესი, ბუჩქნარი)
ნაომარი (ს. უბანი)
ნასელვარი (სათიბი)
საყანთილელე (ლელე)

ქუმაწყალი (წყარო)
უემურიწყალი (წყარო)

ჯვანა

საყვარიქეთი (სათესი)
ქონდარანასახლევი (სათესი)
ყორნალი (სათესი)
სამშრალი (სათიბი, ტყე)
გიდევალელე (ღელე)
სიფუტატი (სათესი)
ქვედაზეგანი (საძოვარი)
ბოგილი (წაბლნარი, საფუტკრე)
ნაკანაფეგარი (საძოვარი)
ორპირი (სათიბი, საძოვარი)
საყინულა (სათიბი, გამოქვაბული)
ზეგანი (ყიშლები)
ყელი (სათიბი)
ნაქუხვარი (სათიბი)
ჯინასარჩობელა (ხევი)
პლაკიდუბე (კლდოვანი ადგილი)
ყორნალწყვარი (ტყე)
ვაკეწიფნარი (ტყე)
ქესუმასათიბი (სათიბი)
წყაენარი (სათესი)
ნანალოევი (სათესი)
ქოქოთანა (ტყე)

სხეილისი

თავიყურიღელე (ღელე)
ქელიღელე (ღელე)
ბიჩურები (სათესი, სათიბი)
კორდები (სასაფლაო)
ვერხენალა (სათესი)
ნაქუხვარა (ბუჩქნარი)
ნოსპარი (ტყე)
ნიგზნარა (ტყე, სათესი)
საისპირე (სათესი)
კოკიღელე (ღელე)
ძველნახიდვარაჲ (სათიბი)
ნაშევებუ. (სათიბი, სათესი)
ქედი (სათიბი, სათესი)
კინჰყო (სათესი, სათიბი)
მოდულეები (სათიბი, ტყე)

ნამპარატლი (სათესი)
ნაომარისერი (ვენახი)
სამზიარი (ვენახი, სათესი)
სასვენნი (ტყე)
ლომანკალოღელე (ღელე)
დარგულა (ს. უბანი)
შოლტა (სათიბი)
დიდმინდრევი (სათესი)
საწაფე (სათესი, სათიბი)
ყორნალი (სათიბი)
სოკნარი (ტყე, სათესი)
ნაქურთვალნი (ტყე, სათესი)
პერანგა (სათიბი)
აეაზანი (ყიშლა)
ორპირი (სათიბი)
ჩანჩქირთაევი (სათიბი)
დათვიფოქვი (სათიბი)
ჩიდილა (სათესი, სათიბი)
კაპეკი (სათიბი)
ხოჯისერი (სათესი)
თარო (სათიბი)
მერე (სათიბი, სათესი)
პირდაპირები (ტყე, სათესი)
წყაენარი (ტყე, სათესი)
მუხნარი (ბუჩქნარი)

პარჯანაშლი

ფილიპატი (ტყე, სათესი)
ბუთური (ტყე)
სათაენი (ტყე, ბუჩქნარი)
სახურატლი (ს. უბანი)
ტათლიაკალო (სასაფლაო)
კავარდღელე (ღელე)
ნახელაევა (ტყე)
ყორატლი (ტყე)
საკანაფე (სასაფლაო)
პირდაპირი (სათიბი)
ლაჩატყე (სათესი)
ლაშია (სათესი)
წისქვილიკარი (სათიბი)
ქოროლიყანა (სათესი)
ბოსტანათი (სათესი, სათიბი, ტყე)
ნახიზნარებისერი (ტყე)

დიდიკლდიღუმე (ტყე)

ყურღელე (ღელე)

ცმკვა

ოფე (ბუჩქნარი)

ხიკები (ტყე)

ნამყვარი (სათესი, ბუჩქნარი)

ბოგილი (ტყე)

ხითატრები (ს. უბანი)

სერები (სათესი, ბუჩქნარი)

ნაფეტვარი (საძოვარი)

ცხრაზიარი (საძოვარი, ტყე)

შაქირაყანა (საძოვარი, ტყე)

ნაკალეები (სათესი, ბუჩქნარი)

დიდსერი (საძოვარი, ტყე)

ყორული (ტყე)

მინდორტყე (ნაშენარი)

უყვი (ტყე)

ნაკვავარი (ტყე)

ვაკე (სათესი)

ბარდნალი (სათესი, სათიბი)

ყორითავი (სათესი)

მინდრები (სათესი)

ქეჟო (სათიბი)

მეზელული (სასაფლაო)

ვენახები (ტყე)

ნაკვავარი (სათესი)

ნალომვარი (სათესი)

კილდითავი (ტყე)

ორკალო (სათესი)

ბოგშეაძირი (სათესი, სათიბი)

ქვისასვენი (სათესი, ბუჩქნარი)

ჩანჩხითავი (სათიბი)

ორხერი (ტყე)

ჯალა

საყავრია (სათესი, ტყე)

სამზიარი (სათიბი)

ტყემალათი (სათესი, სათიბი)

გონატრი (სათესი)

ქამილაყანა (სათესი)

საჭაყელო (სათესი)

ტოპიყური (სათესი, სათიბი)

შოლტა (სათესი, სათიბი)

ღვინიაშვილები (ს. უბანი)

ზექეთი (სათესი, საძოვარი, ტყე)

ქალითავი (სათესი)

სადაო (ტყე)

მონხარატლიღელე (ღელე)

ლორექეთი (სათიბი, სათესი)

ლარები (საძოვარი)

მალრანიღელე⁴ (ღელე)

ფორფოტაყანები (ბუჩქნარი)

წიფნარები (ბუჩქნარი)

ოთხნაძირები (საძოვარი)

კოყები (საძოვარი, ბუჩქნარი)

ნაფოლოცვარი (სათიბი)

დოყლაჰა (საძოვარი)

ხარისაწოლი (ტყე)

წყაროთა

სამლორია (სათესი, საძოვარი, ტყე)

ბალენა (სათესი, ტყე)

კატნარი (სათესი)

მარიშატი (სათესი)

ბერატი (ხეხილნარი, სათიბი, ტყე)

ვენახი (სათესი, სათიბი, ბუჩქნარი)

სამწურები (სათესი, ტყე)

ყალდუმალელე (ღელე)

ნასკანაფვარი (სათესი, ტყე)

მეგრულახევი (ღელე, ტყე, სათიბი)

საყენთი (სათესი, ტყე, ხეხილნარი)

თერნალი

გვერდნალი (ტყე)

ზვარე (სათესი, სათიბი)

ბოგილი (სათიბი, სათესი)

ნაკვარვალი (სათესი)

ტინტყო (სათესი, ტყე)

წოწოლაკილდე (ტყე)

ქვილარი (სათესი)

ვაკელარი (სათესი, სათიბი)

ბარათაშლის სასოფლო საგზო

გომადღული

ნაკალევი (სათესი)
 კანჭახი (სათესი)
 უყვი (ბუჩქნარი)
 სამაყვლო (სათესი, ბუჩქნარი)
 ნალობიევი (სათესი)
 ნალობიარი (საძოვარი)
 ნაჭალვარი (სათესი, ბუჩქნარი)
 ყელა (სათესი)
 სენიღუბე (სათესი, სათიბი)
 გულაქალა (სათიბი)
 კატნარი (სათესი)
 თხმელნარი (სათესი, ბუჩქნარი)
 მანდოთი (სათესი)
 ოლანგარე (ტყე)

წანკალაჭრი

ციხეელი (ტყე, საძოვარი)
 ლამაზევი (ბუჩქნარი, საძოვარი)
 ბოგილი (სათესი, საძოვარი)
 დუქლატრა (სათესი, ტყე)
 ხარისაწოლი (საძოვარი, ტყე)
 უყვი (საძოვარი, ბუჩქნარი)
 მიდორები (ბუჩქნარი, სათესი)

ბარათაშლი

კათები (სათესი)
 ტაბი (სათესი, სათიბი)
 ზორტნაღ (სათესი, ტყე)
 დუდი (სათესი, ტყე)
 ბოგილი (სათესი, ტყე)
 თერნალი (სათესი, სათიბი, ტყე)
 საღორია (ღელე, სათიბი, ბუჩქნარი)
 გორჭულათი (ს. უბანი)
 ნაქერვალი (ს. უბანი)
 ჭვარი (ს. უბანი)
 ორხევა (სათიბი)
 ნანალიევი (სათესი, ტყე)
 ნუკრიაღელე (ღელე)
 სამძოღელე (ს. უბანი)

ნაფლატი (ს. უბანი)
 ჩატეხილისერი (სათესი, ტყე)
 კავიანისერი (ტყე)
 ტინტე (სათესი, ტყე)
 ძურძუხი (ს. უბანი)
 სოქნარი (სათიბი, ტყე)
 დაინწრატილი (სათესი)
 ვენახი (სათესი)
 ნასახლევი (სათესი)
 შაქარატილი (ს. უბანი)
 საპიტნია (სათიბი)
 ლობენარი (სათიბი)
 ტბათი (ს. უბანი)
 ხიქნარი (ტყე)
 ქებაჭრი (ბუჩქნარი)
 ხილითავი (ნაკადული)
 ბაგრატატილი (ტყე)
 ბრაგა (ს. უბანი)
 ცენტერაძეები (ს. უბანი)

წამოხმევი

ზორტნაღები (სათესი)
 ნაკანაფვარი (სათესი)
 მერია (სათიბი)
 ქალიღელე (ღელე)
 ინწკაპური (სათესი, ტყე)
 ნაქერვალი (სათესი, ტყე)
 ხუშყურაძირი (სათესი, ტყე)
 სერი (სათესი)
 ვენახი (ვენახი)
 ვაჩიერი (სათესი)
 ბოგილი (სათესი)
 საბედნია (სათესი, სათიბი)
 ძალიანი (სათესი, ტყე)
 ხევღელე (ღელე)
 კონნაპი (სათესი)
 თხმელნარი (ტყე)
 სოქნარი (სათესი, ტყე)
 ნაქუხვარი (ტყე)
 თხმელნარი (ტყე)

სასკინტრია (სათესი)
 ტინტე (სათესი, ტყე)
 ცხემნარი (სათიბი, ტყე)
 ოკივარი (სათესი)
 ყორნალი (ტყე)
 მოსტანათი (ტყე, სათესი)
 ფერხული (ბუჩქნარი)
 კინვეთი (ნაკადული, სათესი)
 შუაღლე (ღელე)

მანი

როხილი (სათიბი, ბუჩქნარი)
 ბტყელია (საძოვარი, ტყე)
 წიფლისერი (ტყე)

საფუტარა (სათიბი)
 საშვოსური (ტყე)
 კარასერი (მთა)
 ზენჯირაკილდე (კლდე)
 გუროკალა (სათიბი, ტყე)
 კარაყელი (ტყე, გადასასვლელი)
 საფილეთი (სათიბი)
 სათიბი (ს. უბანი)
 მწვანებტა (ტბა)
 უყვი (სათესი)
 საკინკია (ს. უბანი)
 ნაპურვალი (სათესი)
 ნამქედვარი (ს. უბანი)
 საშხამია (სათიბი)

წმლისაშრის სასოფლო საბჭო

საბილაშვილები

ხითატრები (სათესი, ბუჩქნარი)
 ხევაწყალი (ღელე)
 მელონი (სათიბი, სათესი)
 ცაცხვნარი (სათესი, ტყე)
 ქორქოთანა (სათიბი, ტყე)
 ღრუდე (სათიბი, სათესი)
 ჰაჯიყიშლა (საძოვარი)
 კარჩხალი (მთა)
 ქედიაკე (მინდორი, ტყე)
 ნაფეტვარი (სათიბი)
 დიდხევაჰ (სათესი)
 ბერიყანა (სათესი)
 ყელადუდები (სათესი, ტყე)
 ნაქურთვალა (სათესი, ტყე)
 ჩანჩხითავი (სათიბი, სათესი)
 ნალობიევი (სათიბი)
 მერია (ს. უბანი)
 პირდაპირები (ბუჩქნარი)
 სამძორია (ტყე, მინდორი)
 ტორიკული (ს. უბანი)
 ცქილატრი (ბუხნარი, ტყე)
 საყორნია (კლდე, ბუჩქნარი, ტყე)
 უზუნალი (ტყე)
 კოხები (ქვარნალი)

ოქროყანა (ს. უბანი)
 დიდქვიმინდორი (მინდორი)
 ლოქორყელი (სათიბი, სათესი, ტყე)
 თხმელნარი (სათესი)
 ოჩე (სათიბი, ტყე)
 გაქრილისერი (ბუჩქნარი)
 ღრუდიმინდორი (ს. უბანი)
 მახატრიღელე (ღელე)
 ჩიტიწყარო (წყარო)
 საყავრია (ტყე)
 ნაჯიხურევი (სასვენის ადგილი)

მანიშვილები

წითლიანიწყარო (წყარო)
 ნაქალვარი (სათესი)
 ნაკანაფვარი წყარო (სათესი)
 ლავში (სათესი)
 ყრუღელე (ღელე)
 კავიანი (სათესი)
 მალაყანა (საძოვარი, სათესი)
 ქანივრითავი (ტყე)
 ნანალიევი (ტყე)
 ნალომვარი (სათესი)
 ნაქვაგარი (სათესი)
 ნაპურვალი (სათესი)
 ნაქილისვარი (ნალია დგას)

ნაქუხვარი (ბუჩქნარი)
მელულები (სათესი)

წმინდანები

გძელყანები (სათესი)
სხალთაფლაძიძი (სათესი)
აბანო (მინერალური წყალი)

ნამოსახადი

გიდელაღლე (ღელე)
ტინტყო (ტყე)
გრძელქალიბოლო (სათესი)
წისქვილიკარი (სათესი)
ნაქერვალი (სათესი)
თხილნარი (სათესი)
ჩიტყყარო (წყარო)
ჯვარიმინდორი (საძოვარი)

ბ რ ი ლ ი

ბრილი

ნაბოსტნევი (სათესი, ტყე)
ნახიზნევი (სათესი)
კავიანი (სათესი)
ქილუნაპირი (ტყე)
ნაზიარევი (საძოვარი)
თერნალევი (სათესი)
წისქვილიხევი (სათესი, სათიბი)
ყიყვიანიცხეშლიღებე (ტყე)
ქოკიღლე (ღელე)
ნაყვერავი (სათიბი, ტყე)
კენაენარი (ტყე)
დიდთერნალი (ტყე)
ჩახტანა (ტყე)
ურთხნალი (ტყე)
საძმარია (ტყე)
ჯაზიკავიანი (ტყე)
ღუღები (საძოვარი)
ნაცერცვალი (სათესი)
კაცხენარი (საძოვარი)

ქილაჭრი

ორკალო (სათესი)
ჩანჩხითავე (სათესი)
ნიგზიძიძი (სათესი)

ყელეთაჭრი (სათესი)
ხიჭატრები (სათესი)
ნაკაფა (სათესი)
ტაბი (სათიბი)
ნალომარი (სათიბი)

ინფორმაციები

ქარისაქროლი (საძოვარი)
ნაფლატიძიძი (სათიბი)
თერნალი (სათიბი)
შეყრილგაღმა (სათიბი)
ტბები (სათიბი)
ჩანჩხითავე (ტყე)
ურეყი (ტყე)
ნაჯიხურევი (ს. უბანი)
ახალშენი (ს. უბანი)
კოჭორი (ს. უბანი)
თხილნარი (სათიბი)
თხმელნარი (სათიბი)
ბაბანაჭრი (ტყე)
ბლუნარა (სათესი, საძოვარი)
ახოთავე (სათიბი)
ბახათევი (სათიბი)
პლაკითავე (საძოვარი)
ფშნილა (ტყე)
ფოთაროყელი (ტყე)
გორა (ტყე)

ნაღვანობა

საციხველა (ტყე)
საშვალღლე (ღელე)
ცაცხენარი (ს. უბანი)
ხილაძევი (ს. უბანი)
კილახევი (კლდევი)
შავტყე (ტყე)
მინდორიელა (სათესი, ტყე)
კუნჭული (ტყე, სათიბი, სათესი)
ქორისერი (ტყე)
ფოთარო (ს. უბანი)
ნაქალგარი (სათიბი)
ლარები (სათესი)
ვერხენალა (ტყე)

ქვაბიკარი (სათესი)
 ბაგათილელე (ღელე)
 ჭინჭაოლელე (ღელე)
 მოლიახო (სათესი)
 გორალელე (ღელე)
 ძალიანი (ს. უბანი, ნაკადული)
 ქათამაძეები (ს. უბანი)
 ხორხაა (კლდოვანი ტყე)
 გორიკული (ს. უბანი)
 ლელთი (სათიბი, სათესი)

თხმელნარა (სათესი, ტყე)
 შტალეწილი (ტყე)
 ნაკალეები (სათიბი, საძოვარი)
 ტყვისეულა (მთა, საძოვარი)
 შვილა (მთა, საძოვარი)
 მერია (მთა, საძოვარი)
 მერიიყელი (მთა, საძოვარი)
 მერიადელე (ღელე)
 შუშნიკილდე (მთა, საძოვარი)
 კიკიბო (მთა, იალაღი)

უზახევის სასოფლო საბჭო

უ ზ ა ხ ე ვ ი

ოღრიალა

სადაო (სათიბი)
 სადათვია (ტყე)
 ხარაზანი (სათესი)
 დიდვაკე (სათესი)
 პანტიძირი (სათესი)
 ჩანჩხერილელე (ღელე)
 უღელტეხილი (ტყე)
 ნამწვაი (ტყე)
 ვერხვანალი (ტყე)
 სოკნარი (ტყე)
 გზიპირი (სათესი)
 ნაქუხვარი (სათიბი)

კლდისუბანი¹

ნამანევი² (სათესი)
 ქალიქედი (სათიბი)
 ნასელიქედი (სათიბი)
 უღელტეხილი (სათესი)
 ბლისინი (სათესი)
 გამოღმაჰალა (სათესი, სათიბი)
 დაღენცილი (სათესი)
 საქონდრია (საძოვარი)
 ნალობიევი (საძოვარი)
 ნაჭვავები³ (საძოვარი)
 ნასლარი (ტყე)
 სამწოდელე (ღელე)
 ქალილელე (ღელე)

კილიქევეში (სათიბი, საძოვარი)
 კონნაპი (ბუჩქნარი)
 ოფექევეში (საძოვარი)
 გეჭეგი (საძოვარი)
 აბანოთაეი (ტყე)
 ნასახლევი (საძოვარი)
 ნანალიევი (სათესი, ტყე)
 სარეხველა (საძოვარი)
 ნავენახვარი (საძოვარი)

ხესელაშვილები

ნიქელატრი (სათიბი)
 პირდაპირი (სათესი)
 ბალთაყანა (სათესი)
 გიგიტრი (ვენახი)
 იხვატრი (სათესი)
 სასოკვითაეი (ტყე)
 ნანალიევი (ტყე)

დაბაძველი

ხუზიარი (სათესი)
 სასოკვე (სათესი, საძოვარი)
 ჯაღნაპირი (საძოვარი, სათესი)
 მერე (სათიბი, სათესი)
 აფხაკეთა (სათესი)
 ჯორიეთი (ტყე)
 ჯორალელე (ღელე)
 სათიხე (სათესი)
 ქუმბეთი (სათესი)

მინდორი (სათესი)
წვერგადაღმითი (სათესი)
საბადური (სათესი)

ოქროპილაჭრი

ყალაბონი⁸ (ციხე)
ნაყოლანგრევი (სათესი)
ყურინალიღელე (ღელე)
კილდითავი (სათესი)
ნახშუმი (სათესი)
მუხვა (ს. უბანი)
ვენახი (სათესი)
ჭალიკიდურა (სათესი)
წყლისაყარი (სათესი)
ნაჭალვარი (სათიბი)
ყრულელე (ტყე)
ონაგირა (ტყე)
თოფისანაყელა⁴ (ტყე)

ღ რ ო

ბრაგა (სათესი)
იელნარი (სათესი)
რეჭებანანალიევი (სათესი)
ქურთინადები (სათესი)
ბახჩა (სათესი)
ჩაკიდულა (საძოვარი)
ჩიდილი (ტყე)

გუნდაური

ტბები (საძოვარი)
კალოთა (სათესი, საძოვარი)
ფაფრები (სათესი)
ოთხზიარი (სათიბი)
კიდობანაღელე (ღელე)
კოცნატი (სათესი)
წვერი (საძოვარი)
მორვილი (ტყე, საძოვარი)
კაკლობიანი ახო (სათესი)
მერგები (სათიბი)
საკუთარი (სათესი)
ნამწვევისერი (სათესი)
ამობერილი (სათესი)
ნაოჭივარევი (სათესი)

ნაბოსტნევი (სათიბი)
ბელლეთა (სათესი)
შტვირი. (საძოვარი)
ონაგირასერი (საძოვარი)
თარანგელოსერი (საძოვარი)
კურდანაახო (საძოვარი)
ჩხარალიკილდითავი (საძოვარი)
კოხნაპი (საძოვარი)

მ ა ხ ე

ვარდანულაძირი (სათესი)
ახოსერი (საძოვარი)
ნახევევი (საძოვარი)
ქუჭიახო (საძოვარი)
ნაკალევევი (საძოვარი)
გძელუკოხი (საძოვარი)

კოლოშინარი

ვენახი (ვენახი)
ბოსტანი (სათესი)
ეზოკრები (სათესი)
წისკვილაღელე (ღელე)
ხარისაწოლი (ტყე)
ნამწვევი (სათესი)
კალოები (საძოვარი)
მურაქალა (სათიბი)
ორპირი (სათიბი)
ქოლობანი (ვენახი)
ნაქვარი (სათესი)

გორხანაჭლი

ბოსტნები (სათესი)
ახუები (სათესი)
ქომოწყალი (წყარო)
ლარისერი (ბუჩქნარი)
საწუმპი (ბუჩქნარი)
ალიზნარი (საძოვარი)
ჯაბნადები (საძოვარი)
შუაღელე (ღელე)
ყრულელე (ღელე)
ხოზანი (სათიბი)

შუასოფელი

ვენახი (ვენახი)
 კვირიაწმინდა (სათესი)
 წყაროთვალის (წყარო)
 კოხნაპი (სათესი)
 გორგოშატი (სათესი)
 სახათი (სათიბი)
 დიდსავარდია (ვენახი)
 ნამწვავი (სათიბი)
 ლორეკეთი (ს. უბანი)
 ნაბუხრევი (სათესი)
 რუბოლო (სათესი)
 მწვანისერი (სათიბი)

ს ხ მ ზ ი

სამიქელური (ს. უბანი)
 ნატბევი (სათესი)
 ნალობიევი (სასაფლაო)
 ნეფისწყარო (წყარო)
 ბრაგა (საძოვარი)
 ყარაბაში (კლდე)
 მედულეები (საძოვარი)
 კოჭისერი (სათესი)
 შავნაძნარი (ტყე)
 შაყლანა (ტყე)
 სხეფილე (ლელე)

სხეფელა

პაწაოფე (საძოვარი)
 დისავარდია (საძოვარი)
 დიდოფილე (ხმელი ლელე)

ნაწისქვილარი (ბუჩქნარი)
 კოლოსერი (საძოვარი)
 ნამწვავი (სათესი)
 ჩიტიწყარო (სათიბი)
 ნაკონახევი (სათიბი)
 ვაშლიბეღელე (ლელე)

ჩანჩხალო

ნაფლატევი (სათიბი)
 კოჭევი (სათიბი)
 ბახტაური (სათესი)
 სათიხეთი (სათესი)
 სატრიალა (სათესი)
 ციხყელი* (ნაციხვარი და მისი მიდამოები)

ზეგანი (ს. უბანი)
 ბალთაყანა (სათესი)
 ხარიათალი (საძოვარი)
 სურნალი (სათესი)
 ჭანჭახი (სათესი)
 უყვი (სათესი)
 ნაბრუხევი (სათიბი)
 წისქვილილე (ლელე)
 საყინულია (სათესი)
 ნაკალევი (საძოვარი)
 ფიქლობი (საძოვარი)
 ნაყორავი (ტყე)
 გადაღმაყანა (საძოვარი)
 ლამანევი (სათესი)
 სამზიარი (ტყე)
 ლამაზევი (საძოვარი)

უჩამგის ხასოფლო საგზო**ცინარბთი****ოღრბალო**

ზიზიარი (სათიბი)
 სამყურები (სათიბი)
 ჭალიდუბე (სათესი)
 ჭალისერი (სათესი)
 ნადიკორა (სათიბი)
 ცხემლები (საძოვარი)
 ეწრევაკეები (საძოვარი)

შარშოდულო

გვერდები (საძოვარი)
 ჩიხური (სათესი)
 ნანალიევი (ბუჩქნარი)
 ციხიძირი (საძოვარი)
 სალელიწვერი (ბუჩქნარი)

ვენახი

პინოფელა (სათესი)

ნაომვალი (სათესი)
 ნაახორევი (ბუჩქნარი)
 ნასეჩვევი (ბუჩქნარი)
 ოხორიქეთი (სათესი)

გუთათრი

სამელეთი (სათიბი)
 მარიაშეთი (სათესი)
 ფეტკიძირა (სათესი)
 სამძიარი (სათესი)
 გუთავრიკიდური (სათესი)
 გვერდები (სათიბი)
 ქვიკალო (სათიბი)
 ნაღვარევი (სათიბი)

მეჭყურთა

კატრები (სათესი)
 წყაუნარი (ბუჩქნარი)
 ჯარინაპირი (ბუჩქნარი)
 საქორიქეთი (ბუჩქნარი)
 გვალტიალი (სათესი)
 წიფნარი (სათესი)
 წყაროპირა (სათიბი)
 საჭეხითავი (საძოვარი)
 წარნაქი (სათესი)

სადაო

სადათვია (საძოვარი)
 ნაქერვლისერი (სათესი)
 ნაქერვალა (სათესი)
 ნაფლატი (საძოვარი)

დაკლ აკმთი

კალვათო

მერე (სათესი)
 გომიკარი (ვენახი)
 ლომთაწყარო (სათიბი)
 კიქეთი (სათესი)
 კილთაშვა (საძოვარი)

ხითარაშლო

კეხივრია (სათესი)
 ბერკატლი (სათესი)

ლეღეთი (სათესი)
 წყალთაშვა (სათესი)
 კაპანათი (სათესი)
 საბულთვე (სათესი)
 სოკოვრა (სათესი)

ოკისი

სასკეთი (სათესი)
 ნაჯავახურევი (სათესი)
 ოკისიბოლო (საძოვარი)
 ბოგილი (საძოვარი)
 გონთი (სათესი)
 საქორიტყე (სათიბი)
 სეჯილი (საძოვარი)
 ინდვეთი (საძოვარი)
 სამფხლია (საძოვარი)
 სათივრია (საძოვარი)
 საჯილხახო (საძოვარი)
 რუთავი (სათიბი)

წყარვათი

ქოჭნარი (სათიბი)
 დიდრუთავი (სათიბი)
 წიფნარი (სათიბი)
 ნახიზნევი (საძოვარი)
 კახატები (სათიბი)
 დევთაბაგა (საძოვარი)
 ლორღე (საძოვარი)
 თხილვანა (საძოვარი)
 საყავრია (საძოვარი)
 სამარწყვია (საძოვარი)

ხევითავი

ნატბოტრი (საძოვარი)
 საწუმპარა (სათესი)
 საფიცრიან (საძოვარი)
 სალულე (საძოვარი)
 ნაქერვალი (სათიბი)
 ზლოკვათი (სათესი)
 ნოსპარი (სათესი)
 ხევი (სათესი)
 ბერძენაშლი (სათესი)

საგოლმითი**კონცხეთი**

დვეთი (სათესი)
 დუბე (სათესი)
 ჩახათაჭრი (სათესი)
 ქურთებიზახჩა (სათესი)
 ბირგველა (სათესი)

ქვაბთა

მიწრომელა (სათიბი)
 ქურთიხარი (საძოვარი)
 ქედრუნა (ვენახი)
 ტალავარი (სათესი)
 ნამწვარევი (საძოვარი)
 ნათაკრევი (სათესი)
 პალივაკე (სათესი)

კვირიატლო

ოხორთი (ვენახი)
 გველეთი (სათესი)
 ნაბასტაძირი (სათიბი)
 კეხიტრი (სათესი)
 ნაღარბაზნევი (საძოვარი)
 ქოხკისერი (საძოვარი)

ვ ე ლ ი

ბალთაყანა (სათესი)
 გვერდიბოლო (სათესი)
 კერკეტვანა (სათესი)
 ნარვალი (სათესი)
 ოჟოფო (სათესი)
 ნაძვნარი (სათესი)

მღოფკინებითი**წიფორი**

ვაბოსტანური (სათიბი)
 ჩხერი (სათიბი)
 ოჟივარაძირი (საძოვარი)
 სულაჭრი (სათესი)
 ურდვილი (საძოვარი)
 სოვნილე (სათიბი)
 პალიხევი (სათიბი)
 ნაქოფინევი (სათიბი)

ნაღომეარი (საძოვარი)
 ქელო (სათიბი)
 ნახიზნევი (სათიბი)

ნატბოჭრი

გეჭეგა (სათესი)
 შორშე (სათესი)

ნიშეთი

უყვი (სათესი)
 ფარცახი (საძოვარი)
 აბანო (სათესი)
 წყაროთვალნი (სათესი)
 თომფოშავრი (სათესი)
 ვენახი (სათესი)

წ ა ზ ლ ა ნ ა**ხაქორია**

ტყელილი (სათიბი, სათესი)
 გვერდი (ბუჩქნარი)
 ნაფეტვარი (ბუჩქნარი)
 ცაცხვნარები (ბუჩქნარი, სათიბი)
 კაპარია (სათიბი)

შოტივრი

საბაყე (სათიბი)
 ხითარატლები (სათიბი, სათესი)
 წითლობი (სათიბი)
 წაზნარები (სათესი, ბუჩქნარი)
 ახუები (საძოვარი)
 საწოლათი (საძოვარი)
 თენნარი (ტყე)

კოლოტაჭრი

გოშპარები (სათესი, სათიბი)
 სასენი (სათიბი, საძოვარი)
 ნახიზნევები (საძოვარი)
 მერისწვევი (ტყე)
 სატალახე (ტყე)
 ნაკაფი (ტყე)
 ვაბოსტანურები (სათიბი, საძოვარი)
 ტბები (სათიბი, საძოვარი)
 ტიალები (საძოვარი)

გადასახედავი (ტყე)
 წინაწილიძირი (ტყე)
 ჯვარი (მთასაძოვარი)
 გორასუანი (მთა)
 პაწაგორა (მთა)
 საყენდრია (მთა)
 კური (ტყე)
 ზორტნალი (ტყე)

ხოფელი

ჭალაეკაგები (სათესი)
 ტყემლიძირი (სათესი)
 კაკლიძირი (ბუჩქნარი)
 ბარტაულები (სათესი)
 კილიბოლო (ბუჩქნარი)
 ნაცემციმელი (სათესი, ბუჩქნარი)
 უყვი (ბუჩქნარი, სათესი)

მ ო ზ ა ქ ა მ ზ ი

ვახტანგეთი

დუბე (სათიბი)
 სათიბელი (სათიბი)
 თოხსამარეთი (სათიბი)
 კოკნარი (სათიბი)
 ნაკანაფეარი (სათესი)
 მესხატრი (სათესი)
 კურდანა (სათესი)
 ახუბი (სათესი)

ქვედახოფელი

ჩვარტივრები (სათესი)
 ნასელლები (სათესი, სათიბი)
 გოჩიტურები (სათესი)
 ქვაბიკრები (სათესი)
 სამარჩვია (სათიბი)
 ახოჰალა (სათიბი)
 ლელიანთები (სათესი)

შვაახოფელი

ახალშენები (სათესი)
 მახარაგვერდი (სათიბი)

ჭალიდარე (სათესი)
 რუსუქანი (სათესი)
 შვიდეკაგები (სათიბი, სათესი)
 ნაფუძრები (სათესი)

მეხრამები

ჭანჭურები (სათესი)
 კვირიატლები (სათესი)
 მოდულები (სათესი)
 როშაფათი (სათესი)
 კორდიტყე (საძოვარი)
 შუასერები (სათიბი)
 საწვეთიქელი (სათესი)
 თავკალვა (სათესი)
 ოკისარი (სათიბი, სათესი)
 ჩანჩხერა (სათიბი)
 საყოფრამები (სათიბი)
 თელვანა (სათესი)
 ვერჯნიწყალი (საძოვარი)
 ნაჭარვლები (სათიბი)
 • წიფლითავი (სათიბი)
 უკანატბა (სათიბი)
 მეთერისამები (საძოვარი)
 საბადური (საძოვარი)
 კაჟიანი (საძოვარი)
 ნაომვარი (საძოვარი)

ზეკარა

ბოგილო (სათესი)
 სამარწყვია (სათესი)
 აბანოღელე (სათიბი)
 ზეკართავი (სათიბი, ტყე)
 ახო (სათიბი)
 სარანწყუნა (ტყე)
 აბანოყელი (ტყე)
 სარჩვია (ტყე)
 კორხოლი (ტყე)
 დიდვაკე (ტყე)
 გამოსახედავი (ტყე)
 კაჩაბათი (ტყე)

ნადენარი (ტყე)
ოკიაყელი (მთა)

ა ბ მ თ ი

პურკვეთი

ნამწვარევი (სათესი, საძოვარი)
ლორღე (ბუჩქნარი)
უზანღელე (ბუჩქნარი)
წინსაყარი (ბუჩქნარი)
მოყორვილა (სათესი)
ზვარე (სათესი)
ნაქვევი (სათესი)
ვაკენახვევარი (ბუჩქნარი)
ძველახო (ბუჩქნარი)
ტბათი (საძოვარი)
ტრინკასერი (სათიბი)
ბღენეთილღე (ბუჩქნარი)
საცურავი (სათიბი)
ნაფეტვარა (საძოვარი)
ნაქერვალა (საძოვარი)
ნაშხამვარა (საძოვარი)
კიბიათხევი (საძოვარი)
სასვინტრია (საძოვარი)

ღავითაძმეგი

ნასერვალა (ბუჩქნარი)
ქვისასროლია (ბუჩქნარი)
თხიფეხა (ბუჩქნარი)
ხაბაშტი (სათესი)
ჩხიკვეთი (ბუჩქნარი)
ზერხენთა (სათესი)
ხუძიარი (ტყე, სათიბი)
მინღორიბოლო (სათესი)
ზრაგა (სათესი)
გრძელაჲ (სათესი)
ბოგშეაძირი (სათესი)
სათივრეთი (სათესი)
ნაფუძრეგი (სათესი)

გოჩიტეთი

ფარცხვანა (სათესი)
გაღალმითი (სათესი)
წლიძვანა (სათესი)
გონქეთი (სათიბი, საძოვარი)
გუღნისერი (საძოვარი)
მერე (სათიბი)
გუღნა (სათიბი)
ძავრისერი (სათესი)
მოყორვილა (სათიბი)
კოქნარი (სათიბი)
საწაბლო (სათიბი)
ახოქალა (სათიბი)
ქური (ბუჩქნარი)
სათოვლია (სათიბი)

პატარეთი

მესხატრი (საძოვარი)
კურღანა (სათესი)
სათიხე (სათესი)
სავარღებო (სათესი)
ნასახლევი (სათესი)
კავრეგი (სათესი)
სასოკვე (სათესი)
სასვინტრია (სათიბი, საძოვარი)
ნაპურვალა (საძოვარი)
ნაბელღავი (საძოვარი)
სოქიძირი (საძოვარი)

ლომსიანეთი

ქვაჯამა (ტყე)
მომწვარე (ტყე)
სატალახე (საძოვარი)
შეწყალა (საძოვარი)
გომანი (საძოვარი)
ძათალი (საძოვარი)
ჩოჩოლატრი (სათესი)
არყიძირი (ტყე)
ნასერვანა (საძოვარი)

ღვანის ხასოვლო საგზო

გაბნიძეები

ვერხვანა

გაღალმითი (ბუჩქნარი)
 სინორილელე (ლელე)
 რიკიხეთი (სათესი, ბუჩქნარი)
 ყორნალა (სათესი)
 მერე (სათესი)
 ქუნცხიჭალა (სათიბი)
 გძელა (სათესი)
 შავგომანატრი (ბუჩქნარი)
 გომანატრი (სათესი, ვენახი)

ქვედახოფელი

სასვენი (სათესი)
 სამიიარი (ბუჩქნარი)
 უყვი (ბუჩქნარი)
 მესხატრი (სათესი)
 ფიხა (სათიბი)
 ნიგზნარა (ბალი)
 თაეშატრი (სათესი)
 ბოგილი (ბალი)
 ფოხვერები (ბალი)
 გორახევილელე (ლელე)
 ნაჩარხევი (სათიბი)
 მოსაქციელი (ბუჩქნარი)
 ზვინატრი (სათესი)
 ბახჩა (სათესი)
 ხრამი (სათესი)
 კუკუნახევი (ბუჩქნარი)

გორა

ნაორმალი (სათიბი)
 ნაოსპარი (ბუჩქნარი)
 ნაჭავახურევი (ბუჩქნარი)
 სამელიასერი (სათესი)
 ვერხვანითავი (ბუჩქნარი)
 ნაჭახტევი (ბუჩქნარი)
 ნანწვარევი (სათესი)
 სხლებიღუბე (საძოვარი)
 წისქვილიკარი (სათესი)
 საყაერი (სათესი)

საწუმპარა (სათესი, საძოვარი)
 თენნარა (სათიბი)

ქაშვეთი¹

ზედრო (სათესი)
 ბერინასახლევო (სათესი)
 კორძატილი (სათესი)
 ფოცხვერატილი (სათესი)
 გეჭეგი (ბუჩქნარი)
 კომაკეთისერი² (საძოვარი)
 გულახმედყანა (სათესი)
 ქაჩალა (სათესი)
 მოხვეილა (საძოვარი)
 კარჩხალი (საძოვარი)
 ნაყანიქეთი (საძოვარი)
 ღიდვაკე (საძოვარი)
 სოკონი (საძოვარი)
 სუფიარი (საძოვარი)
 ნასახლევი (სათიბი)
 საცხვირი (სათიბი)
 თავიანი (სათიბი)
 ნაფხლები (სათიბი)
 ჩანდებული (ბუჩქნარი)
 ნაფეტერევი (საძოვარი)
 კიშკარი (სათესი)
 ნაქუხვარები (ტყე)
 ლურლუმელა (ბუჩქნარი)
 ნახიზნევი (ტყე)
 ვაკეკალა (სათიბი)
 წიფლიძირი (სათიბი)
 გვერდკალა (სათიბი)
 ჩიდილკალა (სათიბი)
 ნაბოსტნები (სათიბი)
 საწვერო (სათიბი)
 ნაქერვალი (სათიბი)
 ნაშხამარა (სათესი)
 ნაჭარვალა (საძოვარი)
 ყიშლა (ტყე)
 ხარჯათალი (ტყე)
 მოწვარი (საძოვარი, ტყე)

ავაზანქვეში (საძოვარი, ტყე)
ჭირეჭლიყ:ია (ტყე).

მთანაცარა

ცხრამუხლალელე (ლელე)
დათვანალჯენა (მთა)
მათალი (საძოვარი)
ჩიტყყარო (საძოვარი)
კილდიკარა (საძოვარი)
ლობილა (საძოვარი)
ტბა (საძოვარი)
ლორლე (საძოვარი)
გობა (საძოვარი)
არსიანიფერდი (საძოვარი)
ჭინკიჭალა (საძოვარი)
სასადილოსერი (საძოვარი)
საბანისერი (საძოვარი)
საყორნია (ტყე, საძოვარი)
ჭალა (საძოვარი)

ძიძინიძიძი

ქვედაასოფელა

ფორჩხითისერი (საძოვარი)
თიკანალელე (ლელე)
ლორღნალი (სათიბი)
შტვირი (ტყე)
ბელელთა (სათესი)
სახათი (ლელე)
გორგიტლი (ვენახი, სათესი)
ხიდიწვერა (სათესი)
სომეხინაკლავი (ტყე)
ვენახი (ვენახი)
სარეკი (ტყე)
ჭორთა (სათიბი, სათესი)
ლერწილელე
ნიგზნარი (სათიბი, სათესი)
ნანატრი (სათესი)
კილდიკარა (სათესი)
წითენალეხი (სათესი)
ვაკისპირი (სათესი).
მარკინალი (სათესი)
თავენახი (ვენახი, სათესი)
მერე (სათესი)

ტყემალები (სათესი)
ორპირები (საძოვარი)
ნახხევი (საძოვარი)
ბოგილი (საძოვარი)
საჯვარებო (სათიბი, სათესი)
სავეგულე (ტყე)
ჩანჩქრითავი (ტყე)
ზორტიხიდი (ტყე)
საბუხრიასერი (ტყე)
წმინდისერილელე (მდინარე)
წითნარი (ტყე)
თეთრშაკი (მთა)
წყაროფერდი (მთა)
დიდიმერე (მთა)
ჯინიკილდე (მთა)
ცხრამუხლალელე (ლელე)
კაეიანი (საძოვარი)
გორაკილდე (საძოვარი)

ვიბანთებო

ნაბოლოკვართები (ტყე)
ყორნალა (ბუჩქნარი)
სასვენთი (სათესი)
ლვაზლათები (სათიბი)
დათვიფოქვი (ტყე)
კილდიძირი (ტყე)
მომწვრიავაზანი (საძოვარი)
ნაჭარვალა (სათესი)
ნატბევი (სათიბი)
ჭვინტა (ტყე)

კორძაჟლო

დრო (საძოვარი)
ხირხანი (საძოვარი)
ბოლოკილათები (სათესი)
ნამასკელევი (ბუჩქნარი)
დიდვაკაეხი (საძოვარი)
ნაშხამეფრა (ტყე)
ნაფეტვარა (სათესი)

დ ლ ვ ა ნ ი

ბ ა რ ი

ხლუნთები (საძოვარი, სათესი)
 დარექვეში (სათიბი, სათესი)
 მერე (სათიბი)
 კილდიბოლო (სათიბი)
 ეორენალი (სათიბი, სათესი)
 ლანძილა (სათიბი)
 ლაზიანო (ვენახი)
 ყოჯათი (სათიბი)

ხოფელი

ჯვარები (სათესი, სათიბი)
 კატრები (სათიბი, სათესი)
 შავაკალო (სათესი)
 სათიხე (სათესი, სათიბი)
 წყაროთი (სათესი, სათიბი)
 გვერდიკალა (სათიბი)
 წვიტახევი (სათიბი)
 ტბა (სათიბი)
 საყდარი (ნასაყდრი)
 გორტული (სათესი)
 კილდითავი (სათესი)
 გასავალკალა (სათესი)
 გუნატრები (სათესი)
 საფუტკრეთი (სათესი)
 გვერდბოლო (სათესი)
 ლორღნალი (საძოვარი)
 ევბაყანა (საძოვარი)
 ლეფხიატრი (სათესი)

განაყოფთა

წყალთიბილა (საძოვარი)
 ქონდრიკილდითავი (საძოვარი)
 სოლიხევილელე (ლელე)
 აელეები (სათესი)
 ღმაქალა (სათესი, სათიბი)
 ბაკათი (საძოვარი)
 ქთამყანა (საძოვარი, სათესი)
 შულავერიბოლო (საძოვარი)

ვ ა კ ი

ქვედაისალი (ტყე) ·
 ვაკითავი (სათესი)
 ნავონგვარი (სათესი)
 თენნარა (საძოვარი)
 კილვანა (სათესი)
 მანვაკე (სათესი)

მიწროთი

ლოდიძირი (საძოვარი)
 ახუები (საძოვარი)
 სოკინარილელე (ლელე)
 რანჩხილელე (ლელე)
 შულავერივაკე (საძოვარი)
 აღმართითავი (საძოვარი)
 ცაცხენარი (საძოვარი)
 ბარდნალი (საძოვარი)
 დაკლაკნილიწყალი (საძოვარი)
 ტელები (ბუჩქნარი)
 ჩარხილელე (ლელე)
 ჩანჩქრითავი (საძოვარი)
 ქოხები (საძოვარი)
 ლეკნარი (სათესი, საძოვარი)
 საყავრია (სათიბი)
 ბოლოქალა (სათიბი)
 ბელტული (სათესი)
 საჯვარებო (სათესი)
 იასალითავი (სათიბი)
 ტბათი (სათესი, სათიბი)
 ღვრიანთელა (სათესი, სათიბი)
 წყავნარა (სათესი)

შერივლი

მერივლიბოლო (საძოვარი)
 ნალობიევი (საძოვარი)
 ფურნები (საძოვარი, სათესი)
 ბალატრი (სათესი, საძოვარი)
 პაწაძასალი (საძოვარი)
 ბიბაქეთი (საძოვარი)
 სულაყმატრი (სათესი, საძოვარი)
 გოზები (სათესი)
 იმნადგმევი (სათესი)

უნავენლა (სათიბი, სათესი)
 ნამწვარევი (სათიბი)
 ბოკელათი (სათიბი)
 დუბბეკური (სათიბი)
 უღელტეხილი სათიბი)

ფლომანაური

ბალაჭრი

სარიყანა (საძოვარი)
 ნახვარი (სათესი)
 ნიგზნარი (სათესი)
 ვაშლები (სათესი)
 ტლაპობი (სათესი)

ხოფელი

მენახები (ვენახი, სათესი)
 ნაფლაცი (სათესი)
 ნაწიციქვილავა (სათიბი)
 ნადიკვარი (სათესი)
 სამზიარი (სათესი) •
 ნაფომრები (სათესი)
 სასელადირი (სათესი)
 გვერდი (სათესი)
 ლონგლაჭრი (საძოვარი, სათესი)
 ბუკე (სათესი)
 ფერდი (საძოვარი)
 წყარო (საძოვარი)

ნაკალვევი

ქალითავი (სათესი)
 რუთავი (სათიბი)
 ქალიკიდურები (სათიბი)
 გაპაწყული (სათიბი, სათესი)
 ნაშხამვარე (სათესი)
 ოთხზიარი (სათესი)
 დმალელე (ღელე)
 ულენარა (სათესი)
 ტბათი (სათესი)
 თენნარა (სათესი)
 გვალჭალა (სათესი)
 ვაკეჭალა (სათესი)
 საკორწილა (სათიბი)
 წყაროთავი (ტყე)

წყარვები

ნაქიარი (სათიბი)
 ზორტნალი (სათესი)
 ნასელები (საძოვარი)
 ნაციხვარი (საძოვარი)
 კილდებოლო (საძოვარი)

ხეცივრი

დოლაბი (სათიბი)
 ბარიღელე (ღელე)
 ბარი (სათესი)
 ნარიმერე (საძოვარი)
 მუხნარი (საძოვარი)

ხოფელი

ნაკანაფვარი (საძოვარი)
 დუბე (სათესი)
 ნაოდვარი (სათესი)
 დღენიგზა (საძოვარი)

შიშნიაჭრი

დარეკვეშა (საძოვარი)
 ბლიძირი (სათესი)
 ნანალიევი (საძოვარი).
 წყაროთვალე (საძოვარი)
 კიგოკისერი (სათესი)
 თელნარა (სათესი)
 გვალჭალა (სათესი)
 ლორიტბა (სათესი)
 ნაქიკრისერი (საძოვარი)
 წიფნარი (სათიბი)
 წვერები (სათესი)
 ბლიძირიზედა (სათესი)
 უღელტეხილი (სათიბი)
 ლეშხივაკე (სათესი)
 თელები (სათიბი)

კვიანხიქაფი

კობალთა

ჩუტაღელე (ღელე)
 ნარიმერე (სათესი)
 ნაქვერი (სათესი),
 გვალჭალა (სათესი)

კოტრიაჯი (სათიბი)
 თელები (სათიბი)
 უკანახო (სათესი)

ხოფელი

თავკალო (სათესი)
 ქაჭათი (სათესი)
 ქაფილეტები (სათესი)
 რუსერი (სათიბი)
 ღმალელე (ღელე)
 ოჭივარავაკე (სათიბი)
 წიფნარივაკე (სათიბი)
 საჭიკრიდუბე (სათიბი)

ნადიკვარი (სათესი)
 ზიარიკვალეები (სათიბი)

გაბრელაჭრი

მოდულეები (სათიბი)
 მიღმაყანა (სათესი)
 ყიშლები (საძოვარი)
 დათვიფოლო (საძოვარი)
 ნაფოხრები (საძოვარი)
 საყდარი (საძოვარი)
 არყნალი (საძოვარი)
 ლეკები (საძოვარი)
 ონაგირა (საძოვარი)

ოლადაურის ხასოფლო საბჭო

ჭ ა ბ ლ ა ვ მ ტ ი

ღოლაბი

ხილითაი (საძოვარი)
 ჩანჩხითაი (ტყე)
 ლონარი (საძოვარი)
 ჩხინდითაი (საძოვარი)
 ხეფუტკარი .
 ნატბევი (სათესი)
 კილიბოლო (სათესი)
 წაბლიძირი (სათესი)
 სამელე (ტყე)

მოდული

ბარახტიახო (სათესი)
 ნალომვარი (საძოვარი)
 მოსაქციელი (ტყე)
 საყანე (სათესი, ტყე)
 ბოგილი (ტყე)
 ფხაკიანი (ტყე)
 ბარდნალი (ტყე)
 ცხემნარიკილითაი (სათესი)
 მოდულითაი (სათესი)

აქეთა კარაბეტი

დიდეაკე (საძოვარი)
 დაგაზული (სათესი) ო
 მომწიკიდური (სათესი)

ყიშლები (სათესი)
 კილდიკოკლორია (საძოვარი)

იქითა კარაბეტი

ხოზნები (სათესი)
 წყაროთვალი (სათიბი)
 ახუები (სათესი)
 საწუმპარა (საძოვარი)
 გაღმითები (სათიბი)
 სამპოკა (საძოვარი)
 ნაქერალი (ტყე)
 დათვიფელო (სათესი)
 კაკლიძირი (სათესი)
 დათვიღელეწვერი (საძოვარი)

მადყვალთა

სამზიარი

ღუბეკალა (საძოვარი)
 პანტიძირი (სათესი)
 ნასახლევი (სათიბი)
 ქვედამამძიარი (სათესი)
 გვერდღელე (ღელე)

ზემოჭრები

ტბა (ტბა)
 ორპირი (სათიბი)
 ლეკნარა (საძოვარი)

ნათიბი (საძოვარი)
ნაგუთი (სათესი, საძოვარი)

შუა უბანი

დაგაზული (სათესი)
ყიშლები (სათიბი)
ტბისერი (სათიბი)
შუაქუშინარი (სათიბი)
სათხიასერი (სათიბი)
ნაყორავი (ტყე)

შაკარაშვილები

კენკინარა (საძოვარი)
მუხებები (საძოვარი)
უკანახო (სათესი)
ბარდნალი (სათესი)
პანტაგები (სათესი)
ნაყორავი (საძოვარი)
არაკეთი (ბალი)
პაპახო (სათესი)
საბიძალა (სათიბი)
წიფლები (სათესი)
სამელე (ტყე)

ბაზიარაშვილები

ოთხზიარი (სათესი)
პანტიძირი (სათესი)
ენკენვაძირი (სათესი)
წყაროთვალის (სათესი)
წიფნარი (სათესი)

ემინასანები

ქარისაქროლი (სათესი)
ახოთხევი (სათესი)
წიფლები (სათესი)
კაკლები (სათესი)
გვერდახო (საძოვარი)
ბაო (საძოვარი, სათესი)
კოხისერი (სათესი)
წისქვილებილელე (ლელე)

მაწყვალთხმთა

კილიბოლო (საძოვარი)
ზედამნაქერალი (საძოვარი)
კალებიტყე (საძოვარი, ტყე)
ლამაზმერე (საძოვარი)
კარტნალი (საძოვარი)
მათალი (საძოვარი)
ონაგირასერი (საძოვარი)
სამარილე (საძოვარი)
ნამეთერისერი (საძოვარი)
ქურთინაომარი (საძოვარი)

ოლადაური

სინდაური

ფლათიავი (სათესი)
ნაკანფვარი (ბუჩქნარი)
ნალობიევი (სათესი)
დათვაური (სათესი)
სავალური (სათესი)

ქარცივაძეები

ვაკიათი (სათესი)
გაბრელავი (სათესი)
გაგადია (სათესი, საძოვარი)
ხითიაური (სათესი)
ჩიხური (სათესი)
ლარი (სათესი)
მოდრაული (სათესი)
გძელყანა (სათესი)
გორგომაული (სათესი)
ახუები (საძოვარი)
კარიტყე (სათესი, საძოვარი)
ღმალელე (ხმელილელე)

ალიქოშვილები

კოპრიზულები (სათესი)
ნაჩამურები (სათესი)
ბზიკარქალა (საძოვარი)
ვერხენალა (საძოვარი, ბუჩქნარი)

ზედაუბანი

ბახჩაგები (ბალი)
ლელეობსტანი (სათესი)

დიღქვა (სათესი)
 ხარისაწოლო (სათესი)
 სოკინარა (სათიბი)
 საჩქელი (სათიბი)
 ნახონარი (სათესი)
 ინწყირეთი (სათიბი)
 ნახორავი (სათიბი)
 საყაერია (სათიბი)
 ნამწვავი (სათიბი)
 ყიშლები (სათიბი)
 დავაზულები (სათესი)

თამარჭალა

ნადიკვარა (სათესი)
 წანწალაქი (სათესი)
 დუბეკალა (სათიბი)
 კველატონი (სათიბი)
 ხოზნები (სათესი)
 სამელო (სათიბი)
 ფლატითაეი (სათიბი)
 ნაქერვალი (სათიბი)
 ტბა (სათიბი)
 მოზრითი (სათესი, სათიბი)
 ნაბოლოკვარი (სათიბი)
 ასაეალი (სათიბი)
 ავაზნიპირი (სათიბი)
 ნასახლევი (სათიბი)
 ქუშინარი (სათიბი)
 ტბა (ტბა)
 კორტოხი (სათიბი)
 ნაქუხვარა (საძოვარი)
 უძიროტბიბოლო (მთა)

ჯუშუშაუჩი

გამანათლევი

ნახალხმევი (საძოვარი)
 ნაქუხვარი (ვენახი)
 ნიგზნარა (სათესი)
 ცხემნარა (საძოვარი)

ჭუმუშაუტი

გელიხევი (სათესი)
 კობრანა (სათესი)

ნაფუძრები (სათესი)
 ვენახი (სათესი)
 ფლატე სათესი)
 დაბლაჭალა (სათიბი, სათესი)
 ამუშაუტი (სათესი)
 მოსაქცევი (სათესი)
 ნაქერვალი (სათიბი)
 კრელავი (სათესი)
 ნახევევი (საძოვარი, ბუჩქნარი)
 ნაფეტვარი (საძოვარი, ტყე)
 ახოთხევი (სათესი)
 საწყუმპარა (სათესი, სათიბი)

პაპოშვილები

პაპოშვილები

გაბრელავი (სათიბი)
 ვაშლები (სათიბი)
 წისკვილბანა (სათესი)
 საჯინკელია (სათესი)
 ყორითაეი (სათიბი)
 ხილითაეი (სათესი)
 წიახტები (სათესი)
 ნაოსპრები (სათესი)
 ნატბევი (სათესი)
 საფლოგადაღმითი (სათესი)
 მოდული (ვენახი)
 წყალამპარა (სათიბი)
 ბახჩაევი (საძოვარი)

გორი¹

წიფნარი (სათესი)
 დიდვენახევი (სათესი)
 დუბე (სათესი)
 ასაეალი (სათესი)
 გორგოშაუტი (სათესი)
 სხალთიპირი (სათესი)
 ღორინათხარი (სათესი)
 კატნარიბოლო (სათესი)
 ყიშლები (სათესი)
 ნაკალვევი (სათესი)
 კოსოლი (სათესი)
 გედუგი (სათესი)
 ახალმენი (სათესი)

ღურღუთი (სათიბი)
ცხენისაძეარი (სათესი)
კაკუტაკალო (სათესი)
წუმპო (ტყე)

მახალაკიძემგბი

ფეთაჭრი

კორტოხი (სათიბი)
ავანნიპირი (სათიბი)
ქუშინარი (სათიბი)
ნაბოლოკვარი (სათიბი)
სამელო (სათიბი)
ვაკეჟალა (სათიბი)
სამზიარი (სათესი)
ნაფუძრები (სათესი)

ახალატყე

ყურთისონი (სათესი)
კვიტამერე (სათესი)
ნაგომეარა (სათესი)
ბეშურითავი (სათესი)
ბეშური (სათესი)

ხუცური (სათესი)
თხილაძირი (სათესი)
კოლიწყარო (სათიბი)
მახარაჟლები (სათიბი, სათესი)
ნაქელორუ² (სათიბი)
უსტიყუა (სათიბი)
ქკანენარა (სათიბი)
პანტნარები (სათიბი)
ღუბღები (სათესი)
თიკანაჭრი (სათესი)

რაბათი

ზუვალეთი (სათესი)
ნიგზნარი (სათიბი)
ნაბოსტნი (სათესი)
ვაკეები (სათესი)
ხილითავი (სათესი)
ნანერველები (სათესი)
ისმეილამერე (სათესი)
კობალთიხვეი (სათესი)
მთიწყალი (სათესი)
შუაგორა (სათესი)

შუბნის სასოფლო საბჭო

ერდვათი

კალიბოლო (სათესი)
წყაროპირი (სათესი)
ჩოქაქი (სათესი)
კალა (სათესი)
ნაკალოღელე (ღელე)
გალმაქალა (სათიბი, სათესი)
ჩიხათი (სათესი)
ნაფუძრები (სათესი)
ბარაქაძირები (სათესი)
შადრევეანი (ბუჩქნარი)

კობალთა

ნასიმინდვარი (სათესი, სათიბი)
დაბლაჟალა (სათესი)
ატკენჩილი (სათესი)
გვერდი (სათესი)
სერი (სათესი)
წისკვილიხვეი (სათესი)

გალამაქალა (სათესი)
ჯირკნალა (სათესი)
კვირთავა (სათესი)
ნამყნარები (სათესი)
დაბლანაფუძარი (სათესი)
ნასახლევი (სათესი)
ნაფუძრები (სათესი)
ბოგილი (სათესი)
ფეზღაეაკე (სათიბი)
ყიშლები (სათესი, სათიბი)
ხმელყანა (სათესი)
დიდახო (საძოვარი)
ღუბღები (საძოვარი)
ნაშოვარი (ტყე)
პაწახო (სათესი)
სასეინტრია (ბუჩქნარი)
მელიბუღე (საძოვარი)
საქათმიასერი (ბუჩქნარი)
გაზეღურები (ბუჩქნარი)

ნიკორახელიცა (სათიბი)
 წყარო (სათესი)
 წვერები (სათესი)
 წვერებისერი (სათიბი)
 კორხები (საძოვარი)
 ნაშოვრიფერდი (საძოვარი)
 ველათი (საძოვარი)
 ამოსავალი (ტყე)
 გძელქალა (სათესი)
 საულლია (სათიბი)
 ქარხნები (სათიბი)
 ხმელხაგები (სათიბი) -
 წუმპო (სათიბი)
 ჩარხები (სათიბი)
 საბძელათი (სათესი)
 ქვედახა (სათიბი)
 ჩაპუზნილი (საძოვარი)
 საწარნაქე (საძოვარი)
 ნახიზნარი (სათიბი)
 თოფალაწილი (სათიბი)
 ღინჯვეთი (საძოვარი)

ქუთათრი

ნაღომარისერი (საძოვარი)
 ნაფუძრები (სათესი)
 ზერიყანა (სათესი)
 კატრები (სათესი)
 შარა (სათიბი)
 კილდიქვაბი (სათიბი)
 შუადუბე (საძოვარი)
 ტბათი (საძოვარი, სათიბი)
 წუმპო (სათიბი)
 ნახრაკი (სათიბი)
 ეწნარილე (ლელე)
 იქითადუბე (სათესი)
 საბძელათივაკე (სათესი, საძოვარი)

ახააჭრი

გძელიყანა (სათესი)
 წუმპო (სათიბი)
 ახეკე (სათიბი)
 ზერანათი (სათიბი)
 შაკვილიდიირი (სათიბი)
 უზნებილე (სათიბი)

პანტაგები (სათიბი)
 ნახრაკი (სათიბი)
 დარდოლე (ლელე)
 ნაეაზნევი (სათიბი)
 ხარაათალი (სათიბი)

იაკობაჭრი

ფონაგები (სათესი)
 ნაფუძარი (სათესი)
 ბახჩა (სათესი)
 ლელეყანა (სათესი)
 ახუები (სათესი)
 ნაბახტევი (სათესი)
 დარიქალა (სათესი)
 იათური (სათესი)
 ახიავრდარი (სათესი)
 ნაწისქვილები (სათესი)
 კილდითაევი (სათესი)
 გასაყარი (სათესი)
 ყორნალა (სათესი)
 ბირკნალა (სათესი)
 ტბათი (სათიბი)
 ყიშლებივაკე (სათესი)
 დიდვაკე (სათესი)
 ნახორავი (სათესი)
 დიდფერდი (ტყე)

ახალშენი

მერე (სათესი, სათიბი)
 ბოლული (სათიბი, სათესი)
 გვალათი (სათიბი)
 სერიყანა (სათიბი)
 დამაჭი (საძოვარი)

გაკე

ვანი (სათესი)
 გვერდვანი (სათესი)
 აზრათი (სათესი)
 კურდღლისერი (სათესი)
 აბანოხევი (სათიბი)
 საქერებიძირი (სათესი)
 დუბიქალა (სათესი)
 ახოქალა (სათესი)
 ოლოლიბუდე (სათესი)

ადფანური (სათესი)
 ვაკითავე (სათიბი)
 ნახიზნები (სათიბი)
 ყიშლები (სათესი)
 ხმელხაფები (სათესი)
 სამფხლუ (სათესი)

შ უ ზ ა ნ რ

ვაშლათა (სათესი)
 მარკოზულა (სათესი)
 აფხაზურა (სათესი)
 გეჭეგი (სათესი)
 ნახიდი (სათესი)
 განგური (სათესი)
 კანჭახი (სათესი)
 ნასელავი (სათესი)
 თევზვარილე (ლელე)
 თეთრმიწილე (ლელე)
 დევთაბაგა (სათესი)
 აბანოტიალი (სათესი)
 პანტნარი (სათიბი)
 ლოდნარი (სათესი; სათიბი)
 სახვათტიალი (სათესი, სათიბი)
 ნატბევი (სათიბი)
 ნახაფე (სათიბი)

ტოგაშეთი

გამოღმა ტომაშეთი

სამოთქეთი (სათესი)
 დიდყანები (სათესი, სათიბი)
 ბახჩაფები (სათესი)
 წყაროთავე (სათესი)
 ზეფუტკარი (სათესი)
 პაწყანა (სათესი)
 ფაფარაკილდე (სათესი)
 სხვირათქოფი (სათიბი)
 ტიბედე (ლელე)
 ყარდიანიდებე (სათესი)
 ნაპურვალე (სათესი)
 ყორეთოკე (სათესი)
 დათვიდე (ლელე)
 აბანოლე (ლელე)
 აბანოფერი (სათიბი)

საკორწილა (სათიბი)
 ტბა (ტბა)
 სანალიაღლე (ლელე)
 ბლიბახჩა (სათიბი, სათესი)
 მანულუნისერი (სათიბი)
 ნახრაკი (სათიბი)
 გვალქალე (სათიბი)
 სარიჩაირი (სათიბი)
 კანჭახი (საძოვარი)
 ფელო (სათიბი)

გაღმა ტომაშეთი

ლებისაკარა (სათესი)
 ლებისაკრიდებე (ტყე)
 ბტყელკილდიქვეში (სათესი)
 ბოგილო (სათესი)
 კოხი (საძოვარი)
 თერძული (სათესი)
 თარო (სათესი)
 დიდყანები (სათესი)
 გორგამელეთი (სათესი)
 პაწყალიგვერდი (სათესი)
 ლელიჭალა (სათესი)
 • პაწყალა (სათესი)
 ნაფუთი (სათესი)
 საწუმპი (სათესი)
 ზეთიწყარო (სათესი)
 ქვეღამაყულეთი (სათესი)
 ზეღამაყულეთი (სათესი)
 დიდებე (ტყე)
 სარახუნასერი (ტყე)
 საპონავვერდი (ტყე)
 თერნალითავე (სათესი)
 თერნალი (სათესი)
 ზვიმირა (ტყე)
 ხართავე (საძოვარი)
 ნაბოგილევი (საძოვარი)

წელათი

გაღმატყე (სათესი)
 ყავალყანაფები (სათესი)
 თელეზიდეღაფები (სათესი)
 თელეზიწვერი (საძოვარი)

სერი (სათესი)
 თაროყანა (სათესი)
 ლელეყანა (სათესი)
 გვერდახუები (სათესი)
 ბოკვერახო (ბუჩქნარი)
 შერაგები (სათესი)
 ნაწვავი (ბუჩქნარი)
 ძველწელათი (სათესი)
 თოხატრი (ტყე)
 ეწრინავაკები (საძოვარი)
 გზიპირები (სათიბი)
 ღმადელე (ღელე)
 უკანიქალა (სათიბი)
 წყაროები (სათიბი)
 გობაქალა (სათიბი)
 პანტნარები (სათიბი)
 ნაქუხვარი (სათიბი)
 ნელუები (სათიბი, ტყე)
 თენნარები (სათიბი)
 პაწაქალა (სათიბი)
 გუზლიეთი (სათიბი)
 ლლოვანი (ტყე)
 დემურყაფი² (ტყე)

დაჩიძებნი

ნეგვატრი

ციტატრი (სათესი)
 გაწიატრი (სათესი)
 ხევიპირი (სათესი)
 გოგიეთისერი (სათესი)
 ახალყანა (სათესი)
 ნალობიები (სათესი)
 ოქროკაცული (სათესი)
 საწობლია (სათესი)
 ეჩვათი (სათესი)
 გვერდა (სათესი)
 გძელყანაგები (სათესი)
 კონნარისერი (სათესი)
 ახუები (ბუჩქნარი)
 მელისორო (ბუჩქნარი)
 ახიატრი (სათესი)
 წუმპო. (საძოვარი)

საყარატლო (ბუჩქნარი)
 ქისრები (სათიბი)
 კოკოლაკილდითაეი (საძოვარი)
 კამარაჲ (ბუჩქნარი)
 ახოკილდიძირი (ბუჩქნარი)
 თაროები (ბუჩქნარი)

ნაშვები

კარავათი (სათესი)
 ქარხანა (სათესი)
 ლალანძი (სათესი)
 ლაშიეკე (სათესი)
 ქვაკიბე (სათესი)
 ნაყიშლები (სათესი)
 ნატბოტრა (სათესი)
 კალოები (ბუჩქნარი)
 ხმელხაგები (საძოვარი)
 შავკილდე (სათიბი)

ჯამიკარი

პაპირები (სათესი)
 ჩანჩხე (სათესი)
 თხმელნარები (სათესი)
 დუდიასნები (სათესი)
 ქედლიანთი (სათესი)

ხეო

ბაბლეთები (სათესი)
 ნავანები (სათესი)
 თელიძირი (საძოვარი)
 ოფოყანა (სათესი)
 ნაწისქვილევი (სათესი)

ყიშლები

ლეკნარები (სათესი)
 ნასახლები (სათესი)
 გონიეთი (სათესი)
 ნაგაზები (სათესი)
 დიდმინდორი (სათესი)
 საყავრაგები (სათესი)
 ძველთა (საძოვარი)
 პაჭეთნაშისერი (საძოვარი)

სამქენავია (სათიბი)
მელისორა (სათიბი)
მალალთი⁸ (სათიბი)
კიდობანა (სათიბი)
ნახორავი (სათიბი)
ორკატარი (სათიბი)

ყალაბონი

ნაკაფი (სათესი)
მალარა (ბუჩნარი)
ყალაბონი⁸ (ნაცხვარი)
ციხიუკანა (ბუჩნარი)
გოგლატრი (სათესი)
თემინდრიკასერი (ბუჩნარი)
ძველიკირი (საძოვარი)

კირილელე (ღელე)
ნიორა (საძოვარი)
ნახაკი (ტყე)
ნისლათა (სათესი)
ქილისისერი⁸ (ტყე)
კვესატრიბოლო (სათესი, სათიბი)
კვესატრი (მთა)
კუნტიჯვალი⁸ (საძოვარი)
ჯვარიჰოქი (სათიბი)
ფაფარიკილდე (ტყე)
ულელტეხილი (საძოვარი)
ხარისაწოლი (საძოვარი)
ქისაჰალა (საძოვარი)
ვერხვანა (საძოვარი)

სხალთის სასოფლო საბჰო¹

ნიგაჟიული

ხოზნებო

ცხრამუხლა (სათიბი)
კალოთა (სათესი)
მიჯნური (საძოვარი)
ლომიკარი (სათესი)
სამზიარი (სათესი)
ყორნალი (ტყე)
ონაგირა (ტყე)
ნაჰალიხევი (ტყე)
ოლოტურები (ვენახი)
გუგრახევი (სათესი, სათიბი)
ქედლური (სათიბი)

წ ი ა ხ ი

ბრაგები (სათესი)
ლორავაკე (სათესი)
საწყარო (სათესი)
წყარვანათი (სათიბი)
ნავაზნები (ტყე)
ბაგა (ტყე)
აგარაქეთი (საძოვარი)
აჯარკელა (ტყე)
ნენკლისევი (ტყე)
სხანდარა (საძოვარი)

ქუფთაღელე

ნაკორდალი (სათიბი)
უკანახევი (ტყე)
ქომოვრები (სათესი)
წყანიშური (ტყე)
ზეგარდა (სათესი)
წყაროთული (სათესი)
ნაწიკქვილევი (სათიბი)
ღვანა (სათესი)
ნაბადურევი (საძოვარი)
ქოლოლე (ღელე)
ჩანჩხერი (ტყე)
ნარვანი (ტყე)

ნ ი ნ ი ა

ქვედაახოფელი

ოლმატრი (სათესი, საძოვარი)
თხილნარი (საძოვარი)
სათიხე (სათესი)
ქოქოლე (ღელე)
კორდიკლდითაევი (საძოვარი)
შუაგზა (საძოვარი)
ბოგიღელე (ღელე)

შუასოფელი

წყალიპირი (საძოვარი)
 საყანიძირი (საძოვარი, ტყე)
 ზიარიტყე (საძოვარი)
 ძალისარჩობელა (სათიბი)
 ბალიბოლო (საძოვარი)
 ჭერმილელე (ლელე)
 კოსოლიასერი (საძოვარი)
 მინდრიგვერდი (საძოვარი)
 პაწამერე (სათესი)
 დიდიმერე (სათესი)
 საფიცრია (სათესი)
 ნაფოტიასერი (ტყე)
 ნაქუხვარები (საძოვარი)
 მორვილი (სათესი)
 ელვატრები (სათესი)
 საჩხრიალა (ჩანჩქერი)
 ონავირასერი (საძოვარი, ტყე)
 საწვეთურაკილდიძირი (საძოვარი)
 საყარწითელა (საძოვარი, სათესი)
 ნაჭურავა (სათესი)
 სანთელაკილდიძირი (საძოვარი)
 ნასელავი (საძოვარი)
 ჯამიკარი (საძოვარი)
 ბოსლიკარი (საძოვარი)
 სკლატიგზა (სათესი)
 გვალეთები (ვენახი)
 ბარაკაძირები (საძოვარი)

შამანაჭრი

ღარითავი (სათესი)
 ზედავაკე (სათესი)
 ქვედავაკე (სათესი)
 აგარა (საძოვარი)
 საცურავები (ტყე)

ნაკანაფევი

ლარები (სათესი)
 ნადგომევი (სათესი)
 თენნარა (სათიბი)
 ტაბი (სათიბი)
 ავაზნიტაბი (საძოვარი)

ტიალტაბი (საძოვარი)
 ლეკები (საძოვარი)
 გაღალმისერი (საძოვარი)

დედეშვილები

თიჩხიჯვარი (სათესი)
 კონნაპი (სათესი)
 საყაერია (სათესი)
 დათვაწყარო (სათესი)
 სათიბი (საძოვარი)

ფ შ კ ტ ი მ**ბარი**

ვაზნარიგვერდი (ვენახი)
 გზიქვეშა (საძოვარი)
 ლილიბანოყელი (საძოვარი)
 ნაფუძრები (სათესი)
 ახო (ვენახი, სათესი)
 რუთავი (სათესი)
 რუთავისერი (საძოვარი)
 სამენელი (სათიბი)
 ჭანჭახი (ვენახი)
 ოშოშმანა (ვენახი)
 სხალიმერე (საძოვარი)
 კინიხიდი (საძოვარი)
 კანები (ბალი)
 წისქვილიმინდორი (საძოვარი)
 დოლაბი (საძოვარი)
 იაერიტყე (ბუჩქნარი)

მახალაშვილები

პანტიჰალა (სათიბი)
 ნასახლევი (სათიბი)
 ხუცური (საძოვარი)
 აკვანეთაბოლო (საძოვარი)
 თეთრიეთი (სათესი)
 ჯაყელურები (სათესი)
 სამანურები (სათესი)
 ტახატრა (სათესი)
 ბუჭუნაჭრი (საძოვარი)
 ბოტიამძირები (ბალი)

ხილამღები

წაფუძრები (სათესი)
 ქეციმერა (ტყე)
 ფახანძველა (საძოვარი)
 ჭვარიყანა (სათესი)
 ნაქერალი (საძოვარი)

პაწაუხენაშვილები

აბანოყელი (სათესი)
 ორპირი (საძოვარი)
 ხიდითავი (სათესი)
 სამენელოგვერდი (სათესი)

ელვაჭრები

ხიდითავი (სათესი)
 ელვაჭრივაკე (ბალი)

ფორჩხითი

ნაფეტვარი (ტყე)
 თერნალი (საძოვარი)
 ასალოვაკე (საძოვარი)
 ფორჩხითისერი (სათესი)
 ოთხზიარი (სათესი)

მომწვარი

ნაფორები (სათესი)
 აკვანაჲ (საძოვარი)
 ლობიკალო (სათესი)
 საფუტკრე (ტყე)

ბუთუბაუღი**ქედლები**

წყლოპირი (სათესი)
 ნატბევი (ვენახი)
 წყარო (ბალი)
 ნაკაფი (ბალი)
 კორდიბოლო (საძოვარი)
 ნახშენი (სათესი)

მუხნარი (საძოვარი)
 ისარატლი (სათესი)
 ეენახი (ბალი)
 ბარი (სათესი, სათიბი)
 როზი (საძოვარი)
 კოხები (საძოვარი)
 ნაკალევევი (საძოვარი)
 ბოლოვენახი (სათესი)
 ალიზნარები (საძოვარი)
 ნაფლატი (საძოვარი)
 წისქვილები (საძოვარი)

ქობულეები

ბარაქები (საძოვარი)
 ოთხზიარი (სათესი)
 წყაროთვალა (სათესი)
 კაპანახო (საძოვარი)
 ნაკობოხვარი (სათესი)
 ქედლოვაკე (სათესი)
 ჩიხურა (სათესი)
 ზეგანი (საძოვარი)
 ნაბოსტნევი (საძოვარი)
 თერნალი (საძოვარი)

ფოთელური

მინდორი (სათესი)
 ნაფეტვარი (სათესი)
 ბარი (სათესი)
 სამენელი (სათიბი, სათესი)
 ნაქერალი (სათესი)
 ნაქვაი (სათესი, ტყე)

ქედლური

ფორჩხითი (სათესი)
 გაბმულწყარო (სათესი)
 ვენახი (სათიბი)
 წყაროთვალა (სათესი)

ჟინაუჩის სასოფლო საბჭო

ქ მ ა გ უ ლ ა
 ცხმელათი (სათესი)
 კორბოსელი (სათიბი)

თხმელნარა (სათიბი)
 შუაქალა (სათიბი)
 მუშამბალა (სათესი)

ამაღლება (ს. უბანი)
 მაგრაძირი (სათესი)
 ხილართი (სათესი, სათიბი)
 მოწნილი (სათესი)
 მახარული (სათესი)
 ვენახი (სათესი, მალღარი)
 კატნარი (სათესი)
 ქედღური (სათესი, სათიბი)
 კირკიათხეველე (ნაკადული)
 ვანთილე (ლეღე)
 ნასაყდრევი (საძოვარი)
 ძმაგულქალა (სათიბი, სათესი)
 ნაფუძარი (სათესი)

მ მ რ ი

კაკენქალა (სათესი)
 სამარხილა (სათესი)
 საკიჩხებე (სათიბი)
 დათვატრი (ს. უბანი)
 საწკრიალა (სათესი, საძოვარი)
 გობვაკე (სათესი)
 ჭვარათი (სათესი)
 იფხლანა (სათესი)
 ნამანევი (ს. უბანი)
 სხალთიმერე (სათესი)
 სორნალი (ნაკადული)
 ახალშენი (ნაკადული)
 ორპირი (ნაკადული)
 წყაროთი (ნაკადული)
 კილდიათი (სათესი)
 შაინიძეები (ს. უბანი)
 ნადირაქეთი (სათესი)
 კორეკი (სათესი)
 ნაფლატი (სათესი)
 საზღმარტლა (სათესი)
 მგვალიქალა (სათესი)
 აბანოლეღე (ნაკადული)
 სასკია (ტყე)
 ბოგილი (სათესი)
 ნადოლაბევი (სათესი)
 ვაშნარი (სათესი)
 სასახლე (ვენახი)
 გვერდული (ვენახი)

კილდიატყუხი (კლდე)
 ეკლანა (სათესი)
 ჩხარათხევი (საძოვარი, ტყე)
 ქვაპობილი (ტყე)

ჭ უ რ ძ უ ლ ი

მიქლიათრი (სათესი)
 ანწლანა (სათიბი, სათესი)
 ვაკვარცხლა (სათესი)
 გაღმაგაკე (სათესი)
 აბანო (სათესი)
 ვაკისანი (სათესი)
 ვენახი (სათესი)
 ჭალა (სათესი)
 კალოგვერდი (სათესი)
 წისქვილეზი (წისქვილეზი)
 ნასელვარი (სათესი)
 ნაცარწვენი (საძოვარი)
 ოწინარი (სათიბი)
 შავიტყე (ტყე)
 გოგიწყარო (სათესი)
 მალალითხმეღეზი (სათესი, საძოვარი)
 ოფითავი (სათესი, საძოვარი)
 ჩარხილეღე (მდინარე)
 გორგილატრი (სათესი)
 სახარტობილი (სათესი)
 სამსობანი (სათესი)

შ ი ნ ა შ რ ი

ბაღჩა (ს. უბანი)
 პანტები (ს. უბანი)
 ხუციქეთი (ს. უბანი)
 იზრუგათი (ს. უბანი)
 შუასოფელი (ს. უბანი)
 სომეხატრი (ს. უბანი)
 ბილურთი (სათიბი)
 გეჭეგი (ს. უბანი)
 მინდიდატრი (ს. უბანი)
 ჩაყიდულა (სათესი)
 მამახევი (სათესი)
 ბოლოქალა (საძოვარი)
 შოდული (საძოვარი)
 ეკლესია¹ (სხალთის ტაძარი): •

შუათხევი (საძოვარი)
საყაერია (სათიბი)
წუბლილელე (სათიბი)
თელნარი (ტყე, საძოვარი)
სასახლე (ვენახი)
ნაღვარევი (სათესი, საძოვარი)

ზაჩხ(მა)

ფაჩხმატელი

ზაკარახევი (საძოვარი, ტყე)
ოწინარი (ტბა)
ხიდიწვერა (სათესი)
კილდიძირი (სათესი)
კობალაქეთი (ვენახი)
ნანალიევა (სათესი, საძოვარი)
ნაკალევი (საძოვარი, სათესი)
ჯანჩიანი (სათესი)
ხოდაბუნაჲ (სათესი)
შინდვრითაევი (სათესი, საძოვარი)
თეთრაფი (ტყე)

ტყითაევი

თელნარა (სათიბი, სათესი)
ლეკნარი (სათიბი, სათესი)
ჟვერულანი (სათიბი, სათესი)
წვერიქალა (სათიბი)
ტბილელე (ღელე)

ახალვაკე

ნაძევეიკისერი (სათიბი)
შგელაძეები (ს. უბანი)
გეგელაჭერი (ს. უბანი)

ბახშარო

ნამწვი (სათიბი)
ოპირხევი (ს. უბანი)
ნაფეტვარი (საძოვარი)
დიდახო (საძოვარი)
მაკარხევი (სათიბი)
სერიქალა (სათიბი)
საყაერია (ტყე)
სათარი (სათიბი)

მაყლანა (სათიბი)
• მაჩაგნარა (საძოვარი)

ვაბლანა

სამელიანი (ვენახი)
ლარიწყალა (საძოვარი)
სათიხე (სათესი, საძოვარი)
ლარმანი (სათესი)
თვალაჭერი (სათიბი, ტყე)
საწარნაქე (სათიბი, ტყე)
ქელიშველა (საძოვარი)
ახო (სათესი, საძოვარი)
ვაშაჭერი (სათესი)
ლეკნარი (სათესი, საძოვარი)
ბოლიქალა (სათესი, სათიბი)
ნიგზნარა (სათიბი)
სარნაღელე (ღელე)
გეჭევი (სათესი)
კურცხალი (სათესი, ტყე)
ვარდენაჭლი (სათესი)
სამელისერი (ტყე)
ჯანჩიანი (სათესი, საძოვარი)
ნაორმალი (სათესი, საძოვარი)
შიმშილანიო (ს. უბანი)
ქეშამინდორი (სათესი, საძოვარი)
ზედამინდორი (სათესი, საძოვარი)
პანტაგები (ს. უბანი)
სოლინე (სათიბი)
სერიყანა (სათესი)
თხილიძირი (სათიბი)
ორთავაკე (სათიბი)
ტყემალკარა (სათიბი)
ბახშარო (სათიბი, საძოვარი)
ნაყვერაევი (სათიბი)
ლეკნარი (სათიბი)
ფიცრუნალი (ს. უბანი)
წყალთაშუა (სათესი)
ჩიდილო (სათესი)
სამწიარი (სათესი)
ნამწვაევისერი (ტყე)
თარანგელო (სათესი, საძოვარი)
კუნჭული (სათესი)
ჩარხილელე (ღელე)

ჩანჩულობევი (ს. უბანი)
 საკარკატილელე (ღელე)
 დუდგულანი (სათიბი)
 საგორავი (სათესი, საძოვარი)
 საბაჟო (სათესი)
 ზეგარდანი (ს. უბანი)
 სარმიძირი (სათესი, საძოვარი)
 ნათალგმევი (საძოვარი, ტყე)
 ნაკალევეი (საძოვარი)
 ცალკარი (ტყე)
 ქედი (სათესი, საძოვარი, ტყე)
 ვიფხოვრნი (სათესი)
 თხილთი (სათესი, საძოვარი)
 ქუფთაღელე (ღელე)
 ნახშენი (სათესი, სათიბი)
 საფლავანი (სათესი)
 უკანღელე (ღელე)
 ჩიტიახო (სათესი)
 საყორია (ტყე)
 თელკარი (ტყე)
 სოლომანი (ს. უბანი)
 ფარსაკიდე (სათესი)
 ტაბელნარივაკე (სათესი, საძოვარი)
 ვერხენალა (სათესი, ტყე)
 ნახალხმევი (ს. უბანი)
 სერი (სათესი, ტყე)
 დიდველათი (ტყე, საძოვარი)
 წიფნარი (ს. უბანი)
 ცაცხენარი (ტყე, საძოვარი)
 ვარდენაჭალა (სათესი, ტყე)
 ბოვრეთა (ტყე)

ძვბთია

საყდრიყელი (ს. უბანი)
 კორტოხი (ს. უბანი)
 ოხორანი (ს. უბანი)
 საქარულა (ს. უბანი)
 მერე (სათესი)
 კვატისერი (სათესი, საძოვარი)
 ზორტიხევი (სათესი, სათიბი)
 კილდამები (სათიბი)
 ცალკარი (სათიბი)

მწვანია (საძოვარი)
 ბარდნალი (ს. უბანი)
 წიახი (ს. უბანი)
 ბოგილი (სათესი)
 ჩარჩიღელე (ღელე)
 სამითავი (სათესი, სათიბი)
 ნაულაფვარი (სათესი)
 ლეკიძირი (სათესი, სათიბი)
 ნაყვერი (საძოვარი)
 სერიჭალა (სათესი, სათიბი)
 ნაყავრები (სათესი)
 სამხლია (სათიბი)
 ქოჩასერი (სათესი)
 დიდვაკე (სათესი)
 დიდლამაზა (სათიბი, ღელე)
 ძარუმალი (სათიბი)
 ნაქუხვარები (სათესი, სათიბი)
 ქარხანა (სათესი, სათიბი)
 ნაქერვალი (სათესი)
 მუსანქეთი (ბუჩქნარი)
 ნიგზნარი (სათესი)
 ნაოსპარი (სათესი)
 თარანგელო (სათესი)
 ცივიხევი (სათიბი)
 გულდიდა (სათესი)
 დიდახო (სათესი)
 შავტყე (სათესი)
 ოხორალელე (ღელე)
 მოყვერილი (საძოვარი)
 წითელმიწისერი (ბუჩქნარი, საძოვარი)
 ნაკაფი (ბუჩქნარი, სათესი)
 ნახხევი (სათესი)
 ჩავვერდა (სათესი)
 სასკიხევი (ბუჩქნარი)
 სათრიხევი (სათესი)
 შართავი (სათესი)
 ყურიანა (სათესი)
 თელნარი (სათიბი, სათესი)
 წყაროთვალიღელე (ღელე)
 ვერანაბოგილი (ტყე)
 ცაცხვიფოქვივაკე (ტყე)

ხიხამირის ხსნოვლო საგზო

ფუზკაუში

ხიდი (სათესი)
 ნადაბურიღელე (სათიბი)
 სალიქობანი (ს. უბანი)
 ახოღელე (სათესი, ბუჩქნარი)
 აბანოახო (ბუჩქნარი)
 წიფნარა (სათესი)
 ყორნალა (სათესი)
 რაქეთიღელე (მდინარე)
 პერანგა (სათესი)
 პაპაყანა (სათესი)
 ობოლა (სათესი)
 ყიშლა (სათესი)
 ჩანჩხერი (სათესი)
 წყარო (სათესი)
 ვაკეები (სათესი)
 პანტაები (სათესი)
 ხიზნარაწვერი (სათესი)
 ტინტიძირი (სათესი)
 ცაცხენარასერი (ბუჩქნარი)
 ნაყარტოფევი (სათესი)
 ტინტითავი (სათესი)
 ქვედამინდორი (სათესი)
 ზედამინდორი (სათესი, ბუჩქნარი)
 ხმელიტყე (სათესი, ბუჩქნარი)
 ჩანჩხერთავი (სათესი, ბუჩქნარი)
 დიდსოკიძირი (ტყე, სათესი)
 ნეგოსერი (ტყე)
 სამსმელო (მთა)
 სუმაგძეები (ს. უბანი)
 სერიგზა (სათესი)
 პანტნარი (სათესი)
 ლოდიყანა (სათესი)
 ჯირკისხლები (სათესი)
 ბოგილოღელე (სათესი, ბუჩქნარი)
 ღარიწყლები (სათიბი)
 ლომელა (ს. უბანი)
 ნატაბლავა (სათესი)
 საყავრიწვერი (სათესი, ბუჩქნარი)
 ონაბაერაღელე (მდინარე)
 რუსათავე (სათესი, ბუჩქნარი)

კანტორები (სათესი)
 დოკლატრა (ტყე)
 ხრისტოქოხი (ტყე)
 ჭეფერალამინდორი (ტყე)
 კარაპანიწვერი (ტყე)
 ლეკნარი (ტყე)
 ტბითავი (ტყე)
 სამწვერა (ტყე)
 დიდონაგირა (ტყე)
 პაწაჰონაგირა (ტყე)
 ბარიკოლო (საძოვარი)
 შორაღები (ტყე)
 გვალკალითავი (ტყე)
 თელეუიშლები (ტყე)
 ნალუმარი (ბუჩქნარი)
 ხაპოსერი (ბუჩქნარი)
 ხოზნარაღელე (სათიბი)

ჩაბმთა

ქოთინატრი (სათიბი)
 სართმატლი (სათესი)
 საასრეო (სათესი)
 ქადაჭრი (ს. უბანი)
 ცანდაჭრი (სათესი, სათიბი)
 გაღმაქალა (სათესი, სათიბი)
 ბოგილი (ს. უბანი)
 ნაღიკვარი (სათესი)
 თხილნარი (სათესი)
 მოღული (სათესი)
 ახო (სათიბი)
 თამარქალა (სათესი, სათიბი)
 ნამწვი (სათესი)
 ყიშლები (ს. უბანი)
 ეწნარი (ს. უბანი)
 პანტნარი (ს. უბანი)
 კინქარატლი (ს. უბანი)
 ყალიკარი (სათიბი)
 ჯიხური (სათესი, სათიბი)
 ბურმაღელე (სათიბი, სათესი)
 ნათლატიძირი (ს. უბანი)
 ბაკვენა (სათესი, ტყე)

არუნალილეუ (სათესი, ტყე)
 საირმია (სათესი, სათიბი)
 კოდნებიძირი (საძოვარი)
 სარკეელა (სათესი, საძოვარი)
 ნალბიევი (სათესი, საძოვარი)
 ნაფეტვარი (საძოვარი)
 პლიკონსერი (საძოვარი)
 ქვედანაფუძრები (საძოვარი)
 მომწვარისერი (ტყე)

მზაბლაძური

ველატრი (სათესი)
 ბახჩა (სათესი)
 ვალმა ახუები (სათესი)
 ნაფუძრები (სათესი)
 სასკიხევი (სათიბი)
 ბოგილი (ტყე)
 ნაყვერავი (სათესი)
 დიდვაკე (სათესი)
 იალშანი (სათესი)
 პაწაწყარო (სათესი)
 წყლიგადსაგდები (სათიბი)
 ჩაპურილეუ (მდინარე)
 დუბეყანა (სათესი)
 ნაშვავები (სათესი)
 დიდახო (სათესი)

მეჩინები

ნიგზნარი (სათესი)
 მადიძირი² (ს. უბანი)
 ლაბაშური (სათესი)
 ნალბიევი (სათესი)
 სახნიატრი (სათესი)
 დელეყანა (სათესი)
 გვერდაბოლო (საძოვარი)
 ნაქერვალი (სათესი)
 ჩანჩხერი (სათესი)
 წვერები (სათესი)
 ჩიდილა (სათესი)
 ბარდნალო (სათესი)
 თენნარი (სათესი)
 უსახელო (სათიბი)
 ცივილეუ (ნაკადული)

სარანწყუნა (სათიბი)
 მერცხნალი (სათიბი)
 ვაკეები (ტყე)
 ქალისაკაზმაევი (სათიბი)
 მალალთა (სათიბი, საძოვარი)
 ონაგირა (მთის წვერი)
 გამბულკილდითაევილეუ (სათიბი)

ოზანახევი

ვერხნალი (სათესი)
 დიდიქალა (სათიბი)
 წისქვილილეუ (ნაკადული)
 წიფნარი (სათესი)
 დოლომატრი (სათესი)
 სერები (სათესი)
 საყანური (სათესი)
 კვატურყანა (სათესი)
 სოქნარი (სათესი)
 ნაკანაფევი (სათესი)
 ურთხნალი (სათიბი)
 ნაფეტვარი (სათიბი)
 პაწამერცხნალი (სათესი)
 ნეაზნევი (სათესი)
 გოგილისერი (სათესი)
 მოლიახო (სათესი)
 კოპიწყარო (ტყე)

ხიხამირი

ნადატური (ს. უბანი)
 წისქვილიგზები (სათესი)
 ბოგილი (საძოვარი)
 ჩარხილეუ (საძოვარი)
 ვალმაყანა (სათესი)
 გზაბაწარა (ბუჩქნარი)
 ციხიყელი³ (სერი)
 ბოგილი (საძოვარი)
 ჩარხილეულები (საძოვარი)
 ნადატურიწვერი (სათესი)
 ბლარჯატლი (ს. უბანი)
 შუაღელაგები (სათესი)
 ხარბალიქალაგები (სათესი)
 ძალამერი (ს. უბანი)

შიგანები (ს. უბანი)
 თიკანატრი (სათესი)
 ლეგიჰალა (ს. უბანი)
 თიკანატრიოთაუები (სათესი, სათიბი)
 ძველახები (სათესი, სათიბი)
 სასვინტრია (ს. უბანი)
 ბარდნალი (სათესი)
 სამარილე (ს. უბანი)
 სართმატლი (ს. უბანი)
 კვახური (ს. უბანი)
 თენნარი (სათესი)
 ნახიზნავი (სათესი)
 საყავრია (სათესი)
 ობოლქვა (საძოვარი)
 პლიკონისერი (საძოვარი)
 ორხვეილელე (ნაკადული)
 ტბები (სათესი)
 წერნაქები (სათესი)
 აქეთამთა (საძოვარი)
 ძველფელები (სათიბი)
 ნახანები (სათესი)
 პაპუნაყანა (ს. უბანი)
 შუამინდორი (ს. უბანი)
 ნასიმინდვარი (სათიბი)
 ფესენარა (სათესი, სათიბი)
 საკაყია (სათესი)
 ჰადატრი (სათესი)
 ლაშე (ს. უბანი)
 დიდახო (საძოვარი, სათესი)
 ნამწვი (სათესი)
 შანგალახევი (სათესი)
 საციხველა (სათიბი)
 ქათმიწვენა (სათესი)
 ნავაზნევი (სათესი, სათიბი)
 ღელეზოსტანი (სათესი),
 ნახშუნი (სათესი)
 სულაახო (სათესი)
 კოკოლათა (საძოვარი)
 ნაეწრალი (საძოვარი)
 ტბებისერი (სათესი)

ძ ა ლ ო თ ა
 ახო (სათესი)¹
 უყვი (სათესი)
 საყავრია (სათესი)
 ყიშლები (სათესი, საძოვარი)
 თენნარი (სათიბი, სათესი)
 ყორნალი (სათიბი)
 ეწწარივაყე (სათესი)
 ნახამლხმევი (სათესი, სათიბი)
 უჩუმალადირი (სათიბი, სათესი)
 გასავალი (სათესი, სათიბი)
 ნაკანაფვარი (ს. უბანი)
 საყდარი² (ნასაყდრალი)
 საყდრიუჯანი (სათესი)
 გალმაყანა (სათესი)
 პანტნარი (სათესი)
 თიგზაქეშა (სათესი)
 თელებიჰალა (სათესი, სათიბი)
 ნაყვერი (სათესი)
 ღმალელე (სათიბი)
 ქოლო (სათიბი)
 შუასერი (სათიბი)
 წყარო (სათიბი, წყარო)
 დასაქანი (სათიბი)
 შავიწყარო (სათიბი)
 დიდლაშე (სათიბი)
 ღმალელიფერდი (საძოვარი)
 ლაშაგორი (საძოვარი)
 ხარისაწოლი (საძოვარი)
 ჩირუხისერი (საძოვარი)
 დიდმინდორი (საძოვარი)
 პასანაქოხი (საძოვარი)
 ნაჩადრევი (საძოვარი)
 შქერიანსერი (საძოვარი)
 ავაზნები (საძოვარი)
 ქუკუბილელე (ნაკადული)
 ფერდიყანა (სათესი)
 დუბეყანა (სათესი)
 დიდლაშართირი (სათესი)
 კოტობიწყარო (ნაკადული)
 შუატყე (სათესი)
 ნაშვავი (საძოვარი)
 ნაფუძრები (სათესი)

არყნალი (სათიბი)
 სამარილე (სათიბი)
 პაწალაშე (სათიბი)
 ბოგილი (სათესი)
 საირმიალე (სათიბი)

ხ კ ვ ნ ნ ა

მახალაკურა (სათესი)
 ძერობუდე (სათესი)
 საჩოქეზა (სათიბი)
 ბათალები (სათესი)
 ნეფიწყარო (სათიბი)
 ბოგლები (სათესი)
 სამეყინავროსერი (ტყე)
 სამკლოთი (ტყე)
 საკამბეჩურა (ტყე)
 ხოზნები (სათესი)
 გეჭეგი (სათესი)
 ნამწვი (სათიბი)
 დარჩიდიყანა (სათესი)
 ჰერგიყანა (სათესი)
 ყიშლები (სათიბი)
 წყლითავი (სათიბი)
 განიგზა (სათიბი)

ზ ბ ძ მ

ბოგილი (სათესი)
 კაყიყანა (სათესი)
 სამარწყვი (სათესი)
 თურბელუდი (სათესი)
 გადაღმა (სათესი)
 ნასაყდრი (სათესი)
 დუბეყანა (სათესი)
 ნაფუძარი (სათესი)
 ყორიანი (სათესი)
 დიდიახო (სათესი)
 ნაკალევი (სათესი)
 ნაყანეარი (სათესი)
 კვატიტრა (სათიბი)
 გვალოქალა (სათიბი)
 ზიაქალა (სათიბი)
 ხოზანი (სათიბი)
 რუსეთევე (სათიბი)

სალორია (სათიბი)
 დანნები (სათიბი)
 თენნარი (სათიბი)
 ყიშლა (სათიბი)
 ჩატეხილილე (სათიბი)
 სისხლიანიწყარო (სათიბი)
 ბარიგზა (სათიბი)
 კურმეხო (სათიბი)
 შუასერი (სათიბი)
 სათიკნია (სათიბი)
 ჯაყელი (სათიბი)
 ნაველევი (სათიბი)
 დიდიქალა (სათიბი)
 კორჩი (სათიბი)
 კოლო (სათიბი)
 დუბექალა (სათიბი)
 გასავალი (სათიბი)
 ჯიმშერი (სათიბი)
 საჩიჩაირი (სათიბი)

მთისუბანი

საციხველა (სათესი)
 ბათალები (სათესი)
 სერი (სათესი)
 ლელე (სათესი)
 ნაფუძარი (სათესი)
 ყორიანი (სათესი)
 ქოჩახი (სათესი)
 თენნარიწყალი (სათესი)
 კოლო (სათესი)
 რამაზანლე (სათიბი)
 ყუმახო (სათიბი)
 ყვერული (სათიბი)
 მერცხალი (სათიბი)
 ბურული (სათიბი)
 ყიშლა (სათიბი)
 კილდესუკანი (ტყე)
 ჩილობოგილი (ტყე)
 დიდაღმართი (ტყე)
 თენნარითავი (ტყე)
 წითელკილდე (ტყე)
 ბურღულიწყარო (ტყე)
 ნამწვი (ტყე)

ახალდაბა (საზაფხულო საძოვარი)
თავსახნისა (მთა)

თხილვანა

ქვედა თხილვანა

მერე (სათესი)
ნაფეტვარი (სათესი)
სათიხე (სათესი)
ხიდითავე (სათესი)
ლოდიძირი (სათესი)
წაბლოძირი (სათესი)
საშვიარი (სათესი)
სერობა (სათესი)
დარბაზატლი (სათესი)
ბიმბლუბი (სათესი)
პანტნარი (სათესი)
გოჩაყანა (სათესი)
მანგალახევი (სათესი)
ნაფუზარი (სათესი)
ბოსტნევი (სათესი)
ფქვილაძირი (სათესი)
ნასახლევი (სათესი)
ნაიახევი (სათესი)
კობრიძული (სათესი)
მესარაძირი (სათესი)
საყდარი⁸ (სათესი)
საწურავი (სათესი)
გალმაყანა (სათესი)
საყაერია (სათესი)
ბურმაღლე (სათესი)
ხარაათალი (სათესი)
ბანნარისერი (სათიბი)
ახალგზები (სათიბი)
ლობეყელი (სათიბი)
ოზბლები (სათიბი)
კოლა (სათიბი)
თენნარი (სათიბი)
ნახარატევი (სათიბი)
ჩიტიწყარო (სათიბი)
საქილიატბა (სათიბი)
ანატყჩა (სათიბი)

საირმიაპოლო (სათიბი)
ლეკნარი (სათიბი)
ქარხანა (სათიბი)

ზედა თხილვანა

ჯამიქალა (სათესი)
ტაბენნარი (სათესი)
კაკუნწყალი (სათესი)
სუნგახო (სათესი)
სამოცია (სათესი)
ნაგუთნი (სათესი)
ყორნალი (სათესი)
წყაროქალა (სათესი)
პასანჩირი (სათესი)
ნალობიევი (სათესი)
გეჭევი (სათესი)
ნიგოშგოში (სათესი)
ნაკალევი (სათესი)
გასაეპლო (სათესი)
ნათუთუნევი (სათესი)
ნაფუზარი (სათესი)
ნახიზნევი (სათესი)
ახო (სათესი)
ნაშწყალი (სათესი)
ნაფეტვარი (სათიბი)
თენნარი (სათიბი)
ქურენი (სათიბი)
ქალაგები (სათიბი)
ბურული (სათიბი)
ყურიდერე (ხევი)
ქილიტბა (ტბა)
ციგებიადგილი (სათიბი)
ახალყიშლები (სათიბი)
საკილია (სათესი)
ყიშლა (სათესი)
ჩხრიალო (სათიბი)
ლეკნარი (სათიბი)
ბოკელა (სათესი)
ქვიხარტი (სათიბი)
თევზიტბა (ტბა)
ხირხათიძირი (სათიბი)

წიფნარი (სათიბი)
 ლირმანი (მთა)

ხაჩტაში (მთა)
 ხირხათი⁶ (მთა)

ოპტოგრაფის სასოფლო საბჭო

ოპტოგრაფი⁶

ბარი (ს. უბანი)
 კილდარობილი (ს. უბანი)
 რიყეაძეები (ს. უბანი)
 საბატრი (ს. უბანი)
 ნაყურშულა (სათესი)
 ტოტობანი (სათიბი)
 ნარვანი (ვენახი)
 ქვენაწიახი (ტყე, საძოვარი)
 ნაბრძოლარი (სათესი)
 ქურცული (სათიბი)
 ნაბოსტნევი (სათესი)
 სატბაო (სათიბი, ტყე, საძოვარი)
 ყვეარები (სათიბი)
 მოყორილა (ტყე)
 ნახიზნარა (ტყე)
 ჩაკიდულა (სათიბი, სათესი)
 მარანა (სათესი)
 ჭამიკარი (ბაღი)
 გორაბუღო (სათიბი)
 შუბათი (ბოსტანი)
 გორგულეები (საძოვარი)
 საფრიქეთი (ტყე)
 ყადიჭალა (ბაღი, სათიბი)
 გოგოლაშა (სათესი)
 ხიდითავი (საძოვარი)
 ალშეკოხი (საძოვარი)
 სამელვანი (სათესი)
 გზაშვები (სათესი)
 ნაძნარი (საძოვარი)
 ელიაწმინდა⁶ (სათიბი)
 ნალობიევი (სათესი)
 ნაკობოხვარი (სათესი)
 ჭირეკნალა (სათესი)
 კვანტიაწყარო (სათესი)
 ანწნარი (ვენახი)
 მელატრი (სათესი)

საბძელანთი (სათესი)
 ქყორტო (სათიბი)

ვაშლოვანი

შუმრული (ს. უბანი)
 საწიზიარი (ს. უბანი)
 სხანდარა (ს. უბანი)
 სოკოლოები (ტყე, საძოვარი)
 საფილეთი (ტყე, სათიბი, საძოვარი)
 ჭუმეთები (სათესი)
 ბელლატრი (სათესი)

ჩ ა ო⁶

სოლგომეთი (სათიბი)
 ლობილი (სათესი)
 ნაფლატი (სათესი)
 აგარა (სათესი, სათიბი)
 ფიცნათალი (სათიბი)
 ყელობა (სათესი)
 გამართი (სათესი)
 ნასელვარი (სათესი)
 სამწუხი (სათესი)
 ჩიდილა (ტყე)
 ბოგილი (ტყე)
 კონნაპი (ტყე)
 ბუქარაძირი (სათესი)
 ნოსპარი (სათესი)
 ალივაკე (სათესი)
 ჭმები (სათესი)
 პლიკიახო (სათესი)
 ტყე (სათესი)
 სათიხარი (სათესი)
 საგველეთი (სათიბი)
 წყაროთვალის (სათიბი)
 სიმატრი (სათესი)
 კაპარქვანი (სათესი)
 ნაქერალი (სათესი)

ფინჯანაწვერი (სათესი)
 ნაოდვარი (სათესი)
 ბალდადი (სათესი)
 ქორთხმელა (სათესი)
 პირდაპირი (სათესი)
 ახალჩენი (სათესი)
 რიევატლი (სათიბი)
 რუხმელილეუ (ტყე)
 საჭინჯრო (სათიბი)
 ქედქედა (სათესი)
 ვირკურდანა (სათესი).
 კოტაჯვარი (ბუჩქნარი)
 გასაყარი (სათესი)

ვერხენალი (სათესი)
 ფორნითავი (სათიბი)
 წისქვილილეუ (მდინარე)
 სათრითავი (ტყე)
 კარწახი (ტყე)
 ბოკელა (სათიბი)
 შავნაძნარი (ტყე)
 ჯაგიჯუგა (ბუჩქნარი)
 ლერმნალი (სათესი)
 ლელიპირი (სათიბი)
 საკონდრია (სათიბი)
 საყორნია (ბუჩქნარი)

ხულოს¹ სასოფლო საბზო

ძმელიგი
 წყალთიბილა (სათესი, სათიბი)
 ფაფაყანა (ტყე)
 სარყია (სათესი)
 ფინჩნარი (სათიბი)
 თხილაძირი (სათესი)
 ქურცული (სათესი)
 ლომპური (სათესი)
 ნასეფვარი (სათესი)
 გუნდატრი (საძოვარი)
 ნაგუთი (სათესი)
 გორაწმინდა (სათესი, სათიბი)
 კაჩათი (სათიბი, სათესი)
 ღურღულეთი (სათიბი)
 გოგური (სათიბი)
 ბერიახო (საძოვარი)
 ნაშწეავი (სათიბი)
 საფილეთი (სათიბი)
 ცეცხლაჭალა (სათესი)
 ნაჭიადლეუ (სათიბი)
 წერწეტვანი (სათიბი)
 ოთხზიარი (სათიბი)
 თელვანა (სათესი)
 ვაშლიათხევი (სათესი)
 მეზელულები (საძოვარი)
 კარათი (ტყე)

კოსმაღლე (სათესი)
 მეხეშური (სათესი)
 კობალატრი (ს. უბანი)
 რეაზიკოლო (სათიბი)
 ჩენჩხერი (ტყე)
 კობანახო (სათიბი)
 საკობრილეუ (ნაკადული)
 ბოკელა (სათესი)
 ნაგელევი (სათიბი)
 გობიწყარო (სათესი)
 დამპალწყარო (სათესი)
 საკურდლოა (ტყე)
 ნაბარგი (სათიბი)
 ბაჩატრები (სათესი)
 ყანაწრილა (სათესი, სათიბი)
 თაელურღულეთი (სათიბი)
 ნაქერვალი (სათიბი)
 ონაგირა (სათიბი)
 ქოლონი (სათიბი)
 კონალიძინაკაფი (სათიბი)
 ბელტული (სათიბი, ტყე)
 გაქრილკაპანი (ტყე)
 ქოქოლატრი (სათესი)
 ეკლანა (სათიბი)
 ლინტატრი (საძოვარი)
 სათარი (ტყე)

წანდილიაზო (საძოვარი)
კონოსი (ს. უბანი)
თელნარა (ტყე)

თ ა ზ ო

სამწუხი (ს. უბანი)
დემურხანა (საკარმიდამო)
წვერი (სათესი)
ნაქერვალი (ტყე)
თხილნაროვაკე (სათესი)
პაწაყანა (სათესი)
გალმეები (სათიბი)
არგინეთი (სათესი)
წიფნარივაკე (სათესი)
მათალი (ტყე, სათესი)
წიფნარი (სათესი, ტყე)
შოლტები (სათესი)
წისკვილიკარი (სათიბი)
ბიზაზიარი (სათიბი, სათესი)
შარატლი (ს. უბანი)
სადათვია (სათიბი)
სხალთაფლაძირი (სათესი)
პანტნარი (სათესი)
სადაეაზო (სათესი, სათიბი)
გვერდები (ტყე)
ქელაძირები (სათიბი, სათესი)
ბოგშეაძირები (სათესი)
ბალატრი (სათესი)
სამზალიაძირი (სათესი)

ღმკანაზვიღმბი

ლეკნარი (სათიბი)
ბოსტანა (სათიბი)
სალუშხია (სათიბი)
სახარატო (სათიბი)
წიფორი (სათიბი, სათესი)
ოჩმანთი (სათიბი)
ბურვილი (სათიბი, სათესი)
ოთხზიარი (სათიბი)
ლურღულუთი (სათიბი)
თარგალიხევი (სათესი)
გოგური (სათესი)
ბზიკატრი (სათიბი)

ეკლანა (სათიბი)
აზო (საძოვარი)
პაწაკოხი (ბუჩქნარი)
კუკუტატი (სათესი)
მალლატრი (სათესი)
ბახჩა (ვენახი)
გოზანატრი (სათესი)
კიაგვერდი (სათიბი)
ეწნარი (სათესი)
ეკალა (სათესი)
ჩაკიდულა (სათიბი)
ქვაბისეულეები (სათიბი)
ნამწუავი (სათიბი)
ბლიძირი (სათიბი)
რუთავი (სათიბი)
ვაკელეკნარი (სათიბი)
ყორენათაზო (საძოვარი, სათესი)

განახლმბა

ხილითავი (სათესი)
ლუმატრი (სათიბი)
ნახინძი (სათესი)
ყოლანგარი (სათესი)
შაბიბლიხია (საძოვარი)
საყავრია (სათესი)
ნამუნასტრევი (სათესი)
ლარდა (ტყე)
ჯვარი (სათესი)
ბირნიხევი (სათიბი)
კილნარი (სათესი)
კოსოლი (სათესი)
სასეინტრია (სათიბი)
წყაროთვალი (სათესი)
ნაქალაქევი (სათიბი)
კოსოლიბოლო (სათესი)
ბლიძირი (სათესი)
ციხეელა (სათესი)
ონაგირა (სათესი)
დიდქალა (სათიბი)
ქურდატლი (სათესი)
ტალაზატრი (სათესი)
ჩუგურავა (სათესი)
ვენახები (ვენახი)

ნასახლევი (სათესი)
 ფართლული (ვენახი)
 თხმელნარა (სათესი)
 შიმშილაგვერდი (სათესი)
 ხიდითავი (სათესი)
 ფოფინარი (სათესი)
 გძელმერე (ტყე)
 ყრულელე (ტყე)
 არგინეთი (ტყე)

გოდგამები

წელბური (სათესი)
 ნაჭავახურევი (სათესი)
 ონაგირა (სათესი)
 ნადიკვარა (სათესი)
 ურთხვანი (სათიბი)
 საციგია (სათიბი)
 ნაკაევი (სათიბი)
 სამბოძალა (სათიბი)
 ნალღეზი (სათესი)
 თუთუნახო (სათესი)
 სათიხარა (სათესი)
 ბარდნალი (სათესი)
 ფურნე (სათესი)
 ღარდიძირი (სათესი)
 ყუფაეკე (სათესი)
 ჩიხიკარი (სათესი)
 დოშკილო (სათესი)
 წითელწყალი (საძოვარი)
 მერე (სათესი)
 ნაფლატი (სათესი)
 კაკლები (საძოვარი)
 ერბენული (სათესი)
 კოლო (სათიბი)
 ჩამოსულკილდე (საძოვარი)
 პანტიძირი (ტყე)
 დუდგულევი (ტყე)
 აბანოხევი (სათიბი)
 ფაფხაჭრი (სათესი)
 ქვაბი (სათესი)
 სერიყანა (საძოვარი)
 ხარჯათალი (საძოვარი)

დათვაწყარო (სათიბი)
 გუნთიყანა (საძოვარი)
 პურითავი (საძოვარი)
 ცხემლობი (ტყე)

ელელქმები

ნამუნასტრევი (სათესი)
 სათიბი (სათიბი)
 მალლელური (სათიბი)
 შეველური (საძოვარი)
 საჩრდილი (სათიბი)
 სამზიარი (სათიბი)
 სადილაჭრი (სათიბი)
 ახო (სათიბი)
 საყავრია (სათესი)

ბათამები

ახო (სათესი)
 ზებეკურიქალა (სათიბი)
 ჭვარი (სათესი)
 კუნტრუნელა (სათესი)
 კილნარი (სათესი)
 კოპოლი (სათესი)
 ბირნიხევი (სათიბი)
 ლეკნარი (სათიბი)
 კოხეთვარი (სათესი)
 ძომძახური (სათესი)
 სურსუყანა (სათიბი)
 ბანაღლე (სათიბი)

ღიაკონიქმები

ქეკერეფულა (საძოვარი)
 ნაფეტვარი (სათიბი, სათესი)
 მიწრუათი (სათესი)
 ოთხზიარი (სათესი)
 ხიდითავი (სათესი)
 საკარიბოლო (სათიბი)
 გვერდები (სათიბი)
 ნასახლევი (სათესი)
 სანგლიასერი (სათიბი, საძოვარი)
 ნაოსპისერი (სათესი, სათიბი)
 ახოთავი (სათიბი)
 ლოდნარი (სათესი)

გველობუდე (სათესი)
 ზარმელატი (სათესი)
 ვაშლანა (სათესი)
 კალოსუკანა (საძოვარი)
 საალაგო (სათესი)
 მერე (სათესი)
 ქურთიახო (სათესი)
 დიდქვიძირი (სათიბი, საძოვარი)
 ძველწისქვილიკარი (საძოვარი)
 წყაროთვალი (საძოვარი)
 ღორლები (საძოვარი)

ბეგოშვილები

გორგოზანთლი (სათესი)
 წისქვილიკარი (ბუჩქნარი)
 ციხიყელა (ბუჩქნარი)
 კურდღელატი (სათესი)
 ნაქარი (სათესი)
 გაღმითა (სათესი)
 ბარდნალი (ტყე)
 ჩიხურები (საძოვარი)
 გვერდები (საძოვარი)
 საკანაფე (სათესი)
 შაბანატი (სათესი)
 საწყებლია (საძოვარი)
 ახო (საძოვარი)
 ნაოსპარი (სათიბი)

ღუაძულები

ფენჯატი (ვენახი)
 შიშინატი (სათესი)
 საკარე (სათესი)
 შოლტა (სათესი)
 წიწიბაძირი (სათესი)
 გძელყანა (სათესი)
 ცხემლათი (სათესი)
 კენჭინარი (სათიბი)
 ნავენახევი (სათიბი)
 კაზმერე (სათიბი)
 აბანოყელი (სათიბი)
 ბოგაღელე (საძოვარი)
 იმარწმინდა (სათესი)
 ზიანო (სათესი)

ნაბოსლევი (სათესი)
 ნატეხი (სათესი)
 სალოცავიყელი (სათესი)
 დამშრალწყარო (სათესი)
 ნაჯაეახურევი (სათესი)
 ამალღებიწყარო (სათესი)
 სამასი (სათესი)
 ნათუძრები (სათესი)
 გლეთური (სათესი)
 ბურვიღები (სათიბი)
 სახარატო (სათიბი)
 ბორციანი (სათიბი)
 დათვიწყაღვი (სათიბი)
 ნაქალაქევი (სათიბი)
 შავექედი (სათიბი)
 თენნარი (სათიბი)

ოქრუაშვილები

ბურეალი (სათესი)
 წიფორი (სათესი)
 ნაქერალი (სათესი)
 ჭალა (სათესი)
 მომწვარი (სათესი)
 კიკატი (სათესი)
 ქელეშატი (სათესი)
 ჭვარი (სათესი)
 ჩიჩახური (სათესი)
 ეკალა (სათესი)

ძირაშვილები

ტაბი (სათიბი, სათესი)
 ახალახო (სათიბი, სათესი)
 კალოთავი (სათიბი, სათესი)
 ეწნარი (სათიბი, სათესი)
 ნავანევი (სათიბი, სათესი)
 ლეკნარი (სათიბი, სათესი)
 ტბა (სათესი)
 შოლტევი (სათესი)
 ბლიძირი (სათიბი)
 ჩანჩხერი (სათიბი)
 ჭალაბური (სათესი)
 კვარსული (სათესი)
 კორტოხანი (სათესი)

მერია (სათესი)
 თიკანაფერდი (სათესი)
 საყავრია (სათესი)
 ბაბანური (ტყე)
 სხალთავაქე (სათესი)
 დოშკილო (სათესი)
 ნამწვი (სათესი)
 წიქარასერი (სათესი)
 სამარილე (სათესი)
 სადილატრი (სათესი)
 იმერატლი (სათესი)
 გვალა (სათესი)
 ძანქიწყარო (სათესი)
 ლემური (სათესი)
 ცხემლარი (სათესი)
 ბლისნახო (სათესი)
 წითელათი (სათესი)
 ველისპირი (სათესი)
 საინი (სათესი)
 დიოსჩალა (სათესი)
 თუთინახო (სათესი)
 ბერიწყარო (სათესი)
 ჯვარი (სათესი)
 წყენნარი (სათესი)
 სამწყრეველა (სათესი)
 იბნატრი (სათესი)
 სამზიარი (სათესი)
 კელვანები (სათესი)
 ბურვილი (სათესი)
 წიფორი (სათესი)
 ნატეხები (სათესი)
 ზიახო (სათიბი)
 გზაქვეში (სათიბი)
 კაპარკული (სათიბი)
 წყაროყანა (სათესი)
 გამართი (ვენახი)
 ნაფუზრები (სათესი)
 მერე (სათესი)
 ქვაკიბე (სათიბი)
 ღარიანი (ტყე)
 საფილეთი (მთა)

გ უ ღ ბ ა ხ ი

ნავენახევი (სათესი)
 სანახშირე (საძოვარი)
 ქვენტვენახი (სათესი)
 კოლოტატრი (სათესი, სათიბი)
 ნასახლევი (სათიბი)
 ღარანი² (სათესი)
 წყაროლანი (საძოვარი)
 ქალითაევი (სათიბი)
 წვერიყანა (სათესი)
 დიდაზოლელე (ლელე)
 მოცენარი (სათიბი)
 სასაფილო (სათიბი)
 თხმელნარი (სათიბი)
 ლაშიფერდი (სათესი)

შ ჩ ხ ი

თავხმელა (სათიბი)
 თენნარა (სათიბი)
 ოხორათი (სათიბი)
 ნაქალაქევი (სათიბი)
 ჯოჯიძრები (სათესი)
 ნეფიკალო (სათესი)
 ულელტეხილი (სათიბი)
 კურცხალითაევი (სათიბი, სათესი)
 წვერიყანა (სათესი)
 ნავენახევი (სათესი)
 ჭლინკვენახი (სათესი)
 ჯვარდინი (სათესი)
 გორითაევი (სათესი)
 ზედაწყარო (სათესი)
 წინწილათა (სათესი, სათიბი)
 ნაორმალი (სათესი)
 ნავანევი (სათიბი, სათესი)
 კაზმერე (სათესი)
 ოთხზიარითაევი (სათესი)
 სამელე (სათესი)
 იბაქური (სათესი)
 ფოცხავა (სათესი)
 ნამწვი (სათესი)
 ბოგილი (სათესი)
 მოდული (სათესი)
 ცეცხლატრი (სათესი)

წყაროთვალ (სათესი)	თენწარა (სათესი)
წანალიევი (სათესი)	ნეგოიანი (სათიბი)
წაქილისევი (სათიბი)	თაეხმელა (სათიბი)
სასადილო (სათიბი)	ბახმარო (სათესი, სათიბი)
გვალეკალა (სათიბი)	წაქერალი (სათესი, სათიბი)
შხეფნარი (ტყე)	წაქუხევაი (სათესი)
საყორნია (ტყე)	კურკლითავი (სათიბი)
საძმერხლია (ტყე)	უკანაღელე (სათიბი)
წაწისქვილევი (ტყე)	ოხორათი (სათიბი)
ცხადიაური (სათესი)	ტყე (სათიბი)
კუბცხლავი	ვეზირქა (სათესი)
ულელტეხილი (სათესი, სათიბი)	არიფოღლისერი (სათიბი)
დათეინაკლავი (სათესი)	თხილაძირი (სათესი)
წაქალაქევი (სათესი)	წაყიშლევი (სათესი)
ნეფიკალო (სათესი)	წაქელისერი (სათესი)

დიდაჭარის ხასოფლო საბჭო

დიდაჭარა	უემურიღელე (წაკადული)
შავაძეობი	პანტიძირი (ტყე)
ზანაური (სათესი)	ბოკელათი (ტყე)
ყვართი (სათესი)	წულუძეობი
დათეაური (სათესი)	არნატი (სათესი)
კვაცათა (სათესი)	სხალიძირი (სათესი)
ხოჩელა (სათესი)	მწვანელე (წაკადული)
ამოსავალიკალა (სათესი)	წაფლატი (სათესი)
ქობაური (სათესი)	ყორვანათი (სათესი)
სამორიწყარო (სათესი)	ჩატეხილი ღეფანი (სათესი)
ვენახი (ვენახი)	ცხავა (სათიბი)
ტინტე (ბალი)	სასეინტრია (სათიბი)
ქვანტაური (სათესი)	დამპალათი (სათესი)
ზედავაკე (სათესი)	წამწვი (ტყე)
საბადური (სათესი)	ჩილა (ტყე)
ვანი (სათესი)	ზედაღელე (ტყე)
წაოქვიარევი (სათესი)	ახოფერი (ტყე)
ფიქვათი (სათესი)	ულელტეხილი (ტყე)
წაკალევი (სათესი)	გობაძეობი
ქარხანა (ტყე)	ლორეყანისერი (ტყე)
ქიდუბე (ტყე)	ძერაწყარო (ტყე)
წაკვერხნალისერი (ტყე)	ცაცხენარი (ტყე)
ვანიგვერდი (ტყე)	
ელაწმინდა (სათესი)	

•თოფანანაძელები (ტყე)

•წიფნარივაკე (ტყე)

•ცხავა (ტყე)

•სამშხიარი (ტყე, სათესი)

•ნაყორნალი (ტყე)

•დიდახო (სათესი)

•კოკი (სათესი)

•ნაჯავახური (სათესი)

•ნახაზარევი (სათესი)

•მოდული (სათესი)

•დინთელათი (სათიბი)

•ქვედაღელე (სათესი)

•ტყემალათი (სათესი)

•საბძელათი (სათესი)

•ქალისაგარა (სათესი)

•ნალომეარი (სათესი)

•ნაოსპრევი (სათესი)

•ლორმიკა (სათესი)

•ნაგუთნევი (სათესი)

•ვაკეჭალა (სათესი)

•ხოვილატრი (სათესი)

•ფიქალანი (სათესი)

•ქედქედა (სათესი)

•გვერდვენახი (სათესი)

ზუციშვილები

•საციხური (სათიბი)

•ბულატრი (სათიბი)

•კალიანჭალა (სათიბი)

•ნაფრევი (სათიბი)

•ზანტატი (სათიბი, ტყე)

•დიდგუნარი (ტყე)

•სკვანა (სათესი, სათიბი, ტყე)

•ბოსტანათი (სათესი)

•სიზმარათი (სათესი)

•წიახი (სათესი)

•ღელეყანა (სათიბი, ბალი)

•ნაორმალა (სათიბი, ტყე)

•ქვაკილდითავი (ტყე)

•საბძელათი (ტყე)

•ხოჩელა (სათიბი)

•ხიდიწვერი (სათესი)

•შეჩხერათი (სათესი)

•ბაშატი (სათესი)

•ლმათი (სათესი)

•ნაკობოხვარი (სათესი)

•შაილური (სათესი)

•ქანაყატი (სათესი)

•ხუცური (სათესი)

•საკარე (სათესი)

•ერდვა (სათესი)

•ღრეზილი (სათესი)

ირმშაქმეზი

•ბოსტანათი (სათესი, ბალი)

•კაყინი (სათესი)

•ქვედაყანა (სათესი)

•თაფლოძირი (სათესი)

•ზანტატი (ვენახი)

•კახაბერი (სათესი)

•ვაშლიძირი (სათესი)

•ნასკანაფვარი (სათესი)

•ნახიზნიღელე (ნაკადული)

•ბატონიახო (სათესი)

•ნიკოზალა (სათიბი, სათესი)

•გუჯარეთი (სათესი, სათიბი)

•სკანტლი (სათესი)

•კაბორი (სათესი)

•ნაქერალი (სათესი)

•დიდგუნარი (სათესი)

•წიფნარი (ტყე)

•ბოკელა (სათესი)

•პაწაყანა (სათესი)

•ნასლევი (ტყე)

•დიდნალია (ტყე)

•თითოლუკმა (სათესი)

•ნაქერალი (სათესი)

•საძმერხლე (სათიბი, ტყე)

ზულატი¹

•ოთხზიარი (სათესი)

•კალიანჭალა (სათესი)

•ვანაურობა (სათესი)

•სერობა (ს. უბანი)

•ბახჩაგები (სათესი)

მირისაფლავი (სათიბი)
 ავაზნიყანა (სათესი)
 სათიხე (სათესი)
 აბანოყელი (ბუჩქნარი)
 დიდვაკე (ს. უბანი)
 ხეკუპურიძირი (სათესი, სათიბი)
 ჩიდილა (სათიბი, ტყე)
 გვერდა (სათიბი)

ნაორბალი (სათესი, ბალი)
 ცხრაწყარო (სათიბი, ტყე)
 წვერიახო (სათესი)
 ნამზითქალა (სათესი, სათიბი)
 უშტარაული (ს. უბანი)
 ნაქუხვარები. (სათესი)
 ჯორჯიყელი (სათესი)
 ჯინქარაღელე (სათიბი, ტყე).

ღორჯომის სასოფლო საბჭო

ბუნამდები

მამალაღელე (სათესი)
 ნაპურვალი (სათესი)
 დუბეყანა (სათესი)
 პიპილური (სათესი)
 ეკლიანი (სათესი)
 პირდაპირი (სათესი)
 ნაფეტვარი (სათესი)
 ღელე (სათესი)
 წყალქვეშა (სათესი)
 ბანჯარი (სათიბი, სამოვარი)
 გვერდა (სათესი)
 კალოპირა (სათესი)
 ნაოსპარი (სათიბი)
 ოხროხი (სათიბი)
 თენნარი (სათესი)
 ღელეყანა (სათესი)
 წყაროები (სათიბი)
 ახო (სათიბი)
 ნაქერლობოლო (სათიბი)
 ტაბისერი (სათიბი)
 ველიგზა (სათიბი)
 თარო (სათიბი)
 ურჯუყული (სათესი)
 შავქეთი (სათიბი)
 ფესენარიძირი (სათესი)
 ქურდული (ს. უბანი)
 გაღმაქალა (სათიბი)
 თაფლაძირი (სათესი)
 ხოხოლა (სათესი)
 ნაკაფი (სათესი)

ყვერული (სათიბი)
 ხუზიარი (სათესი)
 დაელაძირი (სათესი)
 ნათაჯი (სათესი)
 დათვისაკლავაყელი (სათიბი)
 ახალიუბანი (ს. უბანი)
 კუქიეთურა (სათესი)
 დიდგვერდი (სათესი)
 ბულარეთი (სათიბი)
 ბოკელათი (სათიბი)
 საყულაფერდი (სათიბი)
 დამპალწყარო (სათიბი)
 სასეინტრია (სათიბი)
 საყდრიყელი (სათესი)
 ღორჯომი

ღორჯომი

ფონა (სათესი)
 გვალა (სათესი)
 ჩიტატრი (სათესი)
 ოსაჰატრი (სათესი)
 ქველატრი (სათესი)
 ტიბური (სათესი)
 მერე (სათესი)
 ლეშტატრი (სათესი)
 ფოლოცაყელი (სათესი)
 ნაოსპარი (სათესი)

აღამდები

გასატრი (სათესი)
 ერნალი (სათესი)
 ბუნეელა (სათესი)
 შუაგომი (სათესი)

გმელმინდორი (სათესი)
 ღვანტა (სათესი)
 ჭამიღელე (სათესი)
 კოტატი (სათესი)
 ტყეტყერი (ტყე, სათიბი)
 აფასადგმური (სათიბი)
 ზოდიში (სათიბი)
 ზაირშია (ტყე, სათიბი)
 ლელი (სათიბი, სათესი)
 რუთავიღელე (ნაკადული)
 ალიშანაკაპანი² (ფერდობი)
 ლუკუბროწყარო (წყარო)
 ნაქალაქევი (სათიბი)
 ბერსელა (ტყე)
 სახვათი (სათესი, სათიბი)
 კოხი (სათესი)
 ყორვანი (სათესი)
 ზოგა (სათიბი)
 ზრეწილი (სათიბი)
 ორველათი (სათიბი)
 მოტეხილი ბალი (სათიბი)
 წითელაჭრი (სათესი)
 სათოვლიწყალი (მთა)
 საჯოგია (მთა)
 კარჩხალი (მთა)
 ლეკნარი (მთა)
 ზოტიყელი (მთა)

დავლაძეები

თაფლაძირი (სათესი)
 ხუცივაკე (სათესი)
 მეჯვიაძირი (სათესი)
 ლოაძირი (სათესი)
 შურათათლი (სათესი)
 ნაფუძარი (სათესი)
 აჭაჭრი (სათესი)
 გოგაჭრი (სათესი)
 პანტნარი (სათესი)
 წითელაძირი (სათესი)
 ჰერულა (სათიბი)
 ფელო (სათიბი)
 დელთავისერი (სათიბი)

სადათვია (ტყე)
 საყდარი (სათესი)

ბაზუნტარაძეები

სანიაგვერდი (სათესი)
 ალვაჭრი (საფესი)
 ჰიკარტი (სათიბი)
 ნაფაცხავა (სათიბი)
 ბონნარი (სათიბი)
 ჭაფარაწყარო (სათიბი)
 საყავრია (სათიბი)
 პოტიკალელე (სათიბი)
 კორტოხათი (სათიბი)
 სანიელია (სათიბი)
 კობალაჭრი (სათესი)
 თენნარი (სათესი)
 ცხრაწყარო (სათიბი)
 ველაყრილი (სათიბი)
 ტაბი (სათიბი)
 გოგუეზიქალა (სათიბი)

ბურჰანახეველა²

მერე (სათესი)
 ცეცხლაძეები (კუთხე)
 ტბა (ტბა)
 გამოკაფული (სათესი)
 ნათიერები (სათესი)
 ნადარბაზევი (სათესი)
 სამელუთი (სათიბი)
 ლიე (სათიბი).
 შეშინაჭარი (სათიბი)
 ფიქანალელე (სათიბი)
 ნაოკივარები (სათიბი)
 კოკიყელა (სათიბი)
 ჰოლათი (სათესი)

გორგაძეები

ოჩია (სათესი)
 კანკალაჭრი (სათესი)
 სათარი (სათიბი)
 ყორვანი (სათიბი)
 ჩარხიღელე (სათიბი)
 მინთაჭრი (სათიბი)

საკარო (სათესი)
 ძერატლი (სათესი)
 თხილნარა (სათესი)
 ღვანა (სათესი, სათიბი)
 ტბა (სათიბი)
 ბარელატრი (სათიბი, სათესი)
 ვოგრიკატლი (სათიბი, სათესი)
 კოხი (სათიბი, სათესი)
 წითელატრი (სათიბი)
 ხრეწილიღლე (სათიბი)
 ჩიკვაქალა (სათიბი)
 ლელი (სათიბი)
 ნასადევი (სათიბი)
 ნაბოიღევი (სათიბი)
 ტევი (სათიბი)
 ნანწვი (სათიბი)
 ბინდახევი (სათიბი)
 ნათატრი (სათესი)
 ნაეკლისერი (ბუჩქნარი)
 ახალშენი (სათესი)
 თეთრაფერი (სათესი)
 შაბითაქალა (სათიბი)

წინწყალაშვილები

ფასეტლი (სათესი)
 ნასლევი (სათესი)
 ბალვანა (სათესი)
 წისქვილიკარი (სათიბი)
 ზანჯარი (სათიბი)
 ხიდითავი (სათიბი)
 საფილეთი (სათიბი)

შეჩხერეთი

სერდიძირი (სათიბი)
 ნეკნარი (სათესი)
 სასრიყელი (სათესი)
 აბანოღლე (სათიბი)
 ღომელათი (სათესი)
 მაწაკნარი (სათიბი)

ხტეფანაშვილები

ახოთავი (სათესი)
 საფილეთი (სათესი)

მელატრი (სათესი)
 კახატრი (ს. უბანი)
 გქელმინდორი (სათიბი)
 სახუნდია (სათიბი)
 საკობრითავი (სათიბი)
 ბოკელათი (სათიბი)
 ღუმელათი (სათესი)
 კყონარა (სათესი)
 ძალიანი (სათესი)
 სააქუე (ს. უბანი)
 ზედავაკე (ტყე)

ლაბაიძეები

ფლავი (სათიბი)
 ჩატეხილი (სათიბი)
 საფილეთი (სათიბი)
 ორველათი (სათიბი)
 საკინარი (სათიბი)
 ტევი (ტყე, სათიბი)

ვანაძეები

ქელი (სათესი, ტყე)
 ყორვანა (სათესი, ტყე)
 წაბლანა (ტყე, სათესი)
 საშზიარი (ტყე, სათესი)
 ახო (ტყე, საძოვარი)
 კობალატრი (სათესი)
 ბალი (სათესი)
 სალტანიო (სათესი)
 ვერხენალი (ტყე, საძოვარი)
 ნაბელღავი (საძოვარი)
 საყდარი (ნაეკლესიარი)⁴
 საკანაფე (სათესი)
 კოპელატრი (ტყე, სათესი)
 წყალთავაკე (სათესი)
 სახერატლი (სათესი)
 ვარღავაკე (სათიბი)
 ყვერულიქალა (სათიბი)
 ბოგა (სათიბი)
 სადარაჯო (ტყე, სათიბი)
 წყალსაქციელი (სათიბი)
 ვაციციხე (სათიბი)
 დაკებიანი (სათიბი)

საკრიხევი (სათიბი)
 კილდიჩი (ტყე, სათიბი)
 შუატყე (ტყე)
 ნაქუხვარი (სათესი)
 სასადილო (სათესი, სათიბი)
 ღელითავე (ტყე)
 ჩუდურაჭლი (საძოვარი)
 საწუმპი (სათიბი)
 სალომიამთა (ტყე, სათიბი)
 უკანაქალა (ტყე, სათიბი)
 ჯორისათიბი (სათიბი)
 ჯვარიყანა (სათესი)
 ღრუჭია (სათესი)
 ფოლოსაყელი (სათესი)
 ჰერულა (სათესი)
 კორტოხა (სათესი)
 რეჭებაწყარო (სათიბი)
 ნალოლაბევი (მთა)
 ჟინაქალა (მთა)
 უზანფერდი (სათიბი)

მომიქმობი

პანტები (სათესი)
 შავდულაქეთი (სათესი)
 ნაკალვევი (სათესი)
 ქოსამღერი (სათიბი)
 ცივწყარო (სათიბი)
 ტაბი (სათესი)

ხეშავა (სათიბი)
 კოლო (სათიბი)
 ბეინავე (სათიბი)
 ნაქუხვარი (სათიბი)
 ნადემატრი (სათესი)

ვაშაყმაძეობ

დავლატრი (სათესი)
 საეაქრო (სათიბი)
 ქერული (სათესი)
 კიკლატრი (სათესი)
 ქიკარტი (ტყე)
 გორა (მთა)
 ნასოფლარი (მთა)

შეხალაშვილები

განგზისაკარა (სათიბი)
 კინქარეავე (სათიბი)
 სავანეთი (სათიბი)
 ნაგომარი (სათიბი)
 სასადილო (სათიბი)
 ჰანგატრი (სათესი)
 ტოტრიქული (სათესი)
 სამრაელო (სათესი)
 ხილითავე (სათესი)
 ხუწყარუნა (სათესი)
 ნალოლაბრევი (მთა)
 ყვირალი (მთა)
 კუშტური⁸ (მთა, მდინარე)

აზარის ხასოფლო საბჯო

აზარა

შავაძეობი

ჩალაქეთი (სათესი, სათიბი)
 ნარვანთი (სათესი, სათიბი)
 ნალევი (სათესი)
 სახარშავა (სათესი)
 საყივარა (სათესი)
 კისკასური (სათესი)
 ოსანატრი (სათიბი)
 ყლიტია (სათიბი, სათესი)
 ოდაბური (სათესი)
 ნასადგომევი (სათესი)

მგელაძეობი

ვარცხლა (სათიბი)
 გელატრა (სათიბი)
 რუთავე (სათიბი)
 ცივწყარო (სათიბი)
 დოლაბური (სათესი)
 ციხია (სათესი)
 ტარელატრი (სათესი)
 საციკოსერი (სათიბი, ტყე)
 ნაყავლიავეები (სათიბი, სათესი)
 წვერიგანი (სათიბი)

მათნარი (სათიბი)
 ლეკნარი (სათიბი, ტყე)
 სახალი (სათიბი)
 ნეფიწყარო (სათიბი)
 სერიპალა (სათიბი, ტყე)
 ცხრამუხლი (სათიბი)
 ნაფლატი (სათიბი)
 კანკახი (მთა)
 სამარილეყელი (სათიბი)
 კოლო (სათიბი)
 ნაკაფი (მთა)
 ჭერმა (მთა)
 აბანოხევი (მინ. წყალი)
 ყოლანგარი (სათესი)
 სერობა (ს. უბანი)
 ნალეკი (სათესი)
 ნატბევი (სათესი, სათიბი)
 გვერდა (სათესი)
 გიდელა (სათესი)
 ფერდიბოლო (სათესი, ჰალა)
 ბოგილი (სათესი)
 სახარატო (სათესი)
 ნაქერალი (სათიბი, ტყე)
 რუთავი (სათიბი)
 სორი (სათიბი, ტყე, სათესი)
 საწუმპია (სათიბი, სათესი, ტყე)

ხაციხუმი

ბულატრი (სათესი)
 ჰაპანა (ტყე)
 ოქრომული (ტყე)
 ნასახლევი (ვენახი)
 ვაშლიძირი (ვენახი)
 ნიგოზათი (სათესი, ტყე)
 ნეწტარაჭლი (ტყე, სათესი)
 საზიარი (სათესი)
 გაღმამერე (სათესი)
 თხმელნარათი (ბუჩქნარი)
 ოქივარათი (ტყე, სათესი)
 მორჩვიანი (სათიბი, სათესი)
 საციხური (სათიბი, სათესი, ტყე)
 ნალობიევი (სათესი)
 ჯვართანი (ბუჩქნარი)

აკვანა (სათესი)
 ნაფუძარი (სათესი) .
 ნაკალევევი (ტყე)
 ნაქერვალი (სათიბი, ტყე)
 ლოროსერი (სათესი)
 გძელმერე (სათესი)
 ლუმელათი (ვენახი)
 დიდვაკე (სათესი)
 ქვაბიჯვარი (მთა)
 გძელმინდორი (მთა)
 კუნქულეთი (მთა)
 ნათელათი (მთა)

ნაფუნასტამვი

ნასადგომევი (სათესი)
 ოჩინე (სათესი, ტყე)
 ნაკალევევი (სათესი)
 მაჩხვერელი (სათესი, ტყე)
 ქარჩხიანი (სათესი)
 დათვაძირი (სათესი)
 ნაჩარხევი (სათესი)
 სასკელუმე (სათესი, ტყე)
 გზიპირითენნარი (სათესი)
 ფახი (ტყე)
 ტბა (ტბა)
 დიდგორი (სათიბი, სათესი, ტყე)
 პოტიკა (სათესი, სათიბი, ნაკადული).
 ნაფლატი (სათიბი, ტყე)
 წალკოტი (სათიბი)
 ცხრამუხლი (სათიბი)
 ნეფიწყარო (სათიბი)
 დეალლიანი (სათიბი)
 სახალი (სათიბი)
 სამარილეყელი (სათიბი)
 უზანაფერდი (სათიბი)
 დოხუდი (სათიბი)
 ლეკნარი (სათიბი, ტყე)
 მათოთნარი (სათესი, ტყე)
 წვერიგანი (სათესი, სათიბი)
 წუმწუპაკატარი (სათიბი)
 დიდკოლო (სათიბი)

ვმლასურა

ძნელათი (სათესი)
 მათალი (სათესი)
 დამპალწყარო (სათიბი)
 ჯორიფეხი (სათიბი)
 შავტბა (ტყე)
 სილა (სათესი)
 თხილნარი (ტყე)
 საქორიქელი (სათიბი)
 ხრიგინა (სათიბი)
 ველათი (სათიბი)
 ქურიპირი (ტყე)

დამწვარი (ტყე, სათიბი)
 აღღენა (ტყე)

პანტნარო

თეფურათენნარი (სათესი)
 გზიპირითენნარი (სათესი)
 ყვერული (სათესი)
 ჯორჯიყელი (სათესი)
 პანტნარივაკე (სათესი)
 ჩარხიღელუ (ტყე)
 ნაქუხვარი (ტყე)
 სერსუკანა (ტყე)
 ნაშვავებიღელუ (ღელუ)
 ქილისესერა² (სათიბი)

დიოქნისის სასოფლო საბჭო**ღ უ კ ტ ა****იაკობიძემგებო**

ირემაული (სათესი, ვენახი)
 წითელიწყალი (სათესი)
 დოშკილი (სათესი)
 ცხემლარა (სათესი)
 კანგა (სათესი)
 გელეგური (სათესი)
 სხალთავაკე (სათესი)
 ურთხვანი (სათესი)
 თენნარი (სათიბი)
 შუაქალა (სათიბი)
 საფიცრია (სათიბი)
 სამბოძალა (სათიბი) •
 შავტბა (საძოვარი, ტყე)
 სამზიარი (საძოვარი)
 ღელებური (საძოვარი)
 გასაყიდელა (სათესი)
 ფონა (სათესი)

ღურტა

ხურცაული (სათესი)
 გობიკარი (სათესი)
 კრელაური (სათესი)
 ხუთყანა (სათესი)

ბერიყანა (სათესი)
 წყენარა (სათიბი)
 თეთრათი (სათიბი)
 სერები (სათიბი)
 ყვერული (სათიბი)
 ნაყვერავე (საძოვარი, ტყე)
 მაწაქნარა (სათესი)
 ნაქუხვარი (სათესი)
 თენნარები (სათესი, სათიბი)
 ბოკლები (სათესი)
 პირვარღები (სათესი, სათიბი)
 ღეყნარი (სათესი, სათიბი)
 საწუმპია (სათიბი)

ღორჯომეღამემგებო

დიოშქალა (სათესი)
 კათხვენები (სათესი)
 ბერიწყარო (სათესი)
 ასავლიანი (სათიბი)
 საჭილია (სათიბი)
 ყიშლა (სათიბი)
 ფერთავაკე (სათესი)
 საინები (სათესი)

პანხბქმეზი

ასკილატრა (სათესი)
 ელიატრი (სათესი)
 დავლატრი (სათესი)
 ხილითავი (სათესი)
 საყარვანა (სათესი)
 წყარო (სათესი)
 კვირატლა (სათესი)
 ზარაბულა (ვენახი)
 ბახჩა (ვენახი)
 ზეგანი (ს. უბანი)
 საყავრია (სათესი)
 ნაჩეხი (სათესი)
 ნისლათი (სათესი)
 ქვილარი (სათესი)
 წისქვილილელე (სათიბი)
 სადაეახო (სათესი)
 ჭიხური (სათესი)
 სამბოძალა (სათესი)
 სკვანი (სათიბი)
 ყვერული (სათიბი)
 მგელაძეები (ს. უბანი)
 ტინტე (სათესი)
 გვერდა (სათიბი)
 ნაფუძარი (სათესი)
 საბადური (სათიბი, სათესი)
 დუბე (სათესი)
 ბირკატლი (სათესი)
 ყველანგარი (სათიბი)
 წყაროკარი (სათესი)
 ნანტბატრა (სათესი)
 ახობოლო (სათესი)
 თხილნარა (სათიბი)
 ჩამოგძელა (სათესი)
 ყვერული (სათიბი, სათესი)

ლიონინი

ანთახატრა (ვენახი)
 ფერატლი (სათესი)
 შოტატრი (სათესი)
 ვენახი (სათესი)
 ნასაყდრი (საძოვარი)
 გვერამული (სათესი)

გოქატრი (სათესი)
 შობანი (სათესი)
 მელატრი (სკოლის ეზო)
 წითალატრი (სათესი)
 ნაქოხვარი (სათესი)
 ნაფუძარი (სათესი)
 პეტრული (სათესი)
 ბალვანი (სათესი)
 ჩოხატრა (სათესი)
 ავაზანი (სათიბი)
 ნაქერვალი (სათიბი)
 გვერდიტერნალი (სათიბი)
 წაბლიძირი (სათესი)
 ფონა (სათესი)
 სოფლური (სათესი)
 საახე (საძოვარი)
 ნაყორვალი (სათესი)
 კოქმათალი (სათიბი)
 გვალათები (სათესი)
 ყვერულთები (სათიბი)
 მერცხლები (სათიბი)
 ლაშილელე (სათიბი)
 მაჩაქნარა (სათიბი)
 ბოკელა (სათიბი)
 საყორნია (სათიბი)
 ნაშეავები (სათესი)
 ხორხი (სათიბი)
 ხრამილელე (ნაკადული)
 ხოჩია (სათესი)
 მათობარგულე (ტყე)
 ტაბი (ტყე)
 სამარილე (სათიბი)
 ხარმათალი (სათიბი)
 წყავითენნარი (სათიბი)
 სადავო (სათიბი)
 ვაშლანა (სათესი)
 კუქაძირი (სათესი)
 ნაბელლარი (ტყე)
 სერიჭალა (სათიბი)
 ჩიტწყარო (სათესი)
 ნარინსერი (ტყე)
 მუსაახო (სათესი)

სახარატო (საძოვარი)
 სათიბი (სათესი)
 ლეკნარი (სათიბი)
 ონაგირა (სათიბი)
 ნაგელევი (სათიბი)
 ყრულელე (ტყე)
 გელატრაჲ (სათიბი)
 კათხევა (სათესი)

შანიამთი

კეიტატრა (სათესი)
 ბოგილი (ბალი)
 გადღამითა (სათესი)
 თხილაგვერდა (სათესი)
 ლუკები (სათესი)
 სანანური (სათესი)
 წალკოტი (სათესი)
 დელითაევი (სათიბი)
 ნაფუზრები (სათესი)
 თხილნარი (სათიბი)
 იგრიეაკე² (სათიბი)
 კონკუყე (სათიბი)
 მუხლა (სათიბი)
 სადავო (სათიბი)
 ეშამური (სათესი)
 ტბები (სათესი)
 ძალელე (სათესი)
 გძელქალა (სათესი)
 ახო (სათიბი)
 ნაყიშლევი (სათიბი)
 ყმა (სათიბი)
 ლეკნარი (სათიბი)
 ყვერული (სათიბი)
 დაბალწვერი (სათიბი)
 თენნარი (სათიბი)

შვადრძმთი

ულელტეხილი (სათესი)
 ბენჩატრა (სათესი)
 ამოდინი (სათესი)
 სერი (სათესი)
 სალაყანა (სათესი, სათიბი)
 ფისკერვანათი (სათესი)

გვალათი (სათესი)
 ნარიანსერი (სათესი)
 ყვერული (სათიბი)
 ლელოქალა (სათიბი)
 თენნარი (სათესი)
 მერცხლები (სათიბი)
 ლეკნარი (სათიბი)
 ნაგვიშრალა (სათიბი)
 ონაგირა (სათიბი)
 მელისორო (სათესი)
 ფუშტურაძირი (სათესი)

ტაბახმელა³

ნაღვარევი (სათესი)
 გვერდა (სათესი)
 გეგეშური (სათესი)
 ჩაო (სათესი)
 ნაფეტვარა (სათესი)
 ნატბორევი (სათესი)
 კოლო (სათესი)
 ავაზანა (სათესი)
 უკანახევი (სათესი)
 მერე (სათესი)
 თხმელნარი (სათესი)
 ხოზანი (სათიბი)
 მათალი (სათიბი)
 ლელიქალა (სათიბი)
 ლორსაწუმპარა (სათესი)
 თხმელნარი (სათიბი)
 ნაკანაფეარი (სათიბი)
 ნარვალი (სათიბი)
 ყვერული (სათიბი)
 ბოკელა (სათიბი)
 შეტბა (ტბა)
 წითელტბა (ტბა)
 სამსმელო (სათესი, ტყე)
 ნაგვიშრალა (სათესი, სათიბი)
 ლეკნარი (სათიბი)
 ნაგელევი (სათიბი)
 ირმეზიკოლო (სათიბი)
 მწვანია (ტყე, სათიბი)
 თელიყიშლა (სათესი)
 ბარდნალი (საძოვარი)

ბელეთი

ტბა (ტბა)
 ხოჩელა (სათესი)
 დილვანი (სათესი)
 ნიგოზათი (სათესი)
 ქეციმერი (სათესი)
 წიახი (სათესი)
 ლოდნარი (ვენახი)
 ნაფუზარი (სათესი)
 სიბელატი (სათიბი)
 ბუცეყატი (სათესი)
 ბერეჩული (სათესი)
 ვაკე (ს. უბანი)
 წერწეტვანი (სათესი)
 ავაზანათი (სათესი)
 ღარათი (სათიბი)
 ღორღნალი (სათესი)
 აგარა (ს. უბანი)
 კიღობანათი (სათესი)
 მოლიახო (სათიბი)
 ნანტბოჭრები (სათესი)
 სალილიე (სათესი)
 კატრიძირი (სათესი)
 ნაფეტვარი (სათესი)
 ძეწნალე (სათიბი)
 ნამშვითავი (სათესი)
 ომარაყანა (სათესი)

თხმელნარი (სათიბი)
 აგარლუბიახო (სათესი)
 ნაფლატი (სათესი, სათიბი)
 გოგაწყარო (სათესი)
 კიღლითავი (საძოვარი)
 აბანოყელი (საძოვარი)

კობოზი

ბიკობინა (ს. უბანი)
 ქა (სათესი)
 ახო (სათესი)
 ბახუნტარატი (სათესი)
 გოდორძატი (სათესი)
 საფინატი (სათესი)
 წისქვილილე (სათიბი)
 ლარი (სათიბი)
 საყავრია (სათესი)
 ნისლათი (სათესი)
 საბალატი (სათიბი)
 ნაჩეხი (სათიბი)
 სარეკელა (ს. უბანი)
 ბლესინა (სათესი)
 გაღმაჭალა (სათიბი)
 ქილისე (სათესი)
 სკვანა (სათესი)
 ნაბერავი (სათიბი, სათესი)
 ბაიბურთი (სათესი, სათიბი)
 ბარდნალი (სათესი)

რიჟეთის სასოფლო საბჭო**ბოძაშკი**

ტბები (სათესი, სათიბი)
 ხლარცვა (სათიბი, სათესი)
 მერე (სათიბი, სათესი)
 ნაჭრისერი (სათიბი, სათესი)
 ურთხვლიძირი (სათიბი)
 უკანწყარო (სათიბი, სათესი)
 ჭინტალი (სათიბი)
 ვაკებერსნალი (სათესი, სათიბი)
 ასავალი (სათესი, სათიბი)

ახო (სათესი, სათიბი)
 წყაროკანი (სათესი, სათიბი)
 ნაახვევი (სათესი, სათიბი)
 თერძული (სათიბი, სათესი)
 ნაფუძარი (სათიბი, სათესი)
 საბოგილო (სათესი)
 ნალობევი (სათიბი)
 ოქივარა (სათიბი, სათესი)
 კოჭი (სათესი)
 კიბიათი (სათიბი)

შუაქალა (სათესი, სათიბი)
 საღაო (სათესი, სათიბი)
 ლუმელათი (სათიბი)
 ხარჯათალი (საძოვარი)
 კილდითავი (საძოვარი)
 ვერხოფერდი (სათესი, სათიბი)
 ჯაქვატრი (სათესი, სათიბი)
 მოწული (სათესი, სათიბი)
 ნასაყდრი (საძოვარი)
 ბახჩა (ბალი)
 კობახურა (საძოვარი)

რიყვითი¹

ტალახატრი (სათიბი, სათესი)
 კაპნითავი (სათიბი, სათესი)
 თენნარი (სათიბი)
 ნაკალვევი (სათიბი)
 წყართვალა (სათესი, სათიბი)
 თხილნარითავი (სათიბი, სათესი)
 შუაფტაბი (სათიბი, სათესი)
 ხმელტაბი (სათესი, სათიბი)
 ზიზნიეთი (სათესი, სათიბი)
 ტომპაყვირო (სათესი, სათიბი)
 ჩანგალა (სათიბი)
 დიდგულა (სათიბი, სათესი)
 სალილიე (სათიბი, სათესი)
 კკნენარი (სათიბი, სათესი)
 მოწული (სათიბი, სათესი)
 ნადირაწყარო (წყარო)
 ნასახლევი (სათიბი, სათესი)
 გასაყარი (სათესი)
 ყრულელე (ღელე)
 ზეგანი (სათიბი, სათესი)
 სამველია (სათიბი)
 ნაბელღავი (სათესი)
 ჩაკიდულა (სათესი)
 გძელიახო (სათიბი)
 ტბიდელე (ღელე)
 თენნარიბოლოზი (ტყე)
 მანგალა (ტყე)
 პაწაქალა (სათიბი)
 ჩაჩეხილა (საძოვარი, ტყე)

ახო (სათესი)
 ზანკები (სათიბი)
 ბარდნალი (სათიბი)
 საყავრითავი (სათიბი, სათესი)
 ველათი (სათიბი, სათესი)
 საწუმპია (სათიბი, სათესი)
 საბუზია (სათიბი, სათესი)
 ტინეიქალა (სათიბი, სათესი)
 მაწაქნარა (სათიბი)
 უკანაქალა (სათიბი, სათესი)
 საყავრია (სათესი, სათიბი)
 ახოთავი (სათესი, სათიბი)
 ჩატეხილა (სათიბი, სათესი)
 საწუმპარა (სათიბი, სათესი)
 ფოცორატლი (სათესი)
 ნაფლატი (სათიბი, სათესი)
 მერე (სათიბი, სათესი)
 ნამწვი (სათიბი, სათესი)
 ნიშმარა (სათესი)
 ბურული (სათესი)
 ხლარცვა (სათიბი, სათესი)
 ნამუნასტრევი (სათესი, სათიბი)
 გალანძული (სათიბი)
 ტალახატრა (სათიბი)
 საზიარო (სათესი)
 კოლო (სათიბი, სათესი)
 მაჭული (სათიბი)
 ნიგდიძირი (სათესი)
 გასაყარი (სათესი)
 ლოდძირი (სათესი)
 სამტატა (სათესი)
 სადავო (სათიბი)

შუახოყვანი

ნადიკვარა (სათესი)
 ვაკეები (სათესი)
 ღელიქალა (სათესი)
 პანტიძირი (სათიბი)
 ქვედაპანტიძირი (სათიბი)
 სახარატო (სათიბი)
 ბარდნალი (სათიბი)
 ლეკნარი (სათიბი)

ნალობიევი (სათესი)	ლაშითავი (სათიბი)
ლუმელათი (საძოვარი)	ლაშე (სათიბი)
შქერითავი (საძოვარი)	აბანო (სათესი)
ნათატრი (სათიბი, სათესი)	სამშერხლოა (ტყე)
ნაღღუზი (სათესი)	ნაცელევი (სათესი, ტყე)
ჯანაწისქვილები (სათიბი)	ურეყი (სათესი)
თავრაჭულები (სათიბი)	საჯგვერეთი (სათესი, ტყე)
სამელე (სათესი)	კენქნარი (სათესი, სათიბი)
ნაცერცვალი (სათესი, სათიბი)	წოწოლასერი (სათესი, სათიბი)
სამოცვე (სათესი, ტყე)	შაეწყარო (სათესი, სათიბი)
სამარილე (სათესი, სათიბი)	სასადილოთავი (სათიბი, სათესი)
ალიალითენნარი (სათიბი)	სასადილო (სათესი, სათიბი)
გძელითენნარი (სათიბი)	ჯინიყიშლები ² (ტყე)
ყუასერა (სათიბი, ტყე)	დასილული (სათიბი)
მაწაქნარა (სათიბი)	სახბოვრია (საძოვარი)
ლარდოთენნარი (სათიბი)	ლეკიძირი (საძოვარი)
დანიხპარაული	ლეღისერი (ბუჩქნარი)
ენგენატრი (სათესი)	ყიშლა (ს. უბანი)
ბოგილი (სათესი)	ნასახლევი (სათიბი)
ნასახლევი (სათესი)	ტკნავნარი (სათიბი)
გვალიქალა (სათიბი)	ლეღიბოლო (სათესი)
უქანაქალა (სათიბი)	

გოდირის უღელტეხილი

ხაჯაფხულუ ხამოვრები	ქვითავი
ყალიეღა	ქანქანი
ყორანაეღა	უზანფერდი
ავაზანქოლო	ბეგიყიშლა
ბერიქალა	ზამბორი
დიდიეღა	ტიკინაწყარო
ტიალიფერდი	საბანელა (ტბა)
დიდაქარიეღა	საიხვია (ტბა)
ალმიეღა	ხმელტბა
ლოდიძირი	საკამბეჩო
შქერნალი	ირმიქოლო
ბელლეთეღა	წითელიკილდე
მოძატრიეღა	გძელიქოლო
ჩაფანაღელე	ყიშლიყელი
ხათიბი	ხ ა თ ი ბ ე ზ ი
კობახურა	ჯორიფეხი
შავარდენა	კაეიანი

თხილნარი
 ტინტიკალა
 საქორიქელი
 კურიპირი
 ველათი
 ნაყიშლუვი
 ლეკნარი
 შლეგათი
 ლაშიფერდი
 მერცხლიანი
 თენნარი
 ქველო
 რიკრიკიწყარო
 ნაგუთნი
 გძელისათიბი
 განგზისერი
 საძგვერეთი
 დასილული
 საირმია
 შავი ტყე
 საწუმპია
 საბუზია
 სამარილუყელი
 ნამწვისერი

მთებნი, ტყეებნი

ყალნი
 შავი ტბა
 ლეკნარი
 აღდენა
 სახბოვრია
 ლეკიძირი
 შწვანე ტბა
 ტილფერდი
 პაწამწვანე ტბა
 ზედანაომვარი
 წითელკაპანი
 უკანაპალა
 ქეკაცა
 ფხარგაშლილიკატარი
 ჩოფბნიხიდი
 ქედანაომვარი
 საკირიხევი

ჩაურაგელა
 ყრალტბა
 ყურლანი
 წყვილკატარი
 ნაფლატი
 ბუმბულასერი
 კვინტსერი
 ქანკახისერი
 საკამბეჩო
 საუზნია
 შხამიაშინდორი
 ფოშტა
 ნაძვიძირიტბა
 კილდიძირი
 კლაკნილი
 აბანოყელი
 ბოხრიკაყიშლა
 ნაგელუვი
 კერათი

ბ ვ ზ უ მ ი¹

გვალშინდორი (საძოვარი)
 შავტბა (სათიბი)
 კატრიძირი (საძოვარი)
 ტბები (კაობიანი ადგილი)
 დიდიგელა (საძოვარი)
 ვერხენალი (საძოვარი)
 აბანოყელი (საძოვარი)
 გაფენილიწყალი (საძოვარი)
 ღმანი (საძოვარი)
 ბეშუმგელა (საძოვარი)
 აგარაკი
 ნაჩადრევი (საძოვარი)
 ეგრიყანა (საძოვარი)
 ჩეგილი (საძოვარი)
 თაგოგელა (საძოვარი)
 გოდერძი (საძოვარი)
 შავი ტყე (ტყე)
 ვაშლობი (სათესი)
 ქედელეთი (ტყე)²

ქვემო მაჯახელი

აზარის აღმართის ხასოფლო საბჭო

ხ ი ნ დ ი მ თ ი

სურიაწქვა (საძოვარი)
 ბალვანა (საძოვარი, სათესი)
 სულიბეგიკალო (სათესი)
 ტაბანი (ს. უბანი)
 კვებნარა (სათესი)
 კაკალატრი (სათესი)
 ჩირდილა (სათესი)
 ტოხიეთი (სათესი)
 ქვითავი (სათესი)
 ნატბევი (სათესი)
 ჩალეწილი (სათესი, საძოვარი)
 ბურიღლე (ღელე)
 წყარო (სათესი)
 ზედავაყე (სათესი)
 მალაროკარი (ტყე)
 ნაბელლავი (საძოვარი, ტყე)
 ხიკოკაპანი (ბუჩქნარი)
 ნალომვარი (სათესი)
 თავარანგელო (ტყე)

ქიღამილი

საჰიკარტე (სათესი)
 ნაუჩვარი (სათესი)
 ქედი (სასვენი)
 ოჯაბურა (სათესი)
 ხეროლმა (სათესი)
 მეგრელავი (ტყე)
 ნაფლატი (ჩაი, ვენახი)
 ნაშენი (სათესი)
 დევატრი (სათესი)
 ვაკეყანა (ტყე)
 პლაკიანი (სათესი)
 კილდიხევა (სათესი)
 საკოხია (ბალი)
 ცეცხლატრი (სათესი)
 ჭირდილი (ტყე)
 სატურია (სათესი)
 ბელღეზი (ბალი)
 სახვეწელა (სათესი, ტყე)

მარჯანევი (ბუჩქნარი)
 ჯირეკნალი (ბალი)
 კორდი (სათესი)
 სარახია (ბუჩქნარი)
 მადენითავი (სათესი)
 ქვასასვენი (სათესი)
 რაბათი (ს. უბანი)
 მაჰახელჰესი (პესი)
 ყულიკარი (სათესი)
 დევატრა (ღელე)
 ნასხლტიღელე (ღელე)

ჯანივრი

ორბაძეთი (ჩაი)
 წყერაბახჩა (ჩაი)
 ნამოხვარი (სათესი)
 სამხლია (ბალი)
 ახოთავი (სათესი)
 ნაბელლავი (სათესი)
 ნაბოსტნევი (ბუჩქნარი)
 შუბლიწვერა (საძოვარი)
 ჩამოწვეტილი (საძოვარი)
 სასირე (სათესი)
 კოსლოპი (სათესი)
 გზიქეშა (სათესი)
 ჩხერითავიღელე (ღელე)
 ყრულღელე (ღელე)
 სატრიქედი (ბუჩქნარი)
 ნაფეტვარი (ბუჩქნარი)
 ნაკაბახევი (სათესი)
 კენჭეხი (სათესი)
 ნასახლევი (სათესი, ჩაი)
 მორთულაძეზი (ს. უბანი)
 ნაქვავარი (ბუჩქნარი)
 ფერდი (სათესი)

წიახი

ნასელვარიქედი (სათესი)
 მსხლიანი (სათესი)

სასირე (სათესი)
 ნაპურვალი (საძოვარი)
 კონდარაყანა (სათესი)
 ვაკეყანა (სათესი)
 დიდილელე (ლელე)
 ჯორილელე (ლელე)
 ქვაბითავე (სათესი)
 ნასახლევი (საძოვარი)
 ძლეჭრი (საძოვარი)
 ნაფეტვარა (საძოვარი)
 ციფუყალი (საძოვარი)
 წაბნარი (საძოვარი)
 ბალვანათავე (სათესი)
 სასეენი (სათესი)
 ჩავარდნილი (სათესი)
 ბიძაყანა (სათესი)
 ლოლემი (სათესი)
 ალიბეგივაკე (სათესი)
 მაღლიკარი (ჩაი)
 დილმიანი (ტყე)
 სანისლია (ტყე)

ქუშნარა

ზიდითავე (საძოვარი)
 წაბნარი (ტყე)
 ნასახლევი (სათესი)
 დოლოგნივაკე (საძოვარი)
 წისქვილიკარი (საძოვარი)
 ხუშუტავაკე (საძოვარი)

ხაჭრდილი

ნაქურთვალა (სათესი)
 დიდვაკე (სათესი)
 ნაპურვალი (სათესი)
 დიდვანიქვები (საძოვარი)
 ყურწითელაქედი (საძოვარი)
 ყაღიბოლო (საძოვარი)
 ჯამიკარი (საძოვარი)
 ქურათი (ს. უბანი)
 დუნგა (საძოვარი)
 თხილები (საძოვარი)
 ნუკრავი (სათესი)
 კვადაუი (სათესი)

ყურიბოლო (საძოვარი)
 ნამწვარიქედი (ს. უბანი)
 ჯერმე (საძოვარი)
 აჩხოილა (ტყე)
 გადასაქციელი (ტყე)
 სადგომიანი (საძოვარი)
 ზრუგენა (სათესი)
 დიდილელე (ლელე)
 ჩამპალი (სათესი)
 სანისლია (ტყე)
 ქალიანარქედი (ს. უბანი)

ნაშანავი

სამოცია (ტყე)
 მოფლატული (ტყე)
 ხერხაჲ (ტყე)
 ვაკე (საძოვარი)
 ბარდნალი (ს. უბანი)
 სათობი (საძოვარი)
 მიღმეყანა (საძოვარი)
 ქვითავე (საძოვარი)
 ჩინჩალავეი (ლელე)
 გვალყანა (საძოვარი)
 ნაჯეღევი (საძოვარი)
 იფთხნარიკუდილელე (ლელე)
 ახალთა (საძოვარი)
 ქუცუბანი (საძოვარი)
 ბოსტანა (საძოვარი)
 ქედქედიტყე (საძოვარი)

აღმართი

გოშპარეთი (ს. უბანი)
 გორაქედი (სათესი)
 გვიანეთი (ს. უბანი)
 საწიგზიანი (სათესი)
 სამწივია (საძოვარი)
 ვაკისირა (ს. უბანი)
 საცრიქედი (ტყე)
 ჩალეწილი (სათესი)
 სარცხელა (საძოვარი)
 გძელიყანა (სათესი)
 დელეყანა (სათესი)
 ციცალა (სათესი)

წაბუცებული (სათესი)
კორნალიქედი (საძოვარი)
ნასკვიმერე (სათესი)
მინდორი (სათესი)*
კაპანი (ს. უბანი)
დიდმამულა (სათესი)

აბესლამიძეები

ვაშლიანი (სათესი)
ტყემლიანი (სათესი)
ხეჩელა (სათესი)
ლამაზიყანა (სათესი)
ნაღომვარი (სათესი)
აკვანეთა (სათესი)

ფარტენაძეები

ხორგი (სათესი)
ბლანუტლა (სათესი)
სარტყელა (სათესი)
კალოთქედი (ს. უბანი)
წიფნარი (სათესი)
ნასახლევი (სათესი)
გძელიყანა (სათესი)
ლამელელე (ღელე)
ნაღომვარი (საძოვარი)
ჩქუნი (სათესი)
მელავი (საძოვარი)
ხამიყანა (სათესი)
საწვეთურა (სათესი)
ნალოკარი (საძოვარი)
ხორგნალი (სათესი)
წაბნარი (სათესი)
პიტნაწყარო (სათესი)
სამძივია (სათესი)
გრეხილა (სათესი)
კაპანთხევი (სათესი)
ჩიტოყანა (სათესი)

ცხეშლარი

გოგომძეები

ნაპურვალი (სათესი)
ციცნათელა (სათესი)
ხუმრები (ტყე)

დოლოგნიმინდორი (ტყე)
მალაოკარი (ტყე)
ბოიალმიწა (ტყე)
ჯაპანგუნა (ტყე)
ტრიკიძეყანა (ტყე)

პირპილეთი

ჩირდილა (ტყე)
მადენიქედამები (სათესი, ტყე)
ლომანდემქედი (სათესი, ტყე)
დიდკოთავი (სათესი).

ყუმა

განგზიქვეშა (საძოვარი)

შოტიეთი

უყვი (ტყე)
სამზიარი (სათესი, ტყე)
თუთყურიბახჩა (სათესი)

ავჯანდრა

ნაკიტრევი (სათესი, ტყე)
ნაფაცხევი (ტყე)
ნაკორნალევი (ტყე)
დიღვაკე (ტყე)
ნასახლევი (სათესი)
წითელქედი (სათესი)
კიშკარი (ბალი)
ფიდნები (ბალი)
წოწოლაქედი (სათესი)
მაფლიკარი (სათესი)
დიღვაკე (საძოვარი)

ჩხუტუნეთი

ქვედა ჩხუტუნეთი

ნაქილიხევი

ფარჩები (სათესი)
ბორგნალა (საძოვარი)

ბადუყვეთი

ქაჩალა (სათესი)
ლუმბათი (საძოვარი)
მაზარევი (სათესი, საძოვარი)

კილდიანი (ტყე)
 საფქვილა (ტყე)
 ქვაკიბე (ტყე)
 ფიქლები (ტყე)
 ჭარყვალევი (ტყე)

ღავითეთი

ჩხვენარი (სათესი)
 სასუქეთი (სათესი)
 ჭალაბატრი (სათესი)
 ყალივაკე⁴ (ნაციხვარი)
 წისქვილობევი (ტყე)
 კეჟერეთა (სათესი)
 საძიგვლიანი (სათესი)
 ბოლომწირა (სათესი)
 ნაღვარევი (სათესი)
 სანისლია (საძოვარი)
 ქორისათი (სათესი)
 იკორწყაო (ტყე)
 წაზნარი (ტყე)
 მადენები (საძოვარი)
 ნასახლევი (სათესი)

ხათაო

კინტურეთი (ტყე)
 ცხემლიანქედი (სათესი)
 ტალახური (სათესი)
 ჭაბუკატრი (სათესი)

კოსტანეთი

აგარათავი (ტყე)
 თოვლივაკე (ტყე)
 კუნჭული (ტყე)
 ჭვართა (ტყე)
 სამობი (ტყე)
 დილმიანდარდო (ტყე)
 ნაღმვარი (ტყე)
 ჩაილული (ტყე, სათიბი)
 ნაბოსტნევი (სათესი)

ზიდა ჩხობუნეთი

გვიანეთი

ჯანატრა (სათესი, ტყე)
 ბაქეთლა (საძოვარი)
 ლელიბოლო (სათესი)
 ძნელიეთქედი (სათესი)
 მერე (ტყე, სათესი)
 ცოცხათი (სათიბი, სათესი)
 ღობირთ (სათესი)
 ნანალევი (საძოვარი)
 საჟინკურია (საძოვარი)

ნაგერეთი

ბაზიარეთი (სათესი)
 დუბიანი (სათესი)
 ციეწყარო (სათესი)
 ვაკითავი (ტყე)
 ნასაფენავი (ტყე)
 მამლიყანა (ტყე)
 შიმშილახევი (ტყე)
 ბარდალვაკე (ტყე)
 კოლდიძირი (ტყე)
 ნასელვარი (სათესი)

ღავითეთი

ნაპურვალი (ტყე)
 უსტალიყანა (საძოვარი)
 გოხინამერე (სათესი)
 თაგვატრა (ტყე)
 ჭებნევიღელე (ტყე)
 ტარხვენნი (ტყე)
 აკვანეთა (ტყე)
 ზედავაკე (ტყე)
 ცაცხევივაკე (ტყე)
 წყვილიღელე (ტყე)
 ეწრიანვაკე (სათესი)

ცხადეთი

გოგირდიქედი (სათესი)
 კორნალი (ტყე)
 კორტოხათი (სათესი)
 ფონიკიდითავი (ტყე)

კახეთი

ბარი (სათესი)
 მერკულეთი (სათესი)
 პეტრივიქელი (სათესი)
 სათაო (სათესი, ტყე)
 ლოდი (სათესი)
 ჩხერი (ღელე)
 ახოთიღელე (ღელე)
 წითელმიწა (ტყე)
 სათიბე (სათესი)
 ოკერიალავეკე (საძოვარი)
 საბილანცრო (ტყე)
 წითელკილდე (ტყე)
 საშხიარი (ტყე)
 საჩორჩხე (ტყე)
 ახოთივაკე (ტყე)
 ანჯორიკები (ტყე)
 ხვართქლიანიქელი (ტყე)
 გზიპირი (ტყე)
 მოხეთქილი (ტყე)
 სამმერხლე (ტყე)
 აჩხოილა (ტყე)
 ქუცუბანი (საძოვარი)
 აბანოქელი (ტყე)
 საყავრია (ტყე)
 კილდიკიკინა (მთის წვერი)

გორგამეთი

კაპანთი (სათესი)
 ქერაბსაქარი (საძოვარი)
 აკვანა (საძოვარი)
 ნაბელაუი (სათესი)
 ნაუჩვარი (სათესი, საძოვარი)
 წყაენარი (სათესი)
 ზირდილა (სათესი)
 ნაკიშკრევი (სათესი, საძოვარი)
 ხონოლები (სათესი)
 სხლიანი (სათესი)
 წყარო (წყარო)
 კორნალი (საძოვარი)
 გვერგვეთი (საძოვარი)
 ცანცრატლა (საძოვარი)

კაციმიწა (საძოვარი)
 მონაზლატრი (სათესი)
 მახუნდრაფა (საძოვარი)
 წითელმიწა (სათესი)
 ახოთი (სათესი)
 ცივწყარო (სათესი)
 კონცატყე (ტყე)
 ცხრაგევა (ტყე)
 ნატბევი (ტყე, ტბა)
 პირდაპირი (სათესი)
 ბლიანი (სათესი)
 ნიგვზიანი (სათესი)
 ქებატრი (სათესი)
 ვაკე (სათესი)
 კალაბოლო (საძოვარი)
 მორვატლი (სათესი)
 სახადა (სათესი)
 წყლისაყარი (საძოვარი, სათესი)
 ზეგანი (ტყე, სათესი)

ქავთარეთი

წისქვილნარა (სათესი)
 ინატრი (სათესი)
 დავლატრი (სათესი)
 დუქნიწინა (სათესი)
 დვიბე (სათესი)
 წიაპალელე (საძოვარი)
 ყანითავი (სათესი)
 შტვირი (ტყე, სათესი)
 ბეჭირალიქელი (სათესი)
 მალაყმიეთი (სათესი)
 ლობალური (სათესი)
 სურვანა (სათესი)
 ნასაფინავი (საძოვარი)
 ნაკანაფევი (საძოვარი, სათესი)

საფუტკრეთი

ზვარია (სათესი)
 კვადატრა (სათესი)
 ბელტური (სათესი)
 ფაფხატრა (საძოვარი, სათესი)
 ზელიეთა (სათესი)

დიდელი (საძოვარი)
 წყალგალმა (საძოვარი)
 პერანგა (საძოვარი)
 წაბლონიქელი (საძოვარი, ტყე)
 ნაუყვარი (საძოვარი)
 ცისკარა (საძოვარი)
 დათვიტყე (საძოვარი)
 საღმენი (ტყე)
 საწყაო (საძოვარი)
 ფიქლანა (სათესი)
 საბილანცრო (საძოვარი)

ჩიძუნეთი

გორიეთი

ბუჭატრი (სათესი)
 საძლიგვერდა (ვენახი)
 ხმელილე (სათესი)
 ქვიანი (სათესი)
 კონცხა (სათესი)

ბასილეთი

აღილაქელი (ვენახი)
 გოგანეთი (სათესი)
 ჯამიგვერდი (სათესი).
 სასვენი (სათესი)
 დიდსასვენუკანა (სათესი)
 კორღითავი (სათესი)
 საქკიტე (სათესი)
 ჰაჯიაყანა (სათესი)
 ნაბალევი (სათესი)
 ნაშენი (სათესი)
 ღრუბლანი (სათესი)
 თოფანკალო (სათესი)
 კორღი (ბალი)
 ვაკითავი (საძოვარი)
 კობტამური (სათესი)
 აელი (სათესი)
 დილდელე (ღელე)
 ცხემნალიგვერდი (საძოვარი, სათესი)
 ქვაბისგარა (სათიბი)
 თერციხანა (სათესი)
 ონაგირა (სათესი)

ბერიყანა (სათესი)
 წითელმიწა (სათესი)
 ნაპურვალი (საძოვარი)
 ლორტო (საძოვარი)
 ბარდნალი (საძოვარი)
 ჩირდილა (სათესი)
 ნაძვინარა (სათესი)
 ხარნაყალევი (საძოვარი)
 გათხრილი (საძოვარი)
 ჭინჭვანი (სათესი)
 ფოტორო (სათესი)

ხინკილეთი

ბეგზიარი (სათესი)
 მამული (სათესი)
 საყნიძირი (სათესი, ბუჩქნარი)
 ვაკე (სათესი)
 ჯვარილე (ხმელილე).
 ქვინტური (სათესი)
 მერთეგნალი (სათესი)
 მოყორვილა (სათესი)
 კორდები (ვენახი)
 ბოლაზო (ტყე)
 ციცილექელი (ბალი)
 ქუმბატრი (სათესი)

კირკიტეთი

თავდიეთი (ს. უბანი)
 ნასელუარი (სათესი)
 ნიგზნარიძირი (სათესი)
 მერე (სათესი)
 ჩამახისური (ტყე)
 ხიდითავი (ბალი)
 წყაენარა (ბუჩქნარი)
 საკობია (სათესი)
 წისქვილაღმართი (სათესი)
 ბაბლუცავი (ჩაი)
 ნაკანაფევი (სათესი)
 ქვაწინწკილა (სათესი)
 მელაბოლო (სათესი)
 კოტამერა (სათესი)
 მაღენითავი (სათესი)

ქოქოლეთი

ორტულვაკე (საძოვარი)
კომსიმერე (სათესი)
ნაბელლავი (სათესი)
მოლოქნარა (სათესი)
მალაქედი (სათესი)
კახატრი (სათესი)
თიკრათავი (საძოვარი)
საწაბლობელი (სათესი)
კარცხატინი (საძოვარი)

სიკალეთი

ქვიტიერი (სათესი)
დოლაბეთი (სათესი)
მანუცა (სათესი)
შეფენილი (სათესი)
სათიხეღელე (ღელე)
ჩამპალი (საძოვარი)
ურთხვანი (საძოვარი)
კვერცხიკაკალო¹ (სათესი)

ნ ი ბ ე ლ ი**აზარისწყლის სასოფლო საგზო****მ ი ო ვ ი თ ი**

ქოროხი¹ (მდინარე)
ხანიკარი (სათესი)
ვაკე (სათესი)
წიფნარი (ტყე)
ოჯალი (ტყე)
ბალნარი (ბაღი)
ცივწყალი (სათესი, ტყე)
ძიგურეთი (სათესი)
კუმლული (სათესი)
ხამიყანა (სათესი)
საძიგლიკარი (სათესი)
საისეთი (სათესი)
გობიღელე (ღელე)
ოტკობეჩია (ტყე)
ჰანიშიღელე (ღელე)
მუთუნაიშვილები (სათესი)
თხილნარი (სათესი)

დიდიღელე¹ (ღელე)
სასვენია (ტყე)

მაჯახლიპირი

დედალუყვათი (ჩაი)
ნავითავი (საძოვარი)
მორევეითავი (სათესი)
ქვედამაჰახლიპირი (ს. უბანი)
ქვაკიბე (სათესი)
ჩიდილა (სათესი)
ნასახლევი (საძოვარი)
ლომავერი (საძოვარი)
ნაშენი (სათესი)
ცივწყალი (სათესი)
ზედავაკე (ტყე)
ზექეთი (ტყე, სათესი)
შუმხნარა (სათესი, ტყე)
გომი (ტყე, სათესი)

ქირნათის სასოფლო საგზო**მ მ ა რ ა**

ყალიძირი (ტყე)
ყალუ¹ (ნაციხვარი)
სეემია (სათესი)
გოგოლიქედი (სათესი)
სხვანა (სათესი)
ღარანი (ჩაი)

ბენდელიკალო (სათესი)
ნაფლატა (ტყე)
ჩიმაგატრი (სათესი)
ყარალიადგილი (სათესი)
საქიკარტე (სათესი)
ნაოჩვარი (ტყე)

კირნათი

ნაკირნათევი

ბლესინი (საძოვარი)
 მიღმაყანა (საძოვარი)
 ქებაშუანი (ს. უბანი)
 ფაცხიკარი (სათესი)
 უღელტეხილი (სათესი)
 ხამიყანა (სათესი)
 ვაკე (სათესი)
 ნალობიევი (სათესი)
 ფოშტილეუ (ღელე)
 ნაგომავი (ს. უბანი)
 გაჭრილიქედი (ბუჩქნარი)
 ყორნალი (სათესი)
 ვაკესეგმია (სათესი)
 მელყურძენა (ვენახი)
 ბერისარჩობი (ტყე)
 გვარიქედი (სათესი)
 სამგლიათი (ტყე)

შუშანეთი

გვარიქედი (სათესი)
 კოთქედი (სათესი)
 ეკლესიგვერდი (სათესი)
 მუსლულიკარი (სათესი)
 კიბაკურილეუ (ღელე)
 ხუნდურათი (სათესი)
 მანანათი (სათესი)
 ფოტური (ჩაი)
 ხორხა (ჩაი)
 აბანვა (ჩაი, სათესი)
 სამელია (სათესი)
 ნაჭილისვარი (მარანი)
 სასულთობო (სათესი)
 წითელათური (ტყე)
 წვერსიქეთი (სათესი)
 ყორნალა (სათესი)
 კაპანათი (ტყე)
 ვაციქედი (სათესი)
 გოგუეზიკალო (სათესი)

კირნათი

სანიწყალი (ღელე)
 წაბლნარი. (ბუჩქნარი)
 საქორია (ს. უბანი)
 ლეშტიეთი (სათესი)
 მეფისწყარო (წყარო)
 უსტიქედი (ს. უბანი)
 ატობანა (სათესი)
 ნასახლევი (სათესი)
 დობრიო (სათესი)
 ბამბათი (ს. უბანი)
 საფერიანი (სათესი)
 ნაჭიშკრევი (სათესი)
 კანიყვაი (სათესი)
 სამკოლია (სათესი)
 ნაბელლავი (სათესი)
 სახეავი (სათესი)
 პლაკნარა (სათესი)
 კურთა (ბორცვი)
 ოჯვაბურა (სათესი)
 ონაგირა (ქედი)
 ზეგანი (ტყე)
 ხეროლომა (ტყე)

კობალეთი

ტურიბულე (სათესი, ბუჩქნარი)
 ბესანახლევი (სათესი)
 ფურუნეკარი (სათესი)
 საფანელა (სათესი)
 დარღალა (სათესი)
 ჭინჭარატლი (ს. უბანი)
 კოთანავი (სათესი)
 მელავი (სათესი, სათიბი)
 საჭინკია (ტყე)
 ქეციმერა (სათესი, ტყე)
 საძიგველაქედი (სათესი)
 ტურავი (სათესი)
 კონჰუო (სასვენი ადგილი)
 ნაშენი (სათესი)
 ჩირდილა (სათესი)
 მამულითავი (სათესი)
 ნადარბაზევი (სათესი)
 შავყანა (ტყე, სათესი)

თავარანგელო (ტყე, სათესი)
 კილდიძირი (სათესი)
 აკვანეთა (სათესი)
 ნაბოსლავი (სათესი)
 ცხენისხორცა (ტყე)
 კუხმუნჯა (ტყე)
 ვირიზრუგა (ტყე)
 ნაეკლესევი (ბუჩქნარი)
 კვერეხია (ბუჩქნარი)
 თოდორავი (სათესი)
 უყვი (ტყე)
 ყორნალა (ტყე)
 ნახვევი (მთა, ტყე)
 ზოლოწრილა (ტყე)
 ბარდნალა (ტყე)
 კერკეტევი (მთა)

ოღლაუზი

თოთიჭრი

ოღლაფიკაე (სათესი)
 ნაციხვარი (სათესი, ტყე)
 საშიგველაქელი (ტყე)
 ჩირდილა (სათესი)
 ეკალაჭრი (ბუჩქნარი)
 ნასახეთი (ბალი)
 თავგუბე (წყარო)
 ლაფრანა (სათესი, ბუჩქნარი)
 კალოპირი (საძოვარი)
 იორდანევი (ბუჩქნარი, სათესი)
 გევზეთი (სათესი)
 ნალომვარი (ბალი)
 ვირიზრუგა (სათესი, ტყე)

ბურკენავი

მპედლოვი (სათესი)
 ჯამეკარი (საძოვარი)
 რაკატკა (სათესი)
 ჩირდილა (სათესი, ბუჩქნარი)

ზეგანი

მოლიბეფიკარი (სათესი, საძოვარი)
 ქვაბტყელი (სათესი)
 კიპაჭრი (საძოვარი)

საყდარი (სათესი)
 ნაფაცხევი (სათესი)
 ხარლი (საძოვარი)
 ხუცური (ბალი)
 მუხნართავი (სათესი)
 წყავიძირი (სათესი)
 რუთავი (სათესი)
 ხამიყანა (სათესი)
 დიდქელი (სათესი)
 დაბლაეკე (ტყე)
 მალაეკე (ტყე)
 გომთხევი (ტყე)

შველა მარადილი

ფანჩვეთი

საყდარი (სათესი)
 ქვაბიში (საძოვარი)
 ცივიწყალი (საძოვარი)
 საზღვარო (სათესი)
 კვირიკეთი (საძოვარი)
 ტყემლიძირი (სათესი)

ბრევეთი

ქეციქეთი (სათესი)
 ბალნარი (სათესი)
 ლესპარა (სათესი)
 კაპანი (სათესი)
 ქვამურგი (ტყე)
 ყორნალა (საძოვარი)
 ნაორმევი (ტყე)
 ღრემში (ტყე)
 შედთანბაში (მთა)

ლომანაკეთი

ქვაპლაკია (საძოვარი)
 შაფყანა (საძოვარი)
 ქურიპირი ქელი (სათესი)
 ქუშალა (სათესი)
 ჯამიკარი (სოფლის ცენტრი)
 ნაოჯალვარი (ჩაი)
 ლოლემში (ჩაი)
 წისქვილიკარი (ჩაი)

სკელე³ (სათესი)
ონჩომეთი (სათესი)

ხასახლეთი

ორბეთი (სათესი)
კალავეთი (სათესი)
გამტყიცული (სათესი)

ძაბლავეთი

წისქვილიკარი (საძოვარი)
ოკუხულეთი (სათესი)
ეწერი (სათესი)
საჩქეთი (საძოვარი)
საისალეთი (ტყე)
ტყედიდი (სათესი)
ბელლიკარი (საძოვარი)
ბუმბულიკარი (საძოვარი)
კაზანჯი (ტყე)
დიდმანიძე (საძოვარი)
ორპირი (საძოვარი)
გეფინერი (ტყე)
კორნალი (სათესი)
ვაშლიძირი (სათესი)
მოზენია (სათესი)
კოდნარა (სათესი)

გეზენი (საძოვარი)
კომპიში (ტყე)
სარავეთი (სათესი)

ჭუთურეთი

საჭალიმეთი (სათესი)
ნაგერვაძე (სათესი)
ლომგურეთი (სათესი)
გელიარჩვეთი (სათესი)
კორითავი (ტყე)
ოთხზიარი (სათესი)
თოდრიეთი (სათესი)
ტურიფოქვი (სათესი)
ნიგზნარა (სათესი)
დიბეყანა (სათესი)
ლონკროფეთი (სათესი)
ჭიბაკური (ტყე)
საითაძირი (სათესი)
სხალეხიანი (სათესი)
ცარა (ტყე)
დათვისაყენი (ტყე)
ტყეწლიძირი (სათესი)
ჭვითავი (ტყე)
ლრემშიღელე (ლელე)
ინჯინარი (მთა)
ჭვადჯი (სათესი)

გ ო ნ ი ა

თხილნარის ხასოფლო საგზო

ხ ი შ ო ნ ე თ ი

საისეთი (ბუჩქნარი, საძოვარი)
ქეციქეთი (ბუჩქნარი)
ქოლიძირი (საძოვარი)
ონტოფო (სათესი)
ცარა (საძოვარი)
სიმონეთივაკე (სათესი)
ნეფეკოპიანი (საძოვარი)
კორტოხი (ბუჩქნარი)
გძელყანა (საძოვარი)
ნაფაცხვარი (ჩაი)
ნასელავი (ჩაი)

სამძიარი (ჩაი)
ჰარუნყანა (ტყე)
ყადიოლიბაღჩა (ჩაი)
ჯამიკარი (სოფლის ცენტრი)
ცეიტური (ჩაი)
ჭვათეთრა (ტყე, სათესი)
ჭიბაკური (საძოვარი)
გეზენი (საძოვარი)
ჭილისე (ტყე)
ჩხანაფურა (ტყე)
გოჩი (ტყე)
სხალიძირი (ტყე)

საჩიქეთი (ბუჩქნარი)
საქალიმე (საძოვარი)
თოფისააჲლა (ტყე)
უყვი (ტყე)

მ ა ხ ო

მახო

კიკალზი (ჩაი)
ყავეკარი¹ (სათესი)
მახოსწყალი (ღელე)
ჯამიკარი (ციტრუსები)
ღობრიყანა (საძოვარი)
მინდორყანა (ჩაი)
ნასახლევი (ჩაი)
ბარდნალა (ჩაი)
კილიეთი (ჩაი, სათესი)
საპურია (ჩაი)
გოჩი (ჩაი)
ჩხავენარა (ჩაი)

ზენაქეთი

ყავეკარი (ბუჩქნარი)
ჩარხიწყალი (ტყე)
კალაში (სათესი)
ბარდნალა (ტყე, ჩაი)
აჩიქბარდი (ტყე)
ჩათალდერე (ტყე)
ინჯინარი (ტყე)

ღავითაძეგები

ყურტყუჲ (ტყე)
მინდორყანა (სათესი)
ჯამბაზოლიტყე (ტყე, ციტრუსები)
საძიგლიკარი² (ჩაი)
ხოროსკანად (საძოვარი)
მეჰელე (ციტრუსები)
ლანგათი (ჩაი)
სანაფოტე (ციტრუსები)

პ შ ბ რ ა

ტურინაკვეთი (ჩაი)
ვაშნარი (ჩაი)
კაკონარი (ჩაი)
ლულენარი (ციტრუსები)

მერჯანჩავეში (ბუჩქნარი)
ყადირამინდორი (ბუჩქნარი).
ზინდანი (ტყე)
ნაბელლარი (ბუჩქნარი)
რეფიკამინდორი (საძოვარი)

თხილნარი

ქვედა თხილნარი
ლანგათი (სათესი, საძოვარი)
გვერდამი (საძოვარი)
ბოროსოქაქელუღი (ჩაი)
ზაიქეთი (სათესი, საძოვარი)

ზედა თხილნარი

გუშეგი (ჩაი)
წითელიმიწა (ჩაი)
უწყუპი (ჩაი)
მინდორი (ჩაი)
ფარღულობახჩა (ჩაი)
დიდითლიანი (ჩაი)
პაწათლიანი (ჩაი)
ბახჩიბოლო (სათესი)
ალმაპაქუთარი (ციტრუსები)
ბოშტეფე (საძოვარი)
ხერხიმინდორი (საძოვარი)
დიდგულევი (ჩაი, ტყე)
კომონაქარი (ტყე)
ახო (საძოვარი)
თხმელნარი (საძოვარი)
ანწნარი (საძოვარი)
ფანჩეეთი (საძოვარი, ტყე)
ნაკაფი (ჩაი)
ჩაფაყანა (სათესი)
შუაახო (ჩაი)
ლომიახო (ჩაი)
ქვედაყანა (საძოვარი)
ბოლოღუზი (საძოვარი)

ო ზ ბ ო ლ ო

აღა (საძოვარი)
ნაქილისვარი (ბუჩქნარი)
პიტასირთი (ჩაი)
ყავეჭიდერე (ღელე)
ნაციხვარი (სათესი)

ფარჩები (სათესი)
ჩევირმე (სათესი)
მიქლიკური (ციტრუსები)
ჩიფთიქვა (ციტრუსები)
ტალახნარი (ბამბუკი)
ბეშლარიკარი (ციტრუსები)
ნაბელლაეი (ჩაი)
ხოჯატრი (ჩაი)

მუკვანეთი

ფილაეთეფე (ტყე)
ბოლოყო (ღელე)
თხმელნარი (ბუჩქნარი)
ბილკორდი (საძოვარი)
ლომიყანა (ბუჩქნარი)
ზინდანი (ტყე)
მალაყანა (საძოვარი)
მინდორი (საძოვარი)
გძელყანა (საძოვარი)
ნალომეარი (ბუჩქნარი)
ქილისე (ბუჩქნარი)
კენქნარი (ბუჩქნარი)
დიდიმინდორი (ტუნგო)
თიხნარი (საძოვარი)
ქაზიმფაცხა (ბუჩქნარი)
ჰაჯიყანა (ტყე)

გალმაეაკე (ჩაი)
კოკიწყალი (ღელე)
ფელუღიბი (ჩაი)

ბ ა რ ნ ა ლ ი

გალმა ჰვარნალი
მინდორი (საძოვარი)
ქურთლული (ჩაი)
ჯამისერი (ჩაი)
ტყემლისერი (ჩაი)
შალვაძე (ჩაი)
ყარაშარვალი (ტყე, ჩაი)
ყუზიხანა (ციტრუსები)
სინეგდერე (ღელე)

გამოღმა ჰვარნალი

ქადგიძეები (სათესი)
ქილისეკარი (ციტრუსები)
დიბეგდუზი (საძოვარი)
ჩარჩახანი (ღელე, ტყე)
არღუქსირთი (ტყე)
აბანოწყალი (ტყე, ღელე)
ძურწა (ტყე)
ხორსონისირთი (ტყე)
მადენდერე (ღელე)

გონიის სასოფლო საბჭო

ახალი სოფელი

ახალხოფელი
სხლები (ჩაი)
ბიტონიკი (ჩაი)
ხოფშოშიტყე (ტყე)
ჩერქეზლული (საძოვარი)
ყიზილოფრადი (სათესი)
დომუნადა (სათესი)
ხეხილნარი (ჩაი)
მეთემიღელე (ღელე)

განთიადი¹

ასლიბალი² (ციტრუსები)
კახიძეებისახლიგვერდა (ციტრუსები)

ავგია

ცივიწყარო (ტყე)
კილაძმინდორი (ჩაი)
ზეარელებისირთი (ჩაი)
ღისამიძინასახლები (ჩაი)

გ რ ნ ი ლ

ქუჩუკქოროხი³ (მდინარე)
ტაბახანა (ციტრუსები)
ციხე⁴ (ციხე)
ოლუმბაში (ს. კუთხე)
იმამსუჟ (სერი),
ჰევაძ⁵ (ს. კუთხე)
ქერეჩხანა (ს. კუთხე)
ჩერქეზლული (ჩაი)

ბუჯალი⁶ (ს. კუთხე)
ადა (სათესი)
გიოლბაში (საძოვარი)
თეფეალთი (სათესი)

კვარიათი

კვარიათიღელე (ღელე)
დალლისირთი (ჩაი)

ჭ ა ნ ე თ ი

ხ ა რ ზ ი¹

ქვაკამარა (ბუჩქნარი)
მანდრათი (ციტრუსები)
დემირკაფი (კლდე)
სქინდონა (ჩაი, ციტრუსები)
ბარდიშლალი² (ჩაი)
კალენდე(რ)ე³ (ჩაი)
ცხეპურლული⁴ (ჩაი)
ხეშვილული⁵ (ციტრუსი, საძოვარი)
დერემენდერესი⁶ (ჩაი)
ქილისე (საყდარი)
ბლაროლიფაცხა (ჩაი)
ოკანდელე (ციტრუსები)
მაისა (ციტრუსები)
ცარა (ჩაი)
აბანოშუკა(რ)ი (წყარო)
ქილისესირთი (ბუჩქნარი)
ქვაჭაჭი (ციტრუსები)
მონტრაცა⁷ (ციტრუსები)
კერკეტაში⁸ (ციტრუსები)
ოჯალანე⁹ (ციტრუსები)
ქვადიდი (ქვარნალი)
ობურბე¹⁰ (ციტრუსები)
ზეითინლული¹¹ (ციტრუსები)
ქაუმხაზი¹²

რაკანი (ციტრუსები)
მეწკანკი (ციტრუსები)
მაჯგინი (ციტრუსები)
დიდიოჯალი (ციტრუსები)
ღურბელა (ციტრუსები)
ფუჯონჯერე¹³ (საძოვარი)
ბურჭულიმეჭაელი¹⁴ (ტყე)
თხირეფუნა¹⁵ (საძოვარი)
ქვანჩამურე¹⁶ (საძოვარი)
გენიალონი¹⁷ (საძოვარი)
ქურთოჯალი (ციტრუსები)
კაკლიშყონა¹⁸ (საძოვარი)
ქიტოჯალი¹⁹ (ციტრუსები)
ნომექთებენი²⁰ (ციტრუსები)
მეზარლული (სასაფლაო)
მსკიბუკალა²¹ (ციტრუსები)
მსქიბულალი²² (ღელე)
ჩელეგები (ციტრუსები)
ტიბაში²³ (ღელე)
ნოლა²⁴ (სოფლის ცენტრი)
ლალდიდი (სათესი)
ყონამგერი²⁵ (სათესი)
ლაერა (სათესი)
პაბათი (სათესი)
მცხულეფუნა²⁶ (სათესი). •

ᄃ ᄃ 5 ᄃ ᄃ 3 5 ᄃ 3 ᄃ

ა ზ ა რ ა

აქარისწყლის სახოფლო საბჭო

1. აქარისწყალი ეთნოგრაფიული აქარის მთავარი მდინარეა; ამავე სახელით იწოდება აგრეთვე მშვენიერი დაბა აქარისწყლის შესართავში. ეს დაბა რევოლუციამდე შესართავის სახელით იყო ცნობილი და რამდენიმე ფიქრულ სახლს ითვლიდა, დღეს კი ქვეთარის სახელთუბის სახლებით არის დაშვენიებული.

აქარისწყალი არ არის ამ მდინარის სახელწოდების თვალაბრეველი ფორმა, ძველად იგი მხოლოდ აქარად იწოდებოდა. შემდეგ კი ეს სახელი მხარეზეც გავრცელდა და ამ მდინარის ხეობაში მდებარე მიწა-წყლის აღმნიშვნელ გეოგრაფიულ ტერმინად იქცა.

სახელწოდება აქარას მნიშვნელობისა და წარმოშობის საკითხი კარგახანია დვას სამეცნიერო ლიტერატურაში.

მ. ჭანაშვილი, რომელიც ამ საკითხს შეეხო 1894 წელს, აქარას უკავშირებდა სიტყვა „ჰა“-ს, რომელსაც წყაროს, მდინარის და საყურთივე ჰის განმარტებას აძლევდა: „ჰარი-ა-ჰარი — აქარა (მ. ჭანაშვილი, აფხაზეთი და აფხაზები, ზეორიკო, წიგნი XVI, ტფ., 1894 წ., გვ. 2-3. რუს. ენაზე).

აქარის ამგვარი დაკავშირება მართებული არ არის. არც ამ სახელწოდების ნ. აღონცი-ეული ეტიმოლოგიაა სწორი. აქარა არ არის „ვერა“, „ვერია“-ს სახეშეცვლილი ფორმა, როგორც ეს ნ. აღონცს მიაჩნდა (ნ. აღონცი, სომხეთი იუსტიციანეს ეპოქაში, მოსკოვი, 1908 წ., გვ. 26. რუს. ენაზე).

ამავე საკითხს გაეყრით შეეხო ავად. ს. ჭანაშვილი 1940 წელს დაბეჭდილ შრომაში „ჩერქეზული (ადიღური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიაში“ და იგი „აჰ-ი“-საგან (სოფელია გურიაში, აქარა-გურიის ქედის ჩრდილოეთ კალთებზე შეფენილი) ნაწარმოებ გეოგრაფულ სახელწოდებად მიიჩნია. მდ. აუყვას სათავეებთან, — წერდა იგი, — ჩვენ ვხედავთ სახელწოდება აჰ-ს (სოფელია, ზემო და ქვემო); აქედან არის ნაწარმოებ აჰ-არ-ი-ც, რომელშიც სახელწოდება მისცა ამ მთების სისტემას — აქარის ქედი — და თითო ოქსსაც“ (სარკ მეცნ. აკადემიის საქ. ფილიალის მოამბე, ტ. 1, № 8, თბ., 1940 წ., გვ. 625). სამწუხაროდ სახელოვან მეცნიერს ამ მოსაზრებისთვის სათანადო ახსნა-განმარტება და დასაბუთება არ შეუძლია. ეტყობა „აქარა“-ს გავრცელების არესა და მნიშვნელობის საკითხის შესწავლელობის ვითარებაში, იგი ამ მიმართულებით სიტყვის გავრცელებას ერიდებოდა.

აქისა და აქარის დაკავშირება სწორია, ეს სახელწოდებები წარმოშობის თვალსაზრისით მართლაც უკავშირდებიან ერთმანეთს და საერთო ფუძიდან ამოდიან, მაგრამ უკანასკნელი რომ პირველისაგან იყოს ნაწარმოები მართებული არ ჩანს.

ასევე ითქმის აქარის პ. ინგოროყვასეულ ეტიმოლოგიაზეც, რომლის მიხედვით აქარა წარმოადგება ეთნიკური სახელწოდებისაგან „ჰანი“. „...სატომო სახელიდან „ჰანი“, — წერს პ. ინგოროყვა, — ჩვენ გვაქვს გეოგრაფიული სახელწოდებანი:

ა) ჰან-ეთი და

ბ) ა-ჰან-რა, რომლის სახენაცვალი ფორმაა: ა-ჰარა“. (გვ. 138).

ამ უკანასკნელში ატორი გამოყოფს თავიღურ ნაწილს „ა“, რომელსაც „სა“ პრეფიქსის შესატყვისად თვლის, და ფუძეს „ჰან“. პრეფიქს „ა“-ს შესაბამის ინგოროყვა ამბობს: „ეს სოციალური გრამატიკული ნაწილი „ა“ (როგორც, მაგალითად, გეოგრაფიულ სახელში „ა-ჰარა“), და მისი ვარიანტული სახეობა „ე“ (როგორც, მაგალითად, გეოგრაფიულ სახელში „ე-გრ-ისი“), თავისი მნიშვნელობით უდრის გრამატიკულ ნაწილს „სა“ (მაგალითად, გეოგრაფიულ სახელში „სა-მცხ-ე“)“. (იქვე).

ამ შეფარდებათა სისწორის ნათესაყოფად მას მოაქვს შემდეგი მაგალითები: „ა-დგოლი“, — რომელიც მისი მტკიცებით, — იგივეა რაც „სა-დგოლი“, „ა-ბანი — იგივეა, რაც „სა-ბანი“ და სხვანი, ამხარადე ა-ჰან-რა იგივეა, რაც „სა-ჰან-რა, სა-ჰანო, — დასკვნის შეკვლევა. (გვ. 139).

• ხმოვნის პრეფიქსად მიჩნევა ამ სახელში მართებულია, მაგრამ ფუძეში სატომო სახელ ბ-ან-ის აღდგენა და რა სუფიქსის გამოყოფა სწორი არ არის.

ამ სახელწოდებების შესახებ რამდენიმე ხალხური ვერსიაც არსებობს.

ერთი მათგანის მიხედვით აქარა ანუ აქარა თოქოს თურქულიდან მომდინარე სახელწოდება და „აქა მემლუქთოს“ — მშობრ ქვეყანას ნიშნავს. თავი რომ დავანებოთ იმას, რომ მოხალისე ეტიმოლოგი თავს არ იწუხებს ამ სახელწოდების დაშლავ, მასში აფიქსებისა და ფუძისიტყვის გამოყოფაზე, რომლის ვარაუდს შეუძლებელია სახელწოდების რაიმე სავერსისმოდ ახსნაზე ლაპარაკი, მას არც ის აფიქრებს, რომ აქარა, როგორც გეოგრაფიული სახელი, არსებობდა ჯერ კიდევ იმ ძველ დროში (იხსენიება VII ს. ძველში), როდესაც თურქ-ოსმალელები არა თუ საქართველოსთან არ იყვნენ დამუზობლებული, არამედ საერთოდ არც კი ჩანდნენ ისტორიის არენაზე. მაგრამ ეს ეტიმოლოგია თუ აქ მაინც მოვიხსენიეთ, ეს არა იმიტომ, რომ მას რაიმე ღირებულება ჰქონდეს ამ სახელის მეცნიერული ახსნისათვის, არამედ იმიტომ, რომ მასში შესანიშნავად არის გააზრებული ოსმალთა მფლობელობის პერიოდის აქარის მძიმე ეკონომიური ყოფა, მისი გაღატაკება და მშვიერ ქვეყანად ქცევა. მართლაც, მიტაცების შედეგ აქარის მკვიდრნი მძიმე ეკონომიურ მდგომარეობაში მოექცნენ, დაეცა სოფლის მეურნეობა, ხელოსნობა, ალებ-მიცემობა, გაღატაკდა ხალხი, დაშვიდა ქვეყანა, რამაც საფუძველი მისცა. მრავალ ავბიდობა განცდილ ამ ეუთხის ქართველს თავისი სამშობლო მიწის სახელი იმ თურქ დამპყრობელთა ენისათვის დაეკავშირებინა, რომლებმაც აქარლებს სიმშილი, სიკვდილი, ძარცვა, ტანჯვა და სხვა მრავალი უბედურება მოუტანეს.

მეორენაირი ხალხური ეტიმოლოგია აქარას ეპრობას უკავშირებს და ასეთი სახელწოდებას წარმოშობას ამ ეუთხის მკვიდრთა ეპურული მიდრეკილებით ხსნის. აქარაღნი დღესაც ამბობენ, — წერდა ზ. კიქინაძე, — რომ ძველად აქარას ვაჭარა ერქვაო, რადგანაც აქურნი გამორჩენილი ეპრები ყოფილან და ამათ შვეი ზღვით ბუერი რამ ნაწარმოები გაქონდათ შვეი ზღვის იქითა ქვეყნებში“ (ზ. კიქინაძე, ოსმალის საქართველო ანუ აღწერა კლარჯეთისა, გვ. 6).

აქარის ეპარადან მომდინარეობის აზრი, რომლის სისწორეში, როგორც ჩანს ზ. კიქინაძეს ეჭვი არ ეპარებოდა, აგებულია ამ სიტყვების მარტოოდენ გარეგნულ მსგავსებაზე და არაფერი აქვს საერთო სინამდვილესთან.

აქარა აა სუფიქსურ-პრეფიქსური წარმოების სახელია. მისი ძირეული მასალაა კ. ამავე ძირის სახელებია კან-ეთი (წარმოსდგება სატომო სახელისაგან კან-ი), კ-ალი, კ-ალან-გარი და სხვ. ყველა მათგანში კ წყალს უკავშირდება. აქარაც პირველადი ჩანს მდინარისათვის, ხოლო მიგრქმული და მეორადია ოლქისათვის.

2. „კიბე — აღსავალი ხარისხედი“ — განმარტავს სახელოვანი ლექსიკოგრაფი საბა ორბელიანი (ქართული ლექსიკონი, პროფ. ი. ყიფშიძისა და პროფ. ა. შანიძის რედ., თბილისი, 1928 წ., გვ. 186) და მუთითებს ნახე აღსავალი—ო. აღსავლის ქვეშ კი ნათქვამია: „კიბე არს წუღილის ხით დანადლოვანი აღსავალი“ (იქვე, გვ. 26).

„კიბე“—საგან არა ერთი სოფლისა თუ ადგილის სახელია ნაწარმოები. ასე მაგ., სოფ. მაჭახლისპირში (აქარისწყლის სასოფლო საბჭო) არის ადგილი „ქეაკიბე“. ამავე სახელწოდებას ვხვდებით ბაღდუყეთში (აქარის აღმართის სასოფლო საბჭო), ზედაჯოქოსა, (ხელვაჩაურის სასოფლო საბჭო) და სხვ. კუთხისის რაიონში ერთ-ერთ სოფელს ეწოდება „კიბულა“. სიტყვა კიბე გამოიყოფა აგრეთვე, მეგრული წარმოების გეოგრაფიულ სახელწოდებებში: „ტყაქა“ („ტყვა“ მეგრულად კიბეს ნიშნავს), „ტყარჩელი“ და სხვ. (მ. ინგოროვიცა, გიორგი მერჩული, თბილისი, 1954 წ., გვ. 172).

3. ქეციქეთი დს კომპლექსის ც-დ ქეციქის შედეგად (აფრიკატიზაცია) მიღებული ფორმაა „ქედსიქეთი“—სა ასეთივე გზით არის მიღებული ქეციქერა (ქედსიქერა) და სხვ.

4. „ჩირდილი“, „ჩირდილა“, „ჩიდილა“ ძლიერ ხშირად გვხვდება აქარის ტოპონიმიაში. ასე იწოდება ადგილი, რომელსაც მზე ნაკლებ, ან. სრულიად არ უდგება. „ჩირდილი... სადა შრის შუტი არა დგეს“ (საბა, ქართული ლექსიკონი, გვ. 411, ჩრდილის შესახებ უფრო დაწერილებით იხ. ს. ქიქია, სამცხე-საათაბაგოს ტოპონიმისა და ისტორიული გეოგრაფიის ზოგიერთი საკითხი, თსუ, ტ. 41, 1950 წ., გვ. 185-მმდ.);

5. სახელწოდება „ნაწარგვალევი“ ამ ადგილს მიუღია წარგვალისაგან, რომელიც აქ ოდეს-ღაც მდგარა. წარგვალი („ქა“ მეგრულად ხეს ნიშნავს) ხის მორებისაგან აგებულ სახლს

ეწოდება. „ქარგვალი სახლი“ აქარაში „ფერდას“ (ყიშლა) ზონაშია გავრცელებული (გ. ჩიტაია, ხეცურული სახლი „სენე“, ანალები, თბილისი, 1947 წ., გვ. 155).

8. ნაფლატს აქარაში ჩამომავლებულ ადგილს ეწოდებენ. „ფლატე-მინა ჩამონგრეული“ (საბა, ქართ. ლექსიკონი, გვ. 356).

7. „ლეღელ ითქმის ხევი მცირე“ (საბა, ქართ. ლექსიკონი, გვ. 377), ხევის მწეშენლობა აქვს ამ სიტყვას აქარაშიც.

8. კაპანი — დამრეცე, ცეცხლი ადგილი. საბას ეს სიტყვა „ქელოჭ“-ად აქვს განმარტებული (გვ. 161). კაპანი-საგან აქარაში არაერთი ადგილისა თუ სოფლის სახელია ნაქარმოები. ასე მაგ. კაპნისთავი (სოფელი აქარისწყლის სასოფლო სახეობა), კაპანდობი („ხელვაჩაურის სასოფლო სახეობა“) და სხვ.

9. ნაბელავეი ნაავ პარელის-სუფუქსური წარმოების სახეობებია სიტყვისაგან ბელელა. ბელელს აქარაში სასამინდეს ეწოდებენ. „ბელელა — ფქელესა და ხუარბლს დასამარსავი; უმცროსს ეწოდება ხელაშარი და მის უცროსს ჭირლა“ (საბა, ქართ. ლექსიკონი, გვ. 39).

10. ქოშკი ანუ კოშკი არის „წერილი და მალაღი ცხე“ (საბა, ქართ. ლექსიკონი, გვ. 175). კოშკი არაბულ-სპარსული სიტყვაა. ქართულში მევიდრდება IX საუკუნიდან (ივ. ჭავჭავაძე, მისალები ქართული ენის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, ტ. 1, თბილისი, 1946 წ., გვ. 43).

11. ხალხის ცრუ რწმენა ჰე-ნას ბორიტი სულებს იოჯბს მათუთუნეს. საბა ორბელანს „ქაერის-მეველნის“ ქვეშ ნათქვამი აქვს: „ქაერის მცელნი ესერი არიან ეშმაგნ... მათგან არს საოცრებათა ჩვენება, დაფთება, ღამე კათა მრავალ-სახელ ჩვენება, სასლა და ცხენთა დუფლება, ქეთა სროლა, ნაკულის ქერქლის აღცება და ვეგეთარნი. მსოფლიონი ქაქად და ჰეშკათ სატელსებენ, ხოლო მოაშადიანი ჰური, ფერი და უღმანად იტუან და ანგელოზად ესვენ“ (გვ. 472). საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ფერ-ყაღმანები აქარაში ანგელოზებად კი არ ითვლებიან, როგორც ეს ისლამისტური თეოსაზიზმით იყო მისალოდნელი, არამედ ბოროტ სულებად, როგორც ეს ქრისტიანებშია.

12. ამ კომპოზიტიმ განმარტებას საპაროებს სიტყვა „აგარა“. ეს სიტყვა წინათ რამდენიმე მწეშენლობით იხმარებოდა. იგი ნიშნავდა „სახაფულო სადგურს“ (საბა, ლექსიკონი, გვ. 4) და იყო აგრეთვე, „ადგილი საყანური, გინა საყენახე, გინა დაბა“ (იქვე), აქარის ტომონიკაში აგარა ხშირად გვხვდება. ამ სახელით იწოდება როგორც სახანა-სათეს ადგილები, ისე სოფლებიც. აგარას რაობა ნუნწავილი აქვს აკად. ნ. ბერძენიშვილს. მისი სიტყვით „აგარა, როგორც მოვლენა, ჩვეულებრივ ამა თუ იმ დაბას განეკუთვნებოდა; ერთ დაბას შეიძლებოდა რამდენიმე აგარა ჰქონოდა“ (ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტომონიკიდან, მიმოიხილეთელი, II, თბილისი, 1950 წ., გვ. 49).

13. ოფის აქარაში გუბე წყალს ეწახიან. „ოფო — მცირე საგუბარი წყალთა“. — ამბობს საბა (ლექსიკონი, გვ. 265).

14. ტერმინი დობირო საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში ვარიანტული ფორმებით იხმარება. აქარაში ცნობილია „დობირო“, გურიში „დობირო“ და „დობირო“, სამეგრელოში „დობერა“. ერ. ნაკაშიძის მტკიცებით დობირო ნიდაგის თვისების აქნაშენი სიტყვაა და ეწოდება ნირომბალას ნაშთით შეფერადებულ მუქ-მოწაბლისფერო მიწას. აკად. ივ. ჭავჭავაძე არ იზიარებდა ამგვარ შეხედულებას და ფიქრობდა, რომ ეს ტერმინი უფრო ნიდაგის სამეურნეო დანიშნულებას გამოხატუვით სიტყვაა, ვიდრე მისი თვისებისა (ივ. ჭავჭავაძე, საქართველოს ეთნოლოგიის ისტორია, წიგნი II, თბილისი, 1935 წ., გვ. 132). სახელოვანი მეცნიერი ყურადღებას აქცევდა მაღლარი ვახის „დობილოს“ სახელით ცნობილ ჭრის და შესაძლებლად მოახინდა მისი „დობერასთან“ გაიგივება. „მათ პირველი მარცვალი „დო“ ერთნაირი აქვთ, დანარჩენი კი „ბირო“ და „ბილო“ ოდნავ განსხვავებულია. მაგრამ საფიქრებელია, რომ მათ შორისაც მხოლოდ ბგერითი განსხვავება უნდა არსებობდეს, წარმოშობით-კი ორივე ერთნი უნდა იყვნენ“, — ვარაუდობდა ნანსენიშვილი მეცლევარი (იქვე, გვ. 131). ამ მოსაზრებას ადასტურებს ჩვენთვის საინტერესო ტერმინის, აქარასა და გურიაში შემონახული ვარიანტი „დობირო“. „ბილო“ და „ბიროს“ ავივებოდა („ლ“-ის „რ“-ად ქცევის საფუძველზე). ექვს

აღარ იწევს. (დაწერილებით ამაზე იხ. არს. ჩიქობავა, ერთი ძველი საერთო იბერულ-კავკასიური ფუძის შესახებ მევენახეობის ტერმინში, იბერულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VI, თბ-ლისი, 1954 წ., გვ. 41-50).

15. საბა ორბელიანის მახედვით „ქალა“ არის „წყლის-პირი ნოყიერი“ (ლექსიკონი, გვ. 444). აქარაში ეს სიტყვა უმოაგრესად „სათობის“ სინონიმად გვხვდება. აქ „ქალა“-ს უწოდებენ სათობს, სადაც არ უნდა მდებარეობდეს იგი, გინდ მდინარის პირას და გინდ სადმე სხვაგან. „ქალას“ სხვა მნიშვნელობაც აქვს. აკად. ნ. ბერძენიშვილის გამოკვლევით „ქალა“ ძველ საქართველოში დასახლებულ პენეტს (დაბას, ქალაქს) ახლდა. ის, როგორც ნაწილი, იმ კომპლექსურ ტერიტორიულ ერთეულში შედიოდა, რომელიც განუთარებელი მიწის მფარვეობის ქვეყანაში (როგორცაა საქართველო იყო) დაბას სამეურნეო თვალსაზრისით ქმნიდა“ (ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან, მემოზმილველი, II, თბილისი, 1950 წ., გვ. 50).

16. კვამირი ანუ რკისძირი. „რკო-კრკო, მუხა“ (საბა, ლექსიკონი, გვ. 281).

17. ოროკი ძველ საქართველოში ხელოვნური ტერასებიანი ნიადაგის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო (ივ. ჭავჭავაძის, დასახ. ნაშრომი, გვ. 135-136). „ოროკი — მიწა ბაქან-ბაქანად მოვებულა“. (საბა, გვ. 264).

18. „უღუხიანა“ ნიშნავს საბატკენს.

19. ხერთვისი ეწოდება სოფელს აპარისწყალ-ქოროხის შესაყართან. ამავე სახელწოდებით ცნობილია აგრეთვე სოფელი მაქახლის ხეობაში, აქ, სადაც მინდეთისწყალი მაქახელს ზაერთვისს. ხერთვისის სახელსავე ატარებენ, აგრეთვე, ადგილი სოფელ გარეტეკში (მერისის სასოფლო საბჭო — ქედის რ-ნი) ურთხელის ღელისა და დიდღელის შესაყარში. ეს სახელწოდება ხშირად გვხვდება აპარის ასსრ ფარგლებს გარეთაც. მაგ., ჭავჭავთში და სხვაგან.

საბას განმარტებით ხერთვისი არის „ზღუათა და წყალი სამუალო ადგილი ხელი, კუნძული, ქალაქი“ (გვ. 454). საბაზე დაყრდნობით დ. ზუბინაშვილი თავის ქართულ-რუსულ ფრანგული ლექსიკონის 1840 წლის გამოცემაში ხერთვისს კუნძულად განმარტავდა (გვ. 676), ხოლო უკანასკნელ გამოცემაში ხერთვისის ქართულ შესატყვისებად მითითებულია ქალაქი და კუნძული, ხოლო რუსულში „река, остров“ აკად. აკ. შანიძის მტკიცებით ხერთვისის საბასეული განმარტების კუნძულად გაგება მართებული არ არის, რადგანაც „...ასეთი გაგება იქნებოდა დღევანდელი ცნებათა გაღატაკს ძველ დროში და ჩვენი შეხედულების მოხვევა საბასს თავზე. თუმცა ახალ ქართულში განსხვავებული გეაქვს კუნძული და ნახევარ-კუნძული, მაგრამ ძველს ქართულში ასეთი დიფერენციალია არ უნდა ყოფილიყო და ერთი და იგივე სიტყვა, ხერთვისი, იქნებოდა იგი კუნძული, თუ ქალაქი, — უნდა გამოყენებულყო, როგორც კუნძული და ისე ნახევარ-კუნძული არის აღსანიშნავად“. (აკ. შანიძე, ნაშთიერ მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის სმარებისა სმოუნების წინ, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. II, 1922-1923 წწ., გვ. 265) და ეს მართოდენ ქართულის დამახასიათებელი არ არის; ასეთსავე მოკლენას ადგილი ჰქონდა სხვა ენებშიც. მაგ.: არაბულში.

თავისი მოსაზრების დასამტკიცებლად აკად. აკ. შანიძეს უხეხი მასალები მოაქვს ძველი წყაროებიდან (იქვე, გვ. 266-271) და დაასკენის: „ძველი ტექსტების მოწმობით, მაშასადამე, ხერთვისი აღნიშნავდა როგორც დღევანდელ კუნძულს, ისე ნახევარ-კუნძულსაც, რომელითა დიფერენციალია შინი არც არსებობდა. მიუხედავად ამისა შინი უნდა ვთქვათ, რომ ხერთვისი თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო ნახევარ-კუნძული, და არა კუნძული, თანაც ისეთი ნახევარ-კუნძული, რომელიც ორი მდინარის შეერთებით (ანდა მდინარის ზღვასთან შეერთით) არის წარმოშდგარი. იმას ის გარემოებაც ვგაფიქრებინებს, რომ საზოგადო სახელი ხერთვისი საკუთარ სახელად იქცა ქართულში და გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში ამოყო თავი“. (იქვე, გვ. 271).

გეოგრაფიული სახელწოდება ხერთვისი წარმოდგება ზმნისაგან „ერთვისი“. ამაზე ყერ კიდევ ი. რასტროპკინის მიუთითებდა. მისი აზრით ხერთვისის ორი სიტყვისაგან მიღებული სახელია: ეს სიტყვებია: არსებითი სახელი „ხევი“ და ზმნა „ერთვისი“ (იქვე, გვ. 273, სქოლიო). აღნიშნული ზმნის ეტიმოლოგიური კავშირი ხერთვისთან მართებულია, ხოლო

ამ სახელწოდების თავიკიდურ „ხ“-ანის ხევედ გაგება მდარია. ხერთვისის „ხ“-ანი ხევის ნაშთი კი არ არის, არამედ მესამე პირის ობიექტური ნაწილაკია „ხერთვისი“, — წერს აკად. ა. შანიძე, — რომელიც თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო წყლები სეისაყართან მდებარე ადგილი. შემდეგ იგი წყალს შუბ მდებარე ადგილი, აქედან მერვე ნახევარ-კუნძული და უკანასკნელი კუნძული, საშუალებას გაძლევს აღვადგინოთ ზმნის ფორმა მესამე სუბიექტ-ობიექტური პირისა აწმყოს მოთხრობითში მხოლოდით რიცხვში: „ხერთვისი“ — აი ამ ფორმის დღევანდელი შესატყვისია „ხერთვისი“, რომელიც ენებთთა თავისი წარმოებით და რომელსაც დამატება აქვს მიცემითში: „ხერთვისი მას“. დღევანდელი „ხერთვისი“ ისტორიულად „ხერთვისი“ ფორმისაგან არის წარმოშობილი, როგორც ამას თან-ზმონიანი ზმნების უღელეების ნორმები გვიჩვენებს. „ხერთვისი“-თან შედარებით „ხერთვისი“ დიალექტური ფორმაა მხოლოდ: „ხე“ („ხერთვისი“ > ერთვის და „ხანი“ (ხერთვის) მესამე პირის ობიექტური ნაწილაკებია და ერთი მეორის ბგერინაცვალნი“ (გვ. 275).

20. ამ ადგილას თიხის კურკლოს გასაკეთებლად საკირო მიწა თხრება და ამიტომ ეძახიან სათიხეს.

21. ამ კომპოზიციის სახელწოდელი კონი (resp. რკონი) ნაჩიანი შრავლობითის წარმოებით არის. აქარის ტომონიშიკაში ამგვარი წარმოების სახელები ძლიერ მცირე რაოდენობით არის შევინახული. აკად. ა. შანიძის სიტყვით „საყურადღებოა, რომ ასეთ სახელებში შრავლობითის გაგება შეიძლება გაკრეს და სიტყვა ისე იბრუნოს, როგორც მხოლოდითი ფორმა. ამის მაგალითია „რკონი“ — ასეთ გამოთქმაში „რკონისა ღვთისმშობელი“ (აქ. შანიძე, „ევე“ კილოს კვლი საქართველოს გეოგრაფიულ სახელებში, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. I, № 8, 1941 წ., გვ. 761).

22. გომი საქონლის სადგომს ეწოდებოდა. ეს სიტყვა და მისგან ნაწარმოები სახელები შრავლად გვხვდება აქარასა, გურიასა და საქართველის სხვა კუთხეებში. გომი, ნაგომ-არი (აკარაში), გომი, გომის შთა. ნაგომ-არი (გურიაში), დაბლა გომი (იმერეთში) და სხვა სიტყვა „გომს“ შეესიტყვება „პარეხი“ (= ფარეხს). „პარეხი“ ეწოდებოდა შთის გამოქეპბულეს, რომელიც საქონლის სადგომად იყო გამოყენებული (პ. ინგოროყვა, გიორგი მეჩრდულე, გვ. 442).

23. მარანი ღვინის დაყენება-შენახვისა და ამისათვის საკირო მოწყობილობათათვის განკუთვნილ ნაგებობას წარმოადგენდა. „მარანი — საღვინე სახლი“ — განმარტავს საბა ორბელიანი (ლექსიკ., გვ. 195).

ტერმინი მარანი ჩვენს ძველ წყაროებში თავდაპირველად იხსენიება ერთ-ერთ სვანურ ხელნაწერებში, რომელსაც ისტორიკოსი თედო ურდანიანი VIII-IX საუკუნეებით თარიღებს. (ნ. თოფურია, ქართული მარანი, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, VII, თბილისი, 1955 წ., გვ. 131). შემდეგ კი იგი არაერთ ისტორიულ დოკუმენტში გვხვდება.

მარანი, რომლის ირემშიც სიტყვა „მარ“ გამოიყოფა, ძველი და ფრიალ საინტერესო ტერმინი ჩანს. როგორც ირემევა „მარა“ კურკლოს სახელია. იგი წყაროებშიც გვხვდება და თანამედროვე ქართულის ზოგიერთ სიტყვაშიც შემოინახა თავი.

იმასთან დაკავშირებით, რომ ქართული ოთხთავის ორ ვარიანტში „მარ“ საწნახელთან არის გაავიკებელი, ეთნოგრაფი მ. გუგუნიძე, წერს: „საკითხის ამ მიმართულებით შემდგომი კვლევა უნდა დაუკავშირდეს მარის როგორც ხის თავდაპირველი მომცრო და გულამოღებულ: ჯი კურკლოს დადგენას... ასეთი ადრინდელი კურკელი უნდა ყოფილიყო მომდევნო ხანებში შეღვინებაში გამოყენებული“ (იქვე. გვ. 132).

მაგრამ „მარა“ რომ ამასთანავე, თიხის დიდ კურკელსაც ეწოდებოდა, რომელშიც მიცვალებულსაც მარხავდნენ, დადასტურებული იქვს აკად. ნ. ბერძენიშვილს. (იქვე).

ეს რომ ნამდვილად ასე იყო, ამას ადასტურებს ტერმინი სამარეც, რომელიც „მარ“ ფუძის სხვა პრეფიქს-სუფიქსური წარმოებით არის მიღებული. სამარე, მამასადამე ის ადგილია, სადაც იმარხება მარი, რომელშიც მიცვალბული ასვენია, ხოლო მარანი კი ისეთ ადგილს ეწოდება, სადაც ასეთივე კურკლებია (მარებია) დაფლული ღვინის შესანახად.

ამრიგად, მარი, როგორც ჩანს, ხისაც შეიძლება ყოფილიყო და თიხისაც. პირველი მთავანი, ალბათ, ღვინის დაყენების პროცესში და მისი დაფლვავე შენახვისათვისაც გამოიყენებოდა, ხოლო მეორე ძირითადად მიწაში დასამარხავად იყო გამოიზნული. თიხის კურკლის უპირატესობა ამ მხრით ყველასათვის ნათელია. ტერმინი მარანიც, უპირველეს ყოვლისა, ასეთ თიხის მარებს უკავშირდება სწორედ.

რაც შეეხება „ან“ სუფიქსს, რომელიც „ამარ“ ფუძეს აწარმოებს, მას რამდენიმე მნიშვნელობა ჰქონდა; მთავან პირველი და მთავარი იყო კრებითობა-მრავლობის გამოხატვა. ამას თვლიდა კრდე აკად. ს. ჭანაშია ამ სუფიქსის პირვანდელ და უძველეს ფუნქციად (ს. ჭანაშია, თებალთაბალი, ტბარენი, იბერი, ენიმის მოამბე, ტ. 1, 1937 წ., გვ. 211).

ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მარნისავე მნიშვნელობით, როგორც ირკვევა, იმ-მარტბოდა ქურისპირი. ეს გარემოება აქარაშიც დასტურდება ამ მხარის ტრპონომიკაში ზარან-ნამარნეის გვერდით. რამდენჯერმე გვხვდება „ქურაპირი“.

მარნის წარმოშობა იმ ხანაშია სავარაუდებელი, როდესაც ვაზის ნაყოფის მომხმარებელი ტომები მისი გამოყენების თავდაპირველი ფორმიდან (ყურძენი, ჭიშმინი) გადავიდნენ ყურძნის დაღუღებული წვენი (ღვინის) სახით მოსმარებაზე. ცდება ი. აღაშია. როდესაც წერს, რომ თითქოს მარნის ჩასახვა-განვითარება „...დაკავშირებულია უშუალოდ აღაშიანის დაბინადრების ხანაზთან“ (ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრება (აქარა), თბილისი, 1956 წ., გვ. 65. ხაზი ჩვენი. ო. ს.).

მევენახეობა-მეღვინეობის განვითარება, რომლის ნიადაგზედ ყალიბდება მარანი, არ წარმოადგენს აღაშიანის ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლის თანამდევურ და მასთან უშუალო დაკავშირებულ მოვლენას. ღვინის ძველისძველ მომხმარებელ ქართველ ტომთა წინაპარი ეთნოური კოლექტივის ბინადრობაზე გადასვლა, რომელსაც ადგილი აქვს ახალი ქვის ხანაში, აღინიშნა მიწათმოქმედების განვითარებით, რაც ღვინის ტომის გვიან ბატონობის ადრულ პერიოდში პრიმტიული მეზოსტნეობის სახით არის წარმოდგენილი, მევენახეობა, და მით უფრო მეღვინეობა, აცოცხლებით უფრო გვიან ისახება. მას შემდეგ, რაც აღაშიანმა ღვინის დაყენების საიდუმლოება შეიცივნო, მის შესანახადაც უნდა ეზრუნა და ამ გზით მივიდა კრდე მარანთან.

როგორც საბა ორბელიანის განმარტებიდან ჩანს, მარნისათვის ძველ საქართველოში სპეციალური ნაგებობა არსებულა; მარანი შეიძლებადა ყოფილიყო აგრეთვე იმ სახლის სისტემაში, რომელსაც „სახლი სრული ყოვლისა ფერთა“ ეწოდებოდა; გარდა ამისა მარანი ჩვეულებრივ სახლშიც ჰქონდათ, მაგრამ „ეს ისეთი მარანი-კი არ იყო, სადაც მთელი წლის ღვინის მარაგს ინახავდნენ, არამედ ბატარა მარანი“, რომელშიც ყოველდღიური, სანიადგოდ სასმარებელი ღვინი ჰქონდათ ხოლმე“. (ივ. ჭავჭავიძე, მასალები ქართველთა მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, თბილისი, 1946 წ., გვ. 22.)

თურქთა ბატონობის ხანაში მევენახეობა-მეღვინეობის საქმის მოსპობასთან ერთად მოიშალა და ნანგრევებად იქცა მარანი. ძველი ქართული მარნის ნანგრევები აქარაში მრავალ ადგილას არის ცნობილი; (სხალთის ტაძართან, შაქხელში, ხირხათის ციხეკალაქში და სხვა). უძველესი ქართული მარნის შესანახად აქარაში განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს სხალთის ტაძართან შემონახული მარნის ნაშთები, რომლის შესახებ თ. სახოკია წერდა: „ტაძარამდე ასიოდ ნაბიჯის მანძილზე, გზის პირას, ძველი შენობაა ქვითიკრისა. ანუ სხალთის ტაძრის თაბუნის მარანი, მიწაში ჩამარხული უზარმაზარი ქვევრებით. საკვირველია, ამდენ აობრებას და მუსკრას როგორ-ღა გადარჩა თითქმის ხელუღლებლად ეს ქვევრები, ნაშთი ძველი ქართული კულტურისა. ეტყობა, სხალთის არე-მარეში ძველად დიდძალი ღვინი მოდიოდა, რომ მის შესანახად ასეთი ქვევრები სკირდებოდათ“ (თ. სახოკია, მოგზ., გვ. 234).

სხალთის ტაძრის მარნის კომპლექსიდან შედარებით უკეთ არის შემონახული ღვინის შესანახი განყოფილება, სხვა ნაგებობანი-კი უაღრესად დაზიანებული სახითაა მოღწეული, რაც მათი დანიშნულების გარკვევის საშუალებას არ იძლევა.

საბჭოთა პერიოდში დიდი ყურადღება მიექცა აქარაში მევენახეობის აღდგენა-განვითარების საქმეს და დიდადაც დაწინაურდა სოფლის მეურნეობის ეს ძვირფასი დარგი აქარის მთიან რაიონებში.

(გვ. 143-145). ამის მეტი არაფერი დაწერილა საღორეთის ციხეზე. არც მისი აგების დროა გამოკვეთილი და არც ამშენებლის ვინაობა. ადგილობრივი მოსახლეობა ამ ციხეს, ისე როგორც თითქმის ყველა ძველ ნაშთს, თამარ მეფის გაკეთებულად თვლის და მისი დროით ათარიღებს, მაგრამ ეს საერთოდ ცნობილი ხალხური ტრადიცია ჩვენთვის საინტერესო ციხის შესახებ არაფერს იძლევა; ბევრს ვეცადეთ იქნებ სხვა რაიმე ვადმოცემა მოგვეძიო მახლობელ სოფლებში, მაგრამ საყურადღებოს ვერაფერს მიაგავნით.

2. ციხესულა ეწოდება ადგილს საღორეთისა და აგარის წყლის შესაყართან, ჩვენს კოხტაზე, თუ რატომ იწოდება ეს ადგილი ციხესულად, ან ციხესულოდ, როგორც მეორენაირადაც ამბობენ, ადგილობრივ გაგვიმარტეს: აქ ზამთარ-ზაფხულ განსაკუთრებული სიცივე იყოს შედეგი და სახელიც. ციხესულაც აქედან შეერქვაო, ისტორიკოს ღმრ. ბაქრაძეს, რომელმაც 1873 წელს იმოგზაურა აქარაში, ეს სახელწოდება «თავ-სროლას» «Хитроумиямъ саргиса» ფორმით აქვს მოტანილი. (არქ. მოგზ., გვ. 43). მაგრამ როგორც ჩანს, არც სიცივის შედეგიობასა და არც ცივად სროლას ამ სახელწოდებასთან საერთო არაფერი აქვს. არამედ იგი, როგორც ადგილობრივ გამოკითხვამ დაგვარწმუნა, ამ ადგილის ოდინდელი მფლობელის გვარისაგან — ცივაძე — მფლობელობა-კუთვნილების აღმნიშვნელი სუფიქსის — სოფლის დართით მიღებული სახელია. ცივაძისოფლი, ცივაძელა, (სოფლი აქარაში ამ ფორმით იხმარება), ცივაძულა, ასეთია ამ სახელწოდების განვლილი გზა. ამ ძველს ცივაძისეულ მიღამოზე, მაღალს კლდეზე. ფრიალ სტრატეგიულ ადგილას, შემონახულია ციხის ნაშთი, რომელიც ღმრ. ბაქრაძეს ასე აქვს აღწერილი:

«Цива-срота стоит у слияния Сагоретис-шхали и Агарис-шхали, на гранитном от-дельно возвышающемся утесе. Она построена из рванного камня на извести и лежит в развалинах, уцелевших лишь две стены, которые от времени продырявлены и чуть держатся. Доступа к ней нет, хотя мальчишки иногда из любопытства карабкаются по выступам, скал на ее узенькой площадке. Я попынулся к бегашу вблизи незначительной строгой башни у подошвы Цива-сроты». (АПГА, стр. 46).

3. ჰანჯხათის წყალზე მოღწეულია ძველი საინტერესო ხატი, რომელსაც მოსახლეობა „მინიხილს“ უწოდებს და თამარის ხანისად მიიჩნევენ. ყურადღებას იპყრობს სახელწოდება ჰანჯხათი, რომელშიც ვპოვიოფთა სიტყვა „ჰანჯახა“. ეს სიტყვა ირეთუ ასე იშვიათია აქარას ტოპონიმ-კაში. ამავე სახელითაა ცნობილი სოფელ ზენდიდში, მაგალითად, სათესი ადგილი, ორცვაში — ლეულ და სხვა. აკად. ივ. ჯავახიშვილის აზრით ეს სახელწოდება წარმომდგარია უნდა იყოს სიტყვისაგან „ჰანკი“, რაც ნოტიო, ჰაობიან ადგილს ნიშნავს (ივ. ჯავახიშვილი, ქართული ენის ისტორია, წიგნი I, თბილისი, 1913 წ., გვ. 48).

4. ზელღში საბას განმარტებით უცხო სიტყვაა და ნიშნავს: „სახლს ცხორებისა, გინა-სიწმინდისა“ (ლექსიკონი, გვ. 38).

5. მეორენაირადაც ეძახიან-ღერე ხონხას.

6. ლოლას თბქლას უწოდებენ. ლოლნარი — თბქლნარი.

7. „ცარა“ ნიღავის თვისების აღმნიშვნელი ტერმინია. აქარის ტოპონიმ-კაში ეს სახელწოდება რამდენჯერმე გვხვდება. „ცარეს“ ფორმით იგი გურიაშიც არის შემონახული. ერმ. ნაკაშიძის გამოკვლევით „ცარე“ და „ოროკი“ თიხნარ ნიღავს აღნიშნავს და ერთმანეთისაგან მხოლოდ იმით განსხვავდებიან, რომ პირველს ნოტიო თიხნარს უწოდებენ, ხოლო მეორეს მშრალს (ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, ტ. II, გვ. 135).

8. ძასალი — საფარი ტყე. აქარაში თითქმის ყველა სოფელს აქვს ასეთი ნაქრალი, რადგან იგი იფარავს სოფელს მოსალოდნელი ზავისაგან.

ქედის ხასოფლო ხაბჭო:

1. ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში „მცირე ქალაქის მზავესო დაბა“ ყოფილა (აღწერა, გვ. 134).

თუქთა ბატონობის ხანაში ქედა ქვემო აქარის საკაო ცენტრი იყო. ქედას, როგორც დღეს, ისე წინათაც ორ ნაწილად ჰყოფდა გიგმაიე აქარისწყალი. დაბის მთვარს ნაწილს მდინარის მარცხენა მხარე წარმოადგენდა, სადაც ვაწლავებულ იყო სამშართელი, ქამე-სამლოცველი და ბაზარი 20-30-ოდელ დუქნით. ყოველ პარასკევს აქ ეწყობოდა ბაზრობა. მარასკეობა-ქუმობაზე ქედაში თავს იყრიდნენ თითქმის ქვემო აქარის ყველა სოფლიდან. ცნო-

ბილი ქართველი მწერალი და ეთნოგრაფი თედო. სახოკია, რომელმაც ქედა ინახულა 1996 წელს, ასე აგვიწერს აჭურ ბაზარს, „როპირად ჩამწკრივებელი პატარა, კოლოფების მსგავსი ოტიოდ ხის დუქანი, რომლებშიც თავი კლდ ქლავს ზოიქვეს. აქ არის საფაროლო. სამკურნლო, საწერილმანო, სამიკტრო და სხვა“. (თ. სახოკია, მოგზაურობანი, თბილისი, 1950 წ., გვ. 242).

მდინარის მარჯვენა მხარე—კი წარმოდგენილი იყო ოთხიოდე ხის დუქნით, სასოფლო სას-ტუმრო-ქსენონის ორსართულანი ქვითყირის შენობით და სხვა რამდენიმე კერძო სალით. დაბის ვალმა-გამოღმა ნაწილებს ერთმანეთს აკავშირებდა ხის ხიდი, რომელსაც აჭარის-წყლის ბოლოქობასთან ბრძოლის უნარი არ შესწევდა და ხშირად ხდებოდა წყალდიდობის შესხვერალი.

აჭარისწყლის თავებობას ზღვარი დაედო მხოლოდ ჩვენს ეპოქაში. 1924-1925 წლებში მისი მარჯვენა და მარცხენა ნაწილები ერთმანეთს დაეკავშირდა ურჯუვი რკინაბეტონის დი-ვებულარ ხიდით. საბჭოთა პერიოდში სრულად შეიკვალა სახე ქედამ; აიგო ქვითყირის მრავალსართულიანი შენობები, გაიწმინდა იქნა ბაღები, მოიკრწედა ქუჩები და სხვ.

მ. ძენჭმანი მიღებულია ძენჭმანისაგან წ, წ ბევრების სუბტირუკით. აღნიშნულ ბგერის შენაყვლება ამ სახელწოდებაში სონორი ბგერების წ, მ თავმოყრამ გამოიწვია.

ღენჭმანის თავდაპირველი ფორმა უნდა ყოფილიყო ძენჭოვანი. დისიმულაციის ცნობი-ლი წესის მიხედვით ამ სახელწოდებიდან ოვ ამოიარდა და მისი ადგილი მ-ანმა დაიკავა. სონორ ოასწროვანთა თავმოყრის შედეგად კი მეტათუზის განითარდა და წ და წ ბევრების ადგილგადანაცვლებამ ძენჭმანი მოგვცა.

ძენჭა ტირიფის ერთ-ერთი სახეობაა. ძენჭა — მტარალა ტირიფი (ა. შაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბილისი, 1949 წ., გვ. 103). თანამედროვე ქართულში ეს მცენარე ა სუფიქსით იწარმოება და ძენჭად იწოდება, ძენჭად კი ძენჭის ფორმით იხმარებოდა. „ძენჭი არს კაცთა დანერგული, წყრილფურცლოვანი“ (საბა, ლექსიკონი, გვ. 333, ნ. ტირიფი).

შვარცის სასოფლო საბჭო

1. კვამბა ტა ფორმანტი ნაწარმოები სახელია. ბოლოკიდური „ტა“, „ტა“-ს ვარიანტული ფორმაა. „ტა“-„ტა“ ფორმანტი მომცენტელად გვართა დაბოლოებებსა და სახელებში გვხვდება. პ. ინგორიყვას გამოკვლევით „ძველად ფორმანტს „ტი“-ს ფართო ვაერცელება პქონია: ბოლოკიდური „ტი“-„ტა“ შეიძლება ყველა სახელს დამატებოდა, რთაც სახელს საალ-ერსო-კანონობით მნიშვნელობა ეძლეოდა“. (პ. ინგორიყვა, ვიორტი მერხული, გვ. 97). იგივე ტა სუფიქსი გამოიყოფა „ღერტა“-შიც (სოფელი ხულოს რაიონში).

მ. სახელწოდება ტბ-უთ-ის ფექტივი კანური „ტიბა“ (ტბა) მოჩანს, ხოლო „ეთ“ გეოგრაფიულ სახელთა მაწარმოებელი სუფიქსია.

მ. ღუბე ან მის ვარიანტულ დღივს აჭარაში დაბლობ, მკვარდნილ ადგილს უწოდებენ. „ღუბე“-დაბლობი ადგილი,—განმარტავს საბა (ლექსიკონი, გვ. 120). ამავე აზრს ანეითარებს პოეტები-აკადემიკოსი გ. ლეონიძე წერსში „ჩვენი დედამქალაქის წარსულიდან“ (ლიტერატურული გაზეთი, № 4, 1957 წ., გვ. 3. „ღუბე“, „დიღუბე“).

ღუბე ძველი ქართული სიტყვაა, რომლისგანაც არა ერთი სახელია ნაწარმოები. ასე-თია, მავალითად. დიღუბე, დუბელა და სხვ.

მ. ნაენებო ნა-ებ პრეფიქს-სუფიქსური წარმოების სახელია, რომლის ფუქემი სიტყვა ენი გამოიყოფა.

სადური სიტყვაა ან რას ნიშნავს ვანი?

ეს სიტყვა ბერის ნათარგმნ, თუ ორიგინალურ ქართულ ძეგლებში გვხვდება სახლის მნიშვნელობით ვანი ორგზის არის მოხსენებული ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობის უძველესი თხზულებაში — „შუშანიის წამება“.

დარუსადებული შუშანიის მალულად ნახვის შემდეგ გამოველი და „წარვედ სწრაფად ვანად (ე. ი. სახლად — ა. ბ.) ჩემდა“-ო; — ამბობს ერთგან წამების ავტორი იაკობ ხუცესი.

„უბისკალოსი იგი სახლისაი მის ბიტიახშისა... არა მუნ იყო, არამედ კაცისა ვისამე... ვანად მისრულ იყო... და მეცა, ხუცესი დედოფლისა შუშანიისი თანავეყვანდი, ებისკალოსა მას“-ო ნათქვამი აქვს ცურტაველს შვირე ადგილას.

ამრიგად, როგორც მოტანილი ამონაწერებიდან დასტურდება V საუკუნეში, და მის ეწინააღმდეგე ხანაშიც, ვანი საქართველოში სახლს, ბინას აღნიშნავდა. აკად. ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევით ამ ტერმინის „ცოცხალი არსებობისა და გავრცელების ხანა უკვე შექვეს და შემვიღე საუკუნეებს აღარ სცილდება“ (მასალები ქართული ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, თბილისი, 1946 წ., გვ. 9). ამერიკიდან მის ადგილს იჭერს სახლი, რომელიც ამავე ადრეუ თეო ცნობილი ქართულში, მაგრამ იგი იმ დროს გაცილებით უფრო ფართი და ზოგადი მნიშვნელობით იხმარებოდა, ვიდრე დღეს, სახლი ძველ დროში ეწოდებოდა არა მარტო საცხოვრებელ ნაგებობას, არამედ ამ შენობაში მცხოვრებ კოლექტივს. მთელ საგვარეულოს. „სახლი (ჰანურა-შეგარული ოხირი“, სენური „ლახორ“ ანუ „დალხორი“) — წერს აკად. ს. ჯანაშია, — არის გარკვეული საზოგადოებრივი ერთობა, რომელიც დასახლებულ სამეურნეო ფაქტისა (მეობრტნობა) და წინა პერიოდიდან მიღებულ ტრადიციების ნიღაგზე მატერიალური წესის მიხედვით ეწყობა“. (ს. ჯანაშია, სანაწარმო ეპოქის იტორიული ფეოდალიზაციის გზაზე, შრომები, I, 1949 წ., გვ. 131). თონოგრაფიული ერთი თუ ვიტყვი „სახლი“ ეს არის „დღი ოჯახი“ — ისეთი ერთობა აღაშინებინდა, რომელიც ერთს პერ ქვეშს, ერთ ბინაში ცხოვრობს. ამიტომ ვახდა შესაძლებელი რომ „სახლი“ აღაშინათა საცხოვრებელ შენობასაც დაერქვა და დღეს ხომ ეს ტერმინი უპირატესად წერად ამ მნიშვნელობით იხმარება“ (იქვე, გვ. 132).

სახლის ჩამოყალიბება ქართულ ტომთა წინაპარ ფონიკური კოლექტივების ბინადარ ცენტრებსა და მიწათმოქმედებაზე გადასვლის თანხმედური და ამ ტუხლოს სოციალური შეზღუდვილი მოვლენა. აკად. ს. ჯანაშიას სიტყვით „პირველყოფილი სახლი“ პრიმიტიული კომუნალური პრინციპებს ემყარებოდა და „...წარმოადგენდა მიწაზე მჭიდროს მცხოვრებელ ქართულ კომუნას, რომელიც, თავის ზრდის გარკვეულ საფეხურამდე, ერთს პერ ქვეშაც ცხოვრობდა“ (იქვე).

ამ მატერიალური სახლის სათავეში ჰალი, „დღისახლისი“ იღვა... სახლის შეიღები ანუ სახლის წყარები სოციალურად თანაფორი იყენენ, რაც მათ ეკონომიკურ ერთობას ეხმარებოდა. ერთ ჰერჯემ ცხოვრება წერად ამ ეკონომიკური ერთობის ერთობრივ მომენტს იყო. გარდა ამისა, სახლი, გარკვეულ დროში, კომპარტიული სამეურნეო საქმიანობასაც ეწეოდა მიწის ნავეთის საერთო მფლობელობის საფუძველზე. მოგვიანებით, კლასობრივი საზოგადოების პერიოდში, „სახლი“ შეიქმნებოდა ხმარებულყო როგორც მჭის გარკვეული ნაჭარის. გლეხური მეურნეობის სიფუქსელის (მერმინდელი „ფუქე“) აღსანიშნავად, ისე დედალური საზოგადოების ძირითად ერთეულის, სენიორიის (თავისებური ხასიათის ეკონომიკური ერთობა) აღსანიშნავადაც (იქვე).

ამრიგად, სახლი თანდათან შეიცვალა თავისი პირვანდელი მნიშვნელობა, იქცა საცხოვრებელ ნაგებობის აღმნიშვნელად, ხოლო ვანი ხმარებლდან გაქრა, მაგრამ ვანი უკვლად მარტო არ დაიკარგა, ამ სიტყვამ თვეი შემოინახა ვეგრაფიულ ნომენკლატურაში. აქარაში ამ სახლით ცნობილია სოციალური შეზღუდვის რაიონში (ბართაულის სასოფლო საბჭო). ნაგებანვე ეწოდება ღერუთვე სოფელს შავახლის ხეობაში (აქარის აღმართის სასოფლო საბჭო, ბათუმის რაიონი). ვანი და მისგან ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელება მრავლად გვხვდება აქარის გარეთაც, საქართველოს სხვა კუთხეებსა და ამიერკავკასიის ტოპონომიკაში. აუე შავა, ამავე სახელით იწოდებოდა სოფლები ჩოხბატურის რაიონში, (ვანი, დიდ ვანი). რაიონი იმერეთში. ვანისაგანვე წარმოსდგება, აგრეთვე, სახელწოდება იმერეთის ცნობილი სოფლის საგან-ე-სი, სადაც ვამიძებელი იყო და ბავშვობის წლები გაატარა დიდმა აკაკიმ. ვანისავე სახელით არის ცნობილი ტბა სამხრეთ ამიერკავკასიაში, იგივე სატყვი გამოიყოფა სომხეთის დედაქალაქ ერევანის სახელშიც.

ესმება კითხვა — არის თუ არა ვანი ძირეული ქართული სიტყვა, და თუ არ არის, რომელი ენიდან აქვს იგი ნასესხები და შეთვისებული ქართულს? უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ვანი ქართულ ვარდა სომხური ენის ლექსიკარ ფონდშიც გვხვდება და იგი დაუკავს სპარსულს. მაგრამ ვანი რომ არც სომხური და არც სპარსული სიტყვა არ უნდა იყოს ამას დასტურებს ის გარემოება, რომ სპარსულთა და სომხეთის ისტორიულ

სარბიელზე გამოჩენამდე ვინის სახელით იწოდებოდა ამერკავასის უძველესი სახელმწიფოს ურარტუს ერთ-ერთი ქალაქი ტუშმა. ეს ვარაუდობა, როგორც სამართლიანად შენიშნავდა აკად. ივ. ჯავახიშვილი, „ერთგვარ სიფხიზლეს გვიგარსნაებს და ჟერ კიდევ გამოსარჩევია, რანარი ეტიმოლოგია შესაძლებელი, წამოყენებული იყოს ამ სიტყვიანათვის“. (ივ. ჯავახიშვილი, დსახბ. ნაშრ., გვ. 9).

8. ზესოფელი ანუ ზემოსოფელი.

9. ზეარე სამზიურ ადგილს ეწოდება „შეჯაუ — ადგილ-მზის მდევი“ (საბა, ლექსარი. გვ. 210).

10. ტბაყელი ანუ ტბასყელი.

ცხმორისხის სახოფლო ხაბუო

1. ახო ასლად ვაცნილ-ყამირს. დეკორდებულ მიწას ეწოდება ახო — საანერი დეკორდული (განაქაუი) — ამბოძს საბა (ლექსარი, გვ. 30). ახო და მისგან ნაწარმობა საბაღუნი ხშირია აჰარის ტომონშიაჰში.

2. ცხმორისი კომპოზიტური წარმოების ისეთი სახელია, როგორც მერისი, ვარჯანისი, წონარისი და სხვ. ამ სახელწოდებათა პირველი ნაწილი (სასაზღვრელი) ნათესაობით ბრუნუნაში მოცემული, ხოლო მეორე სიტყვა (სასაზღვრო) სახელობითა. როგორც, მაგალ-თად, აჰარ-არწყალი. ნასმორისგორი და სხვ. დროთა განმავლობაში კომპოზიტის მეორე შემადგენელი ნაწილი დეკორაჟი, ხოლო ნათესაობითი ბრუნუნით გამოხატვლა აღიქმებოდა ნონიატევი „ი“ დაზირღუა შეითვისა. (ვ. თოდუნი, ეუოგრაფიულ სახელთა „თა“ სუფიქს-სათვის ქართულში. ჩვენი შეცნობება, № 11-12, თბ-ლი, 1921 წ. გვ. 8).

ჩვენი ცნობა ჰეულ ქართულ წყაროებში ცხმორისი პირველად იხსენიება XIII საუკუნის მწერლის აბულკირსე ტელის თხზულებაში „სასაზღვრელი წმინდა მთავარმოწამისა გიორგისანი“, რომელშიც ნათქვამია: „დაბასა ერთსა, რომელსა ეწოდების ცხმორისხა, მუნ მყოფნი ვინმე კანა წარიდეს ნაპარსა წარმართთსა მისარეწელიდ რამსმე, ღონედ სოგლახისა თვისსა. და მუნ მყოფთა გარდაღედნეს აჰარისნი და ტუყე იქმნეს, ხოლო შინაგანსა სპარსეთსა შინა წარსმელთა. ველისბაყეუს დღესაწაული წმინდა გიორგისი, დიდისა მოწამისაჲ. ერთან ველსმოღვივებთ იმარხა და მეორე მითრედ ურწმენო იქმნა, დავაითუ ევერდებოდა მის თანავე იგოცა. მუხსეულად მოკლად წმიდა მოწამე, აღტაცნა ორს-უც, და რომელმან უმეტესი ანუენა სარწმენოებაჲ. მუხსა შინა დასუა კარსა ეკლესიისსა ცხმორისხა. სადა არს ტაძარი სახელსა ზედა მისსა. ხოლო მეორე, ურწმენო ქმნისათვის, დასუა საზღვარსა ქრისტიანეთსა და წაბართასა, და ცოლდა სოკოთ მოწიწა წინავე წმინდა მოწამისა. დაბასა ცხმორისხა, იყო ესა სსაწილი ურწმენის ანთ სავიჯიურსა ცხმორისსა წმ. გიორგის ცაძარი. მ. ს.) აღმწერსა (აბუსერისე ტელე, ბოლო-ბასილის შენებლობა შუაბრტყელის და აბუსერისეთა სავიჯიურლი შატანე. ლ. მუხსეღვილის გამოც. თბ., 1941 წ. გვ. 64).

როგორც ვხედავთ, ორი ცხმორისული გლეხი „მოსარეწელად“ ანუ სასაზღვრე წაულა საზღვარიანი რაიონში. ცხმორისელთა პრიფისის შესახებ წყაროში არაფერი ნათქვამია, მაგრამ ისინი, უფროდ, ბელისებში უნდა ყოფილიყვნენ. აჰარელები ბუნდოვანეზ განთქმული იყვნენ როგორც „ქითსურობით, ისე ხის მუშაობათაც. ამას ამბობდებოდა აჰარის სამეურნეო-ეკონომიური მდგომარეობა. მთავორიანი აჰარა ოდითვე მწირი მხარე იყო. მაშაპური თოხთ და კათთ ამ კუთხის მეკლინი თუმცა ენერჯიულად ჩიქნიდნენ მწიას. მაგრამ, ამით თავს ვერ იჩინდნენ. ამიტომ იძულებული იყვნენ „ლოქედ სეღლასა თოისსაჲ ვარე სამეოზზე წამეოციუნდ და ამ ვხით მოეკუვებინათ სარჩი, დავაუბრებინათ ოქახი. ვარე სეზონურ სამეოზზე სიარული, ანუ, როგორც იმ დროს იტყვიდნენ, „მოსარეწელად“ წასვლა ძლიერ გავრცელებული ყოფილა ჰეულ აჰარში. ვაჰარელები თავიანთებრეული აჰარის მესობებლები რამის „მოარეწის“ მიზნით უცხოეთში დეკორაჟის საფრთხესაც არ ბეუდობდნენ და მერ წილად ტუვიობას „მოარეწდნენ“ ხოლმე. ასე მოსელათ ჩვენს ცხმორისელებსაც. ისინი შეუპყრათ მაშადიანებს და შეუვლ სპარსეთში მიუყვანათ. აქ მათ სამშობლო ქვეყნიდან საბოლოო დეკორაჟი, გამამადიანება და ვიდავარება ელოდად წმიდა გიორგის რომ არ ესხნა ისინი. მაშადიანურ ოკეანეთში სურავდნენ ტუყე ცხმორისელები, რაც ვიორგი მთავარმოწამის დღეობა დამდგარა. ქრისტიანული გლეხთა ამ მთავ-

ვარმოწამის სახელობის ორ დღეს (23 აპრილი, 10 ნოემბერი) უკმობადა წელაწადში. ერთი ცხორისესლთაგანი წმინდა გიორგის დღესასწაულს დიდი გულმოდგინებით შეგებებია და მხურვალედ ელოცავს, ხილო მერეს მინცდამაინც დიდი გულმოდგინება ვერ გამოუჩინა და ურწმუნოება დასტუობია. ეს გარემოება თითქოს შეუშინეველი აკ დარჩენია გიორგი მთავარმოწამეს. იგი ვაშინეე ტყვე ცხორისელებთან გაჩინილა, ორივენი პაერმო ეუტაცნია და სამშობლოსაკენ გამოუქროლებია. მორწმუნე ცხორისელი თავის სამშობლო სოფელში მიუყვანია იმ დროს, როცა მისი თანასოფლელები დღესასწაულზე იყვნენ შეკრებილი, ხილო მერე იმით დაუსჯია, რომ საქართველოს ფარგლებში შემოსვლისთანავე ძირს დაუსვაშს და ფეხით სიარულისათვის გაუწირავს. როგორც იყო, დიდი ხნის შემდეგ ამ უკნასეცნისაე მოელწევი ცხორისამდე.

აბუსერისეე ტბელი ფართოდ განათლებული და წმიდა გიორგის შესახებ არსებულ წყაროებში (ქართული, ბერძნული) კარგად ჩახედული მწერალი ჩანს. პროფ. მ. ჩიქოვანის შტუტგაბო ტბელის თხზულებაში „ბორღალეთ“-ის მოხსენება იმის მაჩვენებელია, რომ ატორის ბელტ ქონდა ისეთი წყარო, რომელშიც ბელგაკათო ტყეობიდან კაბუეკს დახსნის მსეკვის სასწაული ყოფილა მოთხრობილი (მ. ჩიქოვანი, აბუსერისეე ტბელის თხზულების ფილკორული წყაროები, სე. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. V, № 7. 1944 წ., გვ. 756). ამგვარი ჩამ მართლაც არის აღწერილი ერთ-ერთ ბერძნულ წყაროში. არც საქართველო ყოფილა დარბი გიორგი მთავარმოწამეს სასწაულმოქმედებათა ამსახველი ლიტერატურით. ერთ ასეთ ძველში ტყვის ბორჯომიდან გამოხსნის ამბავია მოთხრობილი (იქვე).

ცხორისის წმინდა გიორგის ტამარი თერქთა ბატონობის ხანაში დღენგრევიათ, მისი ხსოვნა ჩენამდე ამ სოფლის ტოპონიმოკაში შემოგერჩა. ნასაულო — ასე უწოდებენ ცხორისელები იმ ადვილს, სადაც წინათ ეკლესია მდგარა, დღეს იქ კოლმეურნეობის სითობია და გარდა სახელისა არავითარი სხვა ნაშთი მოლწეული არ არის.

მ. ბარამულა ლომის ერთ-ერთი წიშია, რომელიც ფართოდ იყო გავრცელებული გურია-სამეგრელოში. ეტობა მას ძველად აქარამიც სთესდნენ.

დანდალოს სასოფლო საბუკო

1. დანდალო „ო“ სუფიქსით ნაწარმოები სახელია, ისე როგორც ჩანსხალო და სხვა, იგი უნდა წარმოსდგებოდეს სიტყვისაგან „დანდალი“. ამ ტერმინს ქართულში ჩამდენივე მნიშვნელობა აქვს. ერთი მათგანია „დანდალი-კობის თუ ურმის სახიდარი“. (საბა, ლექსიკონი, გვ. 88). საბადან ამოიღის დ. ჩუბინაშვილიც. „დანდალი, დანდალი-კობის საფეხური“ — განმარტავს იგი. მ. ნიეარაძის აზრით სახელწოდება დანდალი ამ სოფლის გეოგრაფიული მდებარეობიდან წარმოსდგება. მას „საფეხურებრივ შემალლებული ტერასისებური მდებარეობა აქვს“ (მ. ნიეარაძე, ზემოქართლის თავისებურებანი, ბათუმი, 1957 წ., გვ. 141).

ძველ ქართულ საისტორიო ძეგლებში დანდალო თავდაპირველად იხსენიება სამცხე-საათაბაგოს მღვდელმთავართა სამრევლოების აღწერილობაში. „მტბეგარის სამწყსო დახატლას ზედათი ანაკერის აქეთ სულა შემეითი მიქიხიანთ ბატონის კათალიკოზის (ყოფილა), იმ ქვეყნის ეპისკოპოსის იასელიცი ის ყოფილა, აქარა დანდალოს ზეთ მას ქონია, დანდალოს ქვემოთი აქარა ქუთათლის სამწყსო ყოფილა“ (დ. ბაქრაძე, არქ. მოგზ., გვ. 81). მოგვიანებით ასეთი დაქვემდებარება გაუქმებიათ. ეახუშტის ცნობით მთელი აქარა, დანდალოს ზემოთიცა და ქვემოთიც, ანეხლს ექვემდებარებოდა. (იქვე, გვ. 86).

დანდალო ცნობარა თავისი შესანიშნავი ქვის თალიანი ხილით, რომელიც XII საუკუნეშია აგებული. ეს ხილი, რომელიც ცხნისთან და ქვეითი მგზავრებისათვის ყოფილა განკუთვნილი, დაახლოებით 20-მეტრიანი მალოთ, ლაი დამრეცი კამარით ფარავს აქარისწყლის დინების ყველაზე უფრო ვიწრო ფრთას. ხიდის სიმაღლე წყლის ზედაპირიდან კამარის ბოლომდე 14 მეტრამდეა. ხიდის ბურჯებიცა და კამარაც ამოშენებულია კირდუღამით ადგილობრივი კირქვისაგან. ხიდის სიგანე 3,3 მეტრია. თებანდის სისეე 0,8 მეტრია, კამარის ქუსლიცა — 1,10 მეტრი. კამარის ისარი 4,0 მეტრია. ცენტრში ხიდი აწეულია და ქმნის წყალდამყოფს. ხიდის ორივე ბურჯი კლდეზეა. ხიდს აქვს კეთი ნაშუმი მოაყობა 0,5X0,5 მეტრი. მალის სიდიდის გამო აქ მშლავრი ქარგილები გამოუყენებიათ, ქარგილების არა ერთთოვანია, როგორც ბესლეთის ხიდზე, არამედ ორი რიგი (ორი იარუსი).

დასაქმებულნი და დასაქმებულნი ხილს ასეთი ხედი აქვს: მარცხნივ ხილს მარჯვენა ნაპირის ბურჯი. ბურჯში ქარგილების ორი წყება ფოსოება. თითო წყებაში სამ-სამი ფოსოა. ნათელი ხდება ქარგილების კონსტრუქციაც. ზემო ნაწილში მოთავსებული იყო სამი პორიზონტალური ძელი, თითოეული არანაკლებ 21 მეტრისა. ძელები დგარებას და ირიბანებში იკავებდნენ ძელნაგებს კამარის მოხაზულობის მიხედვით... ქარგილების მთელ ამ სისტემას იკავებდა დგარებზე მოთავსებული სამი პორიზონტალური ძელის ქვედა რიგი. გარდა დგარებისა აქ შეიძლებოდა ყოფილიყო ირიბანები და საბმულები, ვინაიდან ძელების (ფოსოების) რიგებს შორის ვერტიკალურად მანძილი უდრის დაახლოებით 2 მეტრს. ფოსოს ზომაა 0,35X0,45 მ. (დ. შვენიერაძე, საამშენებლო საქმე ძველ საქართველოში, თბილისი, 1952 წ., გვ. 126—128. რუსულ ენაზე).

2. ამ სიფლისის თავეში საღ კლდეზე მოღწეულია ციხის ნაშთი. მოსახლეობა მას „თამარ მეფის ყალს“ ეძახის, ციხის უკან მინდორია, რომელსაც „ყალიყას“ უწოდებენ.

8. ეს დღე აპარისწყლის მარცხენა შენაკადი და ითვლება ზემო და ქვემო აპარის. გამყოფად აპარისწყლის მარცხენა მხარეზე. ამ მდინარის შესართავში შემონახულია ციხის ნანგრევები.

3. გოგაყილდე. დასაქმებულნი ხილდან ერთი კლომეტრითა დაშორებულნი; იგი ითვლება ზემო და ქვემო აპარის გამყოფად აპარისწყლის მარჯვენა მხარეზე.

ქვანის სასოფლო საბჭო

1. ტაყიებში — ცხეველად — წოდებულ ადგილას არსებობს ციხის ნანგრევები.

2. კველი აპარაში კაობიან, კონკურ ადგალს ეძახიან.

3. სახელწოდებაში „ასალაბა“ განმარტებას მოითხოვს მეორე სიტყვა „დაბა“. ამ სიტყვას ქართულში ყოველთვის ეს მნიშვნელობა როდო ჰქონდა, რაც დღეს აქვს. აკად. ივ. ჯავახიშვილის აზრით დაბას „თავდაპირველად დამუშავებული მიწისა და ნახაყის მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა“ (ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი პირველი, თბილისი, 1928 წ., გვ. 140). „დაბ“ სეანურში დღესაც ხელს ნიშნავს (იქვე). შემდეგში თანდათან ფართოვდება ამ სიტყვის მნიშვნელობა და იგი სოფლის აღმნიშვნელ ტერმინად იქცევა. „უძველეს ხანაში, — წერს ი. ჯავახიშვილი, — სოფლის მერმონდელი და თანამედროვე მნიშვნელობის შესატყვისად ტერმინი „დაბა“ იხმარებოდა, რომლის პირვანდელი ფორმა „დაბანი“ უნდა ყოფილიყო“ (იქვე). მოგვიანებით დაბამ მცირე ქალაქს მნიშვნელობა მიიღო. „დაბა — მომცირე ქალაქი მოზღუდელი“ (საბა, ლექსიკონი, გვ. 82). იგივე მნიშვნელობა აქვს ამ ტერმინს დღესაც. ახლდაბა ჩვენს სახელწოდებაში ახალბედელს ნიშნავს, ამის საპირისპიროა დაბაქველი (შეახვეის სასოფლო საბჭოში)

4. მდინარა იგივეა, რაც მდინარე. „მდინარი, — ამბობს საბა, — არს მთათა შინა ტერმინალი შამბიანი“ (ლექსიკონი, გვ. 199).

წყლისსაყრის სასოფლო საბჭო

1. კარჩხალსაც გემნაბამ მთად შიიხევენ.

2. ხალხური ვადმოცემით სახელწოდება ეანიერი თოქოს წარმოსდგება სიტყვისაგან ფამი (ბოლერა). ოდესღაც ამ შიშიმ და მომსურელ სენს ამოუვლია ეს სოფელი. მრავალი ადამიანი უმსხვერპლია, გადარჩენილან მხოლოდ ზოგიერთები, რომლებსაც გახიზუნა მოუწერიათ. ეს ამბავი მოგვითხროს ქვანის ხეობის უხუცესმა კლომეტრემ ხასან იშილის-მე ლომინაძემ, რომელიც ამ საუკუნენახევრის წინათ დაბადებულა ეანიერში, დღეს კი ნავომარის ცხოვრობს. ნავომარი ეანიერიდან საკმაოდ მოშორებული პატარა სოფელია, რომლის დასახლება ხასან იშილის-მის ცნობით, ეამობიდან იწყება. ჩვენ რომ აქ გამოვიხიზნეთ გაუვალი ტყე იყო, რომელიც დათვის, მგლის და ველური ტახის საბუღარს წარმოადგენდაო. ხასანმა თავის დაბადების თარიღი არ იცის, მაგრამ „ლანდათ ახსოვს“, ეამობა, როდესაც მისი ოჯახი ეანიერიდან ნავომარს „გადმობარდა“. ეანიერ-ეამობის კავშირი რამდენად სარწმუნოა ამაზე ვერაფერს ვიტყვით, მაგრამ ვადმოცემა მიიწე საინტერესოა, რადგან ვეამცნობს, რომ ცნობილი 1812 წლის ფამი, რომელიც ოსმალეთის გზით გაერტყა და დასაქმეთ საქართველოში და მუსრი გააღო მოსახლეობას, ქვანის ხეობაშიც ყოფილა. შემოქმედის ეამ-გულა-

ნის ისტორიული მინაწერი ამ ეპოქის შესახებ გვაუწყებს: „ჩუბ (1812) წელსა დიდი შიშოლი იყო და შემდეგ ეამი გამოჩნდა იმავე წელში“-ო (დ. ბაქრაძე, არქ. მოგზ., გვ. 154). ეს ეპოქა ქონდა მხედველობაში ხ. ლომინაძეს, როდესაც ვინიერის ამოწვევების ამბავს მოგვიხსრობდა, ბუერის მომსწრე და მნახველ-მსოფიანი და გამაჩყ ხასან ლომინაძე აქარაში კარგად ცნობილი და დღავსებული კაცია; მან შედგარად გამოატარა საუკუნენახევარი და ეს მით უფრო საოცარი და საკვირველია, რომ მისი სიცოცხლის უდიდესი ნაწილი სწორედ თურქთა ბატონობისა და რევოლუციამდელ ხანაზე მოდის, როდესაც უარესად მძიმე და დუბიური იყო გლეხი კაცის ცხოვრება. „ერთნახევარი საუკუნეა აქ ცხოვრობს ხასან იშილოს-ე ლომინაძე, — წერდა შუახევის რაიონული გაზეთი „დროშა“ 1955 წლის 14 ივლისს, — ბუერის რამ ახსოვს მას; ცხოვრების მეტი ხანა მძიმე ყოფაში გაუტარებია, მაგრამ ბედნიერმა აჩუბომ ძალა შექმალა, ენერჯია გაუორკეცა, უბუერო სულა შეუნარჩუნა, იქნებ გგონიოთ, ადვილი იყოს მისი ნახვა, თითქმის ყოველთვის სახლში იჯდეს? პირიქით, ჩვენ რომ მივედით, იგი უნაწი იყო, წელ-მელა ს-მონჯის თიხნიდა!-“ ეს მართლაც გასაოცარი ქანლის მოხუცი. რო-სა ჩვენ ე-ნახულეთ, იმავე 1955 წლის ავგისტიში, ცოტა შეუძლოდ გარბობდა თავს, გლი მაკუნებნო მოთხრა, მაგრამ შივი დიდხანს არ გამოუვშევიარ და ბუერი საინტერესო ე-ხილდები მომთხრო წარბული ცხოვრებიდან.

8. ამ სოფლის ტერიტორიაზე საში წყალი (ინფიკრეტის წყალი, ნაღუარეის წყალი და წყალშავა) იყრის თავს და ეტყობა სოფელსაც აქედან შულა სახელწოდება წყლისაყარი.

4. ვაღმოცემით ეს სოფელი ძველად სულ ერთი გვარის ხალხით ინკირველებითა უდიდა დასახლებული; ისმალ მამადაინა მლატარობის ხანაში კი ქრისტიანობაზე მტკიცედ შეგარ იწკრელებს დაუტოვებით თავისი ძველისძველი სამკვიდრებელი და გურიამი „განმარებელი“-.

5. „ნაღუარევი — ხმელი ხუვი“ (საბა. ლექსიონი, გვ. 253).

6. შეუნაი გუნაბამ აქედ ექთ მიჩნეული.

„შუახევის სასოფლო საბჭო

1. კლდისუბანი ხალი სახელი, ამ სოფლის ძველი ქართული სახელწოდება უცნობია, ხოლო თურქობის ხანაში ყარაბაში ერქვა.

2. ალბათ, ნამარნევი.

3. ოქრობილაურან ყალბობინი მღებარეობს ჩირუხისა და ღომასწყლების შესაყარში, საგზოად მალ კლდოვან ბორცვზე. მოღწეულია ციხის ჩრდილო აღმოსავლეთის კედელი, რომლის სიმაღლე შედარებით უკეთ დაცულ ადგილას შეიდ მერტამდე აღწეს; კედლებში დატანებულია სათოვერეობა.

სამწესობად ვერც წერალობით წყაროებსა და ვერც მოსახლეობაში რაიმე ცნობა ან ვაღმოცემა ამ ციხის შესახებ ვერ მოვიპოვეთ გარდა იმისა, რომ თამარ მეფის აშენებულ ამ ციხეზე ოსმალები აქარაში ბატონობის დროს შეუპოვარ ქართულ მამულაშვილებს თავს ეკუთვლენ, რის გამოც ვერც კიდევ ყალბობინო, ყალბ თურქულად ციხეს ნიშნავს, პირი კი უსჯერსო. ასეთნაირადვე ყოფს ამ სახელწოდებას ს. ახვლედიანი წიგნში „ნარკვევი აქარის ისტორიიდან“ (გვ. 145), მაგრამ არაფერს ამბობს იმაზე, თუ რატომ იწოდა ასეთი სახელით ეს ციხე. ეტყობა, აღნიშნული ვაღმოცემა ცნობილი არ ყოფილა მისთვის, თორემ ვამოსჯავდა თავის დამოკიდებულებას მისდამი. ეს საკითხი მით უფრო საინტერესოა, რომ ანგვარ სახელწოდებას ატარებს მართის ხეობის მეორე საყურადღებო ციხეც სოფ. დარჩიძეებში.

საბა ორბელიანს განმარტებით კისერი არის „ქელი და ყელი“ (ლექსიკონი, გვ. 171). ლექსიკონიდან ეს შემთხვევაში მხედველობაში აქვს ადამიანის კისერი. ქელაც და ყელიც ანტროპოური ცნებებია, მაგრამ ოვერ სიტყვები გეოგრაფიულ ტერმინებსაც წარმოადგენენ. ჩვენის აზრით კისერი ყალბობინის სახელწოდებაში გეოგრაფიული მნიშვნელობით უნდა იყოს წარმოდგენილი, თუ აქ ნამდვილად ეს სიტყვა-გამოყოფა. ასეთი სახელწოდება ამ ციხეს შეიძლება, თავისი გეოგრაფიული, ქელევი-ყელიური მღებარეობის გამო მიეღოს; თურქული ყალბობინი ქართული ციხიყელის შესატყვისია.

ეს სახელწოდება ხშირია აქარის ტოპონიმიკაში. ასე იწოდება, მაგალითად, ადგილი სოფელ ჩანჩხალოში (ამავე სასოფლო საბჭოში) და ბუერ სხვა ადგილასაც.

ეს ნაშრომი ჩამუშავებული იყო წარმოებაში, როდესაც გამოქვეყნდა შ. რუსიძის ნარკვევი — „დარჩიძეებისა და შუახევის ციხე-სიმაგრეები“ (აქარის ასსრ სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, ბათუმი, 1957 წ., გვ. 21-69). ნაშრომი ინტერესმოკლებული არ არის. ავტორი კომპლექსური ექსპედიციების მასალებზე დაყრდნობით მაროხილას მართის ხეობის მატერიალური კულტურის ძეგლებს, რომელთა შორის უმთავრესია დარჩიძეებისა და ოქროპილურის ყალბაბონები, ძლევა მათ აღწერილობას, იშველებს თქმულზე-გაღმოცემებსა და ზოგიერთ საგელისსიმო დაეიკრებაც მოეპოვება.

ნარკვევი ხარვეზ-ნაყოფანებებისაგანაც არ არის თავისუფალი. ასე მაგ., ოქროპილურის ყალბაბონის შ. რუსიძე შუახევის ციხე-სიმაგრეს უწოდებს და „საგუმავო ციხე-სიმაგრეებს“ ჭგუფს აუთენებს (გვ. 65), თუმცა არაფრით დასტურდება, რომ ეს მართლაც ასეთი დანიშნულების ციხე ყოფილიყო. საკითხავია, ეს ციხე თუ საგუმავო იყო მხილიდ, რომელი მის უკან მდებარე სიმაგრე იყო საბრძოლო?

ავტორი მართის ხეობის ყალბაბონებს X-I-III სოუენის პირველი ნახევრით თარიღებს და მათ აბუსტრირებას ახდენს მხილველ მირინებს (გვ. 65), მაგრამ არაერთი საბრძოლო აუტორიტეტული საბუთი არ გააჩნია. მართალია, ამას კატეგორიულად კი არ აცხადებს, არამედ ვარაუდობს. მაგრამ ჰაბოთუნასავე გარკვეული საფუძველი სჭირდება.

4. გაღმოცემით, ძველად აქ თოფის წამალს აზადებდნენ (ნაყდენი) და ტყესაც სახელწოდება აქედან მიუღია.

დღვანის სასოფლო საბჭო

1. „ქაშოეთი — ხორცის დარღვევა წულულებით“ — წერს საბა (ლექსიკონი, გვ. 365). ძველი სამკურნალო თხზულება „წიგნი საპრომა“ ამ სენს იმ უყურნებელ დაეადებათა შორის ათავსებს, რომლებიც შთამომავლობით მიმდინარეობენ.

პროფ. ი. აბულაძის სიტყვით „ქაშოეთი“, „ქაშოეთი“, „ქაშოეთი“, — მეტად ავი სენებაა, ავთიკებაანი ანუ უყურნებელი სენია. ესაა იგივე ჭუხამი ანუ „ქაშოეთელი“, „ქაშოეთი“. შემდეგ იგივე ავტორი ასე განმარტავს ამ სენს: „1. კეთრა, ავი და უყურნებელი სენი, 2. ტენის მემკვიდრეობითი დაეადება; ქაშოეთის სლოკი — გულის აეადმყოფობა“ (გ. ლეონიძე, ჩვენი დედაქალაქის წარსულიდან (ქაშოეთი), ლიტერატურული გაზეთი № 4, 1957 წ., გვ. 4).

პროფ. ს. შაქალათია „ქაშოეთს“ მითრას კულტს უკავშირებს. ასეთი სენთ შეპყრობილია განკურნებას ხალხი ოდესღაც მითრას ვეედრებოდაო (ს. შაქალათია, ჭუგუ-მისერონის კულტი ძველ საქართველოში, გვ. 37), ხოლო ქრისტიანობის ხანაში მითრას ადგილი წმინდა გიორგიმ დაიჭირა და მას შესთხოვდნენ შეეღას (იქვე).

ჯანბიძეების ქაშოეთს გარდა ამ სახელთ საქართველოში რამოდენიმე ტანარი. იდგილი და სოფელია ცნობილი. ქაშოეთი ტანარია თბილისში და სოფ. შაბანურში (გაღმა კახეთი) სოფელია ხაშურის რაიონში, ამავე სახელთ იწოდება ადგილი გაღმა კახეთში, მარტანისა და მატანის მიდამოებში (გ. ლეონიძე, დასახ. წერილი, გვ. 4).

აეადმყოფობა „ქაშოეთს“ უკავშირებს გ. ლეონიძე საქართველოს ტოპონიმიკაში შემონახულ „ქაშოეთს“, კერძოდ. თბილისის ქაშოეთს, სადაც მისი სიტყვით, უძველეს დროში „კეთროვანთა და განრღვეულთა თაემსაფარი იყო“ (გვ. 3).

2. ამ სერზე მოღწეულია ძველი ნაგებობის ნაშთი, რომელსაც მოსახლეობა ნაქილისვარს უწოდებს.

3. დღვანი „ან“ სუფიქსით ნაწარმოები სახელია და არა „ან“ ფორმანტთ, როგორც ამს პ. ინგოროყვა ამტკიცებს. (გ. მერჩულე, გვ. 169). „ან“ სუფიქსით არა ერთი ქართული სატომო და ტოპონიმიკური სახელია ნაწარმოები. (მაგ., ზ-ან-ი, კ-ან-ი, სე-ან-ი და სხვ).

ქართველურ ენებში ფართოდ ვაერცელებულ „ან“ ნაწილას ს. ჭანაშვიას გამოკვლევით რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს და აღმნიშვნელია: ა) კრებითობისა, მრავლობისა, კრ-

პორაიულო, ბ) თვისების ქონებისა (კითხვაზე: რაინი?), გ) წარმოშობა-სადაურობისა, დ) ტრანონიმიური, ე) სიტყვით-წარმოებითი, კერძოდ, კნინობითისა“ (ს. ქანაშია, თბალ-თბალი, ტბარენი, იბერი, ენოქის შოამბე, 1937 წ., ტ. 1, გვ. 210).

ღრმამეცნიერული კვლევის შედეგად ს. ქანაშია მიდის დასკვნამდე, „რომ განვითარების ჯარკვეულ საფეხურზე, ეს ფორმა საერთოდ ქართველური ფორმა იყო სატომო სახელთა წარმოებისათვის“ (იქვე, გვ. 220).

დღევანის წარმოებლობის შესახებ ადგილობრივ ასეთი გადმოცემა ჩაიწერეთ: თურქთა გაბატონებამდე აჭარაში ეს სოფელი შვიდროდ ყოფილა დასახლებული, მაგრამ მამაპაპური ქრისტიანული სარწმუნოების დაცვისა და გამაჰმადიანებაზე სასტიკი წინააღმდეგობის გამო მისი მცხოვრებლები თურქებს სულ გაუვლეთათ, ხოლო სოფელი გადაუბუგეთ. ასე უკაც-რიული ყოფილა იგი კარგა ხანს, ვიდრე ბოლოს იქ დასახლებოდა მაჰახლის სოფელ საფურცრეთიდან გამოქცეული სამი ძმა ფეტკარაძე, უფროსი ძმის რიღვანის ინციტაციით. ძმები თავდაპირველად დასახლებულან იმ ადგილას, რომელიც „საფურცრას“ სახელითაა ცნობილი. ასე უწოდებიათ ძმებს თავიანთი საშობლო სოფელის მოსაგონებლად ახალი საცხოვრებელი ადგილისათვის. ამ სამი ძმა ფეტკარაძის ნაშვირად მიიჩნევენ თავს ამ სოფლის ფეტკარაძენი, რომელნიც დღეს ასამდე კომლს შეადგენენ. სახელწოდება დღევანი სოფელს კი თითქოს შერჩენია უფროსი ძმა ფეტკარაძის სახელის — რიღვანის — მიხედვით, რომელსაც დღესაც ხალხით იგონებენ. დღევანის ეტიმოლოგიისათვის ამ გადმოცემის ღირსება-ფასი ჩვენთვის ნათელია, მაგრამ მისი მოტანა მაინც საჭიროდ ეცანით, რადგან მასში სინამდვილით არის მოცემული ის დიდი და შეუდრეკელი ბრძოლა, რომელსაც ამ კუთხის მამაცი პატრიოტი მოსახლეობა ეწეოდა თურქი დამპყრობლებისა და ქვეყნის ინლამიზაციის წინააღმდეგ.

ოლადაურის სასოფლო საბჭო

1. ამ სოფელს მეორენაირად კორექს უწოდებენ.

2. ნაქელირუ — ნაქერლის რუ.

შუბნის სასოფლო საბჭო

1. შუბანი — შუა უბანი.

2. დემურყაფი (თურქ.) რკინის კარი, მდებარეობს შავშეთიდან აჭარაში მართის ხეობით მომავალ გზაზე.

3. ამ შუაზე მოღწეულია ქვაკაცთა ნაშთები.

4. დამჩიძეების ყალბოინი აგებულია მაღალ კლდეზე ჩირუხისწყლის მარჯვენა მხარეზე. გალანთ მოზღდული ადგილის ფართობი 145 კვ მეტრს უდრის, ციხის სამხრეთ-დასავლეთის კუთხეში რვაოდე მეტრის სიგრძეზე მოღწეულია კედელი, რომლის სიმაღლე გარედან 12 მეტრამდე აღწევს, ხოლო სისქე 1,18 მეტრს. ეტყობა ეს კედელი ნაშთია იმ რამდენიმე საბრთლოანი შენობის (ალბათ კოშკი), რომელიც ერთ დროს ამ კუთხეში მდგარა. ციხის შიგნით სხვა ნაგებობათა კვალი ამჟამად წარბოცილია, გარდა ერთი ხელოვნური ორმოსი (ყუბა), რომლის დიამეტრი 1,18 მეტრს უდრის, სიმაღლე — 1.5 მეტრს. მსოფლიანა პირებმა ადგილზე გაგვიმარტეს: „ამაში თურმე კაცებს ყრიდენო“. ამ ციხის აშენებაზეც ის საყოველთაოდ ცნობილი ლეგენდაა შემონახული, რაც თითქმის საქართველოს ყველა კუთხეში და ყოველ ციხე-სიმაგრეზე, ან ველისა-მონასტრეზე.

ნუ იტყვით, თურმე, თამარ მეფის ქანს ამოუზიდავს ამ ციხის საშენი ქვები ჩირუხის წყლიდან; რაც შეეხება კირს, იგი ციხისავე მახლობლად, ამჟამადაც აქველი კირის სახელწოდებით ცნობილ ადგილას დაუწვით. აქ დამწვარი კირით არაერთი ციხე-სიმაგრე და ველისა-აუშენებიათ აჭარაში, — გვითხრეს მოხუცებმა, აქედან ქორებით ნაზიდი კირით არის აშენებული სხალთის ტაძარიც.

ამ ციხეს ძველად დიდი სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიური მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, რადგან იგი იმ გზაზე იდო, რომელიც აჭარისწყლის ხეობაში გამავალ მაგისტრალს მართის ხეობით შავშეთთან, კლარჯეთთან და სამხრეთ საქართველოს სხვა ოლქებთან აკავშირებდა. ამ გზაზე, რომელიც შუახეში იწყებოდა, ორი „ყალბოინი“ იყო. ერთი

ჩიზნისა და ლომას წყლების შესაყარში, ხოლო მეორე დარჩიძეებში. აქედან იგი გუზლოეთის, ლელოვანის, დემურყაფის გავლით გადადიოდა შეშეთში; სოფელ ყვირილაში ეს გზა ორად ტოტდებოდა: ერთი შტო სოფელ ქნალის, ციხისძირის, ტბეთისა და სათლელის გავლით არტანუჯს ჩაიღოდა, ხოლო მეორე სოფელ ციხითი არტანისაყენ მიემართებოდა. ამ გზაზე ძველად რომ ცხოველი მისვლა-მისვლა უნდა არსებულიყო, ამის უტყუარი მოწმობაა სწორედ დარჩიძეების საუფრადღებო და სერაიოზული შესწავლის ღირსი ცხე.

5. მოღწეულია ნაეკლესიარის ნაშთი.

6. დღეს კენტრიჭვალს არაიენ ცხოვრობს, გასული საუკუნის მიწურულს-ი იქ სოფელი ყოფილა, რომელშიც გაუქლია თ. სახოკიას თავისი მოგზაურობის დროს აქარაში. მწერალსა და ეთნოგრაფს მორტანილი აქვს ამ სოფლის სახელწოდების შესახებ ხალხში შემონახული თქმულება, რომლის შინაარსი ასეთია: ერთხელ, რთვლის დროს თურქე, ჭერ კიდევ თურქთა მიერ აქარის დაპყრობამდე, როცა ამ სოფლის მცხოვრები თავდგომი იყვნენ ყუჩქნის საკრეფად წასულან შეუბევეს. სადაც მათ ზეკრება ჰქონდათ, დრო უხელთია მტერს; თავს დასხმია სოფელს და ნახარა წაუსხამს. მტრის შემოსევას ძლიერ აღუღელვებია სოფლად დარჩენილი ავადმყოფი ქალი, რომელიც უმალ სარეცელიდან წამოქრიალა, სერზე შემდგარა და შეუბევეს წასულთათვის ხმის მოწვევის მიზნით მთელი შეძლებით დაუყვირია, ხმაც მიუწვდენია, მაგრამ თვითონ ამ ნიადაგზე საშინლად დასწეულეულა დაკრებულა. აქედან მიუღია თითქოს სოფელსაც სახელწოდება „კუტრიჭარი“ (თ. სახოკია, მოგზაურობანი, გვ. 212). ამ კომპოზიტის სახოკიასეული ფორმა „კუტრიჭარი“ ორი სიტყვის — „კუტრისა“ და „ჭარის“ შეერთების შედეგად არის მიღებული. „კუტრ“ აქარაში დაერქობილა და საყარადამიანს უწოდებენ, „კუტრი სხუთა ენაა, საყარი ჰქვიან“ (საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, გვ. 180). რაც შეეხება მეორე სიტყვას „ჭარი“ იგი ამ შემთხვევაში სპეციალურ განმარტებას არ საჭიროებს, კუტრა თავისიანებს, თავის ჭარს მოუხმო — ასეთია გადმოცემის აზრი. ეს სახელწოდება ჩვენ „კენტრიჭვალის“ ფორმით ჩაიწერეთ. კენტრი ვარიანტი უფრო ფორმაა კუტრისა, ხოლო ჭვალი „რ“-ის „ლ“-თან დამსგავსებოთაა მიღებული ჭვარისაგან.

სხალთის სასოფლო საბჭო

1. ეს სასოფლო საბჭო წინათ ძამლეთის სახელით იყო ცნობილი, ამჟამად სხალთას უწოდებენ.

თუ საქმე სახელის შერქმევში იყო, უფრო სწორი იქნებოდა სხალთა დარქვათ ყინჩაურის სასოფლო საბჭოსათვის, სადაც მდებარეობს სხალთის დიდებული ტაძარი. სახელწოდება ძამლეთის სახელით შეცვლა კი ჩვენის აზრით არაფრით არის გამართლებული.

ყინჩაურის სასოფლო საბჭო

1. ეკლესიას სხალთის ცნობილ ტაძარს უწოდებენ. ეს ტაძარი მდებარეობს სოფ. ყინჩაურში, სოფლის ცენტრიდან ასიოდ მეტრის დაცილებით, სიხაძრისაყენ მიმავალი გზატკეცილის ქვეშ მოვაკებულ იდგოდას. გაღვიანი მოზღუდულ მოედანზე ამაყად დგას ხარაჩოებში ჩასმული სხალთის მთავარი ტაძარი — ძველი ქართული ხროთომოდცვრების უშესანიშნავესა ძველი აქარაში. მოღწეულია აგრეთვე მცირე ტაძრის ნაშთებიც.

სხალთის მთავარი ტაძარი დიდი ზომის დარბაზული ნაგებობაა, რომელსაც სამხრეთის და დასავლეთის მხრიდან მიდგმული ჰქონია კარიბჭეები. ამჟამად ერთი მათგანის მხოლოდდა თაღოვანი შესასვლელია შემონახული, მეორე კი კარგა ხანია დანგრეულა ამას გარდა ტაძარს ჩრდილოეთიდან ჰქონია შინაშენი, რასაც მისი კედლების ნაშთები მოწმობს. ძველი ჩვენამდე ფრად დახინანებული საბით არის მოღწეული; კედლების უღრღვს ნაწილს ჩამოცილია აქვს საძირე ქვა, მძიმე დაზიანების დიდი აზის ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთის ფასადებს, არც შიგნითა მოპირკეთებული კედლები შემონახულა- დაზიანების გარეშე, განსაკუთრებით აკლია ქვები კედლების ქვედა ნაწილში, აღდგენითი სამუშაოების დაწყებამდე ტაძარს სახურავი არ ჰქონდა.

მაგრამ ტაძრის ისტორიაში ეს როლია პირველი შეკეთება, ეტეობა, ასეთი შეკეთება მას არაერთხელ განუტოდა წარსულშიც. „შეკეთების აშკარა კვალი ეტეობა, — როგორც სამარტლიანად შენიშნავს რ. მეფისაშვილი, — დასავლეთის ფასადს. მისი მთელი ჩრდილო ნახევარი ხელშეორედ არის მოპირკეთებული დაუდევრად ნაწყობი წერილი კვადრებით. შუა და მარცხენა სარკმელთა ხერხელებაც ფასადზე ამ რემონტის დროს ხელშეორედ უნდა იყოს გამოყვანლი, ამავე დროისაა ფრონტონის ჩრდილოეთი ქანობის კარნიზის ფილებიც“ (რ. მეფისაშვილი, სხალთის ხუროთმოძღვრული ძეგლი, „ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლები აჭარაში“, ბათუმი, 1955 წ., გვ. 85).

სხალთის ტაძრის დათარიღება შრავალ მეკლევარს უცლია, მაგრამ ეს საკითხი დღემდე მაინც დადგენილი არ არის. ისტორიკოსი დ. ბაქრაძე მას XI-XII საუკუნეების ძეგლად თვლიდა (არქ. მოგზ., გვ. 57). ამავე მოსახრებას იზიარებდა გერმანელი მეკლევარი თ. კლუგე (T. Kluge, Versuch einer systematischen Darstellung der altgeorgischen (grusinischen) Kirchenbauten, Berlin, 1915, 13-14).

მართალია, სხალთა შუაფეოდალური ხანის ხუროთმოძღვრულ ძეგლა, მაგრამ ბაქრაძის ზიერ მოითებული ჩარჩოები ზოგადია და მოითხოვს შემდგომ დაკონკრეტებას. ამ მხრივ პირველი ნაბიჯი გადადგა აკად. ნ. სევეროვმა, რომელმაც სხალთა XI საუკუნით დათარიდა. (ნ. სევეროვი, ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლები, მოსკოვი, 1947 წ., გვ. 192, რუს. ენაზე) თუმცა საამისოდ აუცილებელი დასაბუთება არ მოუცია.

ამ უკანასკნელ დროს სხალთის ტაძრის ახლებური დათარიღება სცადა რ. მეფისაშვილმა. „ძეგლის გაზომვა-გამოკვლევა, რომელიც პირველად 1939 წელს ჩაატარეთ და 1944 წელს აღდგრზე დამატებითი მსალის შეგროვებით შეაკეთეთ, — აღნიშნავს მეკლევარი, — საშუალება მოგვცა. დავედგინა, რომ სხალთის ტაძარი ეკუთვნის XIII საუკუნის შუა წლებს, ხოლო სამხრეთის კარიბჭე ცოტა მოგვიანებით არის მოშენებული“ (რ. მეფისაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 86).

რ. მეფისაშვილი იშუცა ტაძრის შინაგანი სივრცისა და ფასადების დეკორატიული მორთულობის თავისებურებათა შესანარშნავ ანალიზზე აგებს თავის დათარიღებას, მაგრამ ამ ძეგლის აშენების საკითხი ამით გადაჭრილად მაინც ვერ ჩაითვლება.

...XIII საუკუნეში... სოფელი სხალთა, საფიქრებელია, — წერს რ. მეფისაშვილი, — შედოდა ერისთავ აბუსერისძეთა სამფლობელოში“ (გვ. 103) და ეს სიმაართლეა. არა თუ ეს სოფელი, არამედ მთელი აჭარა ამ დროს აბუსერისძეთა სამფლობელოს წარმოადგენდა, და მისი აშენებაც სწორედ აბუსერისძეთა ერისთავობის პერიოდშია სამიხებელი, როგორც ამას სამართლიანად ითვალისწინებს ჩვენი მეკლევარი, მაგრამ ძნელი სარწმუნოა, რომ აბუსერისძეებს მოეხერხებინათ ასეთი ტაძრის აგება XIII საუკუნის შუა ხანებში. როდესაც ისინი ძლიერ დასუსტებული ჩანან და მათი ერისთავობა აჭარაში აგონიის პრაცესშია. თეოთონ ატორაც მოუთთებს, რომ „XIII საუკუნის ნახევარში აბუსერისძეები არ წარმოადგენდნენ მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ძალას გავრთიანებულ საქართველოს სახელმწიფოში“ (გვ. 103).

ნარკვევი მთავრდება ასე: „ჩვენ შეძქმით დავედგინა, რომ სხალთის ტაძარი თავისი სტრუქტურული თვისებებით წინ უსწრებს სარაგის ჭაყელისა და ბეჟა ჭაყელის მიერ სამცხეში აგებულ ძეგლებს. ამის გამო შეგვიძლიან ვივარაუდოთ, რომ სხალთის ტაძარი აგებულ იყო უფრო ადრე, ვიდრე ეს ტერიტორია სამცხის ათაბაგების ხელში გადავიდოდა“ (იქვე). ატორი საესებით მართალია, როცა ასეთ დასკვნას აკეთებს, ამ ტაძრის არქიტექტურული სტილის თავისებურებანი უდავოდ მოწმობის შს სძქველეს ჭაყელთა ხანის ძეგლებთან შედარებით და მართლაც სხალთის ტაძრის აშენება უნდა მომხდარიყო XIII საუკუნის 60-იან წლებამდე. როდესაც აჭარა ჭაყელთა ხელში გადადის, მაგრამ არა აბუსერისძეთა სისუსტისა და დაყინების ხანაში, XIII საუკუნის შუა წლებში, არამედ იმ დროს, როდესაც აბუსერისძენი ჭერ კლდე ძლიერება იყვნენ. ჩვენის აზრით, სხალთის ტაძარი აშენებულა უნდა იყოს არა უკვიანწეს XII საუკუნის მეორე ნახევრისა.

როგორც ცნობილია, ამ დროისათვის აბუსერისძეებს დაკარგული აქვთ თავიანთი წინან-

დელი ვრცელი სამფლობელოს დიდი ნაწილი და მხოლოდ-და აქარას ინარჩუნებენ. ასეთ ვითარებაში, ბუნებრივია, მათ უნდა ეზრუნათ აქარაში ერთი ისეთი დიდებული ტაძრის ასაშენებლად, რომლის მსგავსი მათ წინანდელ სამფლობელოში შეეშენა და არცააში რამდენიმე იყო, ხოლო აქარაში სულ არა. ამ გზით რომ წარეშობათა იტორის თავისი კვლევა საეთის ვადაწყვეტასაც, ვფიქრობთ, შესძლებდა. XII საუკუნის მეორე ნახევრით ამ ტაძრის დათარიღება ისტორიული თვალსაზრისით გამართლებული ჩანს და მას ვადაუღახავ წინააღმდეგობას არც ძველის ხუროთმოძღვრული თავისებურებანი უწევს, პირიქით, ბევრი ისეთი მომენტი, რომელზედაც რ. მეფისაშვილი მიუთითებს, საერთო დამახასიათებელია XII ს. მეორე ნახევრისა და XIII ს. პირველი ნახევრის ქართული სატაძრო არქიტექტურისათვის. ასე მაგ., ტაძრის გრძივი კედლების თაღების აღნაგობის ის თავისებურებანი, რომელსაც მკვლევარი აღნიშნავს, მხოლოდ XIII საუკუნის შუახანების რაიმე განსაუხებებულ დამახასიათებელს ეს არ წარმოადგენს, არამედ წინა საუკუნეების ქართულ არქიტექტურასაც ახასიათებს და ხანგრძლივი ტრადიციის ჩანს. ამას ვერც მეფისაშვილი უარყოფს. „სხალის ტაძრის თაღები, — აღნიშნავს იგი, — თავისი ზოგადი ფორმებით IX-X საუკუნეთა ძეგლებს თაღებს უახლოვდება, მაგრამ, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, იგი ანიჭებს სივრცეს სულ სხვა მხატვრულ თვისებებს. შვედ და ფართო სივრცეში ჩართული პლასტრებს თაღებთან ერთად, თავისი მასიური ფორმების მიუხედავად, არა აქვს შერჩენილი აღნაგობის სიმკვთრე, თაღების შეღრმავება სივრცის დანაწევრების შთაბეჭდილებას ვერ აღწევს თაღები მხოლოდ კედლებს ანაწევრებს და ამით იგი კარგავს ძირითად მორგანობებულ როლს სივრცისათვის“ (გვ. 96); მართალია, სხალის ტაძრის თაღების IX-X საუკუნეების ქართული სატაძრო თაღებთან მსგავსება მხოლოდ ზოგად ფორმებში ვლინდება, უკანასკნელს მნიშვნელოვანი განმასხვავებელი თავისებურებანი ახასიათებს, მაგრამ ეს ისეთი თავისებურებანია, რომელიც XI საუკუნიდან იკაფავს გზას და განუყოფლად არის დამახასიათებელი XII-XIII საუკუნის ქართული თაღების არქიტექტურისათვის.

ასევე შეიძლება ითქვას ამაზისა და კონქის ქუხს ქვეშ გაკლებული პირიზონტალურ სარტყლის შესახებაც. რ. მეფისაშვილის მტკიცებით ეს მორტიე „უფრო გავრცელებულია XIII-XIV საუკუნეებში (ფიქრების აფსიდა, ქობერი, საფარა, ზარზმა და ქულე“ (გვ. 97) და ამიტომაც შიდა სივრცის ამგვარი ბაზულები „მხარს უჭერს მის (ტაძრის — ა. ს.) დათარიღებას XIII საუკუნით“ (იქვე). მაგრამ ასეთი რამ ღომ XI-XII საუკუნეთა ტაძრებში სათიხსაც არ არის უცხო? ამაზე იტორიცი მიუთითებს. მაშინ საკითხავია, რატომ მონცდამაინც ამ მორტიეს ფართო გავრცელების ხანაში ვადააქვს მის სხალის ტაძრის ასაშენება, რადესაც ამ კარაუდს დაუძლეველ წინააღმდეგობას უქმნის ისტორიული ვითარება. დაუჭერებელია ქერ ხეარაზმელების საშინელი თარეშითა და შემდეგ მონღოლ-თათართა ბატონობით შეწყუბულ ქვეყანაში აქარის ერისთავებს, და მასთანავე, როგორც ეკონომურად, ისე პოლიტიკურად დაუძლურებულ აბუსერისძეგებს, გამოეჩინათ ასეთი ტაძრის შენების ძალა და ხალისი.

ფართოდ გავრცელებლობის მორტიეთა ვადაწყვეტილი და მართებული არ ჩანს აღმოსავლეთის ფასადის შუა სარკმლის საპირებს დათარიღების საეთობი. „შუა სარკმლის საპირე, სადაც მომხარჩობელი ლილეები ნასკეებს ქმნიან, — წერს რ. მეფისაშვილი, — პარალელს ცალკეულ შემთხვევაში უკვე XII საუკუნეში პოვლობს (მეთანია — მტორე ტაძარი), მაგრამ იგი უფრო ფართოდ არის გავრცელებული XIII საუკუნიდან (ბტბლა, ვაეთი, გუდალოთი, ქარზამეთი და სხვ.)“ (გვ. 100. ხაზი ჩვენია — ა. ს.). ასევე ითქმის სამხრეთის ფასადის სარკმელების საპირეთა შესახებაც, რომლებიც უმთავრესად ინარჩუნებენ „XI-XII საუკუნეებში გამოჩუშავებულ ნორმებს“ და „მხოლოდ ზრგიერთი ცალკეული თავისებურება და საპირეების შესრულების საერთო ხასიათი გვიჩვენებს, რომ ისინი შექმნილია არა უადრეს XIII საუკუნისა. სამხრეთის ფასადის ორივე სარკმლის თავისებურება — საპირის ჩაღრმავება კედლის სისქეში — XIII საუკუნეზე უფრო ადრე ამ სახით არ გვხვდება, ხოლო XIII საუკუნიდან მყოვრებული იგი ფართოდ ვრცელდება“. (გვ. 100-101. ხაზი ჩვენია — ა. ს.).

ტაძრის სარკმელთა საპირის ჩაღრმავება კედლის სისქეში რომ XIII საუკუნის უადრეს ვერ პოვლობს პარალელს, ეს კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ ასეთი რამ არ შეიძლებოდა ცნობილი ყოფილიყო მის წინამორბედ საუკუნის მეორე ნახევარში, ყოვლად წარმოუდგენელია ამ თა-

ვისებურების ცალკეული შემთხვევები XIII საუკუნემდე არ არსებულებოდა, ხოლო ამ საუკუნეიდან მოკლებული მას ერთბაშად ფართო გავრცელებისათვის შეეძლო.

რ. მეფისაშვილის ნაშრომში სადაო და საკამათო ზოგი რამ სხვაე არის, მაგრამ ესეც ეფუძრება, საკამარისია იმის ნათესაყოფად, რომ XIII საუკუნის შუახანდით სხალთის დათარიღება მართებული არ არის და რომ იგი შესწორებას მოითხოვს.

სხალთა ერთდროს კარგად მოხატული ტაძარი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ჩვენამდე მხოლოდ ფრაგმენტებმა მოუღწევია. „შინთ მთელი ეკლესია, — ამბობს თ. სახოკია, — მხატვრობით ყოფილა დაფარული, მაგრამ მტარვალურ ხელს არაფერი დარჩენია შეუვიწებელი და გაურყვნელი: საცა ხელი მისწვდომიათ, მხატვრობანი ჩამოუფხეკათ. საცა მალა ყოფილა, ტყვიით დაუცხრილათ, ბოლოს, შიგ ცეცხლი დაუნიოთ და კვალით სულ ერთიანად გაუშურავთ ეკლესიის ზემო ნაწილი“ (თ. სახოკია, მოგზაურობანი, გვ. 234).

მართალია, სხალთის ტაძარს ჩვენამდე სერიოზული დაზიანებით მოუღწევია, მაგრამ ასეც როგორც გადაურჩა იგი ფანტიკოს თურქებს, საოცარი და საკვირველია.

დასასრულ სხალთის ეტიმოლოგიის შესახებ, სხალთა „თა“-ნიანი მრავლობითი ნაწარმოები სახელია სიტყვისაგან „მსხალთა“, რომელსაც თანხმოვანთა თავმოყრის გამო „მ“-ანი და უკარავს. სინამდევას არ შეეფერება ხალხური გადმოცემა, რომელიც ამ სახელწოდების თავდაპირველ ფორმად თვლის „სხალთან“. თითქოს და, როდესაც თამარ მეფისათვის უკითხავთ სად გეობრძანებთ ტაძრის მშენებლობის დაწყებას — გვირგვინოსანს უპასუხნია — „მსხალთან“, რომელიც თურმე იმ მოედანზე მდგარა, სადაც შემდეგ ეკლესია აუშენებიათ და სახელიც სხალთა (ე. ი. მსხალთან მდგარი) ვითომ აქედან მიუღია ტაძარს (თ. სახოკია, მოგზ., გვ. 236).

ხიხამირის სასოფლო საბჭო

1. ვერნები „ეზ“ სუფიქსით ნაწარმოები სახელწოდებაა, სიტყვისაგან ვერანი-ვერანი, რაც დაქუეულ-გაპარტახებულსა და ოხერ ადგილს ნიშნავს. „ვერანი-ოხერი“ (საბა, ლექსიკონი, გვ. 119). 1896 წელს ეს სოფელი იწახულა თ. სახოკიამ, რომელიც ასე აგვიწერს ვერნებს: „სოფელში ექვსი-შვიდი კომლი მოსახლე იქნება. მთელი სოფელი ვიწროდ, ერთ დაქანებულ ფერდობზეა მოქრუნებული. სოფელში შესვლისთანავე თქვენს ყურადღებას ერთბაშად იპყრობს აჭურების დააადებულ სახე. წამლად ერთს ადამიანს ფერი არა აქვს. ყველანი ჩაყვითლებულნი, უშეტეად ქოსანი არიან, თითქოს, ეს არის სამარიდან ამოუღიათო. ძლივს დადიან, მიხვარ-მოხვარასა და ლაპარაკში სიციცხლე აკლიათ. ათი კაცი ენახეთ და მათ შორის ოთხს უშველებელი ჩიყვი ჩამოკიდებოდა კისერზე ცხერის დუმასავით... საინტერესოა გამოკვლევა სოფელთა ასეთი გადაშენების მიზეზისა... ამ სოფელს სრული ამოწყვეტა ან გადაშენება მოეღოს. ცხადია, ჰავა ან წყალს ხელს არ უწყობს მცხოვრებთა გამარჯვებას, არასე თვით მისი სახელი „ვერნები“ მოწმობს. საფიქრებელია, როდესაც იმაზე მეტი უნდა ყოფილიყვნენ მოსახლენი აქ, ვიდრე დღეს არიან, მაგრამ შემდეგში აჭურობა ამოწყვეტილა, გავერანებულა“ (თ. სახოკია, მოგზ., გვ. 231).

ამ სტრუქტურის დაწერის შემდეგ გამოხდა ხანი. აჭარაშიც შემოაშუქა თავისი მაცოცხლებელი სხივიც ოქტომბრის მზემ, ხალხის წანმრთელობის დაცვისა და კეთილდღეობისათვის ზრუნვა ახალი მუშურ-გლეხური სახელმწიფოს თავი და თავი. საგანი გახდა, საბჭოთა ეპოქაში ძველი გავერანებული სოფელი აღსდგა და წელში გასწორდა, გადაამწყვეტი ბრძოლა გამოეცხადა ჩიყვსა და ყოველგვარ დაავადებას, გამარჯვდა ვერნების მოსახლეობაც და თუ XIX საუკუნის მიწურულს იგი 6-7 კომლს ძლივსა ითვლიდა, დღეს ვერნების მოხარდი თაობა შეიღწლიანი სკოლის კონტიგენტს აკმაყოფილებს. საბჭოთა პერიოდში სრულიად შეიცვალა ვერნების სახე, ეს ერთ დროს მიუვალ სოფელი ჩვენს დროში სამაჟანკო გზით დაუკავშირდა სხალთის ხეობის ბიუჯეტს.

ვერნების ეკლესიის ნანგრევებში თ. სახოკია წააწყდა ერთ საყურადღებო ჩუქურთმიან და წარწერაან ქვას. „ამ ქვას განი ათი მტკაველი აქვს, — ამბობს იგი, — სიმაღლე ოთხი და

სისქეც — ერთი მტკაველი. ზედ გამოყვანულ ჩუქურთმების თანახმად, ეს ქვა ეკლესიის შესავალ კარს ზემოთ უნდა ყოფილიყო ჩატანებული. მისი ხეცური წარწერა მეტად ძველებურია, უმეტესად წაშლილია და ძნელად იკითხება. (იქვე). თ. სახოკიამ გადაიღო ეს წარწერა და გასაშიფრავად გადასცა ცნობილ ისტორიკოსს თ. ყორღანის, რომელმაც იგი ასე წაიკითხა: „ქე (ქრისტე) აღნ (აღიდენ) ეე ნე (ერისთავთ ერისთავნი) გრგოლ (გრიგოლ) და აბს (და აბუსერი) და გი (გიორგი) და (ბე) შქენი (და ბექშენი)“. (აქ ერთი სიტყვის გარჩევა ყოველად შეუძლებელი შეიქმნა) ზ ქრ (ზაქარია)“ (იქვე, გვ. 232)..

მიუხედავად იმისა, რომ თ. სახოკიას სიფრთხილე და გულმოდგინება არ მიუკლია წარწერის გადაღებისათვის, მან მაინც ვერ შესძლო მისი ზუსტად გადმოღება, განსაკუთრებით ეს იოქმის წარწერის უკანასკნელ სტრიქონზე, რამაც განსაზღვრა თ. ყორღანისაველი წყაობვის უზუსტობაც.

1933 წელს ეს წარწერა იდგილზე დააბუსტა პროფ. გ. ჩიტაიამ, რომელიც ასე კითხულობს მას: „ქრისტე, აღდენ (ერისთავთ-ერისთავნი გრიგოლ და აბუსერი და გიორგი და შვილინი — შირიან, გრიგოლ, ქავთარ“. წაიკითხვა გამოქვეყნებული აქვს აბუსერიისძეთა საგვარეულო ისტორიის მკვლევარს დოც. ლ. მუსხელიშვილს აბუსერიისძე ტბელის მის მიერ 1941 წელს გამოკრულ თხზულების შესავალ წერილში (გვ. 23, შენიშვნა 3) ლ. მუსხელიშვილის სიტყვით წარწერის „უკანასკნელი სამი სახელი მაინც-და-მაინც სათუთა“ (იქვე).

ვინ არიან ან როლის ცხოვრობდნენ წარწერაში მოხსენებული აბუსერიისძე გურკვეყვილი. თ. სახოკიას თქმით „შეიძლება, ევრნების წარწერაში მოხსენებული აბუსერიისძენი შემდეგი დროისანი იყვნენ (XIV-XV საუკ.), რომელთაც ჩვენი ისტორია არ იცნობს, და ანუ სულ უძველესი დროისანი (IX — XI საუკ.), რომელნიც ნაქლებად არიან ცნობილი“ (მოგზ., გვ. 232). მაგრამ წარწერის პალეოგრაფიული ანალიზი თ. სახოკიას არც პირველ ვარაუდს ამართლებს და არც მეორეს. ლ. მუსხელიშვილის მტკიცებით „პალეოგრაფიულად ეს მთავრულით შესრულებული წარწერა XII ან XIII სოთ უნდა განისაზღვროს“ (იქვე). მაგრამ აბუსერიისძეთა გენეალოგიურ ტაბულაში, თუ რა ადგილი უნდა დაიკავონ წარწერაში მოხსენებულმა აბუსერიისძეებმა, ამას მკვლევარი ვერ წყვეტს და საკითხს ლიად ტოვებს.

2. შადიძის სოფლის ცენტრს უწოდებენ, სადაც ერთი დიდი ურთხელი დგას. ამ ურთხელის შესახებ თ. სახოკია წერდა: „ამ ნაეკლესიარს მახლობლად (ევრნების ეკლესია — ს. ხ.), ვხის პირას, ერთი უზარმაზარი ურთხელი დგას, ერთ საერთო ძირზე ორ ტანად ამოსული. სისხო ოთხი კაცის ხელის შემოწყობა აქვს. როგორც ვიცი, ეს ხე ძალიან ნელა იზრდება, ასე რომ, ჩვენი ანგარიშით, სულ უკანასკნელი, ექვსი საუკუნისა მარცხ უნდა იყოს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ხე დარგულია ეკლესიის აშენებისთანავე, რაც მოწმობს ევრნების ეკლესიის სიძველეს და მის წარწერას ეთანხმება“ (თ. სახოკია, მოგზ., გვ. 232).

რამდენად სიმართლეს შეეფერება ევრნების მაღას ასაკის ექვსი საუკუნით განსაზღვრა, ძნელი სათქმელია. ასევე ძნელი სათქმელია, თუ როდისაა იგი დარგული, ეკლესიის აშენებისთანავე, მანამდეც არსებობდა, თუ მერმანდელია. რა თქმა უნდა, ევრნების ეკლესიის ამ საუკუნო გაანგარიშებებსა და ვარაუდებზე დამყარებული დათარიღება XIII საუკუნით, სარწმუნო არ ჩანს. ევრნები სხალთის ხეობის ერთ-ერთი ძველისძეული სოფელია, რასაც მოწმობს 1954 წელს აქ გზის სამუშაოებთან დაკავშირებით აღმოჩენილი არქეოლოგიური ნაშთები: ბრინჯაოს ტელი, თიხის ქოთნები და სხვ. (ეს ძეგლები აღმოაჩინა ხასან სურმანიძემ და ინახება ხახაძის საშუალო სკოლაში), ყოველად წარმოუდგენელია ასეთი ხანგრძლივი ტრადიციების სოფელს თავისი საშლოკველი არ ქონდა XIII საუკუნემდე.

8. ციხეყვას სერზე მოღწეულია ორი ძეგლი. ერთი მთავანი, ევროლ ქვედა, რომელიც კალთისა და ბაკოსწყლის შესაყარში მდებარეობს, ციხეა, რასაც ვარდა ავბულებისა სახელიც, ვარდციხე, ადასტურებს, ხოლო მეორე მთავანზე (მდებარეობს იმავე სერზე) დამკვირვებელთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა. ზოგი მას ნაეკლესიარად მიიჩნევს, ზოგიერთი კიდევ ციხედ. ცნობილი გ. ყაზბეგი, რომელმაც ციხეყვას ნაშთები 1874 წელს აქარაში მოგზაურობის დროს იჩახულა, მას ნაეკლესიარად თვლის (გ. ყაზბეგი, სამი თვე თურქეთის საქართველოში, გვ. 25).

ყაზბეგის შემდეგ აღნიშნული ნაშთების შესახებ აზრი გამოთქვა თ. სახოკიამ, რომელმაც ისინი 1896 წელს იჩახულა. „ეს ადგილი ყელია მთელი ხეობისა, — წერს იგი, — და ზედ

ამენებულ ციხესაც დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა მტრისაგან ამ ხეობის დეფარვის დროს. ციხე ორია: ერთია იმ ადგილას, სადაც კალოთისწყალი სხალოს წყალს ერთვის, მეორე. მას ზერელეა. ორივე კარგად მოზრდილებია და ნახევრად დანგრეულებია. ციხის კედლებს დატანებული აქვთ ჩუქურთმებიანი თლილი ქვები, ყოველ ეშვს ფარშემა, რომ ეს ქვები ვალახიბაა, გარემოებმა ნებას ვეაძლევს ვიფიქროთ, რომ ციხე თურქების ბატონობის დროს არის აშენებული, თორემ ქრისტიანები, მეტადრე იმ დროს, ეკლესიის ქვებს ციხეს არ მოახმარდნენ. შესაძლებელია, ეს ქვები ხიხაძირის ეკლესიისა იყოს; ალბათ, თურქებს ტაძარი დაუნგრევიათ და მისი მასალა ციხისათვის მოუხმარნიათ“ (მოგზ., გვ. 23C).

სახოკა ედება, როდესაც ციხიყელას ძეგლებს თურქთა ბატონობის ხანით ათარიღებს. არაერთი იმის მსგავსს, რაზედაც მწერალი მიუთითებს, სინამდვილეში აქ ადგილი არ ჰქონია. ის ჩუქურთმიანი თლილი ქვები, რომელიც ჩვენ აქ გვხვდება და, რომელიც სახოკიას მართებული შენიშვნით „ყოველ ეშვს გარეშეა რომ ეკლესიისაა“, იმას კი არ აღასტურებს, რომ თურქებმა ააშენეს ეს ციხე და მასში ხიხაძირის ეკლესიის ქვები გამოიყენეს, არამედ იმის უტყუარი მოწმობაა, რომ ზედა ნაშთში, რომლის კედლებშიც უფრო შეიმჩნევა ასეთი ქვები, ციხესთან ერთად ეკლესიაც ყოფილა. ქრისტიანული ხანის ციხეებში სამლოცველოს არსებობა ცნობილი ამბავია, ეს ფაქტიც ნათელიყოფს ამ ძეგლთა სახოკიასული დათარიღების უმართებულობას. არც ვარდციხე და არც სხვა რომელიმე სიმაგრე არ აუშენებიათ თურქებს აქარაში, მათ გაამაგრეს მხოლოდ ზოგიერთი ისეთი ძველი ქართული ციხე, რომელიც ამ დროსაც ინარჩუნებდა თავის სამხედრო-სტრატეგიულ მნიშვნელობას.

ამ უკანასკნელ დროს ამ ნაშთებს შეეხო ხ. ახვლედიანი, რომელმაც ისინი „ფეოდალურ ციხე-კოშკებად“ მიიჩნია და XII-XIII საუკუნით დაათარიღა. „აღნიშნული ციხეების აშენების თარიღის დადგენა ძნელია, რადგან ხელთ არა გვაქვს რაიმე წერილობითი საბუთი და არც მოსახლობამ იცის რაიმე ამის შესახებ, — წერს ხ. ახვლედიანი, — მაგრამ შეიძლება დაახლოებით ითქვას, რომ აღნიშნული ციხეები XII-XIII საუკუნეებში უნდა იყოს აშენებული“. (ხიხანის ციხისა და ეკლესიის ისტორიისათვის, „ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლები აქარაში“. 1955 წ., გვ. 48). თუ ამ ცხელთა აშენების შესახებ სრულიად არაფერი ვიცით, არც რაიმე წერილობითი ცნობა და არც ხელმა იცის რაიმე, რა საფუძველზე მიიჩნევა ავტორმა მათ XII-XIII საუკუნეების ძეგლებად? ვინც ოდნავ მაინც გონების თვალთ დაუეკირდება ციხიყელას ადგილმდებარეობას, იგი უმაღლეს დარწმუნდება, რომ ასეთ სტრატეგიულ ადგილას ციხე-სიმაგრეები ვაიცილებით აღრიდნენ უნდა ყოფილიყო, ვიდრე ეს XII-XIII საუკუნეა. ამ მოსაზრების სისწორე-უსწორობას ცხადს გახდის ციხიყელას სიძველეთა სერიოზული არქეოლოგიურ-არქიტექტურული შესწავლა და ვიდრე ასეთი სამუშაოები არ ჩატარებულა, მანამ შეუძლებელია არის მათი ასაკის მდინერული სიზუსტით განსაზღვრა.

4. სოფელ კალოთაში, ალი ყაიას-ძე აბაშიძის ეზოში შემონახულია საყდრის ჩრდილოეთი კედლის ნაშთი თავისი სარკმლებით. გარდა ადამიანისა და ჩვრის გამოსახულებიანი ერთი პაატარა ქვისა, რომელიც 1946 წელს ო. ხალვაშმა იპოვა და ამჟამად აქარის სახელმწიფო მუზეუმშია დატული, ამ ეკლესიიდან არაფერია ცნობილი.

5. თხილვანას ნაეკლესიარო დღეს მხოლოდ უწყისიოდ მიმოფანტული ქვების სახით არის წარმოდგენილი. აქედან წაღებულია და აქარის სახელმწიფო მუზეუმში ინახება ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების დიდებული სტილის ორნამენტით შემკული დიდი ქვა, რომელზედაც ამოკეთებულია 7-სტრიქონიანი შემდეგი წარწერა: „ქრისტე, წმიდაო იოვანე მახარებლო დაიკვევ სულითა და ხორციითა ერისთავთერისთავი აბუსერი და დედოფალი ვანანი და ძე მათი ზაქარია და შეიღნი მათნი და ყოველი ერი მათი და მოხაიშნე ექვენ. დღეს ამინა სსსკვლისა ნუ დანაქი ამინ“. წარწერა ამოიკითხა და ქარაგმები გახსნა აკად. ნ. ბერძენი-შვილმა (ხ. ახვლედიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 50).

ხ. ახვლედიანის აზრით „ეს ქვა ეკლესიის შესავალ კარებზე დასადგმელი თალი უნდა იყოს“ (იქვე). თხილვანის საყდარი იოვანე მახარებლის სახელზე ყოფილა აშენებული. წარწერაში მოხსენებული დედოფალი ვანანი ამ ეკლესიის აშენებელი ჩანს. ეს ვანანი უნდა იყოს მეორე საბუთის ვანანი დიდოფალ-დიოფალი, იოვანე მახარებლის ეკლესიის მაშენებელი“ (თ. ყორღანა, ქრონიკები, ტ. II, გვ. 123). ერისთავთ-ერისთავი აბუსერი ხიხელის მეუღლე დედოფალი ვანანი, ცნობილი მემეტანიე აბუსერისძე ტრევის და ყოფილა, იტყობა ამ

უკლესისი ამენება ჰქონდა მხედველობაში ტბელ შწერალს, როცა მისი დის შესახებ წერდა, რომ მან „...უკლესიად აღაშენა წმიდისა იოვანე მახარობელისაჲ და ღმრთისმეტყუელი-საჲ, სამკვიდრებელი ჩუენი, და აღავსო საწყაული კეთილი“ (ბუსერისძე ტბელი, გვ. 68).

თბილვანას საყდრის საბლოკეს იქნა აღმოჩენილი საფლავის ქვა შემდეგი ეპიტაფიით: „უფალო სანატრელო და წმიდო მხედარო მეოხეყავ საწყალობელსა სულისა საღირსისა (სა-ღარაძე) და ვინცა წიკითხოთ შენდობას ვთხოვთ“. ბ. ახვლედიანის ცნობით ეს წარწერა ვაუ-შიფრაჲთ სპეართეულოს სახელმწიფო მუზეუმის თანამშრომლებს ე. შომიტრაიშვილს, და ე. ცისკარიშვილს, ხოლო ძეგლის აღგებულ შესწავლას იგი დაუზუსტებია ი. მეგრელაძეს (ბ. ახვლედიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 52, შენ. 1), თუმცა იგი საბოლოოდ დაზუსტებული შიანი არ არის, კერძოდ წარწერის „საწყალობელსა სულისა საღირსისა“, უნდა იკითხებოდეს, „საწყალობლისა სულსა საღირსისა“. გარდა ამისა ირცე „საღირსის“ საღარაძედ გაგება ჩანს სწორი, თუ იგი შინადაღამინე გვარი იყო, მაშინ იქნებოდა საღირაძე და არა სა-ღარაძე, რადგან ეპიტაფიაში მოხსენებულია საღირი და არა საღარა, რომელზეც ძეს დამატე-ბით უნდა მიგველო გვარი, მაგრამ „საღირა“ ამ შემთხვევაში უფრო სახელი უნდა იყოს ამ კაცისა, რომლის სულის მეოხებას და შენდობას თხოულობს ეპიტაფია, ვიდრე გვარი.

6. ამ მთაზე მდებარეობს ერთ დროს მთელ შავშეთ-არტანუჯ-აქარის ერისთავთ-ერის-თავ აბუსერისძეთა სარეზიდენციო ციხე-ქალაქი, რომელიც ხირხათის სახელთაა ცნობილი, ხირხათის მთაზე ორი ბიოლოგი მიემართება, ერთი ამხრეთ აღმოსავლეთიდან, ხეე-ხეე სავალი და მძიმე, რომლითაც ჩვენ მოვიხიდა ციხე-ქალაქზე ასვლა და მეორე ჩრდილო-აღმოსავლე-თის მხრიდან, ესეც ძნელად სავალია, მაგრამ შედარებით უკეთესი, რომლითაც უკან დაებრუნ-დით.

დროთა განმავლობაში ხირხათს დიდი ცვლილება განუცდია. მთის ნგრევის პროცესს დღესაც მიმდინარეობს და ძლიერ შესამჩნევად. წამდარწუმ გაისმის კლდეებზე მოწყვეტი-ლი ქვების ჩხრიალი, ხშირად დიდი მასებაც მოსწყდება ხოლმე და ჭოჭონხეთური გრიალით ენარცხებთან ხეუმი.

ციხე-ქალაქის ფართობი რამდენიმე ჰექტარს შეადგენს, რომლის მხოლოდ მცირე ნაწილია მოვაკებული, უმეტესი კი დამარცხი და ციხაბოა ხირხათში მრავალი ნაგებობის ნაშთია მოღ-წეული, მათგან ზოგი ნაწილობრივ არის შემონახული, ზოგიერთი — კი სრულიად გასწორე-ბულია მიწასთან.

1896 წელს ციხე-ქალაქი ხირხათი ინახულა თ. სახოკიამ, რომელიც ასე აღწერს მას: „თვით ხირხათის ციხე ზღვის პირიდან 2.600 მეტრის სიმაღლეზეა და წარმოადგენს განმარტო-ვებულ და წოწოლა კლდეს, სამივე კუთხივ მახლობელ მთებიდან ხრამებით მოშორებულს და მი-უვალს. ზედაპირი მთისა სამი დღეობა სივრცისა იქნება და გარშემოვლებული აქვს ქვითკი-რის ვალეანი, რომელსაც ჩრდილოეთის მხრე ნიადავი გამოსცლია და ჩამოქცეულია. ალაგ-ალაგ ვალეანს სარკმლები აქვს მატანებული. ერთმანეთზე მოშორებით ხუთი მაღალი კოშკი-ცა დგას, ხუთივე სანახევროდ დანგრეული. ციხის შიგნით ნახევრად დანგრეული ვალუსი-ცაა.“ (მოგზ., გვ. 220).

ამჟამად ხირხათში ოთხი კოშკის ნაშთია შემონახული და არც ეტყობა, რომ ოდესმე ამ-ზე მეტი ყოფილიყოს. გარდა სახოკიასი, ვისაც ეს ციხე-ქალაქი მანამდე ან შემდეგ უნახავს, არავის მოეპოვება მსგავსი ცნობა. გ. ყაზბეგი, რომელიც ხირხათში იყო 1874 წელს, ოთხ კოშკს ასახელებს (გ. ყაზბეგი, დასახ. ნაშრ., გვ. 23).

განსაკუთრებით ძლიერი დაზიანებით არის მოღწეული ის კოშკი, რომელიც ციხე-ქალა-ქის ასავლთან მდებარეობს. შედარებით კარგად არის შემონახული ამ ნაგებობის ჩრდილო-აღმოსავლეთი კედელი, ხოლო ჩრდილოეთისა და სამხრეთის კედლები სანახევროდ დანგრეუ-ლია. მათი უდიდესი ნაწილი დასავლეთის კედელთან ერთად ხევე ჩამოქცეულა. ეს კოშკი დღეს თავისი აგონიის პროცესშია, აღბათ, სულ მოკლე დროში, უფსკრულში ჩაინარცხება.

ამ კოშკის წინ, რამდენიმე ქვევრია მიწაში ჩაფლული. გ. ყაზბეგი ამ ქვევრებს ნაწიმი-

რი წყლის მოსაკაველად გამიზნულ ჰერკლებად სთელის (იქვე). ასეთივე აზრისაა თ. სახოკოც (იქვე). თურქთა პატრონობის ხანაში, როდესაც ლენის სმა გადაეარდა მკაშადის სქელის გამოისიბით, ეს მართლაც ასე უნდა ყოფილიყო, მაგრამ წინათ, ყეროდ აბუსერისძეთა ერის-თავობა პერიოდში, როდესაც არის, უთუოდ, ჩაყრილი ეს ქვევრები, მათი დანიშნულება, პირველყოლსა, რა თქმა უნდა, ლენის მოკაება უნდა ყოფილიყო.

ჩვენს აზრით, ეს ადგილი, სადაც ჩვენ ხუთი ქვეერი დათვალეთ, ზოგი მთელი და ზოგიც დაზიანებით მოღწეული, ციხე-ქალაქის მარანს წარმოადგენს. შეიძლება აქ ქვევრები მეტიც იყოს ჩაფლული, მაგრამ ზედაპირზე ამის მეტი არ ჩანს. მარანი, როგორც ცნობილია, ძველად სპეციალურ შენობაში — საღვინე სახლში იყო მოთავსებული, ასეთ „საღვინე სახლს“ და არა „საკუწნაოს“, როგორც ამას ფიქრობს ხ. ახვლედიანი (ხიხანის ეკლესიისა და ციხის ისტორიისათვის, მე-37 გვერდის დამატება) უნდა წარმოადგენდეს სწორედ ის ნაგებობა, რომლის ნაშთებიც აქ არის შემორჩენილი. ეს არის სწორკუთხედის ფორმის შენობა, რომლის სიგრძე 12 მეტრამდე აღწევს, ხოლო სიგანე — 4,5 მეტრამდე. მისი ჩრდილოეთი კედელი მიწადაა გასწორებული; ხოლო სამხრეთის კედელი მეტრამდე სიმალტათა შემონახული.

აღმოსავლეთის კოშკიდან 42 მეტრის დაკლებით აღმართულია მეორე მურყუაძული ტიპის კოშკი. ეს ნაგებობა ამჟამად მხოლოდ ორი მალალი კედლით (დასავლეთის, ჩრდილო-აღმოსავლეთის), არის წარმოდგენილი. დასავლეთის კედლის სიგანე 3,78 მეტრია, ჩრდილოეთისა კი — 4,5 მ. მეორე კოშკი, ისე როგორც პირველი, რამდენიმე სართულანი ყოფილა. სხვა სართული ახლაც კარგად შეინარჩუნდა, კედლებში დატანებულია სარკმლები.

მეორე კოშკიდან ჩრდილოეთით მუდმართება კედელი, რომლის სიგრძე 33,5 მეტრს უდრის, სისქე — 0,5 მეტრს, ხოლო სიმაღლე — 3 მეტრს. ამის პარალელურად სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ მიდის მეორე კედელი, რომლის სიმაღლე შედარებით კარგად დატულ ადგილას 6 მეტრამდე აღწევს, ხოლო სიგრძე 77,5 მეტრამდე. პარალელური კედლებით მოზღუდულ ტერტორიაზე რამდენიმე შენობის ნაშთია მოღწეული. პირველი მათგანი, რომელიც ძლიერ დაზიანებულია საბით შემონახულია, ორგანყოფილებიანი ნაგებობა ჩანს. აქედან 3 მეტრის მანძილზე სამხრეთის კედელზე მუშენებული ყოფილა ნახევარი ოვალური მოკაინილის ნაგებობა, რომელიც, აგრეთვე, ძლიერ არის დაზიანებული. ამ ნანგრევის წინ შემონახულია 3, რომლის სიმაღლე 5,5 მეტრს უდრის, დიამეტრი 1,5 მეტრს. თ. სახოკოს სიტყვით ეს კვით ამოკრული ნაგებობა „ღალგაია ტყუეთათის“ (იქვე). ხ. ახვლედიანი კი მას „საიდუმლო საწყობს“ (sic) თოვის შესანახს“ უწოდებს (იქვე, გვ. 40).

აღმოსავლეთი კედლის პირველი მინაშენიდან ხუთივე მეტრის დაშორებით შემონახულია მეორე შენობის ნაშთი, რომლის სიგანე 3,5 მეტრს უდრის, სიგრძე-კი 3,6 მეტრს, ამას მოხედვის ყაზარმული ხასიათის ნაგებობა სიგრძით ექვსიოდე მეტრი: ჩრდილო-აღმოსავლეთით მია სიგანე 2,5 მეტრს შეადგენს, ხოლო სამხრეთ-დასავლეთით — 2 მეტრს. ამ შენობის ჩრდილოეთით შემონახულია მოზრდილი ნაგებობის ნაშთი, რომლის სიგრძე 7,5 მეტრია, სიგანე — 5,28 მეტრი, ხოლო სიმაღლე კედლებისა 1,5 მეტრამდე აღწევს. აქვე არის სხვა ნაგებობათა ნანგრევებიც.

კედლით მოზღუდული ტერიტორიის გარეთ რამდენიმე შენობის ნაშთია. ერთი მათგანი (სამხრეთით) კდლის ძირას მდებარეობს. მისი სიგანე — 3,53 მეტრს უდრის, სიგრძე — 3,7 მეტრს. ამ ნაგებობას სამხრეთის კედლის ნაშთის სიმაღლე 1,73 მეტრია. აქ კედლებში დატანებულია ბუხარი. ბუხრის პირის სიგანე 66 სმ უდრის, ხოლო სიმაღლე 78 სმ. ბუხრის სიახლოვეს (აღმოსავლეთ კუთხეში) გაეთებულია პატარა თარიღები. ხ. ახვლედიანის აზრით ეს შენობა ფურნე უნდა ყოფილიყო (იქვე, 44, 45), თუმცა მოღწეულ ნაშთზე დაკვირვება ამის დამაბტურებელ არაერთარ საბუთს არ იძლევა. ეს ნაგებობა, ჩვეულებრივ ბუხრიან საცობრებელ მინას უფრო მიაგავს, ვიდრე პურის საცობს.

სამხრეთ-დასავლეთის კედლის სიახლოვეს (სამხრეთ-დასავლეთით) მოღწეულია, აგრეთვე, ერთა საფუძვლებამდე დანგრეული შენობის ნაშთი. მთავე კედლის ჩრდილო-დასავლეთით ორი ნაგებობის ზოგიერთი დაზიანებული კედლიაა შემონახული. პირველი მათგანი, რომლის დანიშნულების გარკვევა უარესი დაზიანების გამო არ ხერხდება, აგრეთვე, ორი განყოფილებისაგან შედგება. ამ ნაგებობის სიგრძე 8,32 მეტრს უდრის, სიგანე—9,32 მეტრს, შე-

დარებით უკეთ არის მოღწეული მისი აღმოსავლეთის კედელი, რომლის სიმაღლე კართან 3,5 მეტრს აღწევს (წიგნიდან). კარის სივანე 92 სმ-ია, ხოლო სიმაღლე 1,5 მეტრს უდრის. ამ შენობის წინ, ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში, ამ ნაგებობაზე მიწაშენის ნაშთია შემონახული, რომლის აღმოსავლეთ კედელში ბუხარია დატანებული. აღნიშნული ნაგებობიდან 9 მეტრის დაცილებით ერთი საყურადღებო შენობის ნაშთია მოღწეული. მასშიც ორი განყოფილება შეინიშნება. შედარებით უკეთაა დაცული მისი აღმოსავლეთის კედელი, აქედან აქვს კარიც, ამ ადგილას კედლის სიმაღლე 3,5 მეტრს აღწევს.

ბ. ახლედინი ამ ნაშთს საეკლერო დანიშნულების ნაგებობად მიიჩნევს და 1233 წელს აშენებულად თვლის. „აბუსერისძე ტბელის თხზულების მიხედვით, ხიხანის ეკლესია, — წერს მკვლევარი, — აშენებულია 1233 წელს“ (გვ. 44). მისი მტკიცებით ეს ეკლესია ბოლოკმალის აშენებული ყოფილა (გვ. 84).

აეტორის განცხადებით ასეთ დასკვნაზე მიუყვანია აბუსერისძე ტბელის თხზულებას, მაგრამ, სამწუხაროდ, არაერთგვაროვანი საამისო ცნობა XIII საუკუნის ამ ცნობილ მწერალს არ მოეპოვება, მკვლევარი უფრო შორსაც მიდის, მისი აზრით XIII საუკუნის 30-იან წლებში ხირხათის მთაზე ეკლესიის აგების დროს ციხე კიდევ არ არსებებდა, იგი „უფრო გვიან უნდა იყოს აშენებული“ (გვ. 44). ნაწყვერის დასასრულს ხირხათის ციხის აშენების საკითხს ასეა რეზიუმირებული: „Как описательству от Абусергана Тбелли в свое время, по сохранившемуся описанию зиди крепости, написанному в 1233 году, Хиханская крепость была построена при нем“ (იგვ. 83-84).

ყერ ერთი, ტბელის ნაწარმოები მიძღვნილია არა ხირხათის ციხის აშენებლობისადმი, არამედ იგი, როგორც ლიტერატურულ-ჰაგიოგრაფიული თხზულება მიზნად ისახავს წმიდა გიორგის სასწაულმოქმედებათა ჩვენებას და ამ ფონზეა გაშლილი. მეორეც, ტბელს არაერთგვაროვანი ცნობა არ მოეპოვება იმის დასამტკიცებლად, რომ თითქოს ხირხათის ციხე მის დროს იყო აშენებული. ნაგებობის არქიტექტურულ თავისებურებებს რომ თავი დაუვანებოთ, წერილობითი წყაროებიც ნათელს ხდიან ამგვარი შეხედულების უმართებულობას, კერძოდ „მატიანე ქართლისაჲს“ ცნობაც შეუძლებელს ხდის ხირხათის ციხის XI საუკუნის ნახევრის უკუიანესო ხანით დათარიღებას. აღნიშნულ წყაროში აბუსერ პირველი აბუსერისძე XI საუკუნის შეხანებში უკვე იხსენიება, როგორც ხიხათა ციხის მფლობელი (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ს. ყუბჩიძეძის რედაქციით, თბილისი, 1955 წ., გვ. 300). ვანა ამ ცნობის შემდეგ, სხეიც რომ არაფერი გვექმნება, შესაძლებელია ხირხათის ციხის XIII საუკუნით დათარიღება? ერთ ადგილას ნაჩვენებში მისდაუნებურად აეტორსაც აქვს ნათქვამი, რომ „ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა მმართველობის ხანაში X საუკუნის დამლევადან აბუსერისძენი ცნობილი ხდებოდა ხიხათა ციხის ერთგვარად“ (გვ. 46. ხაზი ჩვენია. ა. ხ.). საინტერესოა, როგორ ათავსებს აეტორი ამ ორ ერთმეორის საწინააღმდეგო აზრს; თუ აბუსერისძეზე უკვე X საუკუნის დამლევადან ცნობილი ხდებოდა ხირხათის ციხის ერთგვარად, მაშინ როგორღა მოეუძღვო მას ახრად იმის მტკიცება, რომ თითქოს იგი XIII საუკუნეში იყოს აშენებული? ეფვიკობთ, ნათელია საქმის ვითარება, ახლა ისევ აღწერილობა განვავრთოთ, აღნიშნული ნაშთის შემდეგ ჩრდილოეთის კოშკთან მივდივართ. ეს ციხე-ქალაქის მესამე კოშკია, რომელიც მეორე კოშკიდან 180 მეტრით არის დაშორებული. ეს კოშკიც რამდენიმე სართულიანი ოთხკუთხა ნაგებობაა. მისა დასავლეთისა და სამხრეთის კედლები შედარებით სრულად არის დაცული, ხოლო სამხრეთის კედელს ნაწილი ჩამონგრევიდა, ასევე ოთქმის აღმოსავლეთის კედლის შესახებაც, რომელსაც ერთი ყურღაა შერჩენილი. უფრო სრულად არის მოღწეული დასავლეთის კოშკი, რომელიც ჩრდილოეთის კოშკიდან დაშორებულია 133 მეტრით. ამ კოშკს სამი სართული ახლაც კარგად ეტყობა. მას შესასვლელი აქვს ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხრიდან. კარი გამოკეთებულია 2,85 მეტრის სიმაღლეზე, სადაც სპეციალური კიბის გარეშე არ იისვლებოდა. ეტყობა, ხის კიბით აღიოდნენ კოშკში, ჭეის კიბის კვალი აქ არსად შეინიშნება.

ხირხათის ნანგრევები ღირსია ღრმა მეცნიერული შესწავლისა. ამ საქმეს ყურადღება უნდა მიაქციონ ხელოვნებათმცოდნეობის დარგის სპეციალისტებმა.

ოქტომბრის სასოფლო საბჭო

1. ამ სოფელს ძველად ვაშლოვანი ერქვა. თურქთა ბატონობის ხანაში იგი აღმედ გადაკეთდა (აღმე თურქულად ვაშლს ნიშნავს). აღმე ორ ნაწილად, ქვედა და ზედა აღმედ იყოფოდა. საბჭოთა პერიოდში აღმეს ოქტომბერი უწოდეს, ხოლო 1949 წელს სოფლის ერთ ნაწილს, კერძოდ ზედა აღმეს ძველი სახელწოდება აღუდგინეს და ვაშლოვანად იწოდება.

2. ცაღრუბლის მბრძანებელი, ქვეაქუხილისა და ადერის ღმერთი, ელია წინასწარმეტყველი, საქართველოში ძველად ძლიერ პოპულარული ღვთაება იყო. მისი სახელი ჩვენში არა ერთ გეოგრაფიულ სახელს შემორჩენია. ოქტომბერს გარდა ამავე სახელს ატარებს სათესი ადგილი შაჰაძეებში (დიდაქაისის სასოფლო საბჭო). ამავე სახელით ცნობილია ციხე კობულეთის რაიონში და სხვ.

3. ჩაო ჩრდილის სინონიზია. ამ სოფელს (აქარისწყლის მარცხენა სანაპიროზე) შუე მინცადამაიც არ უდგება და სახელიც ჩაო აქედან მიუღია.

ხულოს სასოფლო საბჭო

1. ხულო წარმოსდგება სიტყვისაგან „ხულა“ (ასე უწოდებენ ადგილობრივი დღესაც), რაც ძველად საქონლის საწყობ სახლს აღნიშნავდა. „ხულა“ სახლი საეპქროს სადები“ (საბა ორბელიანი, ლექსიკონი, გვ. 460).

ზემო აქარის ადმინისტრაციული ცენტრი—ხულო XIX საუკუნის 70-იან წლებში 100 კომლამდე მცხოვრებს ითვლიდა (დ. ბაქრაძე, არქ. მოგზ., გვ. 80), ომისა და მუჰაჯირობის შემდგმ ეს რიცხვი მნიშვნელოვნად შემცირდა და 90-იან წლებისათვის იგი ორმოცამდე დავიდა. (თ. სახოკია, მოგზ., გვ. 143).

სოფლის ცენტრში, იქ სადაც წინათ ქრისტიანული ეკლესია იყო აშენებული, XIX საუკუნის შუახანებში ჩამე აუგიათ. ჯამესგან მოშორებით რამდენიმე ხის დუქანი იყო, ხოლო წინ — წყლის აუზი, რომლის ცოტა იქით შერიფებზე ხიმშიაშვილის სახლი იდგა. ყველა ეს ერთად აღებული შედგენდა ხულოს ავლადიდებას XIX საუკუნის მეორე ნახევარში.

2. თამარ მეფე ახისხას (ახალციხე) ბრძანებულებით, როდესაც ბერძენთა ხელმწიფის ქარები შემოსეოდა. ბერძენთა მბრძანებელს მისი შერთვა სდომოდა ცოლად, მაგრამ გვირგვინისანი თანამემამულე ვაჟაკზე ყოფილიყო გამიჯნულებული და ამიტომ უარი შეეთვალა ბიზანტიის მპყრობელისათვის. განრისხებული ხელმწიფე დიდძალი ქარით საქართველოს საქეთ-მპყრობელი ქალის მოსატაცებლად წამოსულიყო და ახისხას მდგარ დედოფალს დასცემოდა ქურდულად. თავისი მტირგრიცხოვანი, მაგრამ მედგარი ქარის წყალობით თამარი ხელიდან გასხლტომოდა. მდედარს და აქარას შემოხიზნულა. ახისხადან ღრლოვლ გვირგვინოსანს ხულოს მასლობლად, სოფელ დიაკონიძეებში შემოლაამებოდა. დედოფალს აქ ძლიერ მოსწონებია ბეგოშვილების სერი და მასზე სახელდახელოდ ციხის აგება უბრძანებია. ქარიც ენერგიულად შედგომია დანასაქმის ასრულებას, უჩხოს წყლიდან სერამდე გამწკრივებულა და ხელიდან ხელში ქებებს გადაცემის წესით აუზიდავს იქ საქირო მასალა და სულ მოკლე ხანში აუშენებია დედოფლის სადგომი ციხე-სიმაგრე. თუმცა აქ ყოფნა თამარს დიდხანს არ დასცლია, უცხო ხელმწიფის ქარების მოძალების გამო დილით თამარი იძულებული იყო გასცლიდა ბეგოშვილების ციხეს და სხალთის ხეობით ხირხათისაკენ წასულიყო, სადაც მიუვაღს მოთბე დიდის ქაანწყევტით აუგია ციხე-ქაღაქი. მღევარ ხელმწიფეს ბევარი ელონა, მაგრამ ხირხათი ვერ აელო და მიზანგაცრუებული თავის ქვეყანაში დაბრუნებულყო. ასე მოგვითხრობს თქმულება.

ბეგოშვილები დიაკონიძეებში (ხულოს სასოფლო საბჭო) შემავალი პატარა სოფელია, რომელიც რაიონული ცენტრიდან ოთხიოდე კილომეტრითაა დაშორებული. სოფლის თავში, დუბაქების საზღვარზე არსებულ კლდოვან-ნაპარალოვან სერზე, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა დღეს ციხივებას უწოდებს, მოღწეულის ციხე-სიმაგრის საყურადღებო ნაშთი. ტრადიციული დათარიღება სინამდვილეს არ უნდა შეეფერებოდეს, ისე როგორც მორბანილო თქმულება. ციხე-სიმაგრე ამ სტრატეგიულ ადგილას გაცილებით უფრო ადრეული ხანიდან არის საგულისხმებელი, ვიდრე ეს განვითარებული ფეოდალიზმის ზენიტია. ეს ციხე კეტავ-

და აქარისწყლის ხეობის მთავარ მაგისტრალს და უზრუნველყოფდა, აგრეთვე, ამ სა-
ციხისთავოში შემავალი სოფლების — დიაკონიძეების, ბეგოშვილების, დუბაძეების, ოქრუ-
შვილების, გუდასახოს, უჩხოს, კერცხლებისა და სხვათა უშიშროებას.

გალანთი, მოზღვდული ადგილის უდიდესი სიგანე ექვსიოდე მეტრს აღწევს, სიგრძე
კი ოცდახუთი მეტრს. შედარებით მაღალი კედლებით (ხუთ მეტრამდე) არის შემოხაზული
ნაოშკარი (ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში) და ფრიად დაზიანებული ჩრდილო-დასავლეთის
ზღვდე-კედელი (4,4 — 5 მეტრი სიმაღლისა). ციხე-გალანთი რიყის ქვით არის ნაგები, შესამტ-
კიციებელ მასალად კირია გამოყენებული. ეტეობა, სვეტოლური საზიდაართ (ქორ-კარაული)
უზიდაეთ ეს ლოდები უჩხოს წყლიდან, თორემ ლეგენდამი აღწერილი ხერხით ყოველ ძნე-
ლი დასაყრებელია მღრნარიდან ვეებერთელა ქვების ატანა.

ციხის მიდამოებს ხშირი ბუჩქნარი დაფულებია, ხილი წყლის აუზი, ხარი-სადილეგო,
ხორბალ-საცავი, იარაღ-საცავი და სხვა სათავსოები ამათ სრბოლას წარუხოცია. ვადმოცე-
მით, ციხე უჩხოს წყლით საზრდობდა, სადაც თითქოს სვეტოლური გვირაბით ჩადიოდნენ,
რაც საამისოდ აუცილებელი მოწოდის ყოველგვარი ნაშთის არ არსებობისა და სიშორე-
სიძენელის პირობებში საეკვო ჩანს. ციხეყელას სახლოვეს (სამხრეთით), სოფელ ბეგოშვი-
ლებში ჩამომდინარე რუ გვათქვამენინებს, რომ ციხე სამხრეთ-დასავლეთიდან მიმდინარე
წყლით მარაგდებოდა. ადგილობრივი შემოწმება გარკვეულ საფუძველს უქმნის ამ ვარაუდს.

მ. დარანს აქარაში სახიზნარ ხერელს უწოდებენ. იგი არის თურქთა ძველი სისხლანი
თარეშის უტყუარი მოწმე. ასეთი ხერელები ყველგან გვხვდება აქარასა და საერთოდ შიტა-
ცებული სამხრეთი საქართველოს ოლქებში, განსაკუთრებით ხშირია იგი შესხეთ-ჭაჯახეთში.
შესხეთის მკვიდრი და მკვლევარი „უენიშე მესხი“ ი. გვარამაძე სტატიამი „რა/არის დარანი?“,
წერდა: „სოფელ-დაბებში და ნახარ ძველის-ძველ ნასოფლარ ადგილებს სახლებს ქვეშ
ღრმად გაყვანილი ხერელებია, ამოყვანილი დიდგრიანი ბაღავარ-ლოდებით და ზეითგან და-
ბურვილი დიდგრიანის ფიქლებითა, აქეთ-იქით მეზობლისას მისასკულვად, ან შორს სადმე
სიმაგრეში, ციხე-კოშკებზე ასასკულვად, ან ქვაბებში და ან ტყე-ღრეში დასამაღვად მებრ-
ძოლ მტრების შემოსევის დროს. აი ეს არის დარანი“ (ცნარი. „მოგზაური“, № 1, 1901 წ.).

თურქ ბარბაროსთა შემოსევებით გაწამებული მოსახლეობა თავის გადასარჩენად დარანს
ხეულებს მიმართავდა, მაგრამ დადარანება ყოველთვის როდი შეელოდა სქემეს, მტერი ხში-
რად ახერხებდა ხერელის მიგნებას და მუსის ავლებდა შიგ შეხიზნულ მოსახლეობას. (ილ-
შაისურაძე, დარანის ხეულებში, გახეთი „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1946 წ., 7 სექტემ-
ბერი).

დიდაქარის სასოფლო საბჭო

1. „ბულაური სვეტის თავი“ (საბა ორბელიანი, ლექსიკონი, გვ. 48). დურგალ დანაშვი-
ლის განმარტებით ბულაური „სვეტის თავზე მითაყვებული კედელია სვეტის მსგავსი მოყვა-
ნილობისა, მაგრამ განიერი“. (ოც. ივ. ჭაჯახიშვილი, მასალები ქართული ენის მატერიალუ-
რი კულტურის ისტორიისათვის, წ. 1, გვ. 97). ბულაური უმთავრესად ხის ნაგებობაში ყოფი-
ლა გამოყენებულია. აქად. ივ. ჭაჯახიშვილის სიტყვით „ბულაურს შემდეგ მნიშვნელობა ეცე-
ლება და ბულაურად თითქოს თვით ის ჩუქურთმა და სახეები იწოდება, რომლებიც გამოყვანი-
ლია ხოლმე სვეტის თავის ზედა ნაწილზე... მაგრამ თავდაპირველად მას სხვანაირი მნიშვნე-
ლობა ჰქონდა, იგი „აბაკის“ ქართული შესატყვისია“. (იქვე).

ლორჯომის სასოფლო საბჭო

1. ხალხური ეტიმოლოგია ამ სახელწოდებას „ლორჯომის“ გავებას აძლევს. წინათ, ქრის-
ტიანობის დროს, აქ ბევრი ღორი ჰყოლიათ და სოფელსაც ამის გამო ეწოდა ღორჯომიო
(თ. სახოკა, მოგზ., გვ. 135). ღორისაგან აქარაში მრავალი გეოგრაფიული სახელია ნაწარმო-
ები, მაგრამ ღორჯომი რომ ღორჯომისაგან იყოს წარმომდგარი, საუკუნოა. ღორჯომი კომპოზი-
ტური წარმოების სახელი კი არ არის, რაგორც ამას ხალხური ახსნა მიიჩნევს, და მის მეო-
რე ნაწილში „ჯოგო“ კი არ გამოიყოფა, არამედ „ომ“ სუფიქსით ნაწარმოებ ისეთ ქართულ
გეოგრაფიულ სახელწოდებათა რიცხვს მიეკუთვნება, რაგორიცაა, ბორჯ-ომ-ი, ბათ-ომ-ი და
სხვ.

2. აღიშნა სახელია კაცისა, რომელიც ოდესღაც ამ ადგილას გადმოსულ ზეაეს უმსხვერპლა და ქანასაც ამის გამო აღიშნას სახელი შერჩენია.

3. ბურჰანა კაცის სახელია, ბურჰანასეველა ანუ ბურჰანასოული.

4. ვანაძეების ნასაყდრალმა გააუღო საუკუნის 80-იან წლებში მიქცოა მკლევართა ყუარადრება, როდესაც აქ აღმოჩენილი წმ. გიორგის სპილენძის ხატი წარუდგინეს უვაროვას. რომელიც 1888 წელს არქეოლოგიურ მოგზაურობას აწარმოებდა აქარაში. უვაროვა ძლიერ დანიტერესდა ამ ძეგლით, ინახულა, აღწერა და გათხარა კიდევ.

უვაროვას აღწერილობით აღნიშნული ნაეკლესიარო ...Представляет вид продолговатого четвертоугольника с закругленным углом с восточной стороны. Алтарная часть покомпасу дала некоторое уклонение, что могло произойти от времени года, когда строилась церковь. Стены церкви сохранились на всем протяжении вышиной в три аршина; над всей постройкой высятся боковые алтарные стены, между тем как алтарный полукруг и окном вовсе не существует» (П. С. Уварова, Абхазия, Аджария, Шавшетия, Псковский участок, путевые записки, ч. II, М.; 1891 г., стр. 224).

უვაროვას გათხრებს ვანაძეებში წარმატება ხედა, ბევრი საყურადღებო ნაშთი აღმოჩნდა (იქვე, გვ. 226-228). გათხრის დამთავრების შემდეგ მან გაარჩია მასალები, დანობრა ისინი და გაგზავნა ბათუმს, საიდანაც რუსეთს წაიღეს. და განა მხოლოდ ამ ნასაყდრალის ძეგლები წაიღო საქართველოდან უვაროვამ? მრავალი სხვა ძეგრფასი და უნიკალური ძეგლი გახიდა მან გურიიდან, აფხაზეთიდან და საქართველოს სხვა კუთხეებიდან. „სამწუხაროა, რომ ჩვენი ქვეყნიდან ეზოდებთან ჩვენს ეროვნულს საუნქესა, — წერდა გულისტკივილით თ. სახოკია 1896 წელს, — ვინ იცის სად მიიქვთ, საბოლოოდ გუწირავენ, და ჩვენს შორის კი არაიენ გამოჩნდა ისეთი, რომ ამავე ნივთებისათვის თავი ერთად მოეყარა და შთამომავლობისათვის უკლებელი ვადაეცა. მაგრამ სადაა ასეთი მაღლიანი! სანამ ჩვენ გონს მოვიყრედვით და საქმეს შეუდგებოდით, ბელიდან გამოგვაიციონ ყველაფერს“ (მოგზ., გვ. 138).

ასე იქნა წარტაცებული და სადღაც გადაკარგული საქართველოს მრავალი შესანიშნავი ძეგლი, რომელიც ნათელს მოჰქონდა ჩვენი ქვეყნის წარსულის არა ერთ ბუნდოვან საკითხს და დაამწვინებდა აგრეთვე ჩვენს მუხუებებს.

ეს ტყია არქეოლოგიები ძველ ქართულ სიძველეებსაც ისეთი ხარბი თვალბით უქეაროდნენ, რაგორც თვით კოლონიურ საქართველოს. ნაღმებით შეიარაღებული არქეოლოგიები ძეგრფასი ძეგლის მტერეუანგრევეასაც არ დაგიდევდნენ თუკი აქ რაიმე საინტერესოს კი იპოვნდნენ. ასე მაგალითად, როდესაც მათ ვერ შეძლეს ამოტრის საფლავის ქვის ამოღება (ტბეთოს ეკლესიაში). მაშინ, უბრაძანეს ოსტატებს ნაღმით დაემტკირათ იგი, მაგრამ მათდა საოცრად მარმარაილს ეს დაღებელი ქეა ისე მტკიცე აღმოჩნდა, რომ ეელარაფერი დააკლეს (თ. სახოკია, მოგზ., გვ. 139).

მიუხედავად იმისა, რომ ვანაძეების ნასაყდრალი გათხარა და აღიწერა, მისი აშენების დროის შესახებ მაინც არაფერი ვიცით.

თავის მასალებზე დაყრდნობით უვაროვას უდავოდ ექნებოდა შესაძლებლობა გარკვეული მოსაზრება გამოეთქვა ამ საკითხზე, მაგრამ მას ამ ძეგლის დათარღებისათვის თავი არ აუტკივებდა. დღეს არაიენ უწყის სად ინახება ვანაძეების ეკლესიიდან წაღებული ნაშთები, რომ თანამედროვე მკვლევარს საშუალება ექნეს ვაეცნოს მას და სცადოს ამ ეკლესიის დათარღება. ხ. ახვლედიანი თუმცა ამბობს, რომ „ადგილობრივი გლეხობის ჩრმენით, აღნიშნული „ქილისა“ თამარ მეფის მიერ არის აგებულიო“ (ნარკვევი აქარის ისტორიიდან, გვ. 146), მაგრამ ამის არაფერი ფასი აქვს ამ ეკლესიის აშენების დროის განსაზღვრისათვის, რადგან ხალხი ყოველ ძველ ქართულ ძეგლს თამარის აშენებულად იცხადებს. არც იმის მტკიცება არის მართალი, რომ თითქმის ეს ძეგლი იყოს ერთი „საგვარეულო ეკლესია ციხე-კოშკით“ (იქვე). არაერთი ციხე-კოშკის ნაშთი აქ არ აღინიშნება, იგი მხოლოდ და მხოლოდ ნასაყდრალია.

5. კუმბურში სიძველეთმცოდნეობის ყურადღებას იპყრობს ძველი ნასახლარები და საინტერესო მღარა-გამოქვაბული... ამ მღარას ხალხი ყაზ-ფერთა საზღვრად მიიჩნევენ და კაც-შეუვალად თვლის. ზოგიერთი მკვლევარი, რომელსაც ეს გამოქვაბული უნახავს, მას პირველყოფილი აღამიანის ხელოვნურ სადგომად მიიჩნევენ, ზოგის აზრით კი ეს „მღარო“ არის მიწის ქვეშა სოცალურე, წარმოშობილი ვულკანური კვლის გადმონანგრევისაგან და ვაკეში ჩაწოლის შედეგი“ (ხ. ახვლედიანი, დასაქ. ნაშრ., გვ. 159).

აგარის სასოფლო საბჭო.

1. ქვართანის ბორცვზე მოღწეულია ძველი ნაგებობის ნაშთი, რომლის შესახებ ხ. ახელდიანი წერს: „სრფ. საციხურის თავზე არის ეკლესიის მსგავსი შენობის ნანგრევები, შენობა მოგრძო და ოდნეე ოვალურია, მარცხნივ და მარჯვნივ ჰქონია განყინებო. მიემზავსება ეკლესიას“ (ხ. ახელდიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 146). შეიძლება უფრო გაბედულადაც ითქვას: ეს ნაშთი არა თუ მიემზავსება, არამედ ნამდვილი ნაეკლესიარაა. გარდა მოღწეულ ნაშთზე დაეკრებვისა ამას დასტურებს თვით ბორცვის სახელწოდება „ქვართანი“.

2. ამ სერზე წინათ საყდარი მდგარა (მოღწეულია ნაშთიც) და აშტომ უწოდებენ ასე.

ლიოქნისის სასოფლო საბჭო

1. ლიოქნისი მეორე ნაწილდაკარგული კომპოზიტივი წარმოების სახელია, რომლის პირველ ნაწილში ლიოქონი გამოიყოფა. „ლიოქონი — მდღის მოსამსახურე“ (საბა, ლექსიკონი, გვ. 98).

2. ამ სახელწოდების პირველი სიტყვა „იგრი“ თურქულია და ნიშნავს შრუდეს, ხოლო მეორე — ქართული ვაჟე. იგრივად, ანუ შრუდე ვაჟე. ასეთი თურქულ-ქართული კომპოზიტები ხშირია აქარის ტოპონიმიკაში.

3. სახელწოდება ტაბახმელას პირველი ნაწილი ტბა, იგივე ქართული ტბაა. ტბა ქართველურ ენათა ძირეული სიტყვა ჩანს და მას არავითარა დაერთო არა აქვს „თურქულ“ ტაფასთან, როგორც ამას ზოგერთი მეცნიერი ფიქრობდა.

სიტყვა ტბა ქანურში იხმარება ვარიანტული ტბა-ა და ტბა-ას სახით, მეგრულში — ტობა-ა და ტობა-ოს, ქართულში ტბა და ტბა-ას, ხოლო სვანურში ტუბა-ას ფორმით.

აჟად. არნ. ჩიქობავას გამოკვლევით ქანურში ამისავალია ტობა; ხოფური ტბაჟ ამ ტობა-საგანაა წარმომდგარი. მეგრულ ტობა იმეორებს ქანურს. ეს ტობა ქართული ტბა-ას კანონზომიერი შესატყვისაა; ტაბა კი, რომელიც საფუძვლად უდევს ტბა-ს, შემონახულია გეოგრაფულ სახელში ტაბა-ხმელა. (არნ. ჩიქობავა, ქანურ-მეგრულ-ქართული შუღარებთი ლექსიკონი, თბილისი, 1938 წ., გვ. 84).

ამავე ცნობილი ქართველი ენათმეცნიერისვე აზრით ტბა-ას ბოლოკიდური ა იმვეარივე ღირებულების სუფიქსი ჩანს, როგორც ძმ-აში გვაქვს; ამ ბოლოკიდურ ა-ს შეშეობით უნდა დაკარგულიყო ტბა-აში ფუძისეული ა და ამ გზით მიგველო ტბა. ტაბა-ხმელაში კი ეს ა დღემდე შემოგვრჩა (იქვე). თუ რატომ მოხდა ასე, საკითხი ქერაქრობით გაურკვეველია. სვანური ტუბი-ა-ში ამავე ფუძის ზანურ ვარიანტია (იქვე).

მნიშვნელობის მიხედვით ქანურში ამ სიტყვას სამი რაიმეს ვაღმოცემა უხდება. ეს არ-ს: ტბა, გუბურა და ღრმა, მეგრულში კი, ორისა: „ტბა“ და „ღრმა“. რაც შეეხება ქართულს, იქ იგი მოხლოდ „ტბას“-ს აღნიშნავს. ასევე უნდა ყოფილიყო ადრე ზანურშიც. რადგან, როგორც სამართლიანად შენიშნავს არნ. ჩიქობავა, თვისებების აღნიშვნას („ღრმა“) საგნის აღნიშვნა („ტბა“) უსწრებს წინ და ეს უკანასკნელი დაედო საფუძვლად ფუძეში ტბა — ტობა-ას (იქვე, გვ. 185).

ახლა ამ სახელწოდების მეორე ნაწილის შესახებ.

სიტყვა ხმელა, იგივე ხმელი, რაც ამ სახელწოდებაშია დაცული, ტბის უწყლობაზე მიუთითებს, ისე როგორც ხეზე დართული ეს სიტყვა, ხეხმელობას, მის უწყლობას აღნიშნავს. ტაბახმელა იგივეა, რაც უწყლო და შშრალი ტბა. ამ გარემოებას ყურადღება მიაქცია აჟად. ბერძენიშვილმა, რომლის სიტყვითაც „თითქო ისე ჩანს, რომ „ტაბა“ შეიძლება ყოფილიყო, ხ მ ე ლ ი, ე. ი. უწყლო (ისევე როგორც ხ ე ვ მ ე ლ ი აწინდელი ხოცვის მიღამოში). მამ „ტაბა“ შეიძლება ყოფილიყო წყლისნიც და უწყლო (ე. ი. ხმელი). გამოდის, რომ ტბა არის გეოგრაფიული იდგილის გარკვეული ფორმა (მაგონდება აჟად. აღ. ჭანელიძის პოპულარული წერილი ზღვების წარმოშობის შესახებ), და თუ ეს ასეა, რა კავშირშია ეს სიტყვა „თურქულ“ ტაფასთან? (ნ. ბერძენიშვილი, ძველი თბილისის ტოპონიმიკიდან, მიმოხილველი.

II, თბილისი, 1951 წ., გვ. 38). გარდა აქარისა ტაბახშელა ისტორიული სოფელია თბილისის მახლობლად. როგორც ცნობილია ამ სოფლის ხშირი სტუმარი იყო ფეოდალური საქართველოს სახელოვანი ქალი გვარგვინოსანი თამარ მეფე, ტაბახშელას შვა შან თავისი ძე ლაშა გიორგი და აქვე გარდაიცვალა თამარი. ასეთივე სახელო, მაგრამ ახალი ფორმით („ხმელტბა“) ჩვენ გვხვდება გოდერძის მიდამოებშიც.

ტბა შრავალ გეოგრაფიულ სახელს დადებია საფუძვლად საქართველოში. ასე მაგ., ტბეთა, ტბა, ტბანიერი, ტბისყური, ტბეთი, ტობახჩა, ხსლტბა და სხვ.

რიყეთის ხასოფლო ხაბჭო

1. რიყეთი ეთ სუფიქსით ნაწარმოები სახელია სიტყვისაგან რიყე „რიყე არს ქვაჭემა წყლის კიდურისა“ (საბა, ლექსიკონი, გვ. 367).

2. ჩინი — ქინჯა, ეშმაკი.

გოდერძის უღელტეხილი

1. აქარის მაღალმთიანი ზონის ცნობილი კურორტი ბეშუმში გოდერძის უღელტეხილიდან შეიძლება კილომეტრითაა დაშორებული. რევოლუციამდე ბეშუმში მხოლოდ საზაფხულო საძოვარს წარმოადგენდა. საბჭოთა პერიოდში კი, ბეშუმში კურორტად იქცა. 1934 წლიდან ბეშუმში არსებობს პიონერთა ბანაკი, ხოლო 1947 წლიდან კეთილმოწყობილი სანატორიუმით მუშაობს.

ბეშუმში, რომელიც ზღვის დონედან 1.839 მეტრის სიმაღლეზე მდებარეობს, თავისი შშრალი პიეთ, ზშირი წიწვიანი ტყეებით, ზომიერი ტემპერატურითა და ულტრაიისფერი სხივების სიუხვით საუკეთესო კურორტად ითვლება. მისი ჰავა დადებით გავლენას ახდენს შშრალი პლევრიტით, ქრონიკული ბრონქიტით, ბრონქიალური ასთმით, ქრონიკული მალარიითა და ზოგიერთ სხვა ავადმყოფობით დაავადებულებზე.

2. კედელეთის ტყეში ყურადღებას აბურობს ძველი ნამოსახლარი, რომელსაც ხალხი ნაქალაქეხს უწოდებს. ვ. ვ. პანტურიას აღწერილობით „კედელეთის ნამოსახლარში დღემდე დაცულია ორი უბანი. ერთ უბანში აღმოჩნდა 24 შენობა, ხოლო მეორეში 29, სულ 53 შენობა.

შენობები აგებულია ორიგინალური, რთული არქიტექტურით. შედარებით კარგად შენახულ შენობებში, აღმოსავლეთის მხარეზე, მიიმართება 3 მეტრის სიგარძის ქვის დერეფნები, რომელნიც დღეს გვირბებს მოგვაგონებს. ყოველი დერეფანი მთავრდება მრგვალი ოთახით. მრგვალი ოთახიდან გადის სამი კარი, რომლითაც ის უკავშირდება სამ ოთხკუთხედ ოთახს, განლაგებულს მრგვალი ოთახის გარშემო. ამ ოთახების სახურავები ნაწილობრივ დაცულია... კედელეთის ნამოსახლარის მიდამოებში აღმოჩნდა 2 ქვის ჭვარი, რომელთა თავზე და

შეკლებზე ჩუქურთმით გამოხატულია შშის დისკო.

აქვე ვიპოვეთ ორი კარგად დაცული და ერთა დამწილი საცხოვრებელი ტიპის დოღმენი“ (ვ. ვ. პანტურია, გოდერძის მიდამოებში ერთი. დღემდე უცნობი „ნაქალაქევალი“ წოდებული, განსაკუთრებული ნამოსახლარის შესახებ, „საქ. სსრ პედაგოგიური ინსტიტუტების სტუდენტთა VI სამეცნიერო კონფერენციის თეზისები, ქუთაისი, 1954 წ., გვ. 48-49).

რაც შეეხება ამ ძეგლის დთაროილების საკითხს, სამეცნიერო ლიტერატურაში მის თაობაზე აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. ისტ. მეცნ. კანდ. გ. ლომთათიძე კედელეთის ნამოსახლარს X-XII საუკუნეებს მიაკუთვნებს (იქვე, გვ. 49), ხოლო დოც. ვ. დ. პანტურია წინაქრისტიანული ხანის ნაშთად თვლის (ვ. პანტურია, განათლება აქარაში, ბათუმი, 1956 წ., გვ. 8. რუსულ ენაზე).

ამ საკითხს საბოლოოდ გადაწყვეტს კედელეთის მეცნიერულ-არქეოლოგიური შესწავლა.

კვლევა მკვლევარზე

აქარისაღმართის ხახოფლო სახეობა

1. ამ კომპოზიტი „სკურ“ ფუძე სიტყვაა, ხოლო „ლილი“ მასხვრელია, რომელიც ხშირად ერთვს ხოლმე გეოგრაფულ სახელებს. როგორც მაგალითად, ქალაილი, მარალი და სხვ. რას ნიშნავს „სკური“? სამწუხაროდ არც საბასა და არც სხვა ჩვენს ხელმისაწვდომ ლექსიკონში ამ სიტყვის განმარტება არ იპოვება. არც პ. ინგოროყვა, რომელიც ებება „სკურ“-ისაგან ნაწარმოებ გეოგრაფულ სახელებს, ამბობს რაიმეს ამის შესახებ (გეოგრაფიკული მერჩულე, გვ. 171). „სკურ“ ძირისაგან მრავალი გეოგრაფიული სახელია ნაწარმოები საქართველოში. ასეთია მაგ., სკური (სოფლის, ციხის და მდინარის სახელი წალენჯიხის რაიონში); სკურია (სოფელი ხობის რაიონში), სკურდი (სოფლები გეგუქორისა და ცხაკიას რაიონებში); სკური (ღელეხა სოფ. ჩელტასა და აჯარში, ბათუმის რაიონი) სინასკურა (ღელე სოფ. ბობუყვათში, ქობულეთის რაიონი) და სხვ. სკური უმთავრესად მდინარეთა სახელებში გვხვდება. ეს გარემოება გეოგრაფიკურების ამ სიტყვის კავშირს წყალთან, ხეველესთან. ამასთან დაკავშირებით სარტერის ჩანს გურიაში შემონახული ტერმინი — „სკურიეთი“. ასე იწოდება ღრმა ხევი, უფსკრული.

2. ანზობენ „ცხემლალასაყ“.

ცხემლარა ცნობილია თავისი შესანიშნავი თალიანო ხილით. ეს ხეობა ასეთი ხილებით განსაკუთრებით მდიდარი მხარეა. მარტო ქვემო მაქაბელში ოთხამდე თალიანი ხილი აღწეწხებთ, მდინარი ყოფილა ზემო მაქაბელშიც.

8. სახელოდებში ბაღე-ყუ-ეთი გეოგრაფიულ სახელთა მანარმოებელი ორი სუფიქსი — ყუა და ეთ — გამოიყოფა. „ეთ“ ცნობილი ქართული ფორმანტია, რომელზედაც არ შეეჩერდებით, მაგრამ ასე არ თქმის ამ უკანასკნელ დროს ჩვენში დავისა და ცილობის საგნად. ქვეულ ყუვაჰს შესახებ. სადაური ფორმანტია „ყუა“ და რას ნიშნავს იგი? გეოგრაფიულ სახელთა ყუა ბოლოკადურს საქართველოს ტოპონიმიაში პირველად ყურადღება მიიქცია და მისი წარმოშობის შესახებ აზრი გამოთქვა აკად. ს. ჯანაშიამ. ს. ჯანაშიას შტკიეებით „ყუა“.. უდავოდ ჩერქეზული სიტყვაა, „ღელე“-ს, „ხევი“-ს, „ხეობა“-ს მნიშვნელობით, დამახასიათებელი ყაბარდული ენაკვისათვის, და ტოპონიმური მაწარმოებელი ელემენტი უპირატესად სწორად ყაბარდოელების ტერიტორიაზე“ (ს. ჯანაშია, ჩერქეზული (ადიღური) ელემენტი საქართველოს ტოპონიმიაში, გვ. 626). ამავე მოსაზრებას იცავს და ავითარებს პროფ. ქ. ლომთათიძეც. ახლანდელ ჩერქეზულ წერილში „აფხაზთა ვინაობისა და განლაგების ზოგიერთი საკითხის შესახებ“ ქ. ლომთათიძე ეკამათება რა პ. ინგოროყვას „ფსე“-ს წარმოშობის საკითხზე, დასძენს: „ამ აშკარად ჩერქეზული (ადიღური) სიტყვის (ფსე, ი. ს.) დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ასეთი გავრცელება არ შეიძლებოდა ყოფილიყო შემთხვევითი. მართლაც, ს. ჯანაშიამ იმავე დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე დაადსტერა სხვა ჩერქეზული წარმოშობის ელემენტების ტოპონიმიაში. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ჩერქეზულიე-ყუა... რომელიც ცალკე გვხვდება და მეტად გავრცელებულა ხევის, ღელის, ხეობის გამოსახატვად გეოგრაფიულ სახელებში ჩერქეზეთში (ადიღეთში)“ („მნათობი“, № 12, 1956 წ., გვ. 135-136).

ყუას ჩერქეზულიდან მომდინარეობის აზრს არ იზიარებს აკად. გ. ახვლედიანი, რომელიც პ. ინგოროყვას გიორგი მერჩულეს გამო დაბეჭდილ წერილში „აფხაზეთის ისტორიული ტოპონიმის ზოგიერთი საკითხისათვის“, წერს: „ყუას პირვანდლურ სახელ უნდა ვივარაუდოთ — ყუა (ან მსგავსი რამ), რომელიც ხაერთო უნდა ყოფილიყო ქართველურისა და ადიღური ენებისათვის. თუ რა ცელილება განიცადა ამ ფუძემ ქართველურ ენათა ნიადაგზე, ამ ენათა ურთიერთ დაშორების კვალობაზე, ამას. ერთგვარად გვიჩვენებს ვა-ზე დაბოლოებული მეგრული გვარები (გოგავა, ფაღავა...); ვა-ს წინ დაკარგულად უნდა მივიჩნიოთ ლარინგალური ხშული (z), რასაც მოწმობს, მაგ., ვულაყვა — ვულაყა-ს (როგორც ტოპონიმურისა, ისე გვარის სახელის) არსებობა. ამიტომ ქართველურ ენებში გეოგრაფიულ სახელთა და გვარების

— ყვა დაბოლოება უნდა ჩათვალოს გადმონაშთად და არა ჩერქეზულის ნაკვალევად ხაჭართველის ტერიტორიაზე. („მნათობი“, № 2, 1957 წ., გვ. 114. ხაზი ჩვენია — ს. ს.)

გ. ახელდიანი ცდილობს დაეკარწმუნოს იმაში, რომ „ყვა“ საერთოა ადიღეურისა და ზანურისათვის, და რომ იგი გადმონაშთია და არა ჩერქეზულის ნაკვალევი, მაგრამ ეს აზრი მაინც არ ჩანს სარწმუნო, და პირველ ყოვლისა იმიტომ, რომ ეს ელემენტი, ისე, როგორც „ფხა“, დღემდე ცოცხალი და უაღრესად გავრცელებულია ადიღე-ჩერქეზეთის ადგილთა სახელებსა და ენაში. და შემდეგ, მათი გამოყენება ჩვენს ტოპონომიკაში, როგორც მართებულად აღნიშნავს პ. ლომთათიძე, „ჩერქეზული ენისათვის დამახასიათებელი წესით არის წარმოდგენილი“ (იქვე, გვ. 137). და ბოლოს, რაც დიდი მნიშვნელობისაა აგრეთვე, ესაა ანტიკურ ავტორთა ცნობები კოლხეთის ეთნიკური შედგენილობის უაღრესი სიჭრელის შესახებ. ეს გარემოება და ზოგიერთი სხვა, უეჭველად საგულებელს ხდის უძველეს დროში დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ჩრდილო-კავკასიურ ტომთა ცალკეული ჯგუფების არსებობას. ეს მოვლენა ასახა სწორედ ტოპონომიკაში (დაწერილებით ამაზე მეორე წიგნში ვსაუბრებთ).

4. დაერთვის ნაციხვარი, რომელსაც სოფლის სახელწოდების გამო ჩხუტუნეთის ციხეს ეწოდებენ, მდებარეობს მდ. მაქახლის მარცხენა ნაპირას. იგი ჰქვიადა მაქახლის ხეობაში გამავალ იმ ღიბი სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიური მნიშვნელობის გზას, რომელიც ზღუასპირეთს შეეშეთთან, არტანუჯთან და სამხრეთ საქართველოს სხვა ოლქებთან აკავშირებდა.

ამ ციხის საშუალებით მაქახლის მამაცი ქართველობა დიდხანს იგერიებდა თურქ დამპყრობლებს. ამ ბრძოლაში განიცადა მან მნიშვნელოვანი დაზიანებაც. როგორც ცნობილია, თურქები ანგრევდნენ და ცეცხლს აძლევდნენ ყოველივე იმას, რაც მიტაცებული მხარის ქართველობას შეეძლო დამპყრობლების წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოეყენებინა. უმთავრესად ამით აიხსნება, რომ ეს ციხე ჩვენამდე ძლიერ დაზიანებული სახით არის მოღწეული. მის დანგრევაში ჩიქუნეთლებსაც მიუღიათ მონაწილეობა. საქმე შემდეგში ყოფილა: თურქთა ბატონობის ხანაში ჩხუტუნეთის ნაციხვარზე სინდითელ ბეგებს ყულე (სასახლე) წამოუდგამთ. გასული საუკუნის მეორე ნახევარში აქ მჭადრა ბეგი სერდალოლი, რომელიც უაღრესად ჩაგრა ავად მახლობელი სოფლების მცხოვრებთ. საკმარისი იყო საბუღარზე ქათამს დაეკაენა, რომ ცოტა ხნის შემდეგ კვერცხის წასაღებად სერდალოლის კაცი მოგდგომოდათ კარსო — გადმოგვეს ჩიქუნეთის მკვიდრი ასი წლის მოხუცი პაფიზ სალუარიძე. ამ ბეგის სივერაგეზე ბევრი გადმოცემა შემინახული მაქახლის ხეობაში. მათ შესახებ დაწერილებით სხვა ადგილას ვსაუბრებთ, აქ კი დავსვენთ მხოლოდ, რომ ტანჯვა-წამებით გაბოროტებულ ხალხს იგი „ფეხის ტყლად“ გავლდა.

„ელესა ჩიქუნარებო“ — დამსახვებდა ერთი ჩიქუნარი, „ელესა, ელესაო“ — შესახებდნენ სხვები და ასე ანგრევდნენ თურქე სერდალოლის სასახლეს, რომელთან ერთად ინგრეოდა და ნადგურდებოდა ციხის ნაშთიც.

ამ გადმოცემაში დაუჭერებელი არაფერია.

ჩხუტუნეთის ნაციხვარის სიამაყესა და მთელ მის ავლადიდებას დღეს წარმოადგენს მისი დიდებული გვირაბი, რომელიც წარუშლელ შთაბეჭდილებას ტოვებს მნახველებზე. ეს ნაგებობა ციხეს აკეშირებდა კოსტანეთის ღელესთან, საიდანაც შეციხოვნეებს წყალი ამოჰქონდათ. გარდა ამისა, საჭირო შემთხვევაში იგი სახიზნოდაც იქნებოდა გამოყენებული.

მნიშვნელოვანი დაზიანების გარეშე არც ეს საყურადღებო ძეგლი მოღწეულია დღემდე. იგი ციხის დასავლეთით გამოსული ზეაის მსხვერპლი გამხდარა და ხევში ჩაქცეულია.

6. მაქაბლოს ხეობის საზღვარგარეთელ ნაწილში. ანუ ზემო მაქაბელში შემდეგი სოფლებია: ხერთვისი (უბნები: თვეთითი და ყულე), მინდეთი (უბნები: ირემეთი და აკრია), ქვაბითავი, ეფრატა (უბნები: ჩუგარეთი, დამქართი, ურწყული, ტრედავი, სათლელა, კანკალე) და ზედაეყე (უბნები: გოხინავი და ჭაფარეთი).

ნ ი ბ ა ლ ი

აქარისწყლის ხასოფლო საბჭო

1. კორობი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს. დედამდინარეა. „...აწ ვიწყებთ კლარჯთხ. — ამბობს ვახუშტი, — და ამ ქვეყანასა შინა უღიდესი მდინარე არს კორობი, რომელი გამოდის ირიქლუს მთასა... და მუერთვის ბათამს ქვეით შავს ზღვას“ (აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 123).

ეს მდინარე განსაკუთრებული მრავალსახელიანობით ხასიათდება; სხვადასხვა წყაროებში იგი ცნობილია ქარბასოსია, აფსარის, ფაზისის, ბოასის, ეოპლიძის, კაკამარის, აკამტისის, სპერის მდინარის და სხვა სახელებით.

განეხილეთ თვითეული მთაგანი. დავიწყეთ ამ უკანასკნელით.

ძველი ქართული ისტორიკოსი ლეონტი მროველი, როდესაც ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობას აგვიწერს საქართველოში (აქ აღარაფერს ვიტყვით იმაზე იყო თუ არა ნამდვილად მაკედონელი ჩვენში), იმ ცოხე-ქალაქებს შორის, რომელიც ამ დამპყრობელმა „პოენა“ სამხრეთ-საქართველოში, ასახელებს თხარისის „მდინარეხა ზედა ხაერისხა, რომელხა ჰქვანან კორობი“ (ქართლის ცხოვრება, ს. ყუხჩიშვილის გამოც., თბილისი, 1955 წ., გვ. 17. ხაზი ჩვენია — მ. ს.).

სპერის მდინარე კორობს ამ ძველი ქართული თემის ტერიტორიაზე მომდინარეობის გარე ეწოდებოდა. როგორც ცნობილია, კორობის ზემო ღრეხის უღიდესი ნაწილი სწორედ სპერზე მოდის.

ვახუშტი ისპირის (resp. სპერის) მდინარეს კორობის შემდინარედ თვლიდა. „ისპირის ხეობის მდინარე, — ამბობს ბატონიშვილი, — გამოდის, მაიბურდს ზეით, ტრაპიზონის მთას. სიგრიტით არს ტრაპიზონის მთიდან კორობამდე“ (აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 139).

ისპირი ქართული სპერის თურქიზირებული ფორმაა. როგორც ცნობილია თურქული სიტყვის დასაწყისში თანხმოვანთა თვემოყრას ეერ ითმენს და იხენს ხმოვანს (მაგ., რიზე-იოზე, სტამბოლი-ისტამბული და სხვ.).

უძველეს დროში სპერი წარმოადგენდა იმ ქართველი ტომების ძირითადი გავრცელების კერას, რომლებმაც შემდეგში წამყვანი როლი შეასრულეს აღმოსავლურ ქართული პოლიტიკური ორგანიზაციის (იბერიის) ჩამოყალიბებაში. ეს გარემოება იბერია-სპერის გენეტკური კავშირითაც დასტურდება (სახელწოდება „იბერიის“ ისტორიის შესახებ იხ. ს. ჭანაშვილი, თუბალ-თაბალი. ტიბარეი, იბერი, ენიშეის მოამბე, 1, ტფ., 1937 წ., გვ. 185 — 245), ურარტუ (შრომები, II, გვ. 8 და შემდეგ) და უძველესი ეროვნული ცნობა ქართველთა პირველსახეობისის შესახებ (იქვე, გვ. 57 და შემდეგ).

გეოგრაფიული სახელწოდება სპერი იმ ძველი ქართული ტომის სახელისაგან მომდინარეობს, რომელიც აქ მოსახლეობდა. სპერის ტერიტორიაზე მოსახლე ტომების შესახებ უძველესი ცნობები დაუძლი აქვს ჰეროდოტეს (ძვ. წ. V ს.). „ისტორიის მამა“ მათ სასაუბრების სახელით ისენიებს და არა ერთ ადგილას.

შავ ზღვას და წითელ ზღვას (სპარსეთის ყურე) შორის არსებულ მიწა-წყალზე პეროდოტი ოთხ ძირითად ხალხს ასახელებს, ესენია კოლხები, სასაბერები, მიდიელები და სპარსები. „სპარსები, — ამბობს ისტორიკოსი, — ცხოვრობენ ვიდრე სამხრეთის ზღვამდე, რომელიც წითლად იწოდება, მათ ზემოთ ჩრდილოეთისაკენ ცხოვრობენ მიდიელები; მიდიელების ზემოთ ხასაბერები, სასაბერების ზემოთ — კოლხები ვიდრე ჩრდილოეთის ზღვამდე, რომელსაც

ერთვის მდინარე ფაზისი. ეს ოთხი ხალხი ცხრვრობს ზღვიდან ზღვიანად“ (პეროდოტი, IV, გვ. 37; ს. ჩანაშია, უძველესი ეროვნული ცნობა, შრომები, II, გვ. 51).

აქ მოხსენებული ჩრდილოეთის ზღვა და მდინარე ფაზისი, რომელიც მას ერთვის, შავი ზღვა და რიონია. შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი და აღმოსავლეთი სინაპირი მხარე კოლხებს ეუკრავს, კოლხების შემდეგ მიიღელთა საზღვრებამდე სასპეაგრები მოსასლეობენ.

ამგვარივე ხასიათსაა პეროდოტეს სხვა ცნობებიც. სასპეარების შესახებ საუბრადღებო ცნობები აქვთ დაცული, აგრეთვე ქსენოფონტეს, ა. როდოსელს, სტრაბონს, სტეფანე ბიზანტიელს, ევსევი კესარიელს და სხვა ძველ ავტორს.

რაც შეეხება ამ მხარის გეოგრაფიულ სახელს, იგი პირველად „სეისპირიტი“-იდან ფორმით არის დაცული სტრაბონის გეოგრაფიაში. ევსევი კესარიელთან იგი სპერ (ია)-ს სახელს ატარებს, ქართულ და სომხურ წყაროებში კი სპერად იწოდება. აკად. ს. ჩანაშიას აზრით „ეს ფორმა წარმოშობით ქართული არ უნდა იყოს. იგი, ალბათ, ძველი ბერძნული ტრადიციისაგან მომდინარეობს და არაქართულსავე ენობრივ წრეში უნდა იყოს ჩამოყალიბებული მოცემული სახით“ (იქვე, გვ. 60, შენიშვნა 1).

ყველა შემოხსენებული ფორმების მეცნიერული ანალიზის შედეგად აკად. ს. ჩანაშია ცხადყოფს „სპერ“-ის გენეტურ კავშირს „თაბალ“-„თუბალ“-სა და აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის მერმინდელ სახელთან—იბერ(ია), რომელიც სხვადასხვა უცხოური ქვეყნის მწერლობაში ასეთი ვარიანტული ფორმებით არის დაცული: იბერ (ბერძნული წყაროები), ჰიბერ (რომული მწერლობა), ივერ ან ივიარ (გვიანდელი ბერძნული და ბიზანტიური მწერლობა), (ივიარ (ქ) (სომხური წყაროები) (იქვე, გვ. 61).

სპერის, ამ თუბალ-კანური (მეგრულ-ქანური) მხარის, ისტორიის საკითხები მეცნიერული მიუყვარებლობით შემუშავებულ-შესწავილი არ არის, რის გამოც, და აგრეთვე ზოგიერთ მკვლევართა ტენდენციურობის გამოც, სპერისა, და საერთოდ მესხეთის მხარეთა წარსულის გაშუქების საქმეში, კუმშარიტის დამახინჯებებს აქვს ადგილი, და იგი განსაკუთრებით არმენისტა შრომებში. ისტორიული სიმართლის პირველი ფალსიფიკატორი ამ მხარე იყო ფრანგი არმენისტი ანტუან-ფან სენ მარტენი, რომლის გამოკვლევაც „Mémories historiques et géographiques sur l'Arménie“ დაბეჭდა პარიზში 1811 წელს.

ამ არმენისტის მტკარე შეხედულებით ქვემო ქართლის დიდი ნაწილი, და მტკერის ზემო წელის ქართული მხარეები და შიგელი კოროხის ხეობა სომხეთის ისტორიულ მიწა-წყლად არის გამოცხადებული, რომლებსაც თითქმის საქართველო სომხეთის სამეფოს დასუსტების შემდეგ აღუდგენია (დასახ. ნაწარ, I, გვ. 74 — 86).

სამხეთ საქართველოს მკვიდრი პროვინციების სომხეთზე მიკუთვნილობის აზრმა ფართოდ გაიშალა ფესვები ევროპულ არმენისტკაში. სენ-მარტენისეული ყალბი კონცეპციის გავლენა ატყვია გამოჩენილი ევროპელი ორიენტალისტების ჰ. კიუპერტის, ი. მარკვარტის, ჰ. ჰიუბშმანისა და სხვათა შრომებს. კერძოდ, ეს უკანასკნელი სომხეთის ფარგლებში აქცევს შთელს ქვემო ქართლს და მესხეთის უდიდეს ნაწილს: ჭავჭავთს, არტანანს, კლარჯეთს, ტაოს, სპერს და სხვა ქართულ რაიონებს. სენ-მარტენისაგან განსხვავებით იგი საქართველოს აკუთვნებს მხოლოდ შავშეთს და ნიგალს, რომელთაც ფრანგი არმენისტი სომხურ თემებად თვლიდა (H Hübschmann, Die Altarmenischen Ortsnamen. Straßburg, 1904).

ჰ. ჰიუბშმანის მტკიცებით შემოხსენებული პროვინციები სომხეთის სამეფოს ფარგლებში გაერთიანდა ძვ. წ. მეორე საუკუნეში, როდესაც ეს სახელმწიფო ჩამოყალიბდა და სომხეთშივე დარჩა ახ. წ. მეოთხე საუკუნის მეორე ნახევრამდე, როდესაც თითქმის ქართველებმა ისარგებლეს სომხეთის დასუსტებით და შემოიერთეს ქვემო ქართლი, ჭავჭავთი, არტანანი, და კლარჯეთი, ხოლო რაც შეეხება ტაოსა და სპერს, ეს მხარეები კიდევ უფრო გვიან შემოერთებია საქართველოს.

ისტორიულ სინამდვილეს ასეთი დამახინჯებით წარმოკვიდგენენ არა მარტო ევროპელი არმენისტები, არამედ ზოგიერთი საბჭოთა მეცნიერიც, მაგალითად, ნ. ტოკარსკი, ვ. მიხანკოვა და სხვ., რომლებიც საფუძვლიანად აზიან გაკრიტიკებული ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში (ს. ჩანაშია, ისტორიული სიმართლის დამახინჯების ერთ მაგალითის შესახებ, თბ., 1947 წ. რუს. ენაზე, პ. ინგოროვია, გიორგი მერჩულე, თბილისი, 1955 წ., გვ. 400—416).

სპერი, ჩვენი ქვეყნის ეს ორგანული ნაწილი, ძველიდანვე საქართველოს მოწინავე მხარე XVI საუკუნის შუა წლებში ოსმალეთმა დიპიყო და დღესაც მიმტაცებელ უკრავეს. თანამედროვე თურქული იმპერიატორული დანაწილებით სპერი ერთიანდება ისპირის, ევლემისა და ზაბოთიანის რაიონებში (პ. ინგოროყვა, გიორგი შერჩულე, გვ. 302).

ამრიგად, ჩვენ განვიხილეთ კორიხის ერთ-ერთი სახელწოდება სპერის მდინარე, ახლა მის ზანურ სახელებს შევხებით.

დაიწყოთ აკამფსისით.

VI საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი აკამფსისის შესახებ ამბობს: „ქანეთის მთებიდან ჩამოდის მდინარე. სახელად ბოასი (იგივე კორიხი — ა. ხ.)... როდესაც ის ზღვის მახლობლად მიდის, იცვლის ამ სახელს და აქედან სხვა სახელწოდებას მიიარქმევს: სახელს ის თავის მიმდევართვან იძენს მას, სხვათაშორის ადგილობრივი მცხოვრებლები აკამფსის უწოდებენ იმის გამო, რომ მისი დამორჩილება ზღვასთან შეერთების ადგილას, შეუძლებელი ხდება, ვინაიდან ისეთი სისწრაფითა და სიმწვავეთ უერთდება და ისეთი დიდი ხმაურით მიიწვეს წინ, რომ ზღვის კარგა მოპოვებით მომდინარე შეუძლებელს ქმნის ზღვაში შეტერვას“ (პრ. კესარიელის ცნობები საქართველოს შესახებ, ს. ყაუხჩიშვილის თარგმანზე, საქართველოს მუზეუმის მოამბე, VII, ნაკვ. II, თბილისი, 1933 წ., გვ. 145. ხაზი ჩვენია — ა. ხ.).

კესარიელი მართალია, როდესაც აკამფსისს კორიხის ადგილობრივ სახელწოდებად მიიჩნევს, მაგრამ ცდება, როცა ჰგონია, რომ თითქოს სახელწოდება აკამფსისი მას სწრაფი მიღწერისა და ბოლოქრობის გამო მიეღოს.

პროკოპის ცნობას აკამფსისის ადგილობრივი წარმოშობილობის შესახებ ადასტურებს VII საუკუნის სომხური წყარო, რომელიც მას მეგრულ სახელწოდებად თვლის (სომხური გეოგრაფია, ა. სუკიას გამატი, 1881 წ., გვ. 35). აქვეა მოხსენებული, აგრეთვე ამ მდინარის ხალღური (ქანური) სახელწოდება კაკამარიც.

ამ წყაროს ცნობებზე დაყრდნობით აკად. ს. ქანაშია აცეთებდა შემდეგ დასკვნებს: „ა) ფორმა „აკამფსისი“, ე. ი. აკამფსისი (შეად. გუმსა (გუმფსა), ადგილობრივად რხმარებოდა; ბ) ფუძე ამ სახელწოდებისა სხვა გაფორმებითაც იყო მოცემული, ვინაიდან (კაკამ-ფს-ის და კაკამ-არ ერთი და იგივე ფუძის წყარო უნდა იყოს“ (ჩერქეზულა (ადილეური) ელემენტარული საქართველოს ტოპონიმიაში, გვ. 624).

კაკამარი სომხურ წყაროს გარდა არსად გვხვდება, ხოლო აკამფსისი ბევრი ბერძნულ-რომაული საისტორიო თხზულებით არის ცნობილი.

ჩვენამდე მოღწეულ წყაროებში ეს სახელწოდება პირველად გვხვდება პირველი საუკუნის რომაელი მეწარის პლინიუს უფროსის „უნებებს ისტორიაში“ (VI, 12). შემდეგ კი იგი არაერთ სხვა წყაროში იხსენიება.

ამ უკანასკნელ დროს აკამფსისის ახსნა სცადა პ. ინგოროყვამ. მისი აზრით ეს სახელწოდება ორნაწილად სიტყვაა: აკამ-ფსისი. მეკლევარი თვალპირველად უტოლებს აკამ-ფსისს ამ მდინარის სახელის მეორე ნაწილს „ფსისი“ და მასში აღადგენს დაკარგულ ხმოვანს — აჟ ფ(ა)სისი. ეს ოპერაცია საყვებით ბუნებრივად გამოიყურება „ფსას“ სიტყვა მოსხანს „პარფსას-ს“-შიც, რომელიც თ. შიქელაძის მოსაზრებით გადამწერთავან დამახინჯებული ქსენოფონტეს „პარპასის“-ის თავდაპირველი სახე უნდა ყოფილიყო (თ. შიქელაძე, ფსაიანების საღურაბისა და ადგილსამყოფელის გარკვევის საკითხისათვის, „მსალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 32, გვ. 31, შენიშვნა 3).

ამავე სახელწოდების დამახინჯებით, კერძოდ, მისი პირველი ნაწილის დაკარგვით უნდა იყოს მიღებული კორიხის სახელად ფაზისი, როგორც ეს ზოგიერთ ძველ მწერალთა თხზულებებში გვხვდება ასე მაგ., უთუოდ კორიხის გულისხმობს სტრაბონის მიერ ევფრატის მიდამოების მდინარეთა აღწერილობაში მოხსენიებული ფაზისი. „ქვეყანაში ბევრი მდინარეა, — ამბობს ცნობილი ბერძენი გეოგრაფი, — ვანსაყუთრებით ცნობილია ფაზისი და ლიკოსი, რომლებს პონტოს ზღვას ეკუთვან“ (სტრაბონის გეოგრაფია, თ. ყაუხჩიშვილის თარგმანზე, თბილისი, 1957 წ., გვ. 190).

კორიხი რომ ფაზისის სახელითაც იყო ცნობილი ამას ადასტურებს სტრაბონის მეორე ცნობა, კოლხეთის ფაზისის სათავეს შესახებ სომხეთში. „...კოლხიდა მეტწილად ზღვასთან მდებარეობს: — წერს სტრაბონი, — მიმდინარეობს მასზე ფაზისი, ღლი მდინარე, რომელსაც სა-

თავე არმენიდან აქვს, რომელიც ლებულოს გლავოსსა და ჰაოსს, მახლობელი მთებიდან გამომდინარეთ“ (იქვე, გვ. 123).

აქ რომ შეცდომა მოსდის სახელოვან გეოგრაფს და რიონი იგულისხმება და არა ჰოროხი, ეს ცხადია ამ „არმენიდან“ გამომდინარე ფაზისის იგივე გლავოსი და ჰაოსი ერთეის, რაც კოლხეთის ფაზისს. ჰაოსი რომ ცენისწყალი უნდა იყოს ეს დაეას არ იწვევს. სახელო მისი ამ გაიგვივების სასარგებლოდ მეტყულებს. ჰაოსს ბერძნულად ცენს ნიშნავს. ეტყობა, ადგილობრივი სახელწოდება ბერძნულში თარგმანის გზით არის შესული. ასეთი რამ უცხო არ არის ბერძნულ-რომაული წყაროებისათვის. ამ გზითვე არის მიღებული ნოქალაქვე-არქეოპოლისი, ვარციხე-როლოპოლისი და სხვ. (ს. ყაუხჩიშვილი, პროკაპი კესარიელის ცნობები საქართველოს შესახებ, VI, გვ. 353, შენიშვნა). რაც შეეხება გლავოსს, მისი იდენტიფიკაცია საკლებლად საგნად არის ქცეული. ზოგიერთი მეცნიერი გლავოსს ყვირილასთან თვითვეს („ვესტნიკ დრევენი ისტორიი“, 1947 წ., № 4, გვ. 215), ზოგს კი სწორად არ მიიჩნია ასეთი გაიგვივება და გლავ-რიონის იდენტობას ასკენის (ს. ჭანაშია, ფასილი, შრომები, II, გვ. 280, შენიშვნა 39). ასეთი რამ გამოწვეულია იმით, რომ აქ სტრაბონს კოლხეთის ფაზისთან აერთა მერავ ფაზისი ჰოროხი. ეს რომ ასეა ამას ნათელჰყოფს მისი გეოგრაფიიდან ზემოთ ციტირებული ადგილი.

„ორი ფასილის არსებობით ახსნება, — აღნიშნავს აკად. ს. ჭანაშია,— ცნობილი შეცდომა სტრაბონის წყაროს ჩვენებაში ფასილის (ეგრისის ფასილის) სათავეს სომხეთში მდებარეობის შესახებ (თუ მივიღებთ რომ ჰოროხისათვის სათავეს ასეთ ლოკალიზაციას ერთგვარი საფუძველი შეიძლება მაინც ჰქონდეს), — ეს ცხადია, გეოგრაფიულად კონტრამინაციაა, რომელიც ყველაზე მაკეთილად გამოხატა აპოლონი როდოსელმა, დავეტრიაა რა ამასთან ერთად კიდევ ერთი ყველაზე საცილობელი, სახელი ჰოროხისა — (ლუკა)“ (ს. ჭანაშია, ფასილი, შრომები II, 1950 წ., გვ. 272. ხაზი ჩვენია — ო. ხ.):

მაგრამ გარდა რიონისა (ფაზისის სახელის მთავარი მატარებელი) და ჰოროხისა ფაზისის სახელით იხსენიება, აგრეთვე, არაქსი... ეს ვარაუდობა კი, როგორც მართებულად შენიშნავს ს. ჭანაშია „სათანადო ფუძეს (ფასის) ზოგად მნიშვნელობაზე აღდევს“ (ჩერქეზული (ადიღურა) ელემენტრი საქართველოს ტრანონიკაში, გვ. 627. ხაზი ჩვენია. ო. ხ.).

ახლა კაკამფისის პირველ ნაწილს მივხედოთ, რომელიც აკად. ს. ჭანაშია მისი ვარიანტული კაკამარის მიხედვით (კაკამ-ად აღადგენდა (იქვე, გვ. 624), ასევე იქცევა პ. ინგოროყვა, თუმცა წინამორბედს არ ასახელებს და ამ გზით ეღებულობს: კაკამფისისა, კაკამ-ფასისი, ე. ი. კაკამ-მდინარე, კაკამ-წყალი (ვიორგი მერჩულე, გვ. 184). ამავე დღებულებას ავითარებს თ. შიქელაძეც. მაგ., „ფას ფუძიდან ნაწარმოები ბერძნული ფასის აშკარად ელიონიზებული ფორმაა ადგილობრივი სახელწოდებისა — წერს იგი, — ამ სიტყვაში ის ბერძნულ სუფიქსად გამოიყენება, ხოლო სიტყვა „ფასისი“ ბერძნულის გზით ჩანს შემოსული ქართულში... არ არის გამორიცხული სიტყვის პირველი ნაწილის ელიონიზაცია. ის ფაქტი კი, რომ „ფასისი“ უპირატესად მდინარეებს აღნიშნავდა, ამავე დროს არაერთ მდინარეს, არამედ ბევრს (მაგ., არაქსს, ჰოროხს, რიონს), თავისთავად მოწმობს იმას, რომ ეს სიტყვა არ წარმოადგენდა ხაყოფარ სახელს და იგი უფრო ზოგად ცნებას, ხაგარაგობა, წყლის ცნებას გამოხატავდა“ (თ. შიქელაძე, დსახ. ნაშრ., გვ. 28. ხაზი ჩვენია — ო. ხ.).

პ. ინგოროყვა თავისებურად განიხილავს კაკამარსაც, რომელიც იგი „არ“ ნაწილას გამოყოფს და სადაურობის მჭარამოებელ ქართული „ელი“-ს ბადალად აცხადებს. „ხალღური (ქანური) სახელწოდება კაკამარი, — წერს პ. ინგოროყვა,— იგივეა რაც კაკამელი, კაკამელა, ე. ი. კაკამის მდინარე (შეადარეთ მდინარეთა ანალოგიური სახელები: ჩხერიმელა, წყუზამელა და სხვ. ქანურში დაბოლოება „არი“ აღნიშნავს იმასვე, რასაც „ელი“; შეიძლება ოპოზიტი ოპოზიტი“ (იქვე).

ამ სახელწოდების „არ“ ნაწილას „ელი“-სთან გაიგვივება მართებული არ ჩანს. ჩვენის აზრით უფრო სწორი იქნება მისი ქანური „წყარო“, „წყარ“-ის ნაშთად („წყლის“ აზრით) მიჩნევა, როგორც ამას მართებულად ვარაუდობს აკად. ს. ჭანაშია (ჩერქეზული (ადიღურა) ელემენტრი საქართველოს ტრანონიკაში, გვ. 624).

ამრიგად, კაკამარის „კაკამელი“ ან „კაკამელ“-ად გავება კი არ არის სწორი, არამედ მართვად კაკამარი აღნიშნავს კაკამის წყალს, კაკამის მდინარეს.

ახლა ბოასის შესახებ.

პროკოპი განსაკუთრებით ვრცელ ადგილს უთმობს ბოასს ბიზანტიელებსა და ირანელებს შორის პეტრას გარემო განვითარებულ საბრძოლო ოპერაციების აღწერილობაში. მაგრამ, ზაშუქხაროდ, ცნობები ერთმეორის საწინააღმდეგო და აბნეულია. ყოველგვარ ექვს გარეშეა, რომ კესარიელის ცნობები ერთ რომელიმე ბოასს კი არა, არამედ ორ სულ სხვადასხვა მდინარეებს ეხება. მაგალითად, ერთი ბოასთავანი, რომელიც „...სადაღ ქანეთის საზღვრების მახლობლად არმენიელთა ადგილებში“ გამოიღო (ს. ყაუხჩიშვილი, პროკოპი კესარიელის ცნობები საქართველოს შესახებ. საქ. მუზეუმის მოამბე, VII, გვ. 123), შეიძლება გაიგივებულ იქნას ქოროხთან, როგორც ამას ადგილი აქვს სამეცნიერო ლტერატურაში (ტომაშვიტი, რეალენციკლოპედია, III, 575, ჰიუბშმანი, ძველსომხურ ადგილთა სახელები, 16,358); მაგრამ მის ქვემოთ მოცემული ბოასის დახასიათება, რომ იგი დასაწყისში „... კარგა მანძილზე მარჯვნივ მომდინარეობს, თხელია და არაერთარ სიძნელეს არ წარმოადგენს არაუცხეთის ფონში გასასვლელად, ვიდრე იმ ადგილამდე, სადაც მარჯვნივ იბერთა საზღვრები არის, ხოლო პირისპირ კავკასიის მთა თავდება“ არ შეიძლება გავავრცელოთ ქოროხზე. ეს რომ ასეა ადასტურებს შემდეგი ცნობებიც: „აქ (ე. ი., იმ ქვეყანაში, სადაც ბრასი მყოფდება ე. ს.) ბევრი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობს, მათ შორის ალანებიც და აბსაგებიც... აგრეთვე ზიქნიც და მათ შემდეგ ჰუნებიც, რომელთაც საიერები ეწოდება. მის შემდეგ რაც ეს მდინარე მიიღწევს იმ ადგილს, სადაც კავკასიისა დი იბერიის საზღვრებია, აქ, რადგან მას ბევრი სხვა წყალი ემატება, ის იზრდება ძალიან და ნაცვლად ბოასისა ამოიერთან ფასისად წოდებულა განაგრძობს მდინარეებას... მის ორივე მხრით ლახიც არის... ლახთა სოფლება იხილ აქ ყველა მდებარეობს მდინარის აქეთა ნაპირსა და ქალაქებიც მათ ძველთაგანვე აქ აუშენებოთ, მათ შორის არის არქეოპოლისი, ძალიან გამაგრებული, სევასტოპოლიც არის აქ და პიტონტის სიმაგრეც, ხოლო სკანდა და სარაპანი იბერიის საზღვრებთანაა“ (პროკოპი კესარიელის ცნობები... იქვე, გვ. 124-125), აშკარაა რომ ბოას-ფასისი აქ ქოროხს კი არა, როგორც ეს პროფ. ს. ყაუხჩიშვილმა გამოარკვია, რიონისა და მის გაგრძელება ყვირილს გულისხმობს. სხვას რომ თავი დაეანებოთ ამას მოწოდებს ამ მდინარის მარჯვენა მხარეზე, რომელსაც პროკოპი „აქეთას“ უწოდებს (ალბათ, იმიტომ, რომ ასე იყო მის ხელთ არსებულ დოკუმენტებში, რომლებიც ეგრისიდან იყო გაგზავნილი), დასახელებული ციხე-ქალაქები — არქეოპოლისი, (ნოქალაქევი), პიტონტი (ბიკინთა) და სხვა, ხოლო იბერიის საზღვრებისაკენ — სკანდა და შორაპანი.

წინააღმდეგობა პროკოპის მონათხრობში ბოას-აქამფისისა და ბოას-ფასისის შესახებ ცნობების არეის შედეგადაა გაჩენილი.

სამხედრო ოპერაციების აღწერილობა და პეტრა-ქაქეთისაკენ მიმავალი ჩარების მარშრუტის განხილვა იძლევა საფუძველს ფასისი გავებულ იქნას რიონად, ხოლო ბოასი ყვირილად. (ს. ყაუხჩიშვილი, იქვე, გვ. 132, შენიშვნა). მართებული არ არის დიუბუსის მოსაზრება, რომ თითქოს ბოასი იყოს ხანისწყალი (Voyage, II, 90-91).

ბოასი ადგილობრივი სახელწოდების ბერძნული თარგმანი ჩანს. „აქ ჩვენ გვაქვს კლდვ ერთი მაგალითი ადგილობრივი სახელის ვადათარგმნისა. როგორც ცხენისწყალი, ნოქალაქევი, ვარდციხე და სხვა ვადათარგმნეს ბერძნებმა, ისე ყვირილა ვადუთარგმნით ბოასად (ზმნისაგან ბოაო-ყვირიო“) — სამართლანად შენიშნავს პროფ. ს. ყაუხჩიშვილი (იქვე).

ბოასი რომ ადგილობრივი წარმოების სახელია, ეს სომხური წყაროებითაც დასტურდება. ს. ჩანაშაის გამოკვლევით: „სომხურ მწერლობაში, სადაც აქამფისის უცნობი არ არის... ბოასი ისეთი ფორმით არის მოცემული, რომ მისი ბერძნულიდან ლტერატურულ გზით წარმოშეულია გამოიტყულება: სომხურ ანონიმურ გეოგრაფიაში იგი ვომ ან ჯომად არის წოდებული (ს. ჩანაშაი, დასახ. ნაშრ., გვ. 273).

ქოროხის ადგილობრივი სახელწოდებაა აფსარიც. ეს სახელი წყაროებში რამდენიმე ვარიანტული ფორმით არის ცნობილი. მაგალითად, ამსარი, აფსერტოს, აფსაროს, აფსარეა და სხვ. აფსარი, როგორც მდინარის სახელი შავი ზღვის აღმ. სანაპიროზე, თავდაპირველად იხსენ-

ნება ძვ. წ. IV საუკუნის მწერლის ფსევდო სკილაქს კარიანდელის „პერიპლ“-ში (ვ. ვ. ლატიშვილი, ძველი ბერძენი და ლათინი მწერლების ცნობები სკვითეთისა და კავკასიის შესახებ, ტ. I, სპბ, 1893 წ., გვ. 96. ქვემოთ, შემოკლებით — ვ. ლატიშვილი).

მდ. აფსარის ომონიში ციხით შესართავში პირველად მოხსენებულია პლინიუს უფროსის „ბუნების ისტორია“-ში (VI, 12). „... ტრამუნდლიდან 140 ათასი ნაბიჯის მანძილზე მდინარე აფსარია და ამავე სახელის მქონე ციხე შესართავთან. ამ ადგილებში შთების გადღმა ჰიბერიაა. ხოლო ნაბიჯის გასწვრივ მოსახლეობენ ამპრევიტები, პენიობები, ლაზები, მოედინებიან მდინარეები: აკამფსონი, იზისი, მოგრისი, ბათისი...“ (ვ. ლატიშვილი, ტ. II, ნაკვ. I, 1904 წ., გვ. 278).

იგივე გეოგრაფიული პუნქტები არის მოხსენებული არიანეს „პერიპლ“-ში, ბერძენი გეოგრაფი ჩვენთვის საინტერესო აფსარის ასახელებს ირქაბედან 60 სტადიონის დაშორებით ჩრდილოეთისაკენ;

ჩრდილემე სიტყვა აფსარის იდენტიფიკაციის შესახებ.

აფსარის გაიგივება თანამედროვე მდინარეებთან ბერძნულ მკვლევარმა სცადა. არიანეს „პერიპლ“-ის გამოყენებული და ცნობილი მკვლევარი კ. მიულერი თავდაპირველად შეცდომით არიანეს აფსარს (დასახლებული პუნქტი) ხოფისწყლის შესართავში ათავსებდა...

კ. მიულერს ასეთი გაიგივების საფუძველს უქმნიდა არიანეს მიერ ათინას და აფსარს შორის მოცემული მანძილების გაანგარიშება, რომელიც 226 სტადიონს იძლეოდა, ხოლო უფრო ზემოთ ამ მანძილს აღსანიშნავად ხმარებულ სიტყვას „პენტაკოსიოი“ (500) იგი ტექსტის პერმინდელ დამახინჯებად თვლიდა. არიანე ძირითადად სწორად მიუთითებს მანძილებს, მაგრამ ამ უბანზე დაღარობს სინამდვილეს; თუ 226 სტადიონს ვიგულისხმებთ ათინასა და აფსარს შორის არსებულ მანძილად, მაშინ იგი მდ. ხოფამდე მოგვიყვანს და ასეც მოიქცა კ. მიულერი, ხოლო თუ 500 სტადიონს გავეყვებით, მაშინ აფსარს თანამედროვე გონიის მიდამოებში მოუწევს ლოკალიზება და მართებულიც ჩანს. ეს რომ ასეა, ამას მოწმობს ბერძენი გეოგრაფის მომდევნო ცნობებიც. ასე, მაგალითად, არიანე აფსარის შემდეგ 15 სტადიონზე ასახელებს მდ. აკამფსისს — „აკამფსის პოტამოს ნაუსიპოროს“ (ვ. ლატიშვილი, I, გვ. 219).

ბერძნული და რომაული გეოგრაფიის მკვლევარის პ. ნისსენის გამოანგარიშებით ინტიკური სტადიონი 177,4 მეტრს უდრის.

ამის მიხედვით 15 სტადიონი დაახლოებით 2,7 კილომეტრს მოგვემს... მდ. ხოფის შემდეგ კი ასეთ მანძილზე და, საერთოდ, კოროხამდე არც ერთი მდინარე არ იპოვება, რომ საწინააღმდეგ ვარაუდებს ან ვარაუდებულყოფილი იდესმე. მაშასადამე, ეს აკამფსისი, ყოველ ეჭვს გარეშე, კოროხია, რომლის სამხრეთითაც აღნიშნული მანძილის ფარგლებში საძიებელია პუნქტია აფსარია.

მასალების უფრო გულჭამით განხილვის შემდეგ კ. მიულერი დარწმუნდა ხოფის შესართავში აფსარის ლოკალიზების უსაფუძვლობაში და უარყო თავისი პირვანდელი შეხედულება. ანონიმი გეოგრაფის „პერეპლ“-ის კომენტარებში კ. მიულერი ვერმანელო მკვლევარის კ. რიტერის დამოწმებით აკამფსისსაც და აფსარსაც მდ. კოროხის ტობებად თვლის.

მდინარეების აფსარისა და აკამფსისის ამგვარი იდენტიფიკაცია ელიარებულია ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში. მას ბევრი მეცნიერი იზიარებს. მათ შორის ვ. იაშვილიც; „მდინარეები აფსარია და აკამფსისი კოროხის ორი ტობა შესართავთან, ეს ჩანს ძველი მწერლების მითითებიდან... აკამფსისი კოროხის მარჯვენა ტობაა. მანძილი ასფარიდან აკამფსისამდე 15 სტადიონია. ცხადია, აქ ნაჩვენებია კოროხის მარცხენა ტობა — აფსარია, რომელიც ჩაუვლიდა იმავე სახელწოდების ციხეს და ვრდოდა ზღვას“ (ვ. იაშვილი, გონიის ციხის ისტორიისათვის, „ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლები აქარაში“, ბათუმი, 1955 წ., გვ. 9. ხაზი ჩვენია — ე. ხ.).

ეკტორი აფსარ-აკამფისისი იდენტურობისას იმეორებს რიტერ-მიულერს, თემა არ ამორწმებს მათ და ცდილობს წინ წასწიოს საქმე, დაუახლოვოს მდ. აფსარის მის ომონიმურ ციხეს, რომლის ისტორიაც მისი კვლევის მთავარ ამოცანას წარმოადგენს. ჯ. იაშვილის აზრით, მამასადაძმე, ჭორიხი, უფრო სწორად, მისი მარცხენა ტრტი, რომელიც აფსარის სახელს ატარებდა, ძველად თურმე უფრო სამხრეთით ჩაედინებოდა, ვიდრე დღეს და ციხეს ჩაუვლიდა. ამჟამად ჭორიხი გონიის ციხეს 2 კილომეტრით შორავს, ვამოდის, რომ თითქოს მდინარეს თაყვის ძველი სადინარი დაუტოვებია და აღნიშნულ მანძილზე ჩრდილოეთისაკენ გადმოუნაცვლებია.

ჭორიხის დატოვანება და სადინარების ცვლა ცნობილი ფაქტია, მაგრამ ეს არა სამხრეთით, არამედ ჩრდილოეთით, რაც იმ მიღრეკილებით ახსენება, რომელიც საერთოდ ჩრდილო-სახევრისფეროს მდინარეებს ახასიათებთ. ჭორიხის ერთი, და მთავარი, ტრტი ოდესღაც გაცილებით რომ ჩრდილოეთით, თანამედროვე ბათუმის მიდამოებში ჩამოედინებოდა, ვიდრე დღეს იგი მიედინება, ეს უდავოდ დასტურდება, მაგრამ ჭორიხის სამხრეთ ტრტის სადინარი რომ წინათ უფრო სამხრეთით, ციხის მიდამოებში ყოფილიყო, არ ჩანს. ერთის შეხედვით კაცს შეიძლება ჭორიხის დინების ნაშთად, ნაჭორიხადად, მოეჩვენოს, ციხის სიახლოვეს ჩამომდინარე პატარა წყალი, რომელიც „ქუჩუქკორიხ“-ად იწოდება, მაგრამ ლელს ფიზიკურ-გეოგრაფიული შესწავლით დასტურდება, რომ ის გონიის გორებზე მონაწრები წყლით საზრდოობს და არავითარი კავშირი არა აქვს ჭორიხთან.

ნ. მარი ასსარს მიიჩნევდა აბხაზ-აბაზთა ეროვნულ სახელწოდება „აფსუა“-ს სახესხვაობად (ნ. მარი, კრებული „აფხაზთა ენისა და ისტორიის შესახებ“, მოსკოვი — ლენინგრადი, 1938 წ., გვ. 179, რუსულ ენაზე). ამავე აზრს ავითარებდა აკად. ბ. კუფტინი (მასალები კოლხეთის არქეოლოგიისათვის, ტ. I, გვ. 101).

არსებითად მარისებურად იხილადა ამ საკითხს აკად. ივ. ჭავჭავიძე, რომელიც ბერძნულად „ოს“ სუფიქსით ნაწარმოებ „აფსერტ-ოს“-ს აფხაზურადან მომდინარე სახელად თვლიდა და მასში ამ ტერიტორიაზე აფხაზთა ოდინდელი ბინადრობის კვალს ხედავდა.

„თუ ამ სიტყვას ჩვეულებრივ ბერძნულ საკვებ „ოს“ მოვაშორებთ, — წერდა ივ. ჭავჭავიძე, — დავგზრჩება „აფსერტა“, ნიშნავს აფხაზთა ადგილს. მამასადაძმე ეს საგეოგრაფიო სახელიც აფხაზთა წინანდელ ბინადრობის კვალად უნდა ჩათვალოს“. (ი. ჭავჭავიძე, ქართული ერის ისტორია, წიგნი I, 1913 წ., გვ. 67).

აზრი აფხაზებისა და ზოგიერთ სხვა ჩრდილო-კავკასიური ტომის ოდინდელი ბინადრობის შესახებ დას. საქართველოს ტერიტორიაზე, მართებულია, მაგრამ გზა, რომლითაც ეს ტომები მოკვადრათ და შემდეგ მიკვადრათ აქედან ივ. ჭავჭავიძელისა და მის წინამორბედ ნ. მარს, არ არის სწორი.

მათი აზრით აფხაზები, აფშილები და მათი სხვა ჩრდილო-კავკასიური მოდგმის ტომები, ისე როგორც ქართველები, მცირე აზიიდან უნდა ყოფილიყვნენ მოსული. „ქართველთა ტომები უძველეს დროს, — ამბობს ივ. ჭავჭავიძე, — მცირე აზიაში ცხოვრობდნენ“, შემდეგ „ჩრდილოეთისაკენ წამოიწიეს და ამიერკავკასიის მიწა-წყალი დაიპყიდრეს“. (ივ. ჭავჭავიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 66).

ივ. ჭავჭავიძელის სიტყვით „...კავკასიაში პირველად ის ქართველი ტომები უნდა მოსულიყვნენ, რომელნიც ისტორიულად კარგად ცნობილს დროში დანარჩენებზე ჩრდილოეთით ბინადრობდნენ“. ამიტომ „ჩერ აფხაზები — აფშილები, სენები და სხვა მთიულები“ უნდა გადმოსახლებულიყვნენ, ხოლო, „შემდეგ კოლხები და კასხები. ამისდა მიხედვით, რასაკვირველია, აფხაზთა, აფშილთა და დანარჩენ ზემოაღნიშნულ ტომთა მოსახლეობა კავკასიაშიც ეხლანდელზე უფრო სამხრეთით იქნებოდა. როცა სხვა ქართველი ტომები შეგრელაზებში და ქართები მტრებისაგან დევნილნი, მოაწვებოდნენ სამხრეთითგან, მაშინ ისინიც იძულებული იქნებოდ-

ნენ, ჩრდილოეთიხაკენ დაეხიათ. საქართველოს სივრცეგრაფიო სახელებში აფხაზების და სხვათა წინანდელ ვრცელ მოსახლეობის კვალი, რასაკვირველია, უნდა შენახულ იყოს და ვინც ამ საგანს გულდასმით შეისწავლის, ის უეჭველია საყურადღებო მასალას შეაგროვებს. (ივ-ჩავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 66).

საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიის ხალხთა უძველესი ისტორიის შემდგომმა დამუშავებამ; არქეოლოგიურმა აღმოჩენებმა საფუძვლიანად შესცვალეს ძველი შეხედულება ამ საკითხზე. კერძოდ „არქეოლოგიური მასალა, რომელიც ჩრდილოეთ კავკასიის ტერიტორიაზე აღგილობრივ, შორეული სამხრეთის რაიონებისაგან განსხვავებულ, განვითარების უწყვეტ ქაქეს. ავლენს, ეწინააღმდეგება ამ მოსაზრებას. ეს მასალა შეუძლებელს ხდის, შედარებით გვიანდელ ხანისათვის მიიწ. მაგალითად, II-I ათასწლეულისათვის ჩ. წ.-მდე სამხრეთიდან დიდ ძველდამოსავლურ სახელმწიფოთა რაიონიდან — კავკასიონის იქითა მხარეს. ხალხთა დიდი მასების გადასახლება დაუშვათ“. (გ. მელიქიშვილი, ურარტუ, თბილისი, გვ. 130-131). მაგრამ ეს, რა თქმა უნდა არ ნიშნავს იმას, რომ აფხაზურ-ჩერქეზულ ტომთა გავრცელების არე მართოდენ ჩრდილო კავკასიით იფარგლებოდა. იმიერკავკასია, როგორც ცნობილია, ხშირად ისროდა კავკასიონის პირაქეთა მხარისაკენ ხალხთა დიდსა თუ მცირე ჯგუფებს. ძველი წელთაღრიცხვის VIII საუკუნიდან ჩრდილო-კავკასიელ ტომთა ასეთი გადმოსვლების მრავალ შემთხვევას ადასტურებენ წერილობითი წყაროები. ჩრდილო-კავკასიიდან მოსული ხალხთა მასები უდავოდ დასახლებოდნენ იმიერკავკასიისა და სამხრეთით მდებარე ქვეყნების მიწა-წყალზე, თუმცა პირდაპირი წერილობითი ცნობები არ მოგვეპოვება ამ ტომების საქართველოს ტერიტორიაზე დასახლების დამადასტურებლად, მაგრამ მეცნიერებთ. ე. წ. „ჩრდილო-კავკასიური ტემის“ ტომონიშეური სახელებზე დაყრდნობით ამტკიცებენ. ასეთი ფაქტის არსებობას ჩვენს მიწა-წყალზე, განსაკუთრებით კი დასავლეთ საქართველოში, სადაც ასეთი სახელები ხშირად გვხვდება. ასეთი მკვლევარები იყვნენ აკადემიკოსები ბ. შარი, ივ. ჩავახიშვილი და ს. ქანაშია. იმავე მოსაზრებას იზიარებს ბევრი თანამედროვე მეცნიერი, მათ შორის ლენინური პრემიის ლაურეატი, პროფ. გ. მელიქიშვილი. „უძველეს ხანებში, — წერს გ. მელიქიშვილი, — აფხაზურ-ჩერქეზულ-ადიღური ელემენტის არსებობა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში მდებარე ტერიტორიაზე თავს იჩენს ამ ადგილების ზოგი ძველი სახელწოდების ფონზე. დამახასიათებელია ამ მხრივ, მაგალითად, რომ ხეთების მეფე მურშილ II-ის ანალებში... იხსენიება ქალაქი Αρβηα (არბთა), რომლის მიმართ სპეციალურად აღნიშნულია, რომ იგი ზღვის პირას მდებარეობდაო. ეს გარემოება შეიძლება უფლებას იძლევა ამ ქალაქის სახელწოდებაში ჩერქეზულ — ფსა სუფიქსი დაეინახოთ, რომელიც „წყალს“ აღნიშნავს. ამ ჩერქეზულ-ადიღურ სუფიქსზე დაბოლოებული სახელები მდინარეებშია თუ მდინარეთა და ზღვის პირას მდებარე პუნქტებისა ბლომად გვხვდება, როგორც ჩრდილოეთ კავკასიის, ისე საქართველოს ტერიტორიაზეც (კერძოდ აფხაზეთში, გურიაში და სხვ.). (გ. მელიქიშვილი, ქაშქების ხალხის ეთნიკური ვინაობის საკითხისათვის, მიმოხილველი, ტ. III, თბილისი, 1953 წ., გვ. 204).

იხლა საკუთრივ სახელწოდება კოროხის შესახებ.

აკად. ბ. ა. კუფტინის აზრით კოროხი წარმოსდგება სიტყვისაგან „ჩოტეხილ“-ი, რომელიც აკამფსისის („უდრეკი“) სომხური თარგმანია (მასალები კოლხეთის არქეოლოგიისათვის, ტ. 1, გვ. 101). ასეთი მოსაზრება მცდარია. „კოროხი“ წარმოშობით ქართული სიტყვაა და არაფერია აქვს საერთო აღნიშნულ სომხურ სიტყვასთან.

ძველ ქართულ წყაროებში ეს მდინარე „კოროხის“ ან მისი ვარიანტული „კოროხის“ სახელით იხსენიება (ქართლის ცხოვრება, ტ. 1, თბილისი, 1955 წ., გვ. 42, 333, 337 და სხვ.).

ქართულადან ეს სახელწოდება სხვა ენებშიც შევიდა. ჟორუხ-ჭურუხის ფორმით იხსენიებს ჰოროხს, მაგალითად, ცნობილი თურქი გეოგრაფი ევლია ჩელები (ს. ჩანაშია, ფასადო, შრომები, II, გვ. 272). ეს სახელწოდება შემდეგ სრულ გაბატონებას აღწევს.

ჰოროხი ძლიერ საინტერესო ტოპონიმიკური სახელია, მაგრამ მისი მეტონიმური ახსნა, სამწუხაროდ, დღემდე არ მოგვეპოვება.

სიტყვა ჰოროხი გვხვდება საბა ორბელიანის ლექსიკონში. სახელოვანი ლექსიკოგრაფის განმარტებით ჰოროხი არის „მდინარისაგან ქვიშა შეყრილი“ (გვ. 448).

ამ მდინარის სახელწოდების ახსნა სცადა ვახუშტმაც. მისი სიტყვით „...ჰოროხის მდინარე იწოდა ქვა-ყარლობით და რიყოვანობით მას შინა მყოფთასა“ (აღწერა... გვ. 121).

გეოგრაფიულ მეც. კანდ., დოქ. ნ. ნიგარაძის აზრით სახელწოდება ჰოროხი ამ მდინარეს თავისი მღერე ფერისაგან უნდა მიეღო. აქარულში სიტყვა „ჰოროხა“ (მოდის, ალბათ, სიტყვისაგან „ჰროლა“) აღნიშნავს მოთეთრო-რუხ ფერს. ჰოროხი თითქმის ყოველთვის ასეთი ფერისაა, მღვრეა. ფერისაგან არა ერთი გეოგრაფიული სახელი წარმომდგარა. თეთრი ნილოსი, ცისფერი ნილოსი, წითელი, თეთრი და შავი ზღვები, ხუნანხე (ყვითელი მდინარე) და სხვა. ამიტომ, მისი ვარაუდით, არ არის გამორიცხული, რომ ჰოროხიც ამ რიგის გეოგრაფიულ სახელწოდებებს ეკუთვნოდეს. (აზრი გამოთქმული იყო ბათუმის პედაგოგიური ინსტიტუტის პროფესორ-მასწავლებელთა XIX სამეცნიერო სესიაზე 1958 წლის 22 აპრილს ჩემი მოხსენების — „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიკიდან (ჰოროხი)“ — გამო).

2. ამ მდინარეზე შემონახულია ძველი თალიანი ხიდი.

კირნათის ხასოფლო საბჭო

1. გვირას ციხე მდებარეობს სოფელ გვირას დასაწყისში მეტად მოხერხებულ და სტრატეგიულ ადგილას, იქ სადაც მდ. მაქახელი ჰოროხს შეერთვის. კლდოვან-ნაპარღოვანი ბორცვი, რომელზედაც ციხეა დაშენებული, მდინარეთა დონიდან 150-ოდე მეტრის სიმაღლეზე იქნება; ეს მდინარეთა საყარს ადგილი ამავე დროს ძველი საქართველოს უღარესად მნიშვნელოვან გზათსაყარს, გზაჯვარედინს წარმოადგენდა. ამ ციხესთან ვაიცილია შეიშებისა და კლარჯეთისავე მიმავალი გზები; ეს ციხე ნიგალისა და მაქახლის გასიღები იყო. იგი ჩვენამდე დღემდე დაზიანებული სახით არის მოღწეული, გალაგნის კედლები გადმონგრეული და ხევშია ჩაქცეული, ხოლო შიგნითა ნაგებობების უმეტესი ნაწილი საძირკვლებამდეა დანგრეული; ციხის არცთუ ისე ფართო ტერიტორიაზე რამდენიმე შენობის კვალი ჩანს, მაგრამ უარესი დაზიანების გამო, თითოეული მათგანის დანიშნულების გარკვევა არ ხერხდება. სამხრეთ-აღმოსავლეთის კუთხეში შემონახულია ქვის მავარი ნაგებობა, რომლის სიღრმე დღეს 5 მეტრამდე აღწევს, დიამეტრი 1 მეტრს, ამოღესილია კირით. ჩანს, წინათ იგი ვაიცილებით უფრო ღრმა ყოფილა; ძველი განარკვევია წყლის მოსაკავებლად ჰქონიათ გამოყენებულ ეს ნაგებობა, საიფილეო იყო, თუ რომელამე სხვა დანიშნულებისა, ეფექტობთ, უფრო სალილეგო უნდა ყოფილიყო.

გადმოცემის მიხედვით ციხე მაქახლის წყლით მარაგდებოდა, ძველად მაქახელი ციხის ბორცვს უფრო ახლოს ჩამოუდიოდა, ვიდრე ამჟამად. სპეციალური გვირაბიც ყოფილა ამისათვის, თუმცა დღეს არავითარც კვალი ასეთი ნაგებობისა არ შეინიშნება. მაქახლისა და ნიგალის წარსულის ეს უტყუარი მოწამე ახლაც აყარობს მნახველთა ყურადღებას. ახლო-მახლო სკოლები ხშირად აწყობენ იქ ექსკურსიებს, როგორც გადმოგვცეს, სიმძელეთამოყვარულ ერთ-ერთ მასწავლებელს ამ ცოტა ხნის წინათ მოსწავლეების ძაღვებით გათხრებულ კი უწარმოებია აქ, მაგრამ გარდა ერთი ჯვარიანი ქვისა ვერაფერი უპოვნიათ და „არქეოლოგები“ იმედგაპრებულნი დაბრუნებულან სკოლაში.

2. ამ სოფლის ძირბაზე, მდინარე ჰოროხის მარცხენა სანაპიროზე დიდი ვაკე ძვეს, საიდანაც მიუღია კიდევ სოფელს სახელი მარადიდი ანუ შერედიდი. ჩვენს საზღვრებში ამ სოფლას მხოლოდ ერთი ნაწილი, ქვედა მარადიდი წარმოდგენილი. მისი დიდი ნაწილი კი, ზედა მარა-

დრი საზღვარგარეთაა დარჩენილი და შედგება შემდეგი უბნებისაგან: ქაენარეთი, კიკეთი, პანავეთი, ქლოლიფეთი, ბალაბანაქედი, ბერძნეთი.

4. ძველად სკელე ცნობილი იყო თავისი ნაეებით. ქვედა მარადიდელი ოსტატები წარსულ საუკუნეში აქ მასიურად აკეთებდნენ კორობზე ნაოსნობისთვის გამოხულ ბრტყელფსკერიან ნაეებს.

გ ო ნ ი ა

თხილნარის ხასოფლო საბჭო

1. ყაეკართან, მახოს წყალზე, მოღწეულია ძველი თალიანი ხიდი, რომლის სიგრძე 17 მეტრს უდრის, სიგანე 2,12 მ., სისქე — 50 სმ.

2. აქ წინათ ლელზე მოწყობილი ჰქონდათ ჩაბური, რომელიც წყლის საშუალებით მუშაობდა და სახელწოდებაც, როგორც ვაკვიმარტეს, აქედან წარმომდგარა.

გონიის სასოფლო საბჭო

1. სახელწოდება განთიადი ახალია. ასე ეწოდებოდა ახალსოფელთან გაერთიანებამდე ამ სოფლის კოლმურანეობას. მანამდე კი „გონიის ქურობებს“ უწოდებდნენ, უფრო ძველი კი სხვადასხვა ეთნიკური წყულების სწრაფი დენადობის გამო აიარ შემოგვენახა.

2. ასლი იმ ქალის სახელია, რომელსაც ეს ბაღი ეკუთვნოდა ამ რამდენიმე წლის წინათ.

3. ქუჩეუ კორობს უწოდებენ ციხის სიახლოვეს გონიის სერებზე მონაწრეტი წყლებისაგან შემდგარ მდინარეს, რომელიც ხშირი წვიმებისა და ზღვის მოქცევის დროს ძლიერ დიდდება და კორობს ემსგავსება.

4. გონია ან გონიო ამ ციხის პირველი სახელწოდება არ ყოფილა. ანტიკური ხანის ავტორები მას აფსარის სახელით იხსენიებენ. აფსარი ინუ აფსარუნტი მონათმფლობელური ეპოქის ციხე-ქალაქია.

თავდაპირველად ეს პუნქტი მოხსენებული აქვს პირველი საუკუნის რომაელ მწერალს პლინიუს უფროსს თავის „პუნების ისტორიაში“ (VI, 12), მეორე საუკუნის 30-იან წლებში აფსარი პირადად უნახავს ფლ. არიანეს. მისი ცნობით აფსარში იმ დროს ხუთი რომაული კოპორტა მდგარა საგულისხმოა, რომ არიანე აფსარს შორეულ წარსულის ციხე-ქალაქად მიიჩნევს და მის სახელწოდებას უკავშირებს აბას (მერმინდელი კოლხეთი) ეთნარქ აიეტის ვაჟის აფსარტეს სახელს. უკანასკნელი კი, მითითური გადმოცემის მიხედვით, ოქროს საწყისისა და თავისი დის (მედეას) გამტაცებელ ბერძენ პირატებთან ბრძოლაში დაღუპულა აფსარის ადგილას.

დროითი ტერიტორიის (III ს.), ებიფანე კეპარელი (IV ს.) და სხვები ამ ციხე-ქალაქს „პარემბოლუ აფსარუსის“ სახელწოდებით იხსენიებენ. პროკოპი კესარიელი (VI ს.) და აგათი მირინელი (VI ს.) — „აფსარუნტის“ სახელით, ხოლო VIII საუკუნის ქართულ მწერალ იოანე საბანისძეს „აფსარია“-ას სახით აქვს მოხსენებული.

როდის ან ვის მიერ არის აგებული გონია-აფსარი?

ეს საკითხი სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგა ხანია არის დასმული, მაგრამ დღემდე გადაწყვეტილი არ არის და დავა-ცილობის საგანს წარმოადგენს.

აქად. თ. უსპენსკი, რომელმაც 1917 წელს ამ ციხეს სპეციალური ნარკვევი უძღვნა, მას რომაელების აგებულად თვლიდა, ხოლო აშენების თარიღად ჩვენს ერამდელი ხანის პირველი საუკუნის 60-იან წლებს დებდა, როდესაც რომაელები შემოვიდნენ საქართველოში გნეი პომპეუსის სარდლობით (თ. უსპენსკი, ძველი ციხე კორობის შესართავთან, „იხუესტია აკადემიი ნაუკ“, № 2, 1917 წ., გვ. 166).

აფსარის აშენების უსპენსკისეული ვარაუდი, რომელსაც სხვა არავითარი საბუთი არ ახლავს, გარდა იმისა, რომ პომპეუსი მრავალი ციხის აგებთაა ცნობილი, სამეცნიერო ლიტერატურაში უარყოფილია. „არსად არ არის ნახევენები, — როგორც სიმართლიანად შენიშნავს

ვ. იაშვილი, — რომ აფსარის გამაგრებული ქალაქი რომიელების მიერ იყო აშენებული. საყურადღებოა ის გარემოება, რომ თვითონ რომაელი მწერლების წარმოდგენით აფსარის ციხე-სიმაგრე ძველთააქველია... არიანე აფსარის დაარსებას... პრერომულ ხანას, არგონავტების ლაშქრობის ხანას, მიაკუთვნებს. ამასთან პომპეუსის ლაშქრობიდან არაანემდე მანცადამანც ისეთი დიდი დანა არ ვასულა, რომ პომპეუსის დროინდელი ამბები არიანე მითითდა ხანისათვის მიუკუთვნებინა. არიანეს ჩვენება მხოლოდ იმას უნდა მოწმობდეს, რომ აფსარის ციხე-სიმაგრე რომაელებამდე იყო აგებული". (ვ. იაშვილი, გონიის ციხის ისტორიისათვის, ქართული კულტურის ძეგლები აჭარაში, ბათუმი, 1955 წ., გვ. 12-13).

და ეს მართალიც ჩანს. აფსარი რომ პომპეუსს აეშენებინა ამის შესახებ იმ დროის წყაროებში რაიმე ხელშეახებები ცნობა იქნებოდა დატული, ანდა არიანე, რომელიც განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენს ამ ციხე-ქალაქის წარსულისადმი, ამაზე უდავოდ იტყუოდა რაშიც.

აფსარის ციხის საძირკვლების თავდაპირველი ჩამყრელ-გამსყენელი მართლაც იდგილობრივი მკვიდრნი უნდა ყოფილიყვნენ, მაგრამ შემდეგ კი რომაელებს, რომლებიც პირველ საუკუნეში (ჩვ. ერამდე) შემოვიდნენ საქართველოში და თავისი სახმედრო გარნიზონები ჩააყენეს შავი ზღვის სანაპირო ციხე-ქალაქებსა და დაბებში, აფსარს, როგორც რომაელთა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პლაცდარში კოლხეთში, უნდა გაემაგრებინათ და გაეშენებინებინათ, ისე როგორც ბიზანტიელები პეტრა-ქაჯის მოექცნენ VI საუკუნეში. მათე იგი უქცეოთ დიდ ციხე-ქალაქად, რომელიც მრავალმცხოვრებიანიც იყო და თეატრაც და ჰიპოდრომაც ამკობდა. VI საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსის პრ. კესარიელის ცნობით „მას (ვ. ი. აფსარუნს — ა. ხ.) გარშემო უელოდა მრავალი კედელი და შეგებული იყო თეატრითა და ჰიპოდრომით და მას მრავალი სხვა რამეც ჰქონდა, რაც ჩვეულებრივ ქალაქს ხიდიდის მომსაწავებელია" (ს. ყაუხჩიშვილი, პროკოპი კესარიელის ცნობებზე საქართველოს შესახებ, საქ. მუხ. მოამბე, ტ. VII, გვ. 146-147. ხახი ჩენია — ა. ხ.).

მართალია, ცნობების უქონლობის გამო არ ხერხდება დადგენა იმისა, თუ კერძოდ რომელ საუკუნეში იქნა აშენებული ეს ციხე-ქალაქი, მაგრამ მისი ძველისძველობის ზოგადი დებულება რამდენადაც მაინც შეიძლება მოქცეულ იქნას კონკრეტულ-ისტორიულ ჩარჩოებში. რა თქმა უნდა, ციხე-ქალაქი აფსარის აშენების მითურ ხანაში ძიება, როგორც ამას ვ. იაშვილი უშუაებს, სწორი არ შეიძლება იყოს. მითი აფსარტეს სიკვდილისა და საფლავის შესახებ ამ ციხე-ქალაქში, აფსარის დათარიღებისათვის ვერაფერს გვაძლევს, რადგან მითურ თუ ისტორიულ პირებთან კალაქების დაკავშირება საერთო ტენდენცია იყო ბერძნულ-ბიზანტიულ მწერლობასა (ს. ყაუხჩიშვილი, რიტორიული განათლების ცენტრი ძველს კოლხეთში, „საქ. მუხუდუმის მოამბე“, I — B, 1940 წ., გვ. 339).

აფსარის მსგავსადე უკავშირებს კესარიელი, მავალითად, ლაზთა ათინს ამ მხარის უნივერსიტეტის მეთაბრონე ქალის სახელს. „არხეს მოსდევს მიწაწყალი ერთი ხალხისა, — ამბობს პროკოპი, — რომელიც რომაელებსა და ლაზებს შორის მოსახლეობს. იქ მდებარეობს ერთი სოფელი, სახელად ათინი, ეს ქვია მას არა იმიტომ, რომ ის ათინელთა ახალმენი იყოს, როგორც ზოგიერთები ფიქრობენ, არამედ ერთი ქალი ყოფილა სახელად ათინა, წინა ხანებში ამ ქვეყნის ბატონი, რომლის საფლავს იქ ახლაც აჩვენებენ" (ს. ყაუხჩიშვილი, პროკოპი კესარიელის ცნობები საქართველოს შესახებ, „საქ. მუხუდუმის მოამბე“, VII, 146).

ჩარჩოები, რომლითაც იფარგლება აფსარის ციხის აშენების საკითხი, ეს არის ჩვენს ერამდელი მეოთხე და ჩვენი ერის პირველი საუკუნეები. ფსევდო-სკილაქს კარიანდელთან აფსარის მარტოვანი მდინარეც მოხსენიებას გვაძლევს საფუძველს ვიფიქროს, რომ მეოთხე საუკუნეში (ჩვ. ერამდე) აღნიშნული მდინარის (აფსარ-ქობის) შესართავში ომონიმური ციხე-სიმაგრე არ არსებობდა, ხოლო პირველ საუკუნეში (ჩვ. ერთი) აფსარის ციხის შესახებ უკვე ეკუმოიტრელი ცნობა გვაქვს დატული პლინიუსთან, შემდეგ კი არა ერთ სხვა მწერალთან.

მოგვიანო ხანაში ციხე-ქალაქი აფსარს გონიის სახელიც იხსენიება. ჩერქეზობით ჩვენთვის ცნობილი წყაროებიდან ამ სახელწოდებას პირველად XIV საუკუნის ისტორიკოს მიხეილ პანარეუსი „ტრამენსუნდის ქრონიკაში“ ვხვდებით. ამის შემდეგ კი გონია არა ერთ ქართულსა თუ უცხოურ წყაროში არის მოხსენიებული.

1547 წელს გონია თურქებმა დაიპყრეს. მტერმა რეკონსტრუქცია უყო გონიის ციხეს, დანაშენებით თუ მინაშენებით გააძაგრა იგი და აქცია დასავლეთ საქართველოზე თავისი შემდ-

გომი აგრესიის პლაცდარმად. ცდება ვახუშტი ბაგრატიონი, როდესაც გონიის აშენებას თურქებს მიაწერს. „ბათომის პირისპირს, კოროხის სამხრეთის კიდეზე, არს გონია, შტორე ქალაქი და ციხე. უძველესი ოსმალოა, რომელიც აღაშენეს ქრისტესა ჩემზ (1547), ქართულსა სლუ (235 + 1312 = 1547) (აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 176).

ასეთივე ცნობას იძლევა „ქართლის ცხოვრების“ შერაც გაგრძელებაც, რომელზედაც დაყრდნობით გონიის თურქთაგან აშენების აზრს ავითარებდა აკად. შ. ბროსეც (შ. ბროსე, საქართველოს ისტორია, ნაწ. II, 1900 წ., გვ. 178). ასეთივე აზრის იყო ო. კალფოლიც (იხ. მისი, გონიის ციხის აშენების შესახებ, „იკორიგო“, ტ. II, № 3, გვ. 143, რუს. ენაზე). „გონიას ციხე აუშენებია სულთან სელომს 1567 წელსო“, — წერდა 1944 წელს ბ. ახვლედიანი (ნარკვევი აჭარის ისტორიიდან, ბათუმი, 1944 წ. გვ. 138). „გონიას აშენებლად იხსენიებენ სულთან სელომსაც ე. წ. სულთან დიდ, ანუ იაფუზ სულთან სელომს და სულთან სულეიმანსაც. — ამბობს ბ. ახვლედიანი ქვემოთ, — მაგრამ უფრო სწორი უნდა იყოს სულთან სელომი, რადგან გონიას ციხე იქით არის მდებარე მთა, რომელსაც ეძახიან „სულთან სელომს“, ამიტომ მეც ვფიქრობ, რომ გონიას ციხის აშენებელი უნდა იყოს სულთან სელომი“ (იქვე, გვ. 140). სადმე ციხიდან მოპოვებით მთას შეიძლება მართლაც სელომი ერქვა, თუმცა იგი არაა სელომი და არც ტრაპიზონშია იგი აღნიშნება, მაგრამ ამის მიხედვით ციხის აშენებლად სელომის გამოცხადება შეუძლებელია.

ბ. ახვლედიანი ეკამათება ო. კალფოლის თურქთაგან გონიის ციხის აშენების დათარიღებაში და ამბობს: „საერთოდ ცნობილია ყველა წყაროებში, რომ გონია თურქებს აუშენებიათ 1567 წელს, ხოლო კალფოლიც კი ამტკიცებს, რომ 1549 წელსო. კალფოლის მოყვანილი თარიღი არ უნდა იყვის მართალი“ (იქვე).

ასეთი შეხედულება მდებარეა გონია თურქებს კი არ აუშენებიათ, არამედ რეკონსტრუქცია უყვეს მხოლოდ და ისიც არა 1567 წელს, არამედ მისი დაპყრობის პირველსავე ხანებში.

ამ უკანასკნელ ხანებში ბ. ახვლედიანმა შეიცვალა თავისი აზრი გონიის აშენებელთა შესახებ. წიგნში „სახალხო განმთავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში“, რომელიც 1956 წელს დაიბეჭდა, ბ. ახვლედიანი, წერს: „ციხე-ქალაქი პეტრა და გონია ქართველების მიერ არის აშენებული. უცხოელებს, ამ ადგილების დაპყრობის შემდეგ მოუხდენიათ მათი რეკონსტრუქცია“ (გვ. 5).

ახლა რამდენიმე სიტყვა სახელწოდება „გონიას“ შესახებ.

ამ სახელწოდების ახსნა ირავით შეკლებარს უცდია. ზოგი ავტორი ამ სიტყვას ბერძნულ „გონიას“ უკავშირებს. ბერძნულში „გონიას“ სამი მნიშვნელობა აქვს. იგი აღნიშნავს კუთხეს, ღერძის გონიოს (სწორკუთხა სახაზავი — მკუთხავი) და ხიდის კუთხოვან ბურჯს, რომელსაც წყლის გასაშლელად აკეთებენ.

გონიის ბერძნულიდან წარმომავლობის აზრი მართებული არ ჩანს და სამეცნიერო ლიტერატურაში სპარტოლიანად არის უარყოფილი (ც. იაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 16).

ასევე თქმის „გონიას“ „გონიას“-დან მომდინარეობის ვერსიაზეც (იქვე).

ამ ციხის შესახებ არსებული ერთი თქმულების მიხედვით „გონია“ თითქოს წარმომდგარო უნდა იყოს თურქული სიტყვისაგან „გონ“ (გამოქნელი ტყავი). გადმოცემით, ვითომც ამ ციხის აშენებელ „ოსმალების ერთ-ერთ სულთანს, სელომს, როცა სათანადო ფინანსები შემოკლებია, ტყავზე მოჭრილი ფულით დაუმთავრებია მისი აგება და ციხესაც თითქოს აქედან მთელია ასეთი სახელწოდება (ბ. ახვლედიანი, ნარკვევი აჭარის ისტორიიდან, გვ. 138-139).

მეჭარი ეტიმოლოგია კრიტიკის ვერ უძლებს. საკმარისია აღინიშნოს, რომ თურქებმა ეს ციხე 1547 წელს დაიპყრეს. გონია კი ამაზე ბევრად ადრე იხსენიება მიხეილ ბანარეტის „ტრაპეზუნდის ქრონიკა“-ში, რომელიც XIV საუკუნის თხზულებაა. თურქებს, რა თქმა უნდა, არ შეეძლოთ ქარი კიდევ დაუპყრობელი ციხეების და სოფლებისათვის თავიანთი სახელები შეერქვათ. შიტატების შემდეგაც კი ვერ აკეთებდნენ ამას, ადგილობრივ სახელებს ზოგჯერ თურქულად თარგმნიდნენ მხოლოდ ანდა იშვიათად თავისებური გააზრებით გადააქონდათ.

ვ. იაშვილის მტკიცებით „გონია“ ნაწარმოები უნდა იყოს სპარტოლიანის (გვ. 17).

ეს მოსაზრება უფასურობს არ ჩანს, თუმცა იგი ავტორის სათანადოდ შემაჯავებლად დასაბუთებული ვერა აქვს. შავი ზღვის ქვეყნებთან გენუელთა საეპირო ურთიერთობის სერაიოზული

შესწავლა მკვლევარს ამ მხრით უდაოდ საგულისხმო მასალებს შესძენდა. მარტო ის რად-
ლირს, რომ ის გზა, რომელიც კოროხის აუზში (ამ ციხის მახლობლად) გადიოდა გენიის გზის
სახელით იყო ცნობილი.

გონიის ამგვარი ეტიმოლოგიის გვერდით ამ უკანასკნელ ხანებში წამოყენებული იქნა მე-
ორე მოსაზრება, რომელიც გეოგრაფიულ სახელ „გონიას“ უკავშირებს ასეთივე ფონეტიკური
აღნიშვნის მეგრულ სიტყვას.

ვ. კანტურიას განმარტებით „გონია“ მეგრულად „წყალდიდობის შედეგად აბობქრებულ
აზიოთებულ მდინარეს ნიშნავს“ (ციხე-ქალაქ გონიის ისტორიისათვის, რუსთაველის სახ. ბა-
თუმის პედინტიტუტის სტუდენტთა შრომები, 1, გვ. 54). მისივე ვარაუდით „კოროხის აუზში
მცხოვრებ მეგრულ-კანებს უნდა შეერქვათ ასეთი სახელი კოროხის ნეობის ქვემო წელისათ-
ვის“ (იქვე). ამის შემდეგ ავტორს საეჭვოდ აღარ მიაჩნია კოროხის შესართავში არსებულ ციხე-
საც ამ მდინარისათვის მის მიერვე შერქმეული სახელი (გონია) მიეღო (იქვე).

ადგილობრივ ნადავზე გონიის ეტიმოლოგიის ეს პირველი ცდა ინტერესს იწვევს.
მაგრამ იგი დამაყენებელი ვერ არის. როგორც ირკვევა, წყალმა რომ „გონია“ გააყე-
თოს ამისათვის სრულიადი აუცილებელია არ არის წყალდიდობა. იმ ტალღობრივ წრეს, რო-
მელსაც მეგრულად „გონიას“ უწოდებენ, მდინარე ყოველი პატარა ჩაქუხის დროს აკეთებს.
გარდა ამისა ესეც არ არის გონიას ერთადერთი მნიშვნელობა, გონია მეგრულში სხვა რამის
აღსანიშნავადაც იხმარება. ასე მაგალითად, „იგი (გონა — ე. ს.) ნიშნავს შთის გორაკის, ბორც-
ვის გაგრძელებულ ზურგს“. (ს. ცაიშვილის ცნობა).

სიტყვა გონია, როგორც სასაბამო იარაღი, განმარტებული აქვს საბა ორბელიანსაც (ქარ-
თული ლექსიკონი, გვ. 71).

სახელწოდება გონიის ეტიმოლოგიით დღემდე მხოლოდ ამ ციხის მკვლევარები, უმთავრე-
სად ისტორიკოსები, იჩენდნენ დაინტერესებას და ცდილობდნენ მის ახსნას, მაგრამ გონიას
მეცნიერული ეტიმოლოგია, როგორც ჩანს, ამ საქმის არასუბიკალიტ მკვლევართა ძალღმწეს
აღმებრებელ, ამიტომ დრო არის მას უფრადლება მიჰაქციონ ენათმეცნიერებმა.

მ. პევაძე ქალის სახელია (შდრ. ვეა).

მ. ბუჯალი რამდენიმე მნიშვნელობით იხმარება: 1. ბუჯალი ეწოდება მცენარის იმ
ადგილს, საიდანაც იწყება ვანტოტება. 2. ამავე სახელით აღინიშნება კუთხე (თიბისის, სოფ-
ლის ან სხვ.). შდრ. ბუჯალი (ნ. მარტი), ბოჯახა (ალ. ლლონტი), ბოჯაყი (ს. ელენტი) (შ. ნიყარა-
ძე, ზემოქართლის თავისებურებანი, ბათუმი, 1957 წ., გვ. 136).

ზ ა ნ მ თ ი ი

სარფის ხასოფლო ხაბუო

1. ზ. ლიოზენის მტკიცებით სარფი თურქული წარმოშობის სიტყვაა და ნიშნავს „ტალახიან
ადგილს“ (ზ. ლიოზენი, რუსული ლაზისტანის სანაპირო, რუსეთის სიამბ. გეოგრ. საზოგადოე-
ბის კავკასიის განყოფილების მოამბე, ტ. XVIII, ტფ., 1901 წ., გვ. 50). მისივე ცნობით
სარფი არ არის ამ სოფლის ძველი სახელი, წინათ მას ბუჯეა რქმევია (იქვე). ასე უთქვამთ:
ლიოზენისათვის ადგილობრივ მცხოვრებლებს. რამდენად მართალია ასეთი რამ, ძნელი
სათქმელია, რადგან წყაროებში იმაზე ვერაფერს წაეაწყდით და არც ხალხმა იცის დღეს
მასზე რაიმე.

2. ინგოროყვა, რომელმაც პირველმა სცადა სახელწოდება სარფის მეცნიერული ახსნა.
მას აფსარის სახელწოდება ფორმად მიიჩნევს. „თანამედროვე სახელწოდება ხარფი (Z ფსა-
რეფი, მრავლობითი რიცხვის ლაზური დაბოლოებით), — წერს იგი, — არის სახენაცვალი
ფორმა ძველი სახელწოდებისა აფსარი (მრავლობითი რიცხვის ლაზური დაბოლოებით
აფსარეფი-აფსარება)“ (გიორგი მერჩულე, გვ. 204, შენიშვნა 2).

სარფის აფსარიდან მომდინარეობის ინგოროყვისეული აზრი, რომელსაც სათანადო საბუ-
თიანდაც არ ახლავს, სარწმუნოდ არ გამოიყურება.

სახელწოდებაში სარფი ფ თანხმოვანს ავტორი მრ. რიცხვის ნიშნად მიიჩნევს და უმაღლე
აფრ-ად აღდგენს, ასევე აჩენს დაქარგულ ფუძისეულ იფ და ღებულობს ფსარეფს, ამის

„შემდეგ „დაკარგულე“ თავსართ „ა“-საც თავის ადგილს მიუჩნევს და სარფის თავდაპირველ ფორმად აუაღიბებს აფსარეფს და ტოლობის ნიშნით აფსარებზე-თან, ამთავრებს საქმეს.

მაგრამ ეს ასე არ არის. და იმიტომ, რომ სარ-ფის „ფ“-ს თანხმონის შრ. რიცხვის ზანურ მაწარმოებლად მიჩნევა მარტებელი არ ჩანს, რადგან როგორც ცნობილია, კანურში „ეფ“ სუ-ფიქსი კარგავს ე-ს და ფ-ს სახეს იღებს მხოლოდ მაშინ, როდესაც იგი ხმოვანზე გათავებულ ფუძეს აწარმოებს, ხოლო ბოლოთანხმონიან ფუძეზე დართვის დროს იგი ყოველთვის სრულად გვაქვს დატული. (არნ. ჩიქობავა, კანური გრამატიკის ანალიზი, თბილისი, 1936 წ., გვ. 49).

ეს გარემოება კანურის მყარ გრამატიკულ თავისებურებას წარმოადგენს და ჩვენს მაგალითში არავითარ გამონაკლისს ადგილი არ შეიძლება ჰქონდეს.

რაც შეეხება თავსართი „ა“-ს და ფუძისეული „ფ“-ს აღდგენის საკითხს, ესეც ავტორის ნებისმიერი კონსტრუქცია ჩანს, რომელიც დამყარებულია არა მეცნიერულ ანალიზზე, არამედ ახლანდელი სარფის მიდამოებში აფსარის ლოკალიზების მცდარ ვარაუდზე.

2. ბარდიშალი (ვენ.) — ზეინის ლელე.

3. კელენდე(რ)ე არის თურქული „კალინდერეს“ კანური დამუშავება და ნიშნავს „სისხლან ღელეს“.

4. სახელწოდება „ცხებერლელის“ ფუძისიტყვა კანურია, ხოლო ლული თურქული სუფიქსი, ნიშნავს ცხმდარს.

5. ამ 12-ოდე წლის წინათ აქ ხემშილები (გამაჰმადიანებული სომხები) ესახლნენ და ამიტომ უწოდებენ ხემშილულს.

6. ეს სახელწოდება წარმოადგება თურქული სიტყვებისაგან. „ღეგირმენდე(რ)ე“, რაც წისქვილილელს ნიშნავს.

7. მონტრაცა (ვან.) — ნაშეგები.

8. კერეცა (ვან.) — მაგარი, მოუდრეკელი.

9. ოქალანე (ვან.) — საკობორჩხლე.

10. ბურბუ (ვან.) — ღამურა.

11. ასე უწოდებენ ამ ადგილს აქ მდგარი რამდენიმე ზეთის ხილის ხის გამო.

12. ქაუშახს უწოდებენ ნაპირის სიახლოვეს, ზღვაში არსებულ ლოდს.

13. ფუჯ (ვან.) — ძროხა, ოჩყერე (ვან.) — საწოლი.

14. ამ ტყეში ერთ-ერთ წიფელზე ამოჭრილია წალდის (კანურად ბურქული) გამოსახულება და ამიტომ უწოდებენ ასე.

15. თხირეფუნა (ვან.) — თხილნარი.

16. კვონჩამურე (ვან.) — ქვისსაცხველი ანუ ჩამური.

17. გენიალონი (ვან.) — სასრიალო, სათრეილი.

18. კაელიშყონა (ვან.) — კაკლის ყანა.

19. კიტა (ვან.) — პატარა, უმცროსი.

20. ნომქეთებენი — ნასკოლარი (ნოა ქართული „ნა“ პრეფიქსის კანური შესატყვისია, მექთები კი სკოლას ნიშნავს თურქულად).

21. მსქიბუჯალა (ვან.) — წისქვილთან. (მსქიბუ (ვან.) — წისქვილი, „კალა“ (ვან.) — თანდებელი „თან“).

22. მსქიბულალო წისქვილილელე (ამ ღელეზე გადის სახელმწიფო საზღვრის ხაზი).

23. ეს სახელწოდება ნაწარმოებია ზანურში გეოგრაფიულ სახელთა ჩვეულებრივი ბოლო-კიდურით „შა“, რაც ქართულ „ხა“ ფორმანტს უდრის. კანური ტიპში ქართული ტბისა-ს შესატყვისია („ტბა“-ს კანურში იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც „ტობა“-ს მეგრულში), ასე უწოდებენ მსქიბულალს შესართავთან, რადგან იგი აქ ზღვის მოქცევის დროს ტბორდება და გუბეს ქმნის.

24. ნოლა კანურად საბაზრო ადგილს, ქალაქს ნიშნავს (ივ. ჭავჭავაძე, ქართული ერის ისტორია, წ. 1, ტფ., 1913 წ., გვ. 47-48; არნ. ჩიქობავა, კანური გრამატიკის ანალიზი, თბილისი, 1936 წ., გვ. 50).

25. ყონამგეი (ვან.) — ყანამგელი.

26. მცხელეფუნა (ვან.) — მსხლანარი.

ТОПОНИМИКА ЮГО-ЗАПАДНОЙ ГРУЗИИ

(Аджарская АССР)

Топонимика является весьма важной вспомогательной отраслью исторической науки.

В грузинской историографии на топонимику обращали немалое внимание наши выдающиеся ученые (Вахушти Багратиони, И. А. Джавахишвили, С. Н. Джанашиа, Н. А. Бердзенишвили и др.), но все же она еще в достаточной степени не выдвинута.

Для расширения и углубления топонимических исследований прежде всего следует приступить к последовательному описанию названий местностей разных уголков Грузии.

В этой книге дана первая попытка такой работы. В ней изложена одна часть топонимики юго-западной Грузии. Остальная же часть будет представлена во второй книге, которая подготовлена к печати.

Юго-западная Грузия характеризуется многообразной и богатой топонимикой. Наряду с названиями местностей собственно грузинского происхождения в достаточном количестве встречаются и занские (мегрело-чанские) названия. Это вполне понятно. В древности данный край был населен мегрело-чанским (западные грузины) племенем, что и оставило отпечаток в топонимике. Отчасти встречаются и турецкие названия, как плод векового господства турок в этой части Грузии. Большинство подобных названий образовано путем перевода грузинских слов на турецкий язык.

Затрагивая вопрос топонимики, автор, разумеется, не мог обойти вопросы исторической географии. В книге дана попытка разработки вопросов исторической географии следующих частей юго-западной Грузии: исторической Аджарии (ущелье Аджарис-цхали), Мачахели (древнегрузинский Мичихиани), Нигали (Лягани, Ливана), Гониа (древний Апсар) и Чанети (Лазети).

Die Toponimik des Südwestlichen Georgiens

(Adsharische ASSR)

Die Toponimik ist ein überaus wichtiges Hilfsgebiet der historischen Wissenschaft.


Der Toponimik in der georgischen Historiographie haben unsere hervorragenden Gelehrten (Wachushti Bagrationi, J. A. Dshawachischwili, S. N. Dshanaschia, N. A. Berdsenischwili u. a.) nicht wenig Aufmerksamkeit geschenkt, und doch ist sie nicht in genügendem Masse befördert worden.

Zwecks Erweiterung und Vertiefung der toponimischen Erforschungen muss man vor allem mit folgerichtiger Beschreibung der Ortschaftsbenennungen in den verschiedenen Winkeln Georgiens beginnen.

In diesem Buch wird der erste Versuch einer solchen Arbeit gegeben; in ihr ist ein Teil der Toponimik des Südwestlichen Georgiens dargelegt; der übrige Teil wird im zweiten, bereits zum Druck vorbereiteten Buch, dargestellt werden.

Charakteristisch für das Südwestliche Georgien ist seine mannigfaltige und reiche Toponimik. Neben den Benennungen der Ortschaften eigenen, georgischen Ursprungs findet man zur Genüge sanische (megrelo-tschanische) Benennungen. Das ist vollkommen begreiflich. Dieses Land war in uralten Zeiten von megrelo-tschanischen (westlich-georgischen) Stämmen bevölkert gewesen, was sein Gepräge in der Toponimik gegeben hat. Zum Teil trifft man auch türkische Benennungen als Resultat der dreihundertjährigen Herrschaft der Türken in diesem Teil Georgiens. Diese Benennungen sind vorwiegend durch Übersetzungen aus dem Georgischen ins Türkische entstanden.

Bei Berührung der Frage der Toponimik konnte der Autor die Fragen der geschichtlichen Geographie natürlich, nicht umgehen. Im vorliegenden Buch ist ein Versuch der Ausarbeitung von Fragen über geschichtliche Geographie folgender Teile Südwestlichen Georgiens gegeben: des historischen Adshariens (Engpass Adsharis-Zchali), Matschacheli (das altgeorgische Mitschichiani), Nigali (Ligani, Liwana), Gonia (uraltetes Apsar) und Tschaneti (Laseti).



**ტოკონომიკურ და გეოგრაფიულ
სახელთა საძიებელი**

ბ

- აბაზალოდლიკალო 50
 აბანვა 135
 აბანო 57, 61, 63, 65, 78, 83, 100, 126
 აბანოახო 103
 აბანოთაეი 79
 აბანოპირი 57, 69, 124, 127
 აბანოტიალი 95
 აბანოფერდი 37, 95
 აბანოქელი 132
 აბანოლელე 56, 70, 84, 95, 100, 118
 აბანოყელი 84, 99, 112, 116
 აბანოშყარი 140
 აბანოწყალი 139
 აბანოხევი 94, 111, 120
 აბაშა 182
 აბლიასეკლი 60
 აბნაეი 51
 აბსარი 179
 აბისლამიძეები 130
 აბუქეთა 66
 აგარა 37, 40, 53, 54, 67, 70, 98, 108, 119, 124, 138, 145, 163, 171, 173
 აგარათაეი 171
 აგარაკი 127
 აგარანი 15
 აგარაქეთი 97
 აგარაწყალი 47, 150
 აგარლებიახო 124
 აგოთა 60
 აგრიჩაი 12
 ადა 138, 140
 ადაძმები 116
 ადეშაკალო 64
 ადილე 17, 174
 ავანანთი 124
 ავანანი 65, 74, 122, 123
 ავანანქევი 87
 ავანანქოლო 126
 ავანანები 72, 105
 ავანანიპირი 92, 93
 ავანანიტაბი 98
 ავანნიყანა 116
 ავგია 139
 ავჯანდრა 130
 აზრათი 94
 ათენი 185
 აფინა 180, 185
 აია 22, 188
 აირაზატო 16
 აკვანა 120, 132
 აკვანეთა 57, 130, 131, 136
 აკვანეთაბოლო 98
 აკვანეთაჟ 99
 აკვანეთი 69
 აკამუსისი 177, 178, 179, 180, 181, 182
 აკამუსეონა 180
 აკრიია 175
 ალაბური 70
 ალაზანი 12
 ალეიკრი 117
 ალაილითუნარი 126
 ალაილქელი 133
 ალიბეგიაე 129
 ალიეაე 108
 ალზნარები 99
 ალიზნარი 80
 ალიოშვილები 37, 59, 60, 91
 ალიმანაკაპანი 117 -
 ალშე 168
 ალშეკობი 108
 ალშმელა 126
 ამალუბა 40, 100
 ამალუბებიწყარი 112
 ამპროლაური 18
 ამიერკავკასია 16, 152, 181, 182, 185
 ამობერილი 80
 ამოღინი 123
 ამონაძირაევი 60 -
 ამოსხაელი 94
 ამოსხვალუკალა 114
 ამოღმართი 66
 ამუშატრი 92
 ანაკერიტი 27, 154
 ანატკერი 107
 ანთაბატრა 122
 ანწლანა 100
 ანწნარი 108, 138
 ანჭოროკები 132
 არაგვი 9, 22
 არაკეთი 35, 91
 არაკლია 33
 არაქსი 178
 არგინეთი 110, 111
 არდაქანლები 71
 არღუქსირთი 139

- არზრუმი 22, 29
 ართვინი 27, 29, 30
 არიფოლღისგრა 114
 არიფსა 182
 არშენია 178
 არნატლი 114
 არსენგეტლი 58
 არსიანი 22
 არსიანიფერდი 87
 არტანი 13, 17, 23, 28, 159, 161, 176
 არტანუჯი 9, 10, 24, 25, 26, 28, 147, 159, 165, 174
 არჭაბე 180
 არქეოპოლისი 178, 179
 არღავოდ 52
 არუისციხე 26
 არუიძირი 85
 არუნალი 35, 61, 90, 105
 არუნალიღელე 104
 არშენაძემები 71
 ასავალი 92, 124
 ასავლიანი 121
 ასალიეაქე 99
 ასამბაძემები 59
 ასანაზიარევი 60
 ასისფორნი 23
 ასკანა 182
 ასკილატრა 122
 ასლიბალი 139
 ატკენჩილი 93
 ატმანი 47
 ატობანა 135
 აფასადგმური 117
 აფსარეა 179, 186, 188
 აფსარი 21, 23, 31, 32, 154, 175 179, 180, 181, 182, 184, 185, 191
 აფსაროსი 179
 აფსარუნტი 181, 188
 აფსერტოს 179, 181
 აფხაზეთი 17, 18, 24, 33, 95, 143, 170, 173, 182, 184, 185
 აფხაზური 95
 აფხაქეთა 79
 აქეთა კარაქეტი 90
 აქეთამთა 105
 აქუცა 57
 აღღნა 121, 127
 აღშართი 67
 აღშართიძირი 64
 აღმასაქუთარი 138
 აღმოსავლეთ სიქართველო 176
 აჩიქმარდი 178
 აჩხოლა 129
 აცანა 182
 აწქესი 53, 149
 აქარა 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 31, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 169, 170, 171, 172, 181, 183, 185, 194, 196
 აქარისალმართი 128, 129, 133, 151, 152, 173
 აქარისწყალი 20, 21, 29, 30, 41, 46, 134, 143, 144, 145, 146, 149, 153, 155, 158, 169, 175, 194
 აქი 143
 აქევა 143
 ახალატე 93
 ახალახო 112
 ახალგზები 107
 ახალდაბა 73, 107, 155
 ახალეცე 101
 ახალთა 129
 ახალიუბანი 116
 ახალნაყაი 58
 ახალსოფელი 139, 184
 ახალყანა 96
 ახალუიშლები
 ახალშენები 84
 ახალშენი 59, 65, 69, 78, 92, 94, 100, 118
 ახალჩენი 109
 ახალციხე 27, 168
 ახარატლა 51
 ახეაქე 94
 ახიავრდარი 94
 ახიატრი 94, 96
 ახიზა 9
 ახისხა 168
 ახო 60, 61, 62, 70, 84, 98, 101, 103, 105, 107, 110, 111, 112, 116, 118, 123, 124, 125, 138, 153
 ახოპოლო 71, 122
 ახოთავი 63, 78, 111, 118, 125, 128
 ახოთი 57, 132
 ახოთიეაქე 132
 ახოთიღელე 132
 ახოთიხევი 91, 92
 ახოთიკილდიბოლო 96
 ახოშინდორი 62
 ახორა 47, 55
 ახოსერი 60, 72, 73, 80
 ახოფერდი 114

ამოღეღე 68, 103
 ამოქალა 72, 84, 85, 94
 აბტალა 161
 ახუები 67, 70, 72, 80, 83, 84, 88, 90, 91,
 94, 96

ახუებიღეღე 71, 73
 ახნა-ყელა 30
 აყატრი 117
 აყარკელა 97
 აყაშპირი 59

ბ

ბაბინატრი 78
 ბაბანეური 157
 ბაბანური 113
 ბაბატრი 61
 ბაბლეთები 96
 ბაბლუსავი 133
 ბაბა 59, 64, 97
 ბაგათიღეღე 79
 ბაგები 35, 60
 ბაგრატატლი 76
 ბადენატრები 65
 ბადუეუეთი 130, 144, 173
 ბაზალეთი 35, 68
 ბაზიარაშვილები 91
 ბაზიარეთი 131
 ბათალები 106
 ბათამები 35, 39, 111
 ბათატს 180
 ბათუში 10, 19, 21, 27, 28, 30, 32, 37, 38,
 39, 40, 41, 152, 154, 157, 160,
 162, 170, 172, 173, 175, 181,
 183, 185, 186, 187
 ბაიბურთი 32, 75, 124, 175, 177
 ბაიამები 67
 ბაირალიძირი 69
 ბაკათი 88
 ბაკანათი 57, 59, 61, 65
 ბაკარანევი 101
 ბაკეანა 103
 ბაკო 35, 39, 106
 ბაკოსწყალი 163
 ბაკრატატლა 71
 ბალათი 53
 ბალატრი 83, 88, 100
 ბალბანაქელი 65, 184
 ბალგვერდი 37, 47, 48
 ბალამები 72
 ბალენა 53, 75, 118, 128
 ბალენი 122
 ბალენითაი 129
 ბალთყანა. 67, 79, 81, 83
 ბალთუაქე 67
 ბალლარა 61

ბამბათი 135
 ბანაღეღე 111
 ბანკოყანა 67
 ბანნარისერი 107
 ბანყარი 116, 118
 ბაო 68, 91
 ბარათატლი 36, 76, 152
 ბარამულა 69
 ბარაქამირები 93, 98
 ბარაქები 94
 ბარახტიხო 90
 ბარდაღეღე 131
 ბარდნალა 61, 66, 72, 133, 136, 138
 ბარდნალი 35, 47, 50, 54, 56, 69, 75,
 88, 90, 91, 102, 104, 105, 111,
 112, 123, 124, 125, 129
 ბარდნალაჲ 52
 ბარდნალოქელი 50
 ბარდიშალი 140, 188
 ბარები 35, 71
 ბარებიღეღე 71
 ბარელატრი 35, 118
 ბარი 55, 57, 66, 88, 89, 108, 132
 ბარიღეღე 89
 ბარიკოლო 103
 ბარკალაშვილები 69
 ბარტატლები 84
 ბარცხანა 49
 ბარცხნიღეღე 49
 ბარჯიკალო 48
 ბასიღეღე 133
 ბასიღეთური 48, 53
 ბატონიხო 115
 ბაუჩაშვილები 70
 ბაქეტლა 131
 ბაღდადი 109
 ბაღი 118
 ბაღობოლო 98
 ბაღენარი 60, 61
 ბაღნარი 59, 134, 136
 ბაღჩა 100, 125
 ბაყათატრი 71
 ბაშატრი 115

- ბანატრები 109
 ბაცელური 57
 ბაძგარა 53
 ბაძგარვაკე 47
 ბაწნარა 49
 ბაწყარო 62
 ბახათეზი 78
 ბახმარო 35, 101, 104
 ბახტატრი 81
 ბახხა 80, 86, 94, 104, 122,
 ბახჩიხლო 138
 ბახჩიგები 91, 92, 95, 115
 ბახუნტარატლი 124
 ბახუნტარაძეები 117
 ბაჯგათი 67
 ბეპერახვევი 51
 ბეგაერა 47, 49
 ბეგიყიშლა 126
 ბეგოშვილები 112, 168, 169
 ბეთანია 161
 ბეთლემი 55, 66, 150
 ბელატევი 66
 ბელტულა 64
 ბელტულა 52, 62, 88, 109
 ბელტური 132
 ბენდელეკალი 134
 ბენჩატრა 123
 ბეგზიარი 133
 ბერაძეები 48
 ბერიახო 109
 ბერგუძოლა 59
 ბერეჩულა 124
 ბერინასახლევი 86
 ბერისარჩოხი 135
 ბერიტყე 56
 ბერიყანა 77, 94, 113, 121
 ბერიწყარო 113, 121
 ბერიკალა 126
 ბერკალი 113
 ბე-საელა 117
 ბერკეთო 73
 ბერშოუთი 24
 ბერძენატლი 82
 ბერძენევი 184
 ბესანახლევი 135
 ბესელაშვილები 79
 ბეჭთალოქელი 68
 ბელლატრი 108
 ბელლაძირი 51
 ბელელთა 35, 68, 80, 87
 ბელელსუყანა 70
 ბელლეები 128
 ბელლეთი 124
 ბელლეთდეგლა 126
 ბელლოკარი 137
 ბეშლარიკარი 139
 ბეშუმი 35, 127, 172
 ბეშუმდეგლა 127
 ბეშური 93
 ბეშურითაი 93
 ბეჩიყანა 57
 ბეჯანიყანა 58
 ბზანა 52
 ბზანილელე 50
 ბზეკალი 50, 67
 ბზიბი 12
 ბზიკატრი 110
 ბზიკარქალა 91
 ბზიკისერი 71
 ბზუბზუ 51, 149
 ბიბაქეთი 88
 ბიზაზიარი 110
 ბიზანტია 24, 33
 ბილალიძიყიშლა 73
 ბილაკარი 139
 ბილურთი 100
 ბიშბილები 107
 ბინდახევი 118
 ბიტონიკი 139
 ბირგველა 83
 ბირკანლა 94
 ბირკატლი 122
 ბირნიხევი 110, 111
 ბირურები 74
 ბიმაყანა 129
 ბიწე (ვიწე) 32
 ბიჭვინთა 179
 ბიჭობინა 124
 ბლენეთიკოლდე 85
 ბლესინა 50, 54, 56, 58, 60, 61, 62, 124
 ბლესინი 70, 135
 ბლიანი 132
 ბლისნახო 113
 ბლიბახჩა 95
 ბლიძირა 66, 70
 ბლიძირი 56, 63, 89, 110, 112
 ბლიძირიხედა 89
 ბოას 175, 177, 179
 ბობორტყა 50
 ბობოყეთი 173
 ბოგა 58, 117, 118
 ბოგალელე 102
 ბოგახილი 66

ბოგოლო 51, 54, 57, 60, 61, 64, 68, 74,
75, 76, 78, 82, 86, 87, 90, 93,
100, 102, 103, 104, 106, 108, 113,
120, 123, 126

ბოგოლელე 57, 97, 103

ბოგილო 84, 95

ბოგლუბი 106

ბოგლული 52

ბოგშეაძირი 75, 85

ბოგშეაძირები 72, 110

ბოდიში 117

ბოერეთა 102

ბოიალმინა 130

ბოკელა 107, 109, 115, 122, 123

ბოკელათი 36, 89, 114, 116, 118, 121

ბოკეერაბო 96

ბოლუათი 59

ბოლოენახი 99

ბოლოდუბი 138

ბოლოკილათები 87

ბოლომწილა 50, 52, 53

ბოლომწირა 131

ბოლოწრილა 131

ბოლოყო 139

ბოლული 94

ბონნარი 117

ბოძა 53

ბორგნალა 130

ბოროსოქაქლული 138

ბორალეთი 154

ბორაყატი 57

ბორციახი 112

ბორჯომი 154, 170

ბოსტანა 48, 62, 110, 129

ბოსტანათი 65, 74, 77, 115

ბოსტანი 80

ბოსტნები 65, 80, 107

ბოტიაძირები 98

ბოღაზო 133

ბოღვა 55

ბოლიქალა 101

ბოშტეფე 138

ბოყვათი 63

ბოშატრი 37, 124

ბოშატრიდეგლა 126

ბოხრიყიშლა 127

ბოჟინაძირები 73

ბეინაეი 119

ბრაგა 76, 80, 81, 85

ბრაგები 97

ბრანჯატლი 47

ბრეეთი 136

ბრილი 37, 74

ბრინთა 35, 67

ბტყელა 77

ბტყელკილიქვეში 37, 95

ბუთური 74

ბუთურატლი 99

ბუმბული 61, 64

ბუმბულაყარო 33

ბუმბულასერა 27

ბუნგარი 69

ბუნიელა 116

ბურვილი 110, 112, 113

ბურვილები 112

ბურილელე 128

ბურმალელე 103, 107,

ბურკენაეი 136

ბურული 106, 107, 125

ბურღლოწყარო 106

ბურკულიმეპელი 140

ბურჰანასეგლა 117, 170

ბუქარაძირი 108

ბუქატრი 133

ბულაური 115, 120

ბულარეთი 116

ბულნარი 61

ბუცყატრი 127

ბუქე 89

ბუქია 55

ბუქუნატრი 98

ბუქალი 140, 191

ბუქვა 64

ბღანეტლა 104

ბღარჯატლი 104

ბღუნარა 78

ბ

გაბოსტანური 83

გაბოსტანურები 83

გაბრელაეი 35, 91, 92

გაბრელატრი 90

გამბულწყარო 90

გაგადია 91

გადაგადმო 48

გადადეგლა 51

გადათხრილი 61

გადასაქციელი 129

- გადამღმა 106
 გადამღმაუნა 81, 107
 გადამღმითა 123
 გადამღმითი 59, 85, 86
 გადამღმისერი 98
 გაუეთი 161
 გაზელურები 93
 გათხრილი 133
 გალანძული 125
 გამანათლებელი 35, 92
 გაბართი 108, 113
 გამბარატლა 51
 გამპულკილდითაიდელე 37, 104
 გამოკაფული 117
 გამოსახედავი 84
 გამოღმა ტომამეთი 95
 გამოღმაქალა 79
 გამოღმა კარნალი 139
 გამტკიცული 137
 განაყოფთა 35, 88
 განახლება 39, 110
 განჯხისერი 119
 განჯხისერი 127
 განჯხიქვეშა 130
 განჯური 95
 განთიადი 38, 139, 184
 განიგზა 106
 განჩინი 101
 განძიყანა 59
 გაპაწყული 89
 გარეკუნი 63
 გარეტყე 39, 61, 146
 გასაველი 105, 106, 107
 გასავალქალი 88
 გასატერი 116
 გასაყარი 94, 109, 125
 გასაყიდელა 121
 გასატრამელა 50
 გაფენილოწყალი 127
 გაღმაახუები 104
 გაღმაეკე 100, 139
 გაღმაეკელი 57
 გაღმა კახეთი 157
 გაღმაქერიე 120
 გაღმა ტომამეთი 95
 გაღმატყე 60, 95
 გაღმაჟუნა 58, 60, 104, 105, 129
 გაღმაქალა 93, 103, 116
 გაღმა კარნალი 139
 გაღმები 100
 გაღმითი 112
 გაღმითები 90
 გაწიარტი 96
 გაჭრილკაპანი 109
 გაჭრილსერი 77
 გაჭრილქელი 135
 გებელატერი 67
 გეგელატერი 101
 გეგელიძეები 68
 გედუგი 92
 გეეგეშური 123
 გეეზეთი 136
 გეზენი 137
 გელატრა 119, 121
 გელატრაჟ 123
 გელიგური 121
 გელიარჩვეთი 137
 გელობევი 92
 გემინაბაბი 55
 გენილონი 140, 188
 გენუა 191
 გენჯელბახჩა 56
 გეორგია 9
 გერიკლიზოლი 88
 გეფინერი 137
 გეჩეგი 106
 გეჩეგა 83
 გეჩეგი 70, 79, 86, 95, 100, 101, 107
 გეჩელული 51
 გელა 54, 113, 116
 გელიათები 98, 122
 გელიათი 94, 123
 გელიაჟ 56
 გელიქალა 106, 114, 126
 გელიმინდორი 127
 გელიტიალი 82
 გელიყანა 129
 გელიწყარეთი 62
 გელიქალა 89
 გელიქალები 95
 გელიქალითაიე 103
 გელიცა 72, 73
 გელია 28, 37, 134, 183
 გელიამკალი 55, 56
 გელიამული 35, 63
 გელიარქელი 135
 გელიგვეთი 132
 გელიეთი 83
 გელიბუდე 112
 გელიამული 122
 გელირდა 59, 96, 116, 120, 122, 123
 გელირდაბოლო 88, 104
 გელირდაში 138
 გელირდაბო 91

გვერდახუები 96
 გვერდები 81, 82, 110, 111, 112
 გვერდანი 94
 გვერდენახი 115
 გვერდი 83, 89, 93
 გვერდობოლო 83
 გვერდითრნალი 122
 გვერდისძირი 14
 გვერდიღელე 90
 გვერდული 100
 გვერდულა 86, 88
 გვენადირავეთ 35, 51
 გვიანეთი 129, 131
 გვიშპირი 69
 გვირაბი 64
 გზაბაწარა 104
 გზაქვეშა 63
 გზაქვეში 113
 გზაშეები 108
 გზიპირი 79, 132
 გზიპირები 96
 გზიპირითენნარი 120, 121
 გზიქვეშა 71, 128
 გზიქვეშად 98
 გიგითრი 79
 გიღელაღელე 74
 გიღელა 34, 120
 გიღელათი 65
 გიღელაღელე 78
 გიოლბაში 140
 გიშისწყალი 12
 გლავეკოსი 178
 გლეთური 112
 გობა 87
 გობაქალა 96
 გობები 88
 გობეტრა 62
 გობელი 48
 გობვაკე 100
 გობთხევი 136
 გობიკარი 121
 გობიღელე 134
 გობიწყარო 109
 გობიქადგომი 51
 გობრონეთი 35, 40, 68
 გობაკილდე 72, 155
 გობანეთი 133
 გობატრი 117
 გობამდეები 84
 გობაწყარო 124
 გობვადანა 59
 გობვიაშვილები 70

გობგიეთისერი 96
 გობგოტრიქელი 56
 გობვიხარტი 39, 59
 გობვიხარტივეი 73
 გობვინიძეები
 გობვირდიქელი 131
 გობვიწყარო 100
 გობვლატრი 97
 გობვნიბოლო 66
 გობვოლატრი 58
 გობვოლაქელი 52
 გობვოლაშა 108
 გობვოლისერი 104
 გობვოლიქელი 134
 გობვოლიშვილები 63
 გობვოტრი 65
 გობვომდეები 130
 გობვირქატლი 118
 გობვუბიქალი 135
 გობვუბიქალა 117
 გობვერი 109, 110
 გობვათატრი 69
 გობღვამდეები 111
 გობღვერძი 60, 126, 127, 172
 გობდორატლი 52
 გობდორძატლი 124
 გობზანატრი 110
 გობლაფერი 66, 70
 გობლიშინდორი 61
 გობმანატრი 86
 გობმანი 85
 გობმარდული 76
 გობში 37, 49, 134, 147
 გობშიკარი 82
 გობშის შთა 147
 გობნატრი 75
 გობნია 21, 23, 30, 31, 32, 38, 41, 137,
 139, 181, 184, 185, 186, 187, 189,
 190
 გობნთი 82
 გობნთისერი 70
 გობნიეთი 96
 გობნიის ქურთები 184
 გობნიო 139
 გობნქეთი 85
 გობრა 58, 78, 86, 119
 გობრაკილდე 87
 გობრატლი 48, 108
 გობრასულანი 84
 გობრაქელი 129
 გობრალელე 79
 გობრაწმინდა 109

გორახევიდელე 86
 გორგატლიხვი 52
 გორგაძეები 37
 გორგაძეები 114, 117
 გორგაძეთი 132
 გორგოტლი 87
 გორგილატრი 100
 გორგინარლი 65
 გორგიშელეთი 95
 გორგოზანტლი 112
 გორგოშატლი 81, 91, 92
 გორგულეები 108
 გორი 92
 გორიეთი 133
 გორიკული 79
 გორიძირი 68
 გორბული 88
 გორძობა 50
 გორხანატლი 80
 გორჯულათი 76
 გოსრა 51
 გოშპარები 83
 გოშპარეთი 129
 გოჩაყანა 63, 107
 გოჩი 137, 138
 გოჩიტეთი 85
 გოჩიტურები 84
 გოქატრი 122
 გოხინავი 175
 გრეხილა 130
 გუბათი 59, 62
 გუგრახევი 97
 გუგულავი 63
 გუგულეთური 49
 გუდალეთი 161
 გუდასახო 113, 169
 გუდნარი 64
 გუდნისური 85
 გუდნა 85

გუზლიეთი 96
 გუთარაკილდური 82
 გუთარაკი 69, 82
 გულამედახო 72
 გულატყე 66
 გულაქალა 76
 გულდილა 102
 გულეები 40, 56
 გულიაშვილები 71
 გუმსა-გუმფსა 177
 გუნატრები 86
 გუნდატრი 62, 80, 109
 გუნთიბოლო 59
 გუნთიყანა 111
 გურამაშვილები 68
 გურია 9, 10, 17, 21, 23, 27, 31, 32, 143,
 145, 147, 149, 156, 170, 173, 182
 გუროქალა 77
 გურმატლი 68, 100
 გუფთა 53
 გუფეგი 138
 გუჯარეთი 115
 გუჩინიძეები 35, 47
 გძელა 86
 გძელაჲ 85
 გძელიახო 125
 გძელითენნარი 126
 გძელსათობი 127
 გძელიყანა 94, 129, 130
 გძელიკოლო 126
 გძელკობი 80
 გძელშერე 111, 120
 გძელშინდორი 117, 118, 120
 გძელყანა 59, 60, 72, 91, 112, 137, 139
 გძელყანები 68, 78
 გძელყანაძეები 96
 გძელქალა 94, 123
 გძელქალიბოლო 78

დ

დაბი 73
 დაბალწვერი 123
 დაბაძველი 37, 79
 დაბლაგომი 147
 დაბლაგონთი 70
 დაბლაჯაკე 136
 დაბლანაფუძარი 93
 დაბლაქალი 93
 დადელი 30

დავაზული 90, 91
 დავაზულები 92
 დავითაძეები 85, 138
 დავითეთი 131, 174
 დავლატრი 62, 63, 119, 122, 132
 დავლაძეები 40
 დავლაძეები 117
 დავლაძირი 116
 დათვატრა 50, 114

- დათვატრი 57, 91, 100
 დათვანაღჩენა 87
 დათვავანა 67
 დათვანყარო 98, 111
 დათვაძირი 120
 დათვინაკლავი 112, 114 .
 დათვისაკლავი 116
 დათვისაყენი 137
 დათვიტყე 133
 დათვიფელო 90
 დათვიფოლო 90
 დათვიფოქეი 74, 87
 დათვიღელე 95
 დათვიღელეწყერი 90
 დათვიღელიწყერი 37
 დათვიყანა 54
 დათოტრა 53
 დაიენი 21
 დაინწრატლი 76
 დაკებიანი 118
 დაკლავნო წყალი 88
 დაკოდოლი ქეი 54
 დამპალი 51, 52, 56, 61
 დამპალყანა 69
 დამპალწყარო 109, 116, 121
 დამტრეელი 66
 დამძირათი 175
 დამწყარი 121
 დანგრეტლა 61
 დანდალო 35, 39, 70, 154, 155
 დანისპარატლი 126
 დანნები 106
 დანჩხეი 52
 დარბაზატლი 107
 დარბარაძირი 63
 დარანი 113, 134, 169
 დარდოღელე 94
 დარგულა (დარგული) 34, 51, 52, 74
 დარე 38, 51
 დარეკეეშა 61, 89
 დარეკეეში 88
 დარიალი 12
 დარიითავი 98
 დარიკეილა 94
 დარღალა 135
 დარჩიძეები 40, 157, 158, 159
 დარჩიძეები 96
 დარჩიძეყანა 106
 დასავლეთ საქართველო 14, 17, 22, 155,
 173, 182, 185
 დასაქანი 105
 დასილული 126, 127
 დაფენილი წყალი 71
 დაღენკალი 79
 დაღოსტანი 12
 დაღოსიტი 140
 დაბატულა 27, 31, 154
 დებექური 47
 დეგირმენღერე 188
 დედაღუყვათი 134
 დედაბერა 51
 დედეშვილები 98
 დედულა 49
 დევატრა 128
 დევატრი 128
 დეეთაბაგა 82, 95
 დეეონშირი 19
 დეყანაშვილები 110
 დემირკაფი 140
 დემურყაფი 96, 158, 159
 დემურხანა 110
 დელემური 63
 დერე 38, 47
 დერემენღერესი 140
 დეფანთი 62
 დეფანური 95
 დეაბზუ 149
 დეალოძეები 63
 დეანა 97
 დეეთი 58, 83
 დეიბე 60, 63, 132, 151
 დეტეთა 66
 დოკონიძეები 111, 168, 169
 დიასამიძინასახლუეი 139
 დიაუხი 16, 22
 დიბე 49
 დიბეღღუზი 139
 დიბეყანა 137
 დიდდღმართი 106
 დიდდღმართძირი 105
 დიდდღპარა 114, 168, 169
 დიდდღპარიდელა 126
 დიდდღხო 72, 93, 101, 102, 104, 105, 113;
 115
 დიდდღკერდი 116
 დიდდღგორი 120
 დიდდღგულეი 138
 დიდდღგული 125
 დიდდღგენარი 115
 დიდდღწყერი 49, 56, 66
 დიდდღყე 57, 58, 59, 65, 79, 84, 86, 90,
 94, 102, 104, 116, 120, 129, 130
 დიდდღყეები 87

- დიდვანი 152
 დიდვანიკები 129
 დიდველათი 108
 დიდველი 133
 დიდვენახევი 92
 დიდთერნალი 78
 დიდიახო 72, 106
 დიდითლანი 138
 დიდოკიდდილებე 75
 დიდი ძეგლა 126, 127
 დიდიმერე 73, 87, 98
 დიდისასვენი 69
 დიდოქალი 140
 დიდოლე 67, 129, 134
 დიდოქალი 104, 106
 დიდოქათაი 130
 დიდლაშაბა 102
 დიდლაშე 105
 დიდშაშულა 130
 დიდშანიძე 137
 დიდშინდორი 60, 62, 96, 105, 139
 დიდშინდრევი 74
 დიდნახლევი 66
 დიდნალია 115
 დიდონავირა 103
 დიდოფილე 81
 დიდრეთავი 82
 დიდსავარდია 81
 დიდსასვენუქანა 133
 დიდსერი 75
 დიდსოქიძირი 103
 დიდუბე 95
 დიდფერდი 94
 დიდჟედი 136
 დიდქვა 92
 დიდქვამანდორი 77
 დიდქვიძირი 112
 დიდლე 61, 63, 64, 68, 133, 146
 დიდყანები 95
 დიდქილა 110
 დიდქოლო 120
 დიდხევა 77
 დივანა 30
 დივანხანა 60
 დიღვანი 124
 დიღვანა 53
 დიღვიანი 129
 დიღვიანლარდო 131
 დინთელათი 115
 დიოქნისი 40, 121, 122, 171
 დიოსნალა 113
 დიოშქალა 121
 დირნალი 66
 დისავარდია 81
 დობიჭრა 62
 დობილათი 35, 53
 დობირეკე 37
 დობირო 47, 49, 50, 131
 დობრიო 135
 დობრიახანა 138
 დოდლოძირი 61
 დოქლარა 76, 103
 დოლაბი 89, 90, 98, 103
 დოლაბიკარო 49, 60
 დოლაბეთი 134
 დოლაბური 119
 დოლიყანა 60
 დოლოვანი 49
 დოლოვნიუკე 129
 დოლოვნიშინდორი 130
 დოლოშატრი 104
 დოშუხალი 139
 დოყლაშა 75
 დოშკილი 111, 113, 121
 დოხოძები 37, 50
 დოხუდი 120
 დარი 80, 87
 დუაქები 169
 დუაქები 122
 დუბე 66, 72, 73, 83, 84, 89, 92, 122, 151
 დუბეყანა 104, 105, 106, 116
 დუბექალა 90, 92, 106
 დუბეჭური 89
 დუბიანი 131
 დუბირა 69
 დუბეჭები 93
 დუბიქალა 94
 დუდები 37, 78
 დუდიასნები 96
 დუდი 37, 73, 76
 დუდგულანი 102
 დუდგულევი 111
 დუდღნარი 47
 დუმატრი 110
 დუნგა 129
 დუქნიწინა 132
 დღვანი 86, 88, 89, 157, 158

ე

ეგლეში 177
 ეგერ 29, 143
 ეგერია 143
 ეგრი 29
 ეგრიტი 13, 29, 32, 33, 143, 178, 179
 ეგრიყანა 127
 ეებაყანა 88
 ეეგენიძეები 48
 ეეგენიძეებილელე 48
 ეეგენურილელე 73
 ეელჯათალი 56
 ეეფრატი 16, 22, 175
 ეზოკრები 80
 ეზოყანა 71
 ეიბანთები 87
 ეკალა 110, 112
 ეკალატრი 136
 ეკლანა 100, 109, 110
 ეკლიანი 116
 ეკლიასუკან 47
 ეკლესია 100
 ეკლესიგვერდი 135
 ეკნარა 57
 ელვატრები 98, 99
 ელვატროვაკე 99
 ელელიძეები 111
 ელიატრი 12

ელიწმინდა 40, 108, 114
 ემინასანები 91
 ენგენატრი 126
 ენკენეჟიძი 91
 ერბენული 111
 ერგე 29, 30
 ერგელური 61
 ერღვი 115
 ერღვათი 93
 ერევიანი 152
 ერზერუმი 16
 ერნალი 116
 ესელეყანა 57
 ექთალელე 62
 ექსზიარი 70
 ეშამური 123
 ეჩვათი 96
 ეწერი 137
 ეწერული 49, 52
 ეწნარა 35, 61, 65
 ეწნარი 103, 110, 112
 ეწნარივაკე 105
 ეწნარილელე 94
 ეწნარქელი 51
 ეწრიანვაკე 131
 ეწრიანვაკეები 96
 ეწრივაკეები 81

ვ

ვაზნარიგვერდი 98
 ვაითი 64
 ვაკე 37, 52, 68, 71, 75, 88, 94, 124,
 129, 132, 133, 134, 135
 ვაკებერსნალი 124
 ვაკელარი 75
 ვაკელკნარი 110
 ვაკენახევიარი 85
 ვაკესეშთია 135
 ვაკეყანა 128, 129
 ვაკეწიფნარი 74
 ვაკეჰალა 86, 89, 93, 115
 ვაკერატბლა 100
 ვაკიოთი 91
 ვაკითავი 88, 95, 131, 133
 ვაკძები 93, 103, 104, 125
 ვაკისადგური 51
 ვაკისანი 100
 ვაკისარია 129

ვაკისპირი 87
 ვალათი 36, 54
 ვანატრები 73
 ვანატრობა 35, 115
 ვანამეები 40, 170
 ვანამძები 118
 ვანები 35, 67
 ვანთილელე 100
 ვანი 69, 77, 94, 114, 152, 153
 ვანიგვერდი 114
 ვანიხევი 69
 ვარაზა 62
 ვარანეტლა 35, 70
 ვარანდიუული 47
 ვარდავაკე 118
 ვარდანულაძიძი 80
 ვარდეტლა 56
 ვარდენატლო 101
 ვარდენაჰალა 102

ვარდიანიღებე 95
 ვარდციხე 163, 164, 178
 ვარციხე 179
 ვარცხლა 119
 ვარჯანისი 37, 67, 153
 ვარჯენატლი 74
 ვასანეთად 51
 ვაყუფი 53, 149
 ვაყუფყანა 49
 ვაშატრაჲ 101
 ვაშაუმამღებები 119
 ვაშლათა 95
 ვაშლათი 67
 ვაშლათხევი 67, 109
 ვაშლანა 112, 122
 ვაშლები 89, 92
 ვაშლიანი 130
 ვაშლებიღელე 81
 ვაშლიძირი 115, 120, 137
 ვაშლობი 35, 127
 ვაშლოვანი 108, 168
 ვაშნარი 100, 138
 ვაჩიერი 35, 76
 ვაცოქედი 135
 ვაციოხე 118
 ვახტანგეთი 84
 ვეზირქა 114
 ველად 56

ველატრი 104
 ველაი 94, 121, 125, 127
 ველაურილი 117
 ველაშვილები 72
 ველიდი 53
 ველებური 60
 ველი 83
 ველიგზა 116
 ველისპირი 113
 ვენახები 110
 ვენახი 70, 71, 73, 75, 76, 80, 81, 83,
 87, 92, 99, 100, 114, 122
 ვეჯანიძირი 71
 ვერანიბოგელი 102
 ვერისახო 24
 ვერნები 104, 162, 163
 ვერხენა 86, 97
 ვერხენითაი 86
 ვერხენალა 56, 61, 62, 66, 71, 74, 78,
 91, 102
 ვერხნალი 69, 79, 109, 118, 127
 ვერხ(ო)ენა 35
 ვერხოფერი 125
 ვარჯნიწყალი 84
 ვირიზრუვა 67, 136
 ვირკურდანა 109
 ვიფხოვრნი 102
 ვიქ 175

ზ

ზაიქეთი 138
 ზალუმაქედი 53
 ზაითთაქალა 118
 ზაშპორი 126
 ზაშუა 16
 ზანატრი 114
 ზანეები 125
 ზანტატრი 115
 ზარბული 122.
 ზარზმა 11, 161
 ზარმელატრი 112
 ზაქარაფი 49
 ზაქარაშვილები 72
 ზებელური 48
 ზებექურტიქალა 111
 ზეგანი 74, 81, 99, 122, 125, 135, 136
 ზეგარდა 34, 49, 57, 58, 97
 ზეგარდანი 102
 ზეგვერდქედი 50
 ზელა იგთია 54

ზელა აღმე 168
 ზელა ბზანა 49
 ზელა ბზუბზუ 51
 ზელადაე 62, 98, 114, 118, 128, 131,
 134, 175
 ზელა თბილენა 107
 ზელა თბილნარი 138
 ზელა კუქულა 59
 ზელა მარადილი 183
 ზელა მაღლაკონი 49
 ზელა მაყვალეთი 95
 ზელა მახუნცეთი 53, 149
 ზელამერი 55
 ზელამინდორი 56, 101, 103
 ზელანაომჯარი 127
 ზელაღშე 66
 ზელაღმკვერალი 91
 ზელაოფიზელეთი 62
 ზელაუბანი 37, 91
 ზელაყანა 73

ზედა ჩხუტუნეთი 131
 ზედა ყოკო 144
 ზელიგალმა 65
 ზედობანი 48
 ზედრო 86
 ზეთიწყარო 95
 ზეთიინლული 140
 ზეკალო 56
 ზეკარა 84
 ზეკარითავი 84
 ზელოეთა 132
 ზემო აკარა 73, 159, 168
 ზემო მაკახელი 173, 175
 ზემოტრები 90
 ზემო ქართლი 13, 17.
 ზემოხევი 76
 ზენატუე 69
 ზენაქეთი 138
 ზენდილი 37, 55, 150
 ზენოატრი 71
 ზენაფა 66
 ზერანათი 94
 ზესოფელი 66, 153
 ზეკეთი 48, 75, 135
 ზეკნაფისერი 73
 ზეყანა 67, 70
 ზენკილა 57

ზენჭირაკილდე 77
 ზეარე 64, 66, 75, 85, 151, 153
 ზეარია 132
 ზეარელებისართი 139
 ზეარელდე 67
 ზეინატრი 86
 ზიარიტუე 98
 ზიაროყანა 49, 52
 ზიაროქალა 70
 ზიაროქალდეები 90
 ზიკალა 106
 ზიანო 112, 113
 ზინდანი 138, 139
 ზიზიარი 81
 ზიზნიეთი 125
 ზირაქული 57
 ზლოკეთი 82
 ზორტიხევი 102
 ზორტიხიდი 87
 ზორტნალი 70, 76, 84, 87, 89
 ზორტიუელი 117
 ზრუგენა 129
 ზრუგეთი 49
 ზუბანა 57
 ზუელეთი 93
 ზულუადირლი 29
 ზუნდავა 34, 37, 52
 ზღვისპირა კლარჯეთი 32

თ

თაკვიყურიდე 74
 თაგო 35, 110
 თაგოდემა 127
 თავარანგელო 36, 40, 128
 თავარანგელოყელი 40, 68
 თავარწიფელი 67
 თაგვატრა 131
 თაგვუბე 136
 თაგდეეთი 133
 თაგენახი 87
 თათაბალი 61
 თაგინი 35, 86
 თაგკალა 85
 თაგკალო 90
 თაგარაქულები 126
 თაგსახნისა 107
 თაგტაბლა 55
 თაგლურღუღეთი 109
 თაგშატრი 86
 თაგხმელა 113, 114

თამარკალა 92, 103
 თარანგელო 40, 73, 101, 103
 თარანგელოსერი 80
 თარო 74, 95, 116
 თაროები 96
 თაროყანა 96
 თათლაძირა 115, 116, 117
 თახლისი 30
 თბილისი 8, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 18,
 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27,
 28, 29, 31, 33, 38, 39, 40, 143,
 144, 145, 146, 147, 148, 149,
 150, 152, 153, 155, 157, 167, 171,
 172, 175, 177, 180, 182, 188,
 189
 თეგზატრი 63
 თეგზეაროდდე 95
 თეგზიტბა 107
 თეგთითი 175
 თეგთარაგერდი 118

- თეთრიეთი 98
 თეთრი ზღვა 183
 თეთრიმიწილე 95
 თეთრი ნილოსი 183
 თეთრობი 30, 51, 69
 თეთშაკი 87
 თელები 89, 90
 თელებიღელაგები 95
 თელებიწვერი 95
 თელებიჯალა 105
 თელეუმილები 103
 თელეხაშნარი 65
 თელაწეაქე 49
 თელაყიშლა 123
 თელიძირი 96
 თელკარი 102
 თელნარა 64, 72, 89, 101, 110
 თელნარი 73, 101, 102
 თეპინდრიკასერი 97
 თენნარა 60, 70, 86, 88, 89, 98, 113, 114
 თენნარები 96, 121
 თენნარი 83, 104, 105, 106, 107, 112,
 116, 117, 121, 123, 125, 127
 თენნარიბოლოზი 125
 თენნარითავი 106
 თენნარიწყალი 106
 თერნალა 48
 თერნალები 78
 თერნალი 75, 76, 78, 95, 99
 თერნალითავი 95
 თერციხანა 133
 თერპინდორი 32
 თერძელი 35, 52, 57, 65, 95, 125
 თეუე 60
 თეფეალთი 140
 თეფურათენნარი 121
 თვალატრი 101
 თაილიეთი 57
 თაგზაქეშა 105
 თოვარები 70
 თიენარი 61
 თიენარიეაქე 64
 თიენარითავი 64
 თითოლუკმა 115
 თიკანატრი 93, 105
 თიკანატრითავები 105
 თიკანაფერდი 113
 თიკანაღელე 87
 თიკრათავი 134
 თიხნარი 139
 თმოგვი 24
 თოდორაგი 136
 თოდორიეთი 137
 თოვლიეაქე 131
 თოთიჭრი 136
 თოკილე 68
 თომფომეური 83
 თორთუმბი 13, 30
 თოთალაწილი 94
 თოფინანაქელები 115
 თოფისანაყელა 80
 თოფისაგელა 138
 თობატრი 96
 თობსაშარეთი 84
 თრიალეთი 19, 25
 თუთავეერდი 68
 თუთინახო 113
 თუთუნახო 111
 თუთყურინბახა 130
 თურბელუდი 106
 თურქეთი 27, 30, 34, 163
 თურქეთის საქართველო 163
 თუხარისი 9, 175
 თხილავეერდი 123
 თხილაძირი 70, 93, 109, 114
 თხილები 53, 129
 თხილენა 40, 82, 107, 164, 165
 თხილთი 102
 თხილიანი 35, 47
 თხილიძირი 101
 თხილნარა 66, 79, 118, 122
 თხილნარი 21, 56, 70, 71, 78, 97, 103,
 121, 123, 127, 134, 137, 138, 164
 თხილნარითავი 125
 თხილნარილე 73
 თხირაფუნა 140, 188
 თხიფება 85
 თხმელნარა 48, 49, 51, 60, 66, 99, 111
 თხმელნარები 96
 თხმელნარი 54, 62, 70, 71, 72, 76,
 78, 113, 123, 124, 138, 139
 თხმელნარიეაქე 110
 თხმელნარითავი 120
 თხმელური 69

ი

იათური 94
 იაკობური 94
 იაკობაძეები 121
 იალმანი 104
 იანეული 35, 67
 იბაქური 113
 იბერია 13, 14, 22, 23, 24, 28, 29 32,
 33, 175, 176, 179.
 იბნაური 113
 ივრიაკე 123
 იელნარი 80
 ივერია 9
 (ი) ვირ (ჟ) 176
 იზისი 180
 იზრუვათი 100
 იკორწყაო 131
 იმამსუღ 139
 იმანატრი 49
 იმანაშვილები 72
 იმარწმინდა 112
 იმერატლი 113
 იმერეთი 10, 24, 147, 152.
 იმიერკავკასია 182
 იმნადგმევი 88
 ინატრი 132

ინაშარიძეები 62
 ინგლისი 19
 ინდეთი 82
 ინწკაბური 76
 ინწკირვეთი 78
 ინწკირვეთისწყალი 156
 ინწკირეთი 92
 ინძრეტლი 35, 67
 ინჯინარი 137, 138
 იორდანევი 136
 ირემბატლი 121
 ირემბატეები 115
 ირემეთი 175
 ირიზე 175
 ირიჯლუ 175
 ირმეზიკოლო 123
 ირმიკოლო 126
 ისაიატლი 99
 ისმეილაშერე 93
 ისპირი 3, 175, 177
 ისტამბული 175
 იქითა დებე 94
 იქითა კარაქეტი 90
 იქითოსფელი 49
 იფხანა 100
 იფხანაოქუდილე 129
 იხეატრი 79

ქ

ქაბატრი 67
 ქაქარდელე 74
 ქავიანი 77, 78
 ქავიანისერი 76
 ქავიანდელე 72
 ქავკასი 12
 ქავკასია 13, 18, 40, 174, 177, 179, 180,
 181, 183, 185
 ქაერები 85
 ქათხევა 123
 ქათხევენები 121
 ქაზანჯი 137
 ქაზიონი 38, 57
 ქაზმერე 112, 113
 ქაიკალზი 138
 ქაკაბაძეები 37
 ქაკაბაძეები 57
 ქაკალატრი 62, 128
 ქაკამირი 175, 177, 178

ქაკაშელა 178
 ქაკაშელი 178
 ქაკამის მდინარე 178
 ქაკამ-ფასისი 177
 (ქ)აკამფსისი 177
 ქაკამწყალი 178
 ქაკამვილიქელი 63
 ქაკანუქია 100
 ქაკლები 72, 91, 111
 ქაკლიანი 35, 50
 ქაკლოშონა 140, 188
 ქაკლოძირა 18
 ქაკლოძირი 70, 84, 90
 ქაკლნარი 138
 ქაკლოზიანი 80
 ქაკნარი 58, 60
 ქაკუტაქალო 93
 ქალაბოლო 132
 ქალავეთი 137

- კალაში 138
 კალაშხევი 51
 კალენდრე 140, 188
 კალეთავი 54
 კალეთი 82
 კალეები 35, 66
 კალიანჭალა 115
 კალო 73
 კალოგვერდი 53, 59, 60, 100
 კალოები 80, 96
 კალოთა 35, 80, 97, 105, 164
 კალოთავი 112
 კალოთისწყალი 163, 164
 კალოთქელი 130
 კალოზირა 116
 კალოპირი 59, 136
 კალოსუკანა 60, 112
 კალოქელი 58
 კალოქეშა 56, 70
 კამაკეთისერი 86
 კამარაჟი 96
 კანაფურა 61
 კანკახო 53
 კანკალატრი 117
 კანტარატლი 70
 კანტარტი 65
 კანტორები 103
 კაპანათი 82, 135
 კაპანახო 99
 კაპანახა 48
 კაპანდიბი 145
 კაპანი 37, 47, 48, 60, 130, 136, 145
 კაპანთი 132
 კაპანთხევი 130
 კაპანოლოკაჟი
 კაპანტყე 62
 კაპანყანა 51, 63
 კაპანჭალათი 62
 კაპარია 83
 კაპარპუვანი 108
 კაპარკული 113
 კაპეი 74
 კაპნები 35, 98
 კაპნითაუი 37, 41, 47, 125, 145
 კაპოეტრისწყალი 12
 კაჟიყანა 106
 კარაეთი 96
 კარათი 109
 კარაპანიწყერი 103
 კარაპეტი 90
 კარასერი 77
 კარაყელი 77
 კარიათი 66
 კარტყე 91
 კარლოკია 38, 62
 კარნატა 24
 კმრტნალი 91
 კარჩხალი 77, 86, 117, 155
 კარცხტიანი 134
 კარწახი 35, 109
 კასრათი 67
 კატაწყარო 52
 კატნარი 59, 65, 67, 69, 70, 72, 73, 75, 76
 კატნარიბოლო 92
 კატნარიქელი 56
 კატრები 82, 88, 94
 კატრიძირი 124, 127
 კაჩაბათი 84
 კაჩათი 109
 კაცითავი 62
 კაციშინა 132
 კაწანი 62
 კავეალი 53
 კავაქელი 54
 კახაბერი 115
 კახიძეებისახლოგვერდა 139
 კახიეთი 132
 კეხეხა 69
 კელელათი 69, 70
 კელენები 113
 კელეტმერე 73
 კემისები 72
 კენტარტი 67
 კენკინარა 91
 კენკინარი 112
 კენკინარი 126, 139
 კეპატრი 66
 კეჟერეთა 131
 კერათი 127
 კერასუნდი 30, 33
 კერკეტაში 140
 კერკეტევი 136
 კერკეტ(ო)ვანა 35, 83
 კეჟეტატრა 64
 კეჟინარა 49
 კეხივრია 82
 კეხივრი 67
 კეხიჭრი 83
 კვადავი 129
 კვადატრა 132
 კვანტიაწყარო 108
 კვანკათური 55
 კვარიათი 21
 კვარიათიღელე 140

- კვარსული 112
 კვატა 102
 კვატირა 106
 კვატისერი 102
 კვატურყანა 104
 კვაშბა 65, 151
 კვაშტიქელი 65
 კვაშტაღელი 65
 კვაყათა 114
 კვახური 105
 კველატონი 92
 კველო 127
 კვერეხია 136
 კვერნატლი 63, 70
 კვერნიეთი 52
 კვერცხიკალო 134
 კვესატრი 97
 კვესატრობოლო 97
 კვეტეტები 49
 კვახიძეები 89
 კვიდრიეთი 52
 კვიჩხია 61
 კვირატლა 122
 კვირთაქა 93
 კვირიატლები 84
 კვირიატლი 83
 კვირიაწმინდა 40, 81
 კვირიკეთი 130
 კვიტატრა 123
 კვიტატრი 68
 კვიტამერე 93
 კვიტიეთი 65
 კიბათისი 50
 კიბე 21, 39, 41, 47, 144
 კიბეთა 57
 კიბიათი 124
 კიბიათხევი 85
 კიბიაკილდე 71
 კიბითაქი 69
 კიბორჩხალი 58
 კიბონალა 61
 კილობანა 97
 კილობანათი 124
 კილობანაღელი 80
 კიკატრი 112
 კიკაშვილები 70
 კიკიბო 79
 კიკიეთი 184
 კიკლატრი 119
 კიკიტური 35, 47
 კილაიშინდარი 139
 კილდაკვერცხა 67
 კილდალობილი 108
 კილდეშყანა 53
 კილდესტყანი 106
 კილდიათი 52, 100
 კილდიანი 131
 კილდიბოლო 84, 88, 89, 90, 91
 კილდიგაგრილი 73
 კილდითაქი 54, 66, 75, 80, 88, 94, 124, 125
 კილდიქაა 87
 კილდეები 102
 კილდიკიქინა 132
 კილდიკოკლორია 90
 კილდიმარწყხი 100
 კილდიქეშა 50
 კილდიქეშე 79
 კირიღელი 97
 კილდიძირი 48, 51, 54, 58, 67, 87, 101, 119, 127, 131, 136
 კილდიხევა 128
 კილთაშუა 82
 კილთახევი 78
 კილიეთი 138
 კილიქეპი 94
 კინიხიდი 98
 კინტარატლი 71
 კინტურეთი 131
 კირკიათხეველელი 100
 კირკილეთი 53
 კირკილეთი 133
 კირშაკიდა 34, 47
 კირნათი 21, 30, 37, 134, 135, 183
 კასკასური 119
 კიში 12
 კიჭიტატრი 64
 კლაკინი 127
 კლარქეთი 10, 13, 17, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 32, 33, 144, 150, 167, 175, 176, 183
 კლდეკარი 25, 26,
 კლდისუბანი 79, 156
 კლოტია 119
 კობალატრი 109, 117, 118
 კობალაქეთი 101
 კობალეთი 37, 135
 კობალთა 89, 93
 კობალთახევი 93
 კობანახო 109
 კობახურა 125, 127
 კობროშული 107
 კონდნეძირი 104
 კონდიქარო 57, 93

- კოტეჯი 135
 კოკოლათა 105
 კოკოლაკილდითაი 96
 კოკოლაკალდე 73
 კოკოტაჭრი 70
 კოკიჯელა 117
 კოკიწვალი 139
 კოლა 13, 21, 24
 კოლომბრაზი 66
 კოლოსერი 81
 კოლოტაჭრი 37, 40, 55, 83, 113
 კოლოზნარი 65, 80
 კოლხა 21
 კოლხეთი 13, 14, 22, 28, 29, 32, 177,
 178, 180, 181, 182, 184, 185
 კოლიდა 177
 კომინაჭარი 138
 კომპიშერე 134
 კომფოლო 52
 კონდარაყანა 129
 კონია 186
 კონნარისერი 96
 კონოსი 110
 კოხცატყე 132
 კონცხა 133
 კონცხათი 67
 კონცხეთი 52, 83
 კოძირი 48, 146
 კოპატაჭრი 65
 კოპელაჭრი 118
 კოპიწყარო 104
 კოპლატყედი 51
 კოპშიში 36, 37, 137
 კოპრანა 92
 კოპრიზულეები 91
 კოპტაჭერი 133
 კოყორი 78
 კორდები 74, 133
 კორდი 37, 50, 62, 65, 67, 128, 133
 კორდიბოლო 62, 99
 კორდითაი 133
 კორდიკილდითაეები 97
 კორდიტყე 84
 კორდოყელა 59
 კორევი 100, 158
 კორითაი 137
 კორკოტოლღიყანა 60
 კორნალა 50
 კორნალეები 68
 კორნალი 52, 53, 57, 58, 63, 131, 132, 137
 კორნალია 67
 კორნალიყედი 130
 კორნელი 19
 კორიშეთი 35, 58
 კორტიველი 63
 კორტოხა 119
 კორტოხათი 117, 131
 კორტოხანი 112
 კორტოხი 92, 93, 102, 104, 137
 კორძატლი 86, 87
 კორხები 94
 კორხი 105
 კორხოლი 84
 კოსლითაი 64
 კოსლოპი 128
 კოსოლი 92, 110, 111
 კოსოლიასერი 98
 კოსოლიბოლო 110
 კოსმადლე 109
 კოსტანეთი 131, 174
 კოსტანეთისლე 174
 კოტაბო 64
 კოტაჭრი 117
 კოტაჭერა 133
 კოტაჭვარი 109
 კოტიორა 33
 კოტობიწყარო 105
 კოტრიბატლი 90
 კოტრობანი 59
 კოჭელი 51
 კოჭორი 15
 კოდრული 67
 კოშვი 47
 კოჩილიძინაკაფი 109
 კოცნატი 80
 კოძირი 67
 კოკისერი 81
 კოკობლაჭრი 69
 კოხები 77, 99
 კოხეთვარი 111
 კოხი 53, 95, 117, 118
 კოხისერი 91
 კოხნაპირი 58, 65, 76, 79, 80, 81, 98, 108
 კოხორია 49, 52, 58
 კუკუნახევი 86
 კუკუტაჭრი 110
 კულხა 21, 22
 კუმლუდი 134
 კუნმუნჯა 136
 კუნტიყელი 97, 159
 კუნტრუნელა 111
 კუნულათი 69
 კუნკულეთი 120
 კუნკული 68, 78, 101, 131

აურდინა 84, 85
 აურდინახო 80
 აურეა 68
 აურდ(ო)ენა-35
 აურდელა 34, 53
 აურდელატი 112
 აურდლისერი 94
 აურმუხი 106
 აურცხალა 36, 49

აურცხალი 101
 აურცხალთაი 113
 აურცხლითაი 114
 აურცხლები 114, 169
 აურტერი 119, 170
 აურქელები 68
 აურქეთური 116
 აურულა (აურული) 37, 52, 59
 აურულაყელი 57

ლაბაძეები 118
 ლაბაშური 104
 ლაქაში 77
 ლაზეთი 30, 32, 33, 194
 ლაზია 32
 ლაზიახო 88
 ლაზიკა 179
 ლაზისტანი 27, 28 187
 ლაზიყანა 62
 ლაილური 63
 ლაკეშერი 69
 ლაკლაკეთი 35, 82
 ლალანძი 96
 ლამაზევი 81
 ლამაზიყანა 130
 ლამაზმგერი 91
 ლამაზევი 81
 ლანგათი 138
 ლანდატრი 63 -
 ლარები 35, 75, 78, 98
 ლარი 72, 91, 124
 ლარისერი 80
 ლატევი 68
 ლაფრანა 47, 136
 ლაშაგორი 105
 ლაშე 64, 105, 126
 ლაშია 74
 ლაშიყაყე 96
 ლაშითაი 126
 ლაშიფერი 113, 127
 ლაშიდელი 122
 ლაჩატყე 74 .
 ლებისაკარა 95
 ლებისაკრიდებე 95
 ლეგიჟალა 105
 ლეკები 90, 98, 123
 ლეკთადელი 62
 ლეკიძირი 102, 126, 127
 ლეკნარა 90, 110

ლ

ლეკნარები 96
 ლეკნარი 35, 49, 53, 54, 59, 65, 66, 88,
 101, 103, 107, 111, 112, 117, 120,
 121, 123, 125, 127
 ლელეენა 59
 ლელთი 79
 ლელი 117, 118
 ლელ(ო)ენი 35, 96, 159
 ლემერი 113
 ლენტეიწი 59
 ლერწნალი 109
 ლერწილე 87
 ლესპარა 136
 ლეფხიატრი 88
 ლეღათადელი 69
 ლეღვათი 36, 55
 ლეღვიძირა 68
 ლეღენარი 138
 ლენარა 50
 ლეშტატრი 116
 ლეშტიეთი 135
 ლეშხიყაყე 89
 ლეჩხეში 9, 18
 ლიახვი 14
 ლიჯანა 21, 29
 ლიჯანა 29, 30, 194
 ლიე 69, 117
 ლილიბანოყელი 98
 ლიმონი 33
 ლიხი 11
 ლობაქეთი 58
 ლობიკალი 99
 ლოდი 132
 ლოდიყანა 103
 ლოდიძირი 88, 107, 125, 126
 ლოდნარა 56, 69
 ლოდნარი 90, 95, 111, 124
 ლოძძირი 117
 ლოღემი 129, 136

ლომავერი 134
 ლომავრა 50
 ლომანაკეთი 37, 136
 ლომანატრი 89
 ლომანდედექელი 130
 ლომანკალოდელი 74
 ლომგურეთი 137
 ლომთაწყარო 82
 ლომიყარი 97
 ლომსიანეთი 85

ლონგლატრი 89
 ლონკროფეთი 137
 ლორისერი 120
 ლორტი 55, 133
 ლოქირყელი 77
 ლოდები 35, 60
 ლონარი 55, 58
 ლოლიძირი 55
 ლუქუბროწყარო 117
 ლუმბათი 130

მ

მაგველეთა 48
 მაგრაძირი 100
 მადნები 131
 მადენითავი 128, 133
 მადენდერე 139
 მადენიქედები 130
 მადიძირი 104, 163
 მაზარევი 130
 მათინატრები 69, 70
 მათობარგული 126
 მათონარი 120
 მაისა 140
 მაკარაშვილები 91
 მაკარახევი 101
 მაკრილა 26
 მალაქელი 134
 მალაყმითი 132
 მამალაღელი 116
 მამახევი 100
 მამიაშვილები 48
 მამოყანა 131
 მამულები 67
 მამული 49, 58, 59, 66, 133
 მამულითავი 135
 მანანათი 135
 მანგალა 51, 125
 მანგალახევი 105, 107
 მანგებატრი 63
 მანდრათი 35, 140
 მანიაკეთი 123
 მანიქელი 59
 მანდოთი 76
 მანუცა 134
 მარადილი 21, 30, 136, 173, 183
 მარანა 108
 მარანათი 63
 მარანი 49, 56
 მარანგადაღმა 59

მარიამეთი 82
 მართის ხეობა 157, 158
 მარიშატლი 75
 მარკოზულა 95
 მარქინა 52
 მარქინაები 53
 მარჯანელი 128
 მატანი 157
 მალაღაევი 136
 მალალთა 104
 მალალთი 97
 მალალთხმელები 100
 მალარა 73, 97
 მალარიკარი 58, 128, 130
 მალაროლიფაცხა 140
 მალატრი 110
 მალაკიონი 40, 49
 მალაყანა 62, 77, 139
 მალელური 111
 მალნარი 155
 მალრანი 157
 მალრანიღელი 75
 მაყლანა 56, 81, 104
 მაყნარი 69
 მაყნარიღელი 71
 მაშაეერი 9
 მაჩანარა 101
 მაჩაქნარა 121
 მაჩეაევი 88
 მაჩეაკოდე 71
 მაჩეიბოლო 65
 მაჩეიღელი 73
 მაჩოყანა 67
 მაჩხვერელი 120
 მაწაკნარი 118
 მაწაქნარა 121, 125, 126
 მაწყვალთა 90
 მაწყვალთის მთა 91

შეკახელი 19; 21, 27, 28, 41, 135, 146,
148, 152, 174, 175, 183, 194
შეკახელისი 128
შეკახლოკორდა 62
შეკახლიპირი 28, 134, 144
შეკახლისწყალი 187
შეკახულა 51
შხატრილელე 77
შხალაკური 106
შხალაკური 104
შხალაკიძეები 93
შხალაშვილები 98
შხარატლები 93
შხარული 100
შხანაძე 61
შხანაძე 53
შხანაძეები 65
შხანე 80
შხლობელი აღმოსავლეთი 13
შხონი 138
შხოსწყალი 188
შხუნდრაია 132
შხუნციეთი 49, 53, 149
შხუნჯურა 41
შაფინი 140
შეკობები 101, 119, 122
შეკოპიალა 100
შეგრელავე 128
შეგრულახევი 75
შეგრულახევილელე 73
შედულეები 78, 81
შეზარული 140
შეზე(რ)ლულები 84, 109
შეზე(რ)ლული 36, 75
შეთერისძეები 84
შეკეობები 119
შელაბოლო 133
შელაგურდი 63
შელავე 51, 130, 135
შელატრი 50, 108, 118
შელაწინა 57
შელეყანა 63
შელიბულე 93
შელიეთი 49
შელიკალი 69
შელისორი 96, 97, 123
შელიონი 77
შელურძენა 135
შელურძნალი 53
შელურძნარი 48
შემედოტევი 60
შემეაყანა 67

შენახები 89
შენიანური 60
შერე 59, 65, 66, 68, 74, 79, 82, 85, 86,
87, 88, 94, 102, 107, 111, 112,
113, 116, 117, 123, 124, 125,
131, 133, 149
შერედილი 183
შერეყანა 59
შერთეგნალი 133
შერიო 49, 53, 67, 76, 77, 79, 112, 149
შერიადელე 79
შერიადელი 79
შერიახევი 63
შერიბოლო 49
შერივლი 88
შერიისი 9, 61, 63, 146, 149, 153
შერიისითი 38, 64
შერიისნალი 62
შერიისწვერი 83
შერიკულეთი 132
შერეგები 65, 66, 80, 96
შერცხალი 106
შერცხლები 122, 123
შერცხლიანი 127
შერცხნალი 104
შერჯანჩაჭი 138
შესარიძი 107.
შესხატრი 84, 85, 86
შესხეთი 10, 11, 13, 17, 24, 25, 26, 28,
34, 169, 176
შეფისწყარო 135
შენხეთი 115
შენხეთანი 69
შენხეთი 118
შეძიშნა 60
შენჯანკი 140
შენჯურთა 82
შეხალაშვილები 119
შეხეშური 109
შეხელე 138
შეხრებები 84
შხვარე 18
შთანაცარა 87
შთაყანა 50
შთაყანები 67
შთვარე წყალი 55
შთისუბანი 106
შთიწყალი 93
შთიდა 59
შთილესეკი 19
შთილესეკი 50
შთილესი 51

- მიმანატრი 112
 მიწილიდატრი 100
 მინდეთი 175
 მინდეთისწყალი 14f
 მინდორი 37, 47, 59, 60, 61, 65, 71, 80,
 99, 136, 138, 139
 მინდრები 35, 53, 56, 72, 73, 75, 76
 მანდოელა 55
 მინდორიელა 78
 მანდორიბოლო 72, 85
 მანდრიგვერდი 98
 მინდრითავე 101
 მინდრიკანები 58
 მინდორტყე 75
 მინდორყანა 138
 მინთატრი 117
 მინიერი 67
 მირკეთი 21, 134
 მირსაფლავი 116
 მიქელწმინდა 63
 მიქლიატრი 100
 მიღმავანა 63, 90, 195
 მიწროთი 88
 მიწრომელა 83
 მიწრუათი 111
 მიქიხიანი 27, 154; 194
 მოგროსი 180
 მოღულები 74, 84
 მოღულ 68, 70, 72, 73, 80, 92, 100,
 103, 113, 115,
 მოღულითავე 71, 90
 მოღულეები 90
 მოზალო 48
 მოზენია 137
 მოზრითი 92
 მოლიბო 79, 104, 124
 მოლოქნარა 54, 63, 64, 134
 მოლობეგიკარი 136
 მომწვარი 85, 86, 99, 112
 მომწვარიდავანანი 87
 მომწვარიკიდური 90
 მონაზლატრი 132
 მონტრაცა 140, 188
 მორევეითავე 134
 მორვალიღულე 67
 მორვაულ 132
 მორევეითავე 56
 მორიველი 68, 80, 98
 მორთულაქები 128 -
 მოსარულა 57
 მოსაფერეთი 53
 მოსაქევი 92
 მოსაქევილი 86, 90
 მოსაპევილები 14, 23, 72
 მოტეხილი ბალი 17
 მოფლატული 129
 მოფრინეთი 35, 83
 მოყვერული 102
 მოყორვილა 54, 58, 66, 85, 133
 მოყორილა 108
 მოცენარა 71
 მოცენარი 113
 მოცენარისირთი 64
 მოცენარეველი 60
 მოძრატლი 91
 მოწნილი 100
 მოწული 125
 მოზარატლიღულე 75
 მოხეთქირი 132
 მოხევილა 34, 54, 86
 მეაეიამირი 117
 მსებულალი 21, 140, 188
 მსებულკალა 140, 188
 მტირალა 34
 ზტკვარი 176
 მუთანამიარევი 73
 მუთიაქობი 73
 მუთენაიშვილები 134
 მუთურატლი 117
 მურადაახო 71
 მურანეთი 139
 მურუკალა 80
 მესახო 122
 მუსანქეთი 102
 მუსლულიკარი 135
 მუშაშხალა 99
 მუხასერი 72
 მუხუა 80
 მუხლა 123
 მუხლათი 36
 მუხნარი 74, 89, 99
 მუხნარითავე 136
 მუხბები 91
 მცირე აზია 181
 მცხულუფუნა 140, 189
 მწვანე კორდი 72
 მწვანე ტბა 77, 127
 მწვანე ღვლი 114
 მწვანია 102, 123
 მწვანისერი 81
 მხივი 193

6

- ნაასლარი 58, 65, 66, 72, 79
 ნაასლავი 69, 70, 115, 118
 ნააფრევი 115
 ნახვარი 89
 ნახვევი 80, 87, 92, 102, 124, 136
 ნახორავი 37, 92, 94, 97
 ნახორევი 82
 ნაბადურევი 97
 ნაბადური 63
 ნაბაკევი 47
 ნაბაკევა 58
 ნაბაკევი 66, 69
 ნაბალევი 133
 ნაბარგი 109
 ნაბასტაძირი 83
 ნაბატკნევი 70
 ნაბახტევი 94
 ნაბერავი 124
 ნაბელღავა 59, 65, 66, 68, 70, 74
 ნაბელღავი 47, 48, 50, 53, 55, 56, 67,
 85, 118, 125, 128, 134, 135, 139, 145
 ნაბელღარი 122, 138
 ნაბოგილევი 95
 ნაბოილევი 118
 ნაზოკეარა 53
 ნაზოლოკეარი 92, 93
 ნაზოლოკეართები 87
 ნაზოსლავი 64, 136
 ნაზოსლევი 63, 112
 ნაზოსტნები 86, 108, 128, 131
 ნაზოსტნევი 73, 78, 80, 99, 108
 ნაზოსტნევისერი 73
 ნაზოსტნი 93
 ნაზრინჯვალი 71, 72
 ნაბრუნევი 81
 ნაბრუტეალა 54
 ნაბრძოლარი 108
 ნაბუხრევი 81
 ნაგაზი 54
 ნაგაზები 96
 ნაგერეპე 137
 ნაგერევეთი 131
 ნაგვერდატლი 47
 ნაგვიმრალი 109, 123
 ნაგვირევი 48
 ნაგომავი 135
 ნაგომარი 35, 38, 78, 119, 147, 155
 ნაგომევა 64
 ნაგომევარა 93
 ნაგონგვარი 88
 ნაგუთი 91, 95, 109
 ნაგუთნევი 115
 ნაგუთნი 36, 71, 107, 127
 ნადამური 104
 ნადამურიწვერი 104
 ნადამურიღლე 103
 ნადარბაზევი 36, 50, 117, 135
 ნადარბაზნევი 54, 58, 61, 83
 ნადემარტი 119
 ნადიკეარა 92, 111, 125
 ნადიკეარი 35, 88, 90, 103
 ნადიკორა 81
 ნადირაქეთი 100
 ნადირაწყუარი 125
 ნადოლაბევი 65, 100, 119
 ნადოლაბრევი 119
 ნადოლარი 70
 ნადუნევი 60
 ნაეკლესიარი 53
 ნაეკლესევი 136
 ნაეკლესიევი 126
 ნაეკლესერი 118
 ნაელეები 96
 ნაენკლისევი 97
 ნაეწრალი 105
 ნაეზნები 96
 ნაეზნევი 94, 104, 105
 ნაეზნები 15, 66
 ნაეზნებიღლე 66
 ნაეანევი 112, 113, 129, 152
 ნაეელები 49
 ნაეენახვარი 32, 72, 79
 ნაეენახები 35
 ნაეენახევი 112, 113
 ნაეთაევი 134
 ნაზიარევი 78
 ნათაკრევი 83
 ნათალგმევი 102
 ნათაეი 116
 ნათაეარი 118, 126
 ნათარგმნევი 48
 ნათელათი 120
 ნათეირძი 66
 ნათიბი 91
 ნათიერები 117
 ნათუთუნევი 107
 ნათხევი 107
 ნათი 16, 22
 ნაქაბახევი 128
 ნაკილეები 75

- ნაკლევი 71, 73, 76, 79, 80, 81, 89, 92,
 99, 101, 102, 107
 ნაკლოღლე 93
 ნაკნაფევი 38, 55, 63, 65, 69, 74, 76,
 77, 84, 89, 91, 105, 123
 ნაკნაფევი 38, 53, 68, 98, 104, 132, 133
 ნაკრავი 57
 ნაკრები 72
 ნაკაფი 36, 56, 62, 69, 78, 83, 97, 99,
 102, 116, 120, 138
 ნაკაფევი 111
 ნაკერნალისერი 114
 ნაკირვალი 35
 ნაკიტრავი 71
 ნაკიტრავი 35
 ნაკიტრევი 130
 ნაკობხვარი 99, 108, 115
 ნაკონახვარი 61
 ნაკონახვი 81
 ნაკორდალი 97
 ნაკორნალევი 130
 ნაკოსათევი 66
 ნაგელეები 61
 ნაგელევი 106, 109, 123, 127
 ნაღამკრევი 47, 61
 ნაღევი 119
 ნაღევი 120
 ნალიკილდიღლე 62
 ნალიათხევი 67
 ნალიკარა 66
 ნალიკარი 130
 ნალიობიუბი 96
 ნალობიუბი 56, 73, 76, 77, 79, 81, 88,
 91, 104, 107, 108, 120, 124, 126, 135
 ნაპანევი 79, 100
 ნაპარნევი 36, 38, 148, 156
 ნაპასკლევი 87
 ნაპეთერისერი 91
 ნაპესხვალი 73
 ნაპეხვარი 48
 ნაპიოტქალა 116
 ნაპინდრევი 36, 69
 ნაპონასტრევი 40
 ნაპორევა 60
 ნაპორევი 54, 55
 ნაპოხვარი 62, 128
 ნაპარატლი 74
 ნაპარევი 53
 ნაპუნასტრევი 65, 110, 111, 120, 125
 ნაპევი 47, 52, 74
 ნაპუნარევი 93
 ნაპუნითი 124
 ნაპციხვარი 59
 ნაპმრალი 58, 59
 ნაპწევი 79, 80, 81, 92, 109, 110
 ნაპწეარევი 83, 85, 86, 89
 ნაპწეარევი 120
 ნაპწეარისერი 80, 101
 ნაპწევი 101, 103, 105, 106, 113, 114, 125
 ნაპწეწევი 107
 ნაპქახლევი 62
 ნაპქევი 51
 ნაპქედვარა 48
 ნაპქედვარი 65, 77
 ნაპხლევი 52, 53, 54
 ნანატრი 87
 ნანალიევი 101
 ნანალიევი 35, 72, 74, 76, 77, 79, 81,
 89, 114, 131
 ნანეკრავი 63
 ნანეფევი 68
 ნანტბატრა 122
 ნანტბოტრევი 124
 ნანწევი 118
 ნაოდვარა 54
 ნაოდვარი 89, 109
 ნაომარი 74
 ნაომარი 69, 72, 73, 84
 ნაომავალი 82
 ნაორმავალი 86, 101, 113, 115, 116
 ნაორმევი 136
 ნაოსპარი 74, 82, 86, 102, 108, 112, 116
 ნაოსპისერი 111
 ნაოსპრები 92
 ნაოსპრევი 115
 ნაოჩვარი 134
 ნაოჩევი 37, 65
 ნაოცივარევი 117
 ნაოცივარევი 80, 114
 ნაოქალღვარი 136
 ნაპურვალა 62, 63
 ნაპურვალა 35, 38, 53, 54, 65, 66, 69, 77,
 85, 116, 129, 130, 133
 ნაპურვალევი 95
 ნარავალი 54, 83, 123
 ნარეანი 97, 108
 ნარეანთი 119
 ნაროანსერი 123
 ნარამერე 89
 ნარომერევი 89
 ნარისნერი 122
 ნარუმავალი 66
 ნარუმევი 50

- ნასადღეი 118
 ნასადგომევი 119, 120
 ნასაბთევი 72
 ნასაკალვარი 71
 ნასაფენავი 35, 47, 131
 ნასაფინავი 132
 ნასაფხლვეი 47
 ნასაყდრალი 40, 53
 ნასაყდრევი 50, 58, 62, 65, 69, 100
 ნასაყდრი 68, 69, 106, 122, 125, 154
 ნასახეთი 136
 ნასახლები 96
 ნასახლევა 58
 ნასახლეუბი 63
 ნასახლევი 36, 47, 50, 63, 68, 70, 76,
 79, 85, 86, 90, 92, 93, 98, 107, 111,
 113, 120, 125, 126, 128, 129, 130,
 131, 134, 135, 138
 ნასახტრევი 73, 100
 ნასეველები 89
 ნასეღავათი 64
 ნასეღავი 95, 98, 132, 137
 ნასეღველე 56
 ნასეღვარა 59
 ნასეღვარი 48, 50, 51, 54, 55, 57, 60,
 65, 66, 70, 73, 100, 108, 131, 133
 ნასეღვარიკედი 128
 ნასეღვები 84
 ნასეღიკედი 79
 ნასერვალა 57
 ნასერვალი 85
 ნასერვლები 93
 ნასერვანა 85
 ნასეფვარი 55, 109
 ნასეჟევი 82
 ნასეინთავი 72
 ნასიმიწღვარი 93, 105
 ნასიმიწღვარილელე 73
 ნასკანაფვარი 75, 115
 ნასკვიმერე 130
 ნასლაღელე 61
 ნასოფლარი 119
 ნასყიდი 67, 70
 ნასხიდი 95
 ნასხტილელე 128
 ნატბეტრა 36, 65
 ნატბევი 65, 67, 81, 87, 90, 92, 95, 99,
 120, 128, 132
 ნატბლავა 103
 ნატბოტრა 96
 ნატბოტრი 82, 83
 ნატბორევი 123
 ნატბეუბი 113
 ნატბი 112
 ნაულაფვარი 102
 ნაუეყარი 72, 133
 ნაუნვარი 37, 51, 128, 132
 ნაფაროწყარა 48
 ნაფაცხავა 117
 ნაფაცხვარი 47, 49, 54, 58, 60, 64, 137
 ნაფაცხევი 130, 136
 ნაფეტვარა 62, 64, 85, 87, 123, 129
 ნაფეტვარი 35, 54, 64, 71, 75, 77, 83,
 92, 99, 101, 104, 107, 111, 116,
 124, 128
 ნაფეტვრეუბი 86
 ნაფლატა 134
 ნაფლატევი 81
 ნაფლატი 36, 47, 50, 60, 76, 82, 89, 99,
 100, 108, 111, 114, 120, 124,
 125, 127, 128, 145
 ნაფლატიახუეუბი 72
 ნაფლატილელე 62, 69
 ნაფლატიძირი 78, 103
 ნაფოლოცვარი 75
 ნაფოტიასერი 98
 ნაფოტრები 89, 99
 ნაფოტრება 90
 ნაფუზარი 107, 124
 ნაფუზრები 113, 123
 ნაფურნევი 52
 ნაფუძარი 94, 100, 106, 117, 120, 122,
 124
 ნაფუძრები 84, 85, 92, 93, 94, 98, 99,
 104, 105, 112
 ნაფხევი 64
 ნაფხლები 86
 ნაქალაქევი 110, 112, 113, 114, 117
 ნაქარხნევი 56
 ნაქვითრევი 72
 ნაქელორე 93, 158
 ნაქერავი 35, 55
 ნაქერალა 99
 ნაქერალი 70, 90, 99, 108, 112, 114, 115
 120
 ნაქერვალა 68, 76, 82, 85
 ნაქერვალი 35, 38, 48, 57, 58, 60, 70,
 71, 76, 78, 82, 86, 92, 102, 104,
 109, 110, 120, 122
 ნაქერვანა 49
 ნაქერვლოსერა 82
 ნაქერლობოლო 116
 ნაქილსვიარი 40, 47, 77, 138

- ნაქილოსევი 51, 114, 130
 ნაქელისერი 114
 ნაქოფინევი 83
 ნაქოხვარი 35, 65, 71, 86, 122
 ნაქურთვალა 77, 129
 ნაქურთვალა 74
 ნაქუხვარა 56, 74, 92
 ნაქუხვარად 69, 72
 ნაქუხვარები 98, 102, 116
 ნაქუხვარი 73, 74, 76, 78, 79, 96, 114, 119, 121
 ნალვარევი 64, 78, 82, 101, 123, 131, 156
 ნალვარევისწყალი 156
 ნალეთვალა 68
 ნალღეზი 111, 126
 ნალომარი 78
 ნალომარისერი 94
 ნალომეგარა 35, 62
 ნალომეგარი 47, 50, 55, 56, 57, 58, 63, 71, 73, 75, 76, 77, 83, 90, 115, 128, 130, 131, 135, 136
 ნალომევი 51, 66
 ნალუმარი 103
 ნაყელიძეები 119
 ნაყაურები 102
 ნაყანვარა 64
 ნაყანვარი 106
 ნაყანიჭეთი 86
 ნაყარტოფევი 103
 ნაყვერაივი 78, 101, 104, 121
 ნაყვერი 102, 105
 ნაყვირბევი 53
 ნაყიდა 34, 61
 ნაყიდაჲ 56
 ნაყიდი 60
 ნაყიშლები 96, 123
 ნაყიშლუვი 103, 127
 ნაყოლანგარევი 80
 ნაყორავი 81, 91
 ნაყორვალა 122
 ნაყორნალი 115
 ნაყურშულა 108
 ნაყულუვი 48, 50, 54, 58
 ნაშეგვარი 64
 ნაშეგვები 104
 ნაშეგვებიღელე 121
 ნაშეგვი 105
 ნაშევეები 35, 52, 74, 122
 ნაშევი 96
 ნაშენი 36, 51, 52, 54, 55, 57, 128, 133, 134, 135
 ნაშოვარი 93
 ნაშოვრიფერდი 94
 ნაშხაშარა 86
 ნაშხამვარა 85, 87
 ნაშხამვარი 89
 ნაჩადირვალა 48, 54
 ნაჩადრევი 105, 127
 ნაჩამურები 37, 91
 ნაჩარხევი 86, 120
 ნაჩეზი 122, 124
 ნაცარწყენი 100
 ნაცელევი 126
 ნაცერტევალი 78, 126
 ნაციმციმელი 84
 ნაციხვარი 35, 58, 89, 136, 138
 ნაძვარახევი 66
 ნაძვებიკისერი 101
 ნაძვინარა 133
 ნაძვიძირიტბა 127
 ნაძვნარი 83, 85
 ნაძნარი 108
 ნაძნართავი 49
 ნაწითელავი 35, 50
 ნაწისქვილაჲ 69
 ნაწისქვილარი 57, 81
 ნაწისქვილები 94
 ნაწისქვილუვი 65, 96
 ნაწიციკვილაჲ 89
 ნაწიციკვილუვი 97, 114
 ნაწიციკვილუვიპირი 50
 ნაწურბლები 36, 51, 62
 ნაჭალვარი 76, 78, 80
 ნაჭალისხევი 97
 ნაჭარბაკევი 51
 ნაჭარვალა 86, 87
 ნაჭარვალა 75
 ნაჭარვლები 84
 ნაჭარი 112
 ნაჭარტევი 86
 ნაჭვევი 89
 ნაჭვევიარა 63
 ნაჭვევარი 35, 38, 51, 55, 58, 59, 61, 68, 70, 71, 72, 75, 77, 80, 128
 ნაჭვევები 35, 48, 53, 70, 79
 ნაჭვაივი 99
 ნაჭვარი 60
 ნაჭვევი 85
 ნაჭვევღელე 61
 ნაჭვირი 89
 ნაჭვირღელე 109
 ნაჭვირისერი 89
 ნაჭვილვარი 77
 ნაჭვიშარევი 132, 135

ნაკრისერო 124
 ნაკუეარა 65, 73
 ნაკურაია 98
 ნაკურეალი 56, 62
 ნახაზარევი 115
 ნახალსვევი 102
 ნახამლევი 92, 105
 ნახანეები 105
 ნახარატევი 107
 ნახეება 51
 ნახეე 95
 ნახიზნაი 61, 105
 ნახიზნარა 62, 108
 ნახიზნარებისერი 74
 ნახიზნარი 94, 108
 ნახიზნეუები 83
 ნახიზნები 95
 ნახიზნევი 73, 78, 82, 83, 86, 107
 ნახიზნილლე 115
 ნახინძი 110
 ნახნავი 35, 56
 ნახნაიქედი 56
 ნახნატრი 58
 ნახნული 62
 ნახრაკი 94, 95, 97
 ნახოხნარი 92
 ნახულევი 36, 68
 ნახუნდრევი 47
 ნახშირისგორი 153
 ნახშუმი 73, 80
 ნახშუნი 99, 102, 105
 ნაქაეახურები 36
 ნაქაეახურევი 71, 72, 82, 86, 111, 112
 ნაქარგვალევი 37, 47, 64, 67, 144
 ნაქაეარა 48, 60
 ნაქვარევი 67
 ნაქველევი 129

გაერისერი 85
 გაერიტეე 98
 გათალი 85, 87, 91, 110, 121, 123
 გაპაქი 94
 განულენისერი 95
 განქიწყარო 113
 გაჰლოკარი 129, 130
 გარეუზალი 102

ნაჭერაია 59
 ნაჭიხურევი 37, 77, 78
 ნეგვატრი 96
 ნეგოიანი 114
 ნეგოსერი 103
 ნეკნარი 118
 ნენა 40, 97
 ნენტარატლი 120
 ნეფისწყარო 81
 ნეფიწყარო 66, 106, 120
 ნეფიკალი 113, 114
 ნეფეკაიანი 137
 ნიგაბეტლი 35, 39, 97
 ნიგალი 17, 21, 23, 29, 30, 31, 41, 134, 175-176, 183, 194
 ნიგლიხეტრა 59
 ნიგლიძირი 125
 ნიგზიანი 132
 ნიგზიძირი 78
 ნიგზნარა 74, 86, 92, 101, 137
 ნიგზნარი 47, 70, 73, 87, 89, 93, 102, 134
 ნიგზნარიძირი 133
 ნიგოზათი 120, 124
 ნიგოშგომი 107
 ნიკოზალი 115
 ნიკოლატრი 66, 69
 ნიკორაბედეცა 94
 ნიორა 97
 ნისლათა 97
 ნისლათი 122, 124
 ნიქაბერული 35, 62
 ნიქალატრი 79
 ნიშეთი 83
 ნომეჭთებენი 140, 188
 ნოსტე 21
 ნოსტოთეი 21, 22
 ნიქალატევი 178, 179
 ნოლა 140, 188
 ნუკრაი 129
 ნუკრიალევი 76

ა

გასალი 55
 გასალითაი 88
 გაპული 125
 გათეგილევი 139
 გალატრი 122
 გალები 88
 გაელი 133
 გასებური 59
 გალი 175

ო

- ობოლა 62, 63, 103
 ობოლაყანა 69
 ობოლქვა 105
 ობურბე 140
 ოდაპური 119
 ოზრუგეთი 54
 ოზრუგეთილელე 68
 ოთოლთილელე 73
 ოთხზიარა 99
 ოთხზიარი 57, 58, 80, 89, 91, 99, 109,
 110, 111, 115, 137
 ოთხზიართავი 113
 ოთხნაძიარები 75
 ოკანდელე 140
 ოკისარი 84
 ოკისი 82
 ოკისიბოლო 82
 ოკუხულეთი 137
 ოლადაბარი 90, 91, 158
 ოლანგარე 76
 ოლმატრი 97 —
 ოლოლიბუდე 94
 ოლოტურები 97
 ოლუმბაში 139
 ომარაყანა 124
 ომანახევა 104
 ომბოლო 138
 ონაბაურადელე 103
 ონავირა 80, 90, 97, 104, 109, 110, 111,
 123, 133, 135
 ონავირასერი 80, 91, 98
 ონტოფო 137
 ონჩოშეთი 137
 ოპიოხევი 101
 ორბაქეთი 128
 ორბუთი 137
 ორბლები 107
 ორეულათი 117
 ორევენათი 118
 ორთავაყე 101
 ორთაბოხნა 55
 ორკალო 75, 78
 ორკატარი 97
 ორმანათი 110
 ორნალია 70
 ორპირები 87
 ორპირი 55, 56, 61, 63, 66, 69, 74, 80,
 90, 99, 100
 ორცეა 57, 150
 ორციითი 137
 ორცულაყე 134
 ორცხლები 58
 ოსანატრი 119
 ოსაქტრი 116
 ოსმალეთი 155, 177, 190
 ოსმალის საქართველო 114
 ოტკობეჩია 134
 ოტოლაქები 71
 ოტოტნარა 57, 59
 ოფითავი 100
 ოფო 145
 ოფოყანა 96
 ოფე 71, 75
 ოფექვეში 78
 ოქროგული 120
 ოქროყაცული 96
 ოქრობილატრი 80
 ოქრობილაური 156, 157
 ოქროყანა 77
 ოქრუაშვილები 112, 169
 ოქტომბერი 59, 108, 168
 ოლაღვიყაყე 136
 ოლატრი 136
 ოლჩიალი 79, 81
 ოშოშმანა 98
 ოწინარი 100, 101
 ოცდახუთმუხლა 64
 ონე 77
 ოჩია 57, 117
 ოჩიკატრი 54
 ოჩინე 120
 ოძროხი 116
 ოქიაყელი 85
 ოქივარა 124
 ოქივარაყაყე 90
 ოქივარათი 120
 ოქივარაძირი 83
 ოქივარი 77
 ოქკრილაყაყე 132
 ოქოფო 83
 ოხერხევი 68
 ოხორათი 83, 113, 114,
 ოხორანი 102
 ოხორადელე 102
 ოხორიქეთი 82

ოჯახურა 128
ოჯილანე 140, 188
ოჯალი 134

ოჯახურა 135
ოჯინალა 55
ოჯინჯო 57

კ

კანტაძირი 72
კანტები 100, 119
კანტიეთი 55
კანტიძირი 79, 90, 91, 111, 114, 125
კანტიკალა 98
კანტნარები 93, 96
კანტნარი 95, 103, 105, 107, 110, 117, 121
კანტნაროვაცე 121
კანტძეები 91, 101, 103
კაპათი 140
კაპათისი 49
კაპაყანა 109
კაპახო 91
კაპირები 96
კაპნავეთი 184
კაპოშვილები 39, 92
კაპუნაყანა 105
კარიადრი 14, 23
კარემზოლე აფსარუსი 188
კატარეთი 85
კატრიკული 35, 52
კაქსაძეები 122
კაწაახო 93
კაწავგორა 84
კაწათლიანი 138
კაწაკობი 110
კაწალაშე 106
კაწაშერიცხნალი 104
კაწაშთა 61
კაწაშწვანეტბა 127
კაწაჯისალი 88
კაწაჯმერე 98
კაწაოფე 81
კაწაუსენაშვილები 99

კაწაქელი 52
კაწაყანა 95, 110, 115
კაწაყუარო 104
კაწაქალა 95, 96, 125
კაწაქალოვეერი 37, 95
კაწაქოროში 139, 181, 188
კაწკაშვილიყანა 50
კერანგა 59, 68, 74, 103, 133
კეტერბურგი 10
კეტრა 179, 185, 186
კეტრივიქელი 132
კეტრული 122
კირეული შაისი 38, 54, 149
კინოფელა 81
კინტიეთა 58
კიხილერი 116
კირდაპირები 74, 77
კირდაპირი 53, 74, 79, 109, 116, 132
კირვარდები 121
კირპილეთი 130
კიტასირთი 138
კიტუნტი 179
კიტნაწყარო 130
კლაკიანი 128
კლაკიდლებე 74
კლაკითაფი 78
კლაკნარა 135
კლაკიახო 108
კლაკონი 68
კლაკონისერი 104, 105
კონტო 23, 33
კოტიკა 120
კოტიკალელე 117
კრასინეტლი 35, 52

ქ

ქანიერი 35, 77, 155
ქანიერიითაფი 77
ქეერი 64
ქერიეთა 50

ქოლოთავაცე 69
ქოლოანი 35, 51
ქოლოძირი 137
ქორეხნალი 88

რ

რებათი 93, 128
 რეანი 140
 რეატკა 38, 136
 რამზანდელე 106
 რანხილელე 88
 რაქვთა 103
 რაქვთილელე 103
 რაკა 9
 რეგზიკოლო 109
 რეფიკამინდორი 138
 რეჭებანანალიევი 80
 რეჭებაწყარო 119
 რიზე 30, 32, 33, 175, 185
 რიკხეთი 86
 რიკრიკაწყარო 127
 რიონი 176, 178, 179
 რუეატლი 109
 რუეაძეები 108
 რიკეთი 124, 125, 172
 რკინისპალო 32
 რკინისწყარი 26

რკოქელი 149
 როდინატლი 54
 როშაფათი 84
 როხი 53, 99
 როხილი 77
 როხიანა 48
 რუაჟ 58
 რუბოლო 81
 რუთავი 49, 55, 61, 63, 66, 72, 82, 89,
 98, 110, 119, 120, 136
 რუთავისერი 98
 რუთავილელე 58, 117
 რუსათვე 103, 106
 რუსეთი 8, 10, 33, 70
 რუსერი 90
 რუსუჯანი 59, 84
 რუქვეშა 61, 65, 71
 რუხვათი 60
 რუხშელა 34, 54
 რუხშელილელე 109

ს

საათაბაგო 27, 34
 სალაგო 112
 საასრეო 103
 სააქუე 118
 საახვე 122
 საბადური 66, 68, 80, 84, 114, 122
 საბატრი 108
 საბაკე 83
 საბალატრო 124
 საბანელა 126
 საბანისერი 87
 საბაუო 102
 საბეგრიო 60
 საბედნია 76
 საბელატრი 71
 საბერიძო 36, 48
 საბერძნეთი 25
 საბილანცრო 132, 133
 საბიძალა 91
 საბოგილო 124
 საბრაგუნა 36, 71
 საბუზია 125, 127
 საბულთე 57
 საბულთეე 82
 საბუქარათი 66
 საბუხრიასერი 87

საბძელათი 94, 115
 საბძელათიეკე 94
 საბძელანთი 108
 საგველეთი 108
 საგორაიე 102
 საგუგულე 50
 საგულიაქელი 54
 საგურიელო 34
 სადავახო 110, 122
 სადავო 36, 69, 122, 123, 125
 სადათვია 79, 82, 110, 117
 სადაო 75, 79, 82, 125
 სადაარაჟო 118
 სადგომიანი 129
 სადილატრი 111, 113
 სადინატრი 62
 სადოჟანა 73
 საეანე 152
 საეანეთი 119
 საეალური 91
 საეარდებო 36, 85
 საეარდა 72
 საეაპრო 119
 საეგულე 87
 საზიარო 125

- ჯაშმეხლია 71
 საზუგუე 15
 საზღუარო 136
 საზღმარტლია 100
 სათაენი 74
 სათაო 131, 132
 სათარი 101, 109, 117
 სათეზნიაწალი 71
 სათემო 70
 სათაჲ 36, 55, 60, 69, 73, 132
 სათიბელა 65
 სათიბელი 84
 სათიბი 56, 77, 98, 111, 123, 126, 129
 სათიბიტყე 67
 სათიერეთი 85
 სათიერია 82
 სათრითაი 109
 სათიკნა 106
 სათიხაჲ 111
 სათიხარი 47, 138
 სათიხე 48, 54, 55, 60, 73, 79, 95, 88, 97, 101, 107, 116, 147
 სათიხეთა 81
 სათიხელე 134
 სათეზნია 62
 სათოვლეთი 65
 სათოვლია 85
 სათოვლიწალი 117
 სათლელა 175
 სათლელი 159
 სათრიხევი 102
 სათხისხერი 91
 საითაშირი 137
 საითაძეგები 35, 47
 საინები 121
 საინი 113
 საირშია 104, 117, 127
 საირშიაღელე 106
 საირშიაჲოლო 107
 საისალეთი 137
 საისეთი 134, 137
 საისლე 49
 საისრე 48
 საისპირე 74
 საიხვია 126
 საკაე 50
 საკაეია 48, 51
 საკაეიტყე 62
 საკაემაღელე 47
 საკამბეჩო 126, 127
 საკამბეჩურა 106
 საკანადე 36, 38, 62, 74, 112, 118
 საკარკატილელე 102
 საკარე 112, 115
 საკარაბოლო 111
 საკარო 118
 საკარკალათი 36, 54
 საკაეია 64, 105
 საკეერი 52
 საკეე 51
 საკეერცხია 54
 საკეირიკეთი 69
 საკეიტაო 60
 საკინარი 118
 საკირიხევი 127
 საკინხებე 100
 საკობრითაი 118
 საკობრილელე 109
 საკონდრია 109
 საკორკოტო 36, 63
 საკორწიალა 71, 89, 95
 საკოტორო 48
 საკობია 128, 133
 საკერფო 36, 68
 საკრიხევი 119
 საკუბეთა 53
 საკუთარი 80
 საკერღლია 109
 სალაყანა 123
 სალელე 82
 სალელიწევი 81
 სალემზია 110
 სალილე 124, 125
 სალობი 52
 სალომიამთა 119
 სალოკაიყელი 112
 სალტანიო 118
 სალოქოზანი 103
 სამანურები 98
 სამარილე 36, 48, 91, 105, 106, 113, 122, 126
 სამარილეველი 120, 127
 სამაქეია 84
 სამარწევა 63, 82, 84, 106
 სამარხილო 100
 სამასი 112
 სამაყელო 36, 76
 სამბლიათი 135
 სამბობალა 111, 121, 122
 სამგლე 36, 47
 სამეგრელო 145
 სამელე 36, 67, 90, 91, 113, 126
 სამელეთი 82, 117
 სამელეანი 108

- სამელია 73, 135
 სამელიანი 101
 სამელისერი 101
 სამელა 92, 93
 სამენელი 98, 99
 სამელიასერი 86
 სამზალიაძირი 110
 სამზიარი 57, 59, 73, 74, 75, 81, 89, 90,
 93, 97, 101, 107, 108, 111, 113,
 115, 118, 121, 130, 132
 სამზიარიქედი 59
 სამზიარო 70
 სამითავი 102
 სამისონი 33
 სამიქელური 81
 სამკლოთი 106
 სამკოღია 135
 სამნაშვილები 68
 სამოთქეები 95
 სამოლეთი 36, 37, 83
 სამორიწყარო 114
 სამოცია 107, 129
 სამოცეე 126
 სამრავლო 119
 სამსობანი 100
 სამსმელო 36, 103
 სამსხალი 65
 სამსხლიძირი 61.
 სამტანი 69
 სამტატა 125
 სამულეთი 52
 სამფხლე 95
 სამფხლია 82
 სამლორია 75
 სამეინავროსერი 106
 სამეურა 61
 სამეურები 81
 სამშრალი 74
 სამჩოხატრი 61
 სამეხე 21, 22, 23, 24, 143, 160
 სამეხე-საათაბაგო 18, 27, 28, 29, 31, 32,
 144, 154
 სამშიარი 55, 56, 57, 63, 82, 86, 137
 სამძიარიქედი 55
 სამძეღია 130
 სამძიო 64
 სამძორია 77
 სამძოდელე 76
 სამწერავი 103
 სამწივია 129
 სამწიფარა 71
 სამწოდელე 79
 სამწურები 75
 სამწუხი 108, 110
 სამწყალი 31
 სამწყრეველა 113
 სამქედლო 36, 64
 სამქენავია 97
 სამქოკა 90
 სამქრია 60
 სამხლია 102, 128
 სამხრეთი ამიერკავკასია 16, 152
 სამხრეთი კოლხეთი 31
 სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო 175,
 183, 194
 სამხრეთი საქართველო 10, 11, 14, 16,
 17, 20, 22, 158, 169, 174, 175,
 176, 190
 სამხრეთის (წითელი) ზღვა 175
 სანავარდო 36, 59
 სანატრო 52
 სანალიაღელე 95
 სანანური 123
 სანაფოტე 138
 სანახშირე 113
 სინგლოასერი 111
 სანეთი 33
 სანთელაკილიძირი 98
 სანიავგერდი 117
 სანიგეთი 33
 სანიელია 117
 სანისლია 36, 55, 56, 129, 131
 სანიღელე 62
 სანიწყალი 135
 სანიივი 59
 სანკბეტერბურგი 27, 180
 საპარასკევი 36, 68
 საპარსავი 63
 საპატრია 51
 საპიტნია 76
 საპნიქედი 66
 საპობი 131
 საპონაგვერდი 95
 საპურია 138
 სარაეთი 137
 სარანწყენა 104
 სარაპანი 179
 სარახე 36, 65
 სარახია 128
 სარახუნასერი 95
 სარბენელა 63
 სარეკელა 104, 124
 სარეკი 36, 87

- საბეჭებელე 56
 საბეჭელი 79
 საბოლოო 103, 105
 საბოლოო 89
 საბოლოო 95, 106
 საბოლოო 102
 საბოლოო 101
 საბოლოო 53
 საბოლოო 84
 საბოლოო 130
 საბოლოო 34, 41, 140, 187, 188
 საბოლოო 109
 საბოლოო 49, 84
 საბოლოო 129
 საბოლოო 47
 საბოლოო 57
 საბოლოო 36, 59, 62, 64, 114, 119, 126
 საბოლოო 126
 საბოლოო 87
 საბოლოო 64, 68
 საბოლოო 113
 საბოლოო 100, 101
 საბოლოო 137
 საბოლოო 57, 89
 საბოლოო 108
 საბოლოო 59
 საბოლოო 87
 საბოლოო 36, 48, 57, 60, 64, 66, 71, 74, 83, 86, 129, 133
 საბოლოო 134
 საბოლოო 36, 55
 საბოლოო 56, 68, 77, 85, 93, 105, 110, 114, 116
 საბოლოო 128, 129
 საბოლოო კალის თავი 26
 საბოლოო 52
 საბოლოო 120
 საბოლოო 82
 საბოლოო 100
 საბოლოო 102, 104
 საბოლოო 123
 საბოლოო 79, 85
 საბოლოო 79
 საბოლოო 65
 საბოლოო 118
 საბოლოო 135
 საბოლოო 131
 საბოლოო 36, 64, 83, 85
 საბოლოო 108
 საბოლოო 81
 საბოლოო 50, 128
 საბოლოო 55
 საბოლოო 127
 საბოლოო 94
 საბოლოო 135
 საბოლოო 161
 საბოლოო 40
 საბოლოო 49
 საბოლოო 36, 54
 საბოლოო 56
 საბოლოო 135
 საბოლოო 52
 საბოლოო 77, 108, 109, 113, 118
 საბოლოო 124
 საბოლოო 82, 98, 121
 საბოლოო 102
 საბოლოო 92
 საბოლოო 60
 საბოლოო 108
 საბოლოო 77
 საბოლოო 52, 99
 საბოლოო 36, 49, 88, 132, 158
 საბოლოო 131
 საბოლოო 66
 საბოლოო 93
 საბოლოო 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 33, 34, 39, 40, 143, 145, 146, 147, 148, 150, 154, 155, 157, 160, 163, 165, 170, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 188, 189, 190, 194
 საბოლოო 102
 საბოლოო 72
 საბოლოო 94
 საბოლოო 59
 საბოლოო 66, 68
 საბოლოო 53
 საბოლოო 36, 53, 57, 64, 72, 79
 საბოლოო 36, 57
 საბოლოო 70, 135
 საბოლოო 36, 50, 72
 საბოლოო 47
 საბოლოო 60, 61, 82
 საბოლოო 53, 121, 127
 საბოლოო 82
 საბოლოო 50, 52
 საბოლოო 57
 საბოლოო 53
 საბოლოო 39, 54, 68, 149, 150
 საბოლოო 150
 საბოლოო 36, 39, 61, 64, 76, 106
 საბოლოო 68
 საბოლოო 53

- საღებნი 133
 საყავრეთი 65
 საყავრობა 63, 75, 77, 82, 86, 88, 92, 98,
 101, 105, 107, 110, 111, 113, 117,
 122, 124, 125, 132
 საყავროთავი 125
 საყავრიწვერი 103
 საყავრდები 96
 საყანე 61, 90
 საყანიძირი 98
 საყანური 104
 საყარაგლო 96
 საყარენა 122
 საყარწითელი 98
 საყდარი 48, 49, 55, 56, 71, 88, 90, 105,
 107, 117, 118, 136
 საყდარევეში 62
 საყდრივერი 57.
 საყდრიუკანი 105
 საყდრიველი 102, 116
 საყდრიძირი 66
 საყენდრია 84
 საყენთი 75
 საყენთილელე 73
 საყენი 62
 საყვარიგეთი 74
 საყვიარა 63, 65, 119
 საყინულა 74
 საყინულა 81
 საყნიძირი 133
 საყონიათი 63
 საყორია 102
 საყორნია 77, 87, 114, 122
 საყოდრეები 84
 საყულადვერი 116
 საშეოსერი 77
 საშეაღელე 78
 საშველია 125
 საშრობეკეში 63
 საშხამია 77
 საშეხველა 60
 საჩიკეთი 138
 საჩორჩხე 132
 საჩორჩხია 36, 64
 საჩოქეარა 106
 საჩობია 55
 საჩრდილი 111
 საჩქეთი 137
 საჩქელი 92
 საჩიკეია 36, 48
 საჩხრიალა 98
 საციგითი 111
 საცივი 47
 საცივართა 36, 48
 საცივოსერი 119
 საციხველა 78, 105, 106
 საციხური 36, 37, 40, 115, 120, 171
 საციქელი 128, 129
 საცრეთა 47
 საცურავები 98
 საცურავი 85
 საცხიერი 86
 საცხორია 68
 საცხორილელე 67
 საძვერეთი 127
 საძიგველაქელი 135, 136
 საძიგელიანი 131
 საძიგლიკიარი 134, 138
 საძლიგვერდა 133
 საძმარია 78
 საძმერხლე 115, 132
 საძმერხლია 72, 114, 126
 საძმებლია 36, 64
 საწაბლა 85
 საწაბლობელი 134
 საწანანაქე 94, 101
 საწაფე 74
 საწვეთილელე 70
 საწვეთიქელი 84
 საწვეთურა 130
 საწვეთურაკილდიძირი 98
 საწვერო 86
 საწიებინი 129
 საწილე 69
 საწირეთა 54
 საწიქებლია 112
 საწკრიალა 100
 საწნახელა 49
 საწობლია 96
 საწოლათი 83
 საწუმპარა 36, 73, 82, 86, 90, 92, 125
 საწუმბი 56, 68, 71, 80, 95, 119
 საწუმპია 36, 47, 52, 57, 63, 70, 120,
 121, 125, 127
 საწურავი 107
 საწურიკილელე 61
 საწყაო 133
 საწყარო 97
 საკაეალი 68
 საკალოშე 138
 საკალოშეთი 137
 საკიკარტე 36, 128, 134
 საკიკრიდლები 90
 საკილა 107, 121

- ზაქილიაბა 107
 ზაქინკარტი 68
 ზაქინკია 36, 47, 77, 135
 ზაქინკური 36, 49, 60
 ზაქინკურია 131
 ზაქინკელი 67
 ზაქიტე 133
 ზახადი 132
 ზახადი 64, 120
 ზახათი 81, 87
 ზახარატო 110, 112, 120, 123, 125
 ზახარტობილო 100
 ზახარშავა 119
 ზახბოვრია 126, 127
 ზახერატლი 118
 სახევეი 135
 სახეთი 117
 სახეთტიალი 95
 სახეეტი 36, 48
 სახეეწელი 128
 სახიდე 57
 სახნავთავა 49
 სახნიატრი 104
 სახუნდია 118
 სახურავი 60
 სახურატლი 74
 საყაყელი 36, 75
 საყგეერთი 126
 საყეხოთავი 82
 საყეირებო 87, 88
 საყილახო 82
 საყინქლია 68, 92
 საყინქურია 36, 50
 საყინქრო 109
 საყიხურო 36, 48
 საყოვია 62, 117
 სეეშია 134
 სეეანი 16
 სეეასტომოლი 179
 სეელოშაყანა 58
 სეენიღუბე 76
 სერბიატლები 72
 სერბიატლი 71
 სერდიშირი 118
 სერები 75, 104, 121
 სერი 73, 76, 93, 96, 102, 106, 123
 სერიგზა 103
 შერიისტო 63
 სერიყანა 94, 101, 111
 სერიკალა 101, 102, 120, 122
 სერობა 35, 107, 115, 120
 შერსუყანა 121
 სერსუყანები 35, 67, 68
 სეყილი 82
 სეანეთი 64
 სეანიერი 67
 სეისპირიტილა 176
 სიბლამბერე 52
 სიბელატრი 124
 სიეასი 29
 სიზმარა 125
 სიზმარათი 115
 სიკალეთი 134
 სილა 121
 სიმატრი 108
 სიმონეთი 37, 137
 სიმონეთოვაკე 137
 სინასკურა 173
 სინდარტი 91
 სინდიეთი 40, 128, 174
 სინეგდერე 139
 სინოპი 33
 სინორიღულე 86
 სირთი 47, 59, 69
 სირთიყანა 48
 სისხლიანწყარო 106
 სიხალიძეები 61
 სეამლოვინა 68
 სეანდა 179
 სეანტლი 115
 სეკლე 137, 184
 სეყანა 106, 115, 124
 სეყანი 122
 სეყითეთი 180
 სეყირჩა 59
 სეიღისი 14, 23
 სეირჩიმიწლორი 59
 სეკატეგზა 98
 სეურტი 173
 სეურტილი 37, 40, 129
 სეურტი .173
 სეურტია 173
 სოგატრიქელი 68
 სოგნილე 83
 სოკოვრა 82
 სოკოლები 108
 სოკონი 86
 სოლომანი 102
 სოლომეთი 108
 სოლომისი 70
 სოლეყანა 68
 სოლინე 101
 სოლიხევიღულე 88
 სომეხბატრი 100

სომეხ-ნაკლავი 87
 სომხეთი 14, 143, 152, 176, 177, 178
 სორნალი 100
 სოსანეთი 33
 სოსანივეთი 33
 სოფელი 84, 88, 89, 90
 სოფლური 122
 სოღდებილი 18
 სოჩი 120
 სოცოტრი 51
 სოკინარა 92
 სოკინარიღელე 88
 სოკიძირი 85
 სოქნარი 74, 76, 79, 104
 სპარსეთი 153, 175
 სპარსეთის ყურე 175
 სპერი 17, 22, 175, 176, 177
 სპერია 176
 სპერის მდინარე 175
 სროლსი 67
 სტამანთი 66
 სტამბოლი 175
 სტეფანაშვილები 118
 სულატრი 83
 სულაუმატრი 88
 სულიაბახა 58
 სულიაღელე 55
 სულიბეგიალო 126
 სულიაბო 105
 სუმაჯძეები 103
 სუნჯახო 107
 სურეანა 132
 სურიანქვა 128
 სურნალი 35, 63, 67, 68, 69, 81

სურ(ო)ვანა 35, 51
 სურსუკანა 111
 სუფიარი 86
 სუხუმი 10, 18
 სუჭუნეთი 37, 58
 სქიდონა 140
 სხალათი 36
 სხალბერეკეთი 62
 სხალკეხიანი 137
 სხალთა 148, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 168
 სხალთაეაკე 113, 121
 სხალთაფლიძირი 78, 110
 სხალთიშერე 98, 100
 სხალთიშირი 92
 სხალთშერე 58
 სხალიძირი 114, 137
 სხალტა 172
 სხალუანა 51
 სხანდარა 97, 108
 სხეფელა 81
 სხეფი 81
 სხეფიღელე 81
 სხეინა 134
 სხეინი 60
 სხეირათჭოფი 95
 სხლათი 53
 სხლები 139
 სხლებიღლები 86
 სხლიანი 132
 სხლიძირათი 69
 სხლიბნიღელე 52
 სხულ(ო)ვანი 35, 57

ტ

ტაბლანარა 70
 ტაბანი 128
 ტაბახანა 139
 ტაბახმელა 15, 37, 123, 171, 172
 ტაბელა 71
 ტაბელნარიფეაკე 102
 ტაბენნარი 107
 ტაბი 76, 78, 98, 112, 117, 119, 122
 ტაბისერი 116
 ტაბისყური 172
 ტათლიაქალი 74
 ტაკიფეები 155
 ტაკიძეები 35, 70, 71, 73
 ტალაუარი 83

ტალაბატრა 125
 ტალაბატრი 110, 125
 ტალახნარი 47, 139
 ტილაბური 131
 ტაო 10, 17, 23, 24, 29, 33, 167, 176
 ტარელატრი 119
 ტარხეფი 131
 ტასისყარი 22
 ტახატრა 98
 ტა 61, 72, 87, 88, 89, 90, 92, 95, 112, 117, 118, 120, 124, 172
 ტაბთი 54, 76, 85, 88, 94
 ტაბთხევი 54
 ტბები 78, 80, 83, 105, 123, 124, 127

ტებესერი 105
 ტბეთი 85, 159, 170, 172
 ტბთთაი 103
 ტბისერი 91
 ტბილელე 101, 125
 ტყერი 118
 ტყეღები 88
 ტიალები 83
 ტიალიპირი 54
 ტიალიფერი 126
 ტიალიყანი 58
 ტიალტაბი 98
 ტიალფერი 127
 ტიბატყელი 67
 ტიბაყელი 153
 ტიბაში 21, 140
 ტბეთა 65, 151, 172
 ტიბეთილელე 65
 ტიბელელე 95
 ტიბური 116
 ტიგროსი 10
 ტინტე 76, 77, 114, 122
 ტინტითაი 103
 ტინტიძირი 103
 ტინტიკალა 125, 127
 ტინტყო 75, 78
 ტიტელქელი 51
 ტყვიჩელი 144
 ტყვიჯა 143
 ტლაიები 89
 ტობატრი 37, 49
 ტობანიერი 172
 ტობახი 172
 ტომამეთი 35, 95
 ტომპაყვირო 125
 ტომპოვი 62
 ტომიკერი 75

ტორიკელი 35, 77
 ტოტობანი 108
 ტოტრიქული 119
 ტოხიეთი 128
 ტრაპეზუნდი 185, 186
 ტრაპიზუნტი (ტრაპიზონი) 23, 26, 27, 30, 32, 33, 175, 180
 ტრედაული 175
 ტრიკიქეყანი 130
 ტრინკასერი 85
 ტუაფსე 10, 149
 ტუნაძეები 116
 ტურაი 135
 ტურატყე 54
 ტურიბუღე 135.
 ტურიჩაყეთი 138
 ტურიტყე 67
 ტურიფოქვი 137
 ტურიქელი 62
 ტუშა 153
 ტყე 108, 114
 ტყელი 83, 137
 ტყეშალა 51, 53
 ტყეშალაი 67, 75, 115
 ტყეშალაები 87
 ტყეშალკარი 101
 ტყეშალქელი 64
 ტყეშგალა 50
 ტყეშლანი 130
 ტყეშლისერი 139
 ტყეშლქელი 63
 ტყეშლიძირი 72, 84, 130, 137
 ტყეტყერი 117
 ტყვიქელი 62
 ტყვირათოსი 50
 ტყვისევა 79
 ტყითაი 101

უ

უზანფერი 119, 120, 126
 უზანღელე 85
 უზნეზილელე 94
 უზუნალი 77
 უკანატა 84
 უკანახო 90, 91
 უკანახევი 97, 123
 უკანაღელე 114
 უკანაკალა 119, 125, 126, 127
 უკანეყე 55
 უკანქალა 96

უკანტეხილა 34, 55
 უკანტეხილა 57, 58
 უკანღელე 102
 უკანწყარი 124
 ულენარა 89
 უნაგირა 64
 უნაენელა 89
 უმჟურილელე 114
 უმჟურიწყალი 74
 ურარტუ 16, 21, 22, 153, 175, 182
 ურღელი 83

ურეყი 78, 126
 ურთხელოლე 61
 ურთხვანი 111, 121, 134
 ურთხელიძირი 124
 ურთხელილე 146
 ურთხნალა 49, 53
 ურთხნალი 78, 104
 ურმიყელი 55
 ურცხოტყე 60
 ურწყული 175
 ურჭუყელი 116
 უსახელი 104
 უსტალიყანა 131
 უსტიკალი 49
 უსტიქელი 135
 უსტიყუჲ 93

უღელტეხილი 52, 79, 88, 89, 97, 113
 114, 123, 135
 უყვი 37, 47, 50, 51, 54, 56, 58, 60, 61,
 66, 67, 69, 75, 76, 77, 81, 83, 84,
 86, 105, 130, 136, 138
 უყვიქელი 56
 უყვილე 49
 უშტარტლი 116
 უჩაბა 81
 უჩხითი 51
 უჩხათური 52
 უჩხო 113, 169
 უჩხოსწყალი 169
 უჩუხალაქირი 105
 უძირიტბიბილო 92
 უწყუჲი 138
 უშმარიკილე 58

ფ

ფალიატყე 60
 ფალობახჩა 52
 ფახისი 175, 176, 177, 178, 179
 ფანდიყანა 66
 ფანწეთი 37, 136, 138
 ფარატლი 68
 ფარდულობახჩა 138
 ფარენა 32, 59
 ფარეხად 55, 60, 62
 ფარეხა 71
 ფარეხილე 52
 ფართლელი 111
 ფარსაყიდე 102
 ფარნაყია 31
 ფარტენაძეები 130
 ფარჩები 130, 139
 ფარცაბი 83
 ფარცხ(ო)ვანა 35, 85
 ფასეტლი 118
 ფასილი 14, 178, 179, 183
 ფასისი 178, 179
 ფანჩიფარი 46
 ფანჩ(მ)ა 35, 101
 ფანჩმატელი 101
 ფაფყანა 109
 ფაფარათი 64
 ფაფარაკილე 95, 97
 ფაფურები 80
 ფაფხატრა 132
 ფაფხატრი 111
 ფაცაცხვირი 55

ფაცხიკარი 135
 ფაწალათი 36, 54
 ფახანწველა 99
 ფახი 120
 ფებლალონია 33
 ფეზდაყე 93
 ფეთატრი 93
 ფელიკაყი 34, 54
 ფელი 97, 117
 ფელოები 72
 ფელუღიბი 139
 ფენჩატრი 112
 ფერათანაყადე 63
 ფერატლი 122
 ფერადობოლო 120
 ფერდელევი 35, 48
 ფერდი 69, 89, 128
 ფერდითავი 69
 ფერდიყანა 63, 105
 ფერთაყე 121
 ფერისატლი 53
 ფერიცვალეზა 56
 ფერხული 77
 ფესენარა 105
 ფესენარაძირი 116
 ფეტვიძირი 82
 ფილოცა 63
 ფიდნები 130
 ფილაფთეფე 139
 ფილიპატრი 74
 ფირცხელავი 35, 44, 51

ფისკერვანთი 123
 ფიტარეთი 161
 ფაქანაღლე 117
 ფიქალათი 53, 54, 56
 ფიქალინე 115
 ფიქლანა 133
 ფიქლები 131
 ფიქლობი 35, 81
 ფიქლური 73
 ფიჩნა 86
 ფიჩხიყვარი 98
 ფიჩხნარი 109
 ფიკატრი 58
 ფიტარუნალი 101, 108
 ფიქვათი 114
 ფიქვენარი 58
 ფლატე 50, 57, 92
 ფლავი 118
 ფლავიგვერდი 61
 ფლავითავე 67, 91
 ფოთარი 78
 ფოთაროყელი 78
 ფოთელური 99
 ფონა 116, 121, 122
 ფონათი 66
 ფონდები 94
 ფოლოსაყელი 119
 ფოლოცაყელი 116
 ფორნითავე 109

ფორნიკიდოთავე 131
 ფორფოტანები 75
 ფორჩხა 32
 ფორჩხოთი 99
 ფორჩხოთისერი 87, 99
 ფოსოტანა 70
 ფოსტანარათი 51
 ფოტორი 133
 ფოტური 135
 ფოფინარი 111
 ფოშტა 127
 ფოშტილე 135
 ფოცხა 113
 ფოცხორატლი 125
 ფოცხვერატლი 86
 ფოცხვერები 86
 ფურნე 111
 ფურნები 88
 ფურნიკარი 51
 ფურტიო 40, 98
 ფურტუნიკარი 135
 ფურტუკატლი 103
 ფურტუკაპირი 123
 ფურტუკაპირე 140, 188
 ფურტუკაპირი 107
 ფურნა 34, 78
 ფხავსიანი 35, 90
 ფხავსიანილიკატარი 127

ქ

ქადაგობები 139
 ქადაგული 60
 ქადაგარეთი 132
 ქაზიმფაცხა 139
 ქათამაშები 79
 ქათამეანი 55
 ქათამყანა 88
 ქათმიწენა 105
 ქალასკურჩყალი 55
 ქალისაკაზმავე 104
 ქამილაყანა 75
 ქარზამეთი 161
 ქართლი 14, 23, 24, 167, 190
 ქარისაქროლი 78, 91
 ქარჩხიანი 35, 120
 ქარცივაშები 91
 ქარციყანა 50
 ქარხანა 96, 102, 107, 114
 ქარხნები 94

ქაუჭხაზი 140, 188
 ქაქუთი 65
 ქამანი 59
 ქაშეთი 86, 157
 ქაჩალა 34, 86, 130
 ქაჩათი 90
 ქაჭეთი 179, 185
 ქაჭებო 57
 ქებატრი 76, 132
 ქელა 34, 37, 38, 39, 40, 52, 55,
 57, 146, 150
 ქელაველა 51
 ქელგაქროლი 73
 ქელი 37, 47, 54, 74, 102, 118, 128
 ქელიყავე 77
 ქელიყარავი 56
 ქელილე 74
 ქელიშველა 101
 ქელღები 99, 109

- ქედლოვაცე 99
 ქედლობა 35, 63
 ქედარუნა 83
 ქედსიზმერა 144
 ქედსიქეთი 144
 ქედქედა 109, 115
 ქედქედი 37, 128
 ქედქედლიტვე 129
 ქედუშაჭრი 112
 ქედრახსაქარი 132
 ქედრეჩხანა 139
 ქედრული 119
 ქედსუშასათიბი 74
 ქედრატრი 52, 57
 ქედჩეხი 35, 70
 ქედციმერა 34, 47, 99, 135, 144
 ქედციმერი 124
 ქედციქეთი 47, 136, 137, 144
 ქედსუქანა 58
 ქედსუქანი 50, 54, 62, 65
 ქედბლიდულე 56
 ქედბთა 35, 83
 ქედბი 111
 ქედბიგვერდი 55
 ქედბითავი 129, 175
 ქედბიკარი 49, 59, 79
 ქედბიკრები 84
 ქედბისგარა 133
 ქედბარსელები 110
 ქედბიში 36, 37, 136
 ქედბიპალათი 64
 ქედბიჭვარი 40, 120
 ქედბლიანოდულე 70
 ქედბნარა 52, 128
 ქედბნაშირი 57
 ქედბნითავი 66
 ქედბნიკარი 59
 ქედბნიდულე 63
 ქედბტყელი 136
 ქედბშუანი 135
 ქედდიდი 140
 ქედვენარი 62
 ქედთეთრა 137
 ქედკამარა 140
 ქედკაცე 70, 127
 ქედკაცაჲ 70
 ქედკიბე 52, 67, 96, 113, 131, 134, 143
 ქედკიკილები 68
 ქედკილითთავი 115
 ქედკრედულა 111
 ქედკურტი 136
 ქედკჳი 137
 ქედონიამურე 140, 188
 ქედპლაცია 136
 ქედპობილი 100
 ქედარნილიბოლო 62
 ქედასავენი 128
 ქედდუტკარა 56
 ქედყეირალა 71
 ქედწინარა 67
 ქედაციწარტი 52
 ქედწინწილი 133
 ქედპეპე 140
 ქედპური 55
 ქედქამა 85
 ქედელა იგარა 54
 ქედელა ილმე 168
 ქედელა ხხო 95
 ქედელა ზზუბუ 52
 ქედელავაცე 98
 ქედელაზეგანი 74
 ქედელა თხილვანა 107
 ქედელა თხილვარი 138
 ქედელაჲსასალი 88
 ქედელა კუქულა 59
 ქედელა შარადიდი 183, 184
 ქედელა შილდაკონი 49
 ქედელამაყვალეთი 95
 ქედელა შკუბლიბირი 134
 ქედელა შახუნცეთი 53
 ქედელამინდორი 103
 ქედელანაოშვარი 127
 ქედელანაფურქრები 104
 ქედელაჲმერე 66
 ქედელაჲსამშირი 90
 ქედელაჲსოფელი 84, 86, 87, 97
 ქედელაოფიზნელეთი 62
 ქედელამანტიბირი 125
 ქედელაღელე 115
 ქედელაყანა 115, 138
 ქედელა ჩხუტუნეთი 130
 ქედლობანი 48, 69
 ქედელატრი 116
 ქედემო აქარა 47, 155
 ქედემო გურია 21, 41
 ქედემო მაქაბელი 19, 128, 173
 ქედემო ტაო 23
 ქედემო ქართლი 176
 ქედენაწიხი 108
 ქედეშამინდორი 101
 ქეიავთა 60
 ქეიანი 133
 ქეიახრანცე 71
 ქეითავი 126, 128, 129, 137

- ქეითიკი 56
 ქეიკალო 82
 ქვისაგორავი 66
 ქვისასევენი 75
 ქვისასროლია 85
 ქუტივი 134
 ქვილარი 75, 122,
 ქვიშნარა 56
 ქვიარტი 107
 ქილენაპირი 78
 ქილატი 78
 ქილიე 38, 124, 137, 139, 140
 ქილიეკარი 139
 ქილისესირთი 140
 ქილისსერი 97
 ქინძაკაჯავი 68
 ქირეჭლუჯია 87
 ქისაპალ 97
 ქისრები 96
 ქიძინიძეები 87
 ქლუხორი 19
 ქლიავეუბიბირი 69
 ქმალიენარქელი 129
 ქობატრი 114
 ქობერი 161
 ქობეაე 53
 ქობლები 3, 56
 ქობულები 9
 ქობულეთი 1, 168, 173
 ქოთანა 69
 ქოთანავი 13
 ქოთანაჟ 68
 ქოთინატრი 103
 ქოლობანი 40
 ქომოერები 17
 ქომოყანა 60
 ქომოწყალი 8
 ქონდარანასახბევი 74
 ქონდრიკილდიავი 88
 ქონთვარე 54
 ქორთა 35, 66, 7
 ქორთხმელა 109
 ქორისათი 67, 131
 ქორისერი 78
 ქორიხანი 54
 ქორილიყანა 74
 ქორქოთანა 77
 ქოსამლერი 119
 ქოსოფელი 50
 ქოქოთანა 74
 ქოქოლატი 109
 ქოქოლეთი 134
 ქოჩასერი 102
 ქოჩახი 106
 ქოჩიკისერი 66
 ქოცრაფინა 67
 ქოხები 88
 ქოხი 52
 ქოხკისერი 83
 ქუთისი 18, 27, 143, 172
 ქუთატრი 94
 ქუთურეთი 137
 ქუმაწყალი 74
 ქუმბეთი 79
 ქუნცხიპალა 86
 ქურდატი 110
 ქურდული 116
 ქურთუბიბახა 83
 ქურთიხო 112
 ქურთინაღები 80
 ქურთინაოშარი 91
 ქურთინხარი 83
 ქურთულვი 139
 ქურთოქალი 140
 ქურუნი 107
 ქურციატლი 50
 ქურცული 108, 109
 ქუფთაღელე 64, 97, 102
 ქუშალა 136
 ქუშინარი 92, 98
 ქუშნარა 129
 ქუჩუქოროხი 139, 184
 ქუსუბანი 129, 132

მ

- მავრა 140
 მალდილი 140
 მანძილა 88
 მარდა 110
 მარდიძირი 111
 მარმანი 101
 მარდოთენნარი 126
 მარათი 55, 57, 124
 მარიანი 35, 113
 მარიწყალი 101
 მარიწყლები 103
 მელე 106, 116

დელებოსტანი 91, 105
 დელებური 121
 დელებაღმა 58
 დელეთი 62, 82
 დელეუანა 94, 96, 104, 115, 116, 129
 დელიანთები 84
 დელიბილი 60, 126, 131
 დელთავი 119, 123
 დელთავისერი 117
 დელიბირი 109
 დელისერი 126
 დელქედი 66
 დელიკალა 95, 123, 125
 დეაზლათები 87
 დელიიანი 120
 დვანტა 117
 დვანტატრი 72
 დვინაშვილები 75
 დვრიანკელა 88
 დვია 118
 დვინტატრი 109
 დინქეთი 94
 დორმანი 108
 დილნალა 50
 დმა 56
 დნათი 115
 დმანი 127
 დმაღლე 47, 55, 89, 90, 91, 96, 105, 130
 დმაღლიფერდი 105
 დმაქალა 65, 88
 დობენარი 76
 დობეყელი 107
 დობილა 87
 დობილი 108
 დობლური 132
 დომი 64

დომანქელი 156, 159
 დომელა 103
 დომელათი 118
 დომიყანა 139
 დომპური 109
 დორავეკე 39, 97
 დორეუეთი 39, 75, 81
 დორინათხარი 39, 47, 92
 დორიტბა 89
 დორიყანისერი 114
 დორიყბათი 39, 54
 დორმიკა 115
 დორსაწუმპარა 123
 დორტყე 39, 71
 დორტყველიკალდე 169
 დორღე 82, 85, 87
 დორღები 112
 დორღი 65
 დორღნალი 64, 87, 88, 124
 დორღომი 35, 115, 116, 169
 დორჩომეღაქმები 121
 დრეხილი 115
 დრემში 37, 136
 დრემშიღლე 137
 დრიანკელა 64
 დრუბლიანი 133
 დრუღე 77
 დრუღომინდორი 77
 დრუქია 119
 დუმელათი 118, 120, 125, 126
 დურბელა 140
 დურტა 121, 151
 დურღეთი 93
 დურღუმელა 86
 დურღულეთი 109, 110

ჟ

ჟაბარდო 17
 ჟადიბილო 129
 ჟადიოღლიბახჩა 137
 ჟადირჟინდორი 138
 ჟადიკალა 108
 ჟავალყანაგები 95
 ჟავარდული 35, 63
 ჟავეყარი 138, 184
 ჟავეყიდერე 138
 ჟაერყყარი 59
 ჟალაბონი 80, 97
 ჟალღუმაღლე 75

ჟალე 38, 54, 134
 ჟალღეღლა 126
 ჟალივაკე 70, 131, 155
 ჟალიყარი 103
 ჟალიბირი 38, 134
 ჟალნი 127
 ჟანაგქელა 34, 37
 ჟანაგქელა 56, 66
 ჟანაწრილა 109
 ჟანიოთავი 132
 ჟარაბაში 81, 156
 ჟარამანი 29

- ყარა-სუ 16, 22
 ყარაღიადგილი 134
 ყარაშარვალი 139
 ყარსი 16
 ყელა 76
 ყელადუდები 77
 ყელეთატრი 78
 ყელი 37, 74
 ყელობა 35, 65, 108
 ყელოფი 49
 ყვაი 56
 ყვაერები 108
 ყვატრი 50
 ყვატრილეუ 50
 ყვართი 114
 ყველანგარი 122
 ყვერულანი 101
 ყვერულთები 122
 ყვერულთი 123
 ყვერული 106, 116, 121, 122, 123
 ყვერულკალა 118
 ყვირალი 49, 119, 159
 ყვირილა 9, 178, 179
 ყიზეთემიამამული 60
 ყიზილთოფრალი 139
 ყინჩატრი 99, 100, 159
 ყიყყიანიცხემლიდუბე 78
 ყიშლა 86, 103, 106, 107, 121, 126
 ყიშლები 90, 91, 92, 93, 95, 96,
 103, 105, 106
 ყიშლებივაკე 94
 ყიშლიყელი 126
 ყმა 123
 ყრალტბა 127
 ყრილდუბე 72
 ყრულელე 54, 57, 60, 77, 80, 111,
 123, 125, 128
 ყოლანგარი 110, 120
 ყოლყვეთი 52
 ყონამვეერი 140, 188
 ყორატლი 74
 ყორანამდგლა 126
 ყორეთოყე 95
 ყორესუკანი 60
 ყორვანი 118
 ყორენათი 54, 114
 ყორენათახო 110
 ყორვანი 117
 ყორვილი 60
 ყორი 53
 ყორიათი 56
 ყორიანი 106
 ყორითაი 51, 75, 92
 ყორნალა 86, 87, 94, 103, 135, 136
 ყორნალი 71, 72, 73, 74, 77, 97,
 105, 107, 135, 136
 ყორნალია 56, 66
 ყორნალკედი 50.
 ყორნალიწყერი 74
 ყორული 75
 ყორღანკედი 65
 ყოჯათი 88
 ყუელი 24
 ყუზიხანი 139, 146
 ყულე 38, 175
 ყულიკარი 38, 59, 128
 ყუჯ 63, 130
 ყუჯახო 106
 ყუჯვაკე 111
 ყუჯსერი 126
 ყურატლი 60, 61
 ყურთასონი 93
 ყურთანა 102
 ყურიბოლო 129
 ყურიდერე 107
 ყურტყუჯ 138
 ყურღანი 127
 ყურღელე 75
 ყურწითელაქედი 129
 ყურძნალა 69
 ყურძნალათი 49
 ყურძნალიდელე 80

უ

- შაბანატრი 112
 შაბიშბლიხია 110
 შაბშაბა 57
 შაბშაბადელე 58
 შადრევეანი 93
 შავარდენა 126
 შავაკალო 88
 შავაქეები 40, 168
 შავაქეები 114, 119
 შავგომანატრი 86
 შავდულაქედი 119

- შავი ზღვა 21, 30, 31, 175, 176, 179,
 182, 183, 190
 შავიტყე 53, 55, 100, 127
 შავიწყარო 105
 შაკილდე 55, 96
 შაკილდიძი 94
 შავნაძნარი 81, 109
 შავტბა 121, 123, 127
 შავტყე 73, 78, 102
 შავლეულ 64
 შავქელი 112
 შავქეთი 116
 შავყანა 135, 136
 შავშეთი 17, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 28,
 31, 154, 158, 159, 161, 165, 174,
 176, 183
 შავშიყანა 63
 შავწყალა 65
 შავწყარო 66, 126
 შაილური 115
 შაინიძეები 100
 შალვაძე 139
 შამანატრი 98
 შამბატრი 68
 შამილაყანა 71
 შაჰაბო 72
 შარა 65, 94
 შარაქვეშა 70
 შარაქვეშე 60
 შარაქვეში 61
 შარგალა 59
 შართათვი 102
 შარშიდული 81
 შარატლი 76, 110
 შაქირაყანა 75
 შევებური 37, 58
 შემოქმედი 155
 შეფთანბაში 136
 შერვალი 49
 შესართავი 143
 შესართავიყანა 47
 შეფენილი 134
 შეყრილგადალმა 78
 შეყრილმინდორი 49
 შეშინაქარი 117
 შეშისაქარი 69
 შელთახევი 57
 შეღსოფელი 84
 შექველური 111
 შეეაღა 79
 შეიღვაქაძეები 84
 შეიდმარჩილა 58
 შიგანები 105
 შიშინანი 101
 შიშინილაგეერი 111
 შიშინილახევი 131
 შიმშილვაკე 49
 შინდისი 15
 შინდობი 9
 შინნაატრი 89
 შლეგათი 127
 შობანი 122
 შოლტები 110, 112
 შოლტა 34, 74, 75, 112
 შორალები 103
 შორტნალები 76
 შორშე 83
 შორატრი 122
 შორეთითი 130
 შორეთი 83
 შტვირი 80, 87, 132
 შუბათი 108
 შუბანი 93, 95, 158
 შუბლათი 64
 შუბლოწვერა 128
 შულავერიბოლო 80
 შულავერიყე 88
 შურბული 108
 შუაბო 138
 შუაგზა 97
 შუაგომი 116
 შუაგორა 93
 შუადუბე 94
 შუახევი 101
 შუალეწილი 79
 შუამინდორი 105
 შუადტბი 125
 შუარტყალი 153, 167
 შუასერი 105, 106
 შუასოფელი 40, 63, 81, 100, 125
 შუაუბანი 91
 შუაქეთი 57, 59, 70
 შუაქეშინარი 91
 შუალელე 47, 52, 77, 86
 შუალელები 104
 შუაქალა 66, 99, 121, 125
 შუახევი 37, 39, 40, 79, 152, 155,
 156, 157, 158, 159
 შუშანეთი 135
 შუშნა 156
 შუშნიკილდე 79
 შუშნარა 134

მუშხნარი 73 -
შქერიანსერი 105
შქერითავი 126

შქერნალი 126
შხამიამინდორი 127
შხედნარი 63, 114

ჩ

ჩაბახისური 133
ჩავეერდა 102
ჩავეარდნილი 129
ჩათალდერე 138
ჩაი(რ)ლული 36, 131
ჩაკიდულა 80, 100; 108, 110, 125
ჩალაგეთი 119
ჩალგულატი 69
ჩალეწილი 128, 129
ჩამახისური 133
ჩამოგძელა 122
ჩამოსულელიდგე 111
ჩამოწყვეტილი 127
ჩამპალი 129, 134
ჩამურიდელე 104
ჩანგალა 125
ჩანულაწყალი 55
ჩანულხისევი 102
ჩანჭკრითავი 74, 87, 88
ჩანჩხალო 81, 154, 156
ჩანჩხე 96
ჩანჩხერა 84
ჩანჩხერი 69, 97, 103, 104, 112
ჩანჩხერითავი 103
ჩანჩხერიდელე 79
ჩანჩხითავი 75, 77, 78, 90
ჩაო 108, 123, 168
ჩაუკუნილი 94
ჩარგულატი 69
ჩარჩხალა 66
ჩარჩხანი 139
ჩარხები 94
ჩარხილელე 88, 100, 101, 102, 104, 117, 121
ჩარხილელელები 104
ჩარხიწყალი 138
ჩატეხილა 125
ჩატეხილი 118
ჩატეხილი დეფანი 114
ჩატეხილი სერი 76
ჩატეხილი ღელე 106
ჩაურდელა 127
ჩათანადელე 126
ჩათყანა 138
ჩაჩეხილა 125

ჩახათატი 83
ჩახარხა 52
ჩახტანა 78
ჩეგელი 127
ჩედელუყაჲ 59
ჩევირმე 139
ჩელეები 140
ჩელტა 173
ჩენჩხერი 109
ჩერქეზეთი 173
ჩერქეზული 140, 139
ჩეტკიძეები 68
ჩეატიერები 84
ჩიდილა 55, 61, 62, 65, 68, 74, 104, 108, 116, 134, 144
ჩიდილაები 65
ჩიდილათი 67
ჩიდილაღელე :68
ჩიდილები 68
ჩიდილო 73, 80, 101
ჩიდილითავი 56
ჩიდილეები 59
ჩიდილო 35, 52
ჩიდილქალა 86
ჩითლახევი 62
ჩიკუტატი 50
ჩილაეამლაჲ 64
ჩილირი 18, 27
ჩილოზოგილი 106
ჩიშაგატი 134
ჩინჩალევი 139
ჩირდილა 128, 130, 132, 135, 133, 136, 144
ჩირდილი 144
ჩირუხისერი 105
ჩირუხისწყალი 156, 158, 159
ჩიტატი 116
ჩიტიატი 61
ჩიტიაბო 102
ჩიტყყარო 77, 78, 81, 87, 107, 122
ჩიტყყანა 130
ჩიფთიქვა 139
ჩიქუნდრევი 53
ჩიქუნდურე 53
ჩიქუნეთი 133, 174
ჩიჩახური 112

ჩიხათი 93
 ჩიხიკარი 111
 ჩიხურა 99
 ჩიხურები 112
 ჩიხური 81, 91
 ჩიხურტალი 57
 ჩობნიხიდი 127
 ჩოლოქი 21
 ჩორატლა 58
 ჩორძე 58
 ჩოტოხიელი 182
 ჩოქაქი 93
 ჩოჩოლატრი 85
 ჩოხავარა 59
 ჩოხატრა 122
 ჩოხარაძეები 35, 47
 ჩოხატაური 152
 ჩრდილა 114
 ჩრდილი 18
 ჩრდილოეთ კავკასია 182
 ჩრდილოეთის (შავი) ზღვი 175, 176
 ჩუგარეთი 175

ჩუგურაეა 110
 ჩუღურატლი 119
 ჩუროღმული 48
 ჩუტალეუე 89
 ჩუჩხურია 58
 ჩქერილეუ 56
 ჩქუნი 130
 ჩხანარა 48, 131, 138
 ჩხანარი 49, 52, 56, 63, 131
 ჩხანაფურა 37, 137
 ჩხარათხევი 100
 ჩხარიცილდითაეი 80
 ჩხერი 70
 ჩხერი 83, 132
 ჩხერთაეი 63
 ჩხერთაეილეუ 128
 ჩხერიძელა 178
 ჩხ-ეკვალა / 118
 ჩხიკეთი 85
 ჩხინდითაეი 90
 ჩხრიალო 107
 ჩხუტუნეთი 130, 174
 ჩხუში 37, 50

ც

ცალკარი 102
 ცანდატრი 103
 ცანტრატლა 132
 ცარა 55, 57, 56, 137, 140
 ცაცნატრი 73
 ცაცხეუბოეაე 131
 ცაცხეიფოქეოეაე 102
 ცაცხენარასერი 103
 ცაცხენარები 83
 ცაცხენარი 63, 64, 77, 78, 88, 102, 114
 ცეკეა 75
 ცენტერაძეები 76
 ცეცხლატრი 64, 113, 128
 ცეცხლაძეები 117
 ცეცხლაჭალა 109
 ცოგეზიადგილი 107
 ცოვასულა 54, 150
 ცოვაძეები 37
 ცოვაძეები 73
 ცუილეუ 104
 ცოიყელი 64
 ცოიწყალი 136
 ცოიხევი 102
 ცოიყელი 68
 ცოწყალი 37, 50, 51, 120, 134

ციეწყარო 49, 50, 53, 56, 66, 119,
 131, 132, 139
 ცინარეთი 37, 81
 ცისკარა 133
 ცისკარიძეები 48
 ცისფერი ნილოსი 183
 ციტალი 129
 ციცილეუელი 133
 ცინათელა 130
 ციზე 139
 ციხია 119
 ციხიათი 159
 ციხიაცილდე 56
 ციხისძირი 159
 ციხისჯვარი 25, 26
 ციხიუკანი 54, 97
 ციხიყელი 112, 155, 163, 164, 168
 ციხიყელი 62, 73, 104
 ციხიძირი 54, 81
 ციხეული 110
 ციხეული 76, 81
 ცოცხათი 131
 ცულისაყულარა 61
 ცვიტატრი 69, 96
 ცვილატრი 77

ცქიტური 137
 ცხადიატრი 114
 ცხადიეთი 131
 ცხავა 114, 115
 ცხაკაია 173
 ცხაკაშვილი 50
 ცხალატრიკალი 49
 ცხეკერეთად 48
 ცხემლათი 99, 112
 ცხემლალა 35, 173
 ცხემლარა 35, 121, 173
 ცხემლარი 113, 130
 ცხემლები 81
 ცხემლიანქელი 131
 ცხემლიბაირი 111
 ცხემლისი 74
 ცხემლიძირთი 64
 ცხემნა 37, 55

ძაბლავეთი 137
 ძამლეთი 97, 159
 ძაღლე 123
 ძალიანი 76, 79, 118
 ძილამურე 104
 ძილლატრა 73
 ძილლატრა 53
 ძილლისარჩობელა 98
 ძელაძირები 110
 ძელისახობაჟა 58
 ძენაძღვები 70
 ძენწმანი 58, 151
 ძერატი 118
 ძერაწყარო 114
 ძერიბულე 106
 ძეწნაღლე 124
 ძეელახო 85
 ძეელახვები 105
 ძეელთა 96

წაბლანა 40, 83, 101, 118
 წაბლიძირი 90, 107, 122
 წაბლნარი 50, 51, 52, 61, 135
 წაბლონიქელი 133
 წაბნარა 55, 64, 70, 72
 წაბნარები 83
 წაბნარი 35, 63, 129, 130, 131

ცხემნარა 92
 ცხემნარი 35, 72, 77
 ცხემნარიკილითთაჟი 37, 90
 ცხემნალიგვერდი 133
 ცხემურული 140, 188
 ცხენიზრეჟე 34, 61
 ცხენისაძური 93
 ცხენისწყალი 178, 179
 ცხენისხორცა 136
 ცხმორისი 40, 68, 69, 153, 154
 ცხრაგეჟა 132
 ცხრაზიარი 65, 75
 ცხრამუხიძირი 61
 ცხრამუხლა 87, 97
 ცხრამუხლი 120
 ცხრაწყარო 116, 117
 ცხრამუთი 68

d

ძველიკირი 97
 ძველნახაღვარად 74
 ძველღვამლები 105
 ძველწელათი 96
 ძველწისქვილიკარი 112
 ძიგეთა 54
 ძიგურეთი 134
 ძირიბოლო 48
 ძირკვამდები 112
 ძირყანა 57
 ძიღტრი 129
 ძიგულა 99
 ძიგულქალა 100
 ძიგურხალი 35, 67
 ძნელათი 121
 ძნელითქელი 131
 ძიღურეთი 62
 ძიღმანხური 111
 ძიღრძუბი 76
 ძიღრწა 139

წ

წაბუცებელი 130
 წაღენჯიბა 173
 წაღიკორდი 59
 წაღია 19
 წაღიკობი 67, 120, 123
 წაღიკვამდები 71
 წაღორღეკილა 34

- წამოდრეკილაჲ 65
 წანდილიაბო 110
 წანჯალატრი 76
 წანწალაქი 92
 წარბანეთი 66
 წარნაქი 82
 წართელი 97
 წეთილეთი 64
 წელათი 95
 წელეზური 111
 წერნაქები 105
 წერწეტვანი 109, 124
 წეფთისციხე 25
 წვერგადალმითი 80
 წვერები 89, 94, 104
 წვერებისერი 94
 წვერი 73, 80, 100
 წვერიახო 116
 წვერიგანი 119, 120
 წვერიყანა 113
 წვერიქალა 101
 წვერსიქეთი 135
 წვიტახევი 88
 წიაგვერდი 57, 58
 წიაპა 34, 66
 წიაპაღლე 132
 წიაპაძირი 61
 წიაღირი 51
 წიახი 97, 102, 124, 128
 წიახო 115
 წიახტები 92
 წითელათი 113
 წითელათური 135
 წითელატრა 64
 წითელატრი 117, 118, 122
 წითელაძირი 117
 წითელაძეები 62
 წითელი ზღვა 183
 წითელიკილდე 126
 წითელიმიწა 138, 139
 წითელი წყალი 121
 წითელყაპანი 127
 წითელმიწა 132, 133, 188
 წითელმწისერი 102
 წითელტბა 123
 წითელქედი 130
 წითელწყალი 111
 წითენალები 87
 წითლანიწყარო 77
 წითლობაქედი 50
 წითლობი 35, 48, 83
 წიკორკალო 67
 წილობანი 69
 წინაეკე 70
 წინაეგლა 34
 წინაეგლაჲ 54
 წინავლიძირი 84
 წინარმეთა 54
 წინაყანა 64
 წინდებული 53
 წინდიწვერი 67
 წინსაყარი 84
 წინწალიკატრი 48
 წინწილათა 113
 წინწკალატრი 50
 წინწკალაშვილები 69, 118
 წისაყარი 56
 წისკველიკარი 59
 წისკვილაღლე 80
 წისკვილაღმართი 133
 წისკვილბანა 92
 წისკვილები 49, 52, 99, 100
 წისკვილებიღლე 91
 წისკვილთანი 58
 წისკვილიგზები 104
 წისკვილიკარი 47, 74, 78, 86, 110, 112, 118, 129, 136, 137
 წისკვილიმიწორი 98
 წისკვილიღლე 61, 81, 104, 109, 122, 124
 წისკვილიხევი 78, 93, 131
 წისკვილიკარი 48, 51, 53
 წისკვილინარა 132
 წიფეკერვანი 55
 წიფღვერდი 70
 წიფლები 91
 წიფლითევი 84
 წიფლისერი 77
 წიფლიძირი 86
 წიფნარა 72, 103
 წიფნარები 66, 75
 წიფნარი 35, 47, 50, 52, 59, 60, 61, 65, 66, 82, 87, 89, 91, 92, 102, 104, 108, 110, 115, 130, 134
 წიფნარიეკე 90, 110, 115
 წიფორი 83, 110, 112, 113
 წიქარასერი 113
 წიქაკატრი 57
 წიწკატრი 56
 წიწიაკალო 51
 წიწიბაძირი 112
 წლობანა 85
 წმინდაღლე 64
 წმინდისერიღლე 87

- წონიარისი 67, 153
 წონიარისილღე 67
 წოწოლაკილღე 75
 წოწოლასერი 126
 წოწოლაქელი 130
 წოწოლაქეიძირი 59
 წრუბლიმინდორი 48
 წუბანი 67
 წუბლილღე 101
 წულუკიძეები 114
 წუმპო 93, 94, 96
 წუმწუპაკატარი 120
 წყავითენნარი 122
 წყავიძირი 136
 წყავნაბირი 48
 წყავნარი 133
 წყავნარი 51, 52, 67, 74, 82, 88, 132
 წყავნარივაკე 64
 წყავეურძინიძირი 48
 წყალაშპარა 92
 წყალბოკელაღღე 62
 წყალგაღმა 133
 წყალთავაკე 118
 წყალთაშუა 82
 წყალთაშუა 101
 წყალთეთრა 64
 წყალთიბილა 88, 109
 წყალითვალი 55
 წყალიპირი 98
 წყალიქეი 139
 წყალოქრო 51
 წყალსაქციელი 118
 წყალქვეშა 116
 წყალშავი 156
 წყალშაქარი 62
 წყალწითელი 62
 წყანადღელა 56
 წყანისური 97
 წყარვი 68
 წყარუათა 49
 წყარუათი 56, 62, 65
 წყარუანათი 97
 წყარუები 35, 89
 წყარო 59, 70, 89, 94, 99, 103, 105, 122, 128, 132
 წყაროები 96, 116
 წყაროთა 35, 75
 წყაროთავი 89, 95
 წყაროთვალა 56
 წყაროთვალი 69, 81, 83, 89, 90, 91, 99, 108, 110, 112, 114, 125
 წყაროთვალღღე 102
 წყაროთი 53, 88, 100
 წყაროკანი 124
 წყაროკაბანი 53
 წყაროკარი 122
 წყაროლანი 113
 წყაროპირა 82
 წყაროპირი 70, 93
 წყაროფერი 87
 წყაროყანა 113
 წყაროქვალა 107
 წყენარა 121
 წყენნარი 113
 წყერაბახჩა 128
 წყვედილმ 59
 წყვედილღღე 49, 52
 წყვილკატარი 127
 წყვილღღე 131
 წყლოგადასაგდები 104
 წყლოთავი 106
 წყლოპირი 99
 წყლისყარი 77, 78, 80, 132, 155
 წყუზამელა 178
 წყურთისი 57

ჭ

- ჭა 124
 ჭაბორი 115
 ჭაბუკატარი 131
 ჭაბუტყე 53
 ჭადატარი 103, 105
 ჭადეთიწყალი 65
 ჭათები 76
 ჭალა 47, 54, 58, 60, 63, 65, 75, 87, 93, 100, 112, 146, 149
 ჭალადიდი 173
 ჭალაუაკები 84
 ჭალათი 62
 ჭალაბმელა 50
 ჭალები 107
 ჭალებიტბა 71
 ჭალებიტყე 91
 ჭალოანი 35, 50
 ჭალობოლო 93
 ჭალოდარე 38, 64
 ჭალოდუბე 81
 ჭალოვაკე 83
 ჭალოთავი 75, 89, 113

- პალიკიდურა 80
 პალიკიდური 60, 89
 პალისაგარა 115
 პალისერი 81
 პალიედი 79
 პალილეუ 76, 79
 პალიბევი 83
 პანაუატრი 115
 პანგა 34, 121
 პანგატრი 119
 პანეთი 13, 23, 27, 31, 34, 140, 143, 144, 187
 პანივი 35, 37, 128
 პანიმილეუ 134
 პანიყევი 135
 პანჟალე 175
 პანჟახათი 150
 პანჟახათილეუ 54
 პანჟხათისწყალი 150
 პანჟახი 35, 65, 76, 81, 120 126
 პანჟახისერი 127
 პანჟახად 56
 პანჟახევა 57
 პანჟურები 84
 პაპანა 120
 პარნალები 51
 პარნალი 55, 59, 139
 პაფილეუები 90
 პაჟუნისწყალი 107
 პახათები 82
 პახატრი 118, 134
 პედლეუთი 127, 172
 პედლიანთი 96
 პედლოვი 136
 პედლოქედი 49
 პედლური 55, 97, 99, 100
 პედლათი 66, 67
 პელო 83
 პენჟები 35, 37, 128
 პერი 100
 პერულა 117, 119
 პეჟეები 35, 73
 პეჟო 75, 127, 155
 პეპანა 73, 74, 155
 პეპნორი 55
 პეპნატრი 114
 პეინტა 87
 პეინტეენახი 113
 პეინტისერი 127
 პეინტური 133
 პეინტილეუ 51
 პეიგვერდი 110
 პეიბაკური 135, 137
 პეიგოკისერი 89
 პეილეუ 114
 პეიკარტი 117, 119
 პეიკოკსული 65
 პეილიტა 107
 პეილ(ო)ეანი 35, '67, 88
 პეინკაძეები 49
 პეინკიპალა 87
 პეინკაოდლეუ 79
 პეინკარატლი 103
 პეინკარეაქე 119
 პეინკვეთი 77
 პეინკველიტყე 53
 პეიპათი 56
 პეიპატრი 136
 პეირენათი 55
 პეიპაკონალი 52
 პეიტოჟალი 140
 პეიქეთი 82
 პეილატრი 73
 პეილეი 72
 პეილნარი 110, 111
 პეიშყარა 130
 პეიშყარკობი 67
 პეიჟათა 61
 პეიჟინაწყარო 126
 პეიჟიური 72
 პენაენარა 78, 93, 125, 126
 პეები 108
 პეობატრი 63
 პოდნარა 137
 პოდნარი 54
 პოკები 75
 პოკილეუ 74, 78
 პოლათი 117
 პოლო 73, 105, 106, 107, 111, 119, 120, 123, 125
 პოლონი 109
 პოლოდილეუ 97
 პომათი 64
 პონჟყე 123
 პონჟყნარი 50
 პონჟყო 37, 135
 პორაბოსელი 99
 პორობი 9, 10, 21, 22, 23, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 41, 134, 146, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187
 პორობიპირი 148
 პოჟეები 81
 პოჟი 115, 124
 პოჟნარი 82, 85

კომპათალი 122
 კოპოლე 97
 კრეაღი 92
 კრელატრი 121
 კუაუბილე 105
 კულუყანა 69
 კუმბატრი 133
 კურათი 129
 კურთა 135
 კური 84, 85

კურიპირი 121, 127, 136, 148
 კურაკვეთი 85
 კურუხევი 67
 კუქაპირი 122
 კუქაბო 80
 კუქუნური 59
 კყანიში 36, 37, 72
 კყირტი 57
 კყონარა 118
 კყორტო 108

ჯ

ჯანაღები 80
 ჯანისი 67
 ჯანისძეები 157
 ჯანისძეები 86
 ჯაგოჭუგა 109
 ჯაეახეთა 60
 ჯაეახეთი 13, 17, 23, 24, 25, 146, 169, 176
 ჯაეახეთურა 73
 ჯენარეთი 184
 ჯიზიკეიანი 78
 ჯალაბატრი 131
 ჯალაბაშვილები 72
 ჯალაბურა 112
 ჯამბაზოლოტყე 138
 ჯამილური 49
 ჯამე 38
 ჯამეკარი 136
 ჯამეკეში 71
 ჯამეკეში 47
 ჯამიგვერდი 133
 ჯამიკარი 60, 96, 98, 108, 129, 136
 137, 138
 ჯამისერი 139
 ჯამილე 38, 117
 ჯამიკლა 40, 107
 ჯანაგვერდი 55
 ჯანატრა 131
 ჯანაური 49, 50, 60
 ჯანაწისკვილები 126
 ჯანვარი 71
 ჯანველები 71
 ჯანიერი 71
 ჯანჩხი 71
 ჯანჭლი 61
 ჯადნაპირი 79
 ჯაბანგუნა 130
 ჯარიმეღა 68
 ჯარინაპირი 82

ჯარეულევი 131
 ჯაფარაწყარო 117
 ჯაფარეთი 175
 ჯაყელი 106
 ჯაყელურები 98
 ჯაყიბახია 49
 ჯაქვა 52
 ჯაქვატრი 125
 ჯენევილე 131
 ჯეიში 63
 ჯენდინაღები 65
 ჯერმა 35, 120
 ჯერში 129
 ჯერშილე 98
 ჯეფერალამინდოი 103
 ჯეჭელური 63
 ჯვართი 100
 ჯვარები 88
 ჯვარედინი 113
 ჯვარეჯე 62
 ჯვარი 39, 76, 84, 100, 111, 112, 113
 ჯვარიმინდოი 78
 ჯვარიკელი 69, 123
 ჯვარილე 133
 ჯვარიყანა 40, 99, 119
 ჯვარიკული 97
 ჯვართა 35, 131
 ჯვართანი 120, 171
 ჯვარკელი 40, 53, 54
 ჯვარქეთი 55
 ჯიბრულა 58
 ჯიბრული 57
 ჯიმშერი 106
 ჯინასარჩოხელა 74
 ჯინღალა 119
 ჯინდინაღები 62
 ჯინიცილე 87
 ჯინიცილები 126, 172

ჭინიში 36, 37, 55
 ჭინტალი 124
 ჭინკარატლი 135
 ჭინკარალელე 116
 ჭინკვანი 133
 ჭირეკნალა 60, 93, 108
 ჭირეკნალი 50, 128
 ჭირკისხლები 103
 ჭიშკარი 86
 ჭიხური 51, 103, 122
 ჭნალი 159
 ჭოგძირები 113
 ჭონყანა 71
 ჭორალელე 79

ხაბაშტი 85
 ხადილატრი 48
 ხაბულაშვილები 37, 77
 ხალატრი 59
 ხაშიყანა 130, 134, 135, 136
 ხანიყარი 134
 ხანისწყალი 179
 ხანშთა 31
 ხაპოსერი 103
 ხარახანი 72, 79
 ხარატლა 65, 71
 ხარბალკვადლები 104
 ხართთავი 95
 ხარიკულა 61
 ხარისაწოლი 67, 71, 73, 75, 76, 80, 92, 97, 105
 ხარშანი 55
 ხარნაყალევი 133
 ხარგათალი 81, 94, 107, 111, 122, 125
 ხარლი 136
 ხატიშაშული 40, 49, 54, 160
 ხატიტყე 47
 ხაშრატლა 62
 ხაშური 157
 ხაჩტაში 108
 ხებნალაჲ 68
 ხებნალიწყალი 51
 ხეეთილელე 48
 ხეეარწილა 63
 ხეეაწყალი 77
 ხეეზნალა 64
 ხეეზნარა 64
 ხეეი 69, 82

ჭორიეთი 79
 ჭორისათიბი 119
 ჭორიფეხი 47, 121, 126
 ჭორუხ-ჭურუხი 183
 ჭორჭინატლი 57
 ჭორჭიყელი 116, 121
 ჭკმალი 60
 ჭუმეთები 108
 ჭუმლობოლო 56
 ჭუმუშატი 92
 ჭუჭუხეთა 48, 68
 ჭლათი 69
 ჭლილეთეი 184
 ჭლინკვენახი 113

ხ

ხეეთთავი 82
 ხეეიბირი 96
 ხეეველელე 76
 ხეეხულა 70
 ხელუაჩაური 144, 145
 ხელთაშვი 71
 ხემელეთთა 56
 ხემწილაღელე 55
 ხემყარალა 34
 ხემყარალაჲ 56
 ხემშილული 140, 188
 ხერთეისი 21, 48, 61, 146, 147, 175
 ხეროლმა 128, 135
 ხერხაჲ 129
 ხერხენთა 35, 85
 ხერხინდლორი 138
 ხეფუტკარი 90, 95
 ხეშაეა 119
 ხეჩელა 51, 130
 ხეცივი 89
 ხეკაქურთიბირი 116
 ხეკეპა 61
 ხეხილნარი 139
 ხეაარაშხეს ხიდი 9
 ხეარტლიანი ქელი 132
 ხეიმირა 95
 ხიდი 103
 ხილითავი 49, 50, 63, 70, 72, 76, 90, 92, 93, 99, 107, 108, 111, 118, 119, 122, 129
 ხილიწყერა 87, 101
 ხილიწყერი 115
 ხიდმაღალა 68

- ბიზნარაწევი 103
 ბითარატლები 83
 ბითარატლი 83
 ბითატრები 75, 78
 ჭითიატრი 91
 ბილართი 100
 ბილამდები 78, 99
 ბინკილეთი 133
 ბირხათი 108, 148, 165, 166, 167, 188
 ბირხათოძირი 107
 ბიკატრები 78
 ბიკატრი 73, 149
 ბიკები 75
 ბიკნარი 76
 ბიკოკამანი 69, 128
 ბიხათა ციხე 25
 ბიხანი 87, 167
 ბიხაძირი 103, 104, 159, 162, 163, 164
 ზლართი 56
 ზლარცვა 124, 125
 ზლერცი 71
 ზლენთები 88
 ხმალა 50
 ხმელი ტბა 172
 ხმელი ტყე 103
 ხმელი ღელე 133
 ხმელტბა 125
 ხმელტბა 126
 ხმელყანა 93
 ხმელწიფელი 57
 ხმელხმები 94, 95, 96
 ზობი 173
 ზოგილატრი 115
 ზოდაბუნამ 101
 ზოზანი 80, 106, 123
 ზოზაძირი 65
 ზოზნარიღელე 103
 ზოზნები 90, 92, 97, 106
 ზოკატრი 53
 ზოკერათი 65
 ზოკერამ 61
 ზორგი 52, 130
 ზორგნალი 35, 47, 130
 ზორგნალიჭედი 51
 ზოროსკანად 138
 ზორსონისირთი 139
 ზორხა 65, 70, 135
 ზორხამ 79
 ზორხა 122
 ზორხივაკე 56
 ზორხიძირი 56
 ზოფა 180
 ზოფი 33
 ზოფშირბიტყე 139
 ზოჩანაღელე 54
 ზოჩელა 114, 115, 124
 ზოჩია 122
 ზოხოზაღელე 53
 ზოხოლა 116
 ზოხოლები 132
 ზოჯატრი 139
 ზოჯისერა 74
 ზრამი 86
 ზრამიღელე 122
 ზრეწილი 117
 ზრეწილიღელე 118
 ზრიგინა 121
 ზრისტოქოზი 103
 ზუანხე 183
 ზუზიარი 79, 85, 116
 ზუთყანა 121
 ზულა 168
 ზულათი 40
 ზულათიჭედი 51
 ზულო 35, 37, 38, 39, 40, 109, 151, 168
 ზუმბრები 130
 ზუმბრიძირი 48
 ზუნდურათი 135
 ზუნჯუდა 56
 ზურციატლები 53
 ზურციატლი 121
 ზურციავილები 115
 ზურცივაკე 40, 117
 ზურციქედი 100
 ზურციური 93, 98, 115, 136
 ზურწყარონა 119
 ზურშეკრამიძი 76
 ზურშეკრავაკე 129
 ზურხნაყანა 51

ჰ

პარუნციანა 137
პასინაქობი 105
პასანჩაირი 107
პარპასოსი 175
პარფასოსი 177
პაჭიათლამა 61
პაჭიაყანა 133, 139
პაჭიყიმლა 77

პაჭეთნაშისერი 96
პეჯაღ 187
პერგიყანა 133
პერეთი 12
პიბერი 14
პიბერია 180
პიპოს 178

შ ი ნ ა ა რ ს ი

რედაქტორისაგან	5
შესავლის მაგიერ	7
ტოპონიმიკური კვლევებების ისტორიიდან	8
სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიულ გეოგრაფიიდან	20
აქარა	21
მაკაბელი	27
ნიგალი	29
ჯონია	30
ქანეთი	32
ტოპონიმიკურ სახელთა წარმოება	34
ტოპონიმიკურ სახელთა წარმოშობისათვის	37
ტოპონიმიკური აღწერილობა	43
აქარა	45
ქვემო აქარა	47
ზემო აქარა	73
ქვემო მაკაბელი	128
ნიგალი	134
ჯონია	137
ქანეთი	140
შენიშვნები	141
რეზიუმე რუსულად	189
რეზიუმე გერმანულად	189
ტოპონიმიკურ და გეოგრაფიულ სახელთა სპიტიბელი	191